

Рет. 277d - 1861, 11. 12.

ОСНОВА

1861

НОЯБРЬ и ДЕКАБРЬ.

СОДЕРЖАНИЕ:

- I. Ковзарь XXXVIII—XLII, Т. Г. Шевченка.
- II. Дневникъ Т. Г. Шевченка.
- III. Чорноморський Північъ (опера), Я. Г. Жуваренка.
- IV. Стихи: Настуся (поэма), Давне Горь, Святица, Lago-maggiore, До Данта, До Маруся Т., Родина Едина, Н. А. Кулиша; Чабань, Тиреш; Чумацькі діти — Ломуса; Бисталання, Дівочка Правда, Дума — Немідомого; Гульвіса, Мв. Горам; Загублені душі, В. С. Булика; Скажіть мні, добрі люди, Л. М. Глѣбова.
- V. Гордовита пара, Н. Забонца.
- VI. Межитгорський Діалъ, А. Н. Стороженка.
- VII. Мои воспоминания, III, Ка-па.
- VIII. Талантъ (физиологическій очеркъ), Л. М.
- IX. Путевыя письма, Павла Якушинна.
X. Листи съ хутора (листъ V), Мозака Бѣлѣбна.
- XI. Людська памѣть про старовину: Спафаріва Рудка, Ф. Л. Кописького; Про Конопіть, Степана Неса; Вовкулаки (Невро-Литвинь), Н. Ревякина.
- XII. Степныя письма, М. М. Левченка.
- XIII. Вигѣщина, Н. А. Кулиша.
- XIV. Оповідання въ народнихъ устѣ: Скарѣть, и Жовітій Чортъ, А. Л. Н. Стороженка; Семень Палій, Н. Ревякина.
- XV. Старинный южно-русскій переводъ «Пѣсни Пѣсней» (съ послѣсловіями о любви), списанный Н. Н. Востомаровымъ.
- XVI. Обзоръ украинской словесности, VI, Н. А. Кулиша.
- XVII. Географическое обозрѣніе южнорусскаго края, Н. М.
- XVIII. Великанъ у Подолянъ, А. Н. Свидницкого.
- XIX. По вопросу о южнорусскомъ языкѣ, Н. Лавровскаго.
- XX. Вісті. Дворяне праваго берега Днѣпра, Ф. Рыльскаго. Другій листъ въ Дударіѣ, Бориса Незнанскаго.
- XXI. Дѣ-що въ Полтаві, В. С. Булика.
- XXII. Съ подорожника, Кузьмъ Шановала.
- XXIII. Правительственныя постановленія и распоряженія, касающіяся Южнорусскаго края.
- XXIV. Бѣлиграфическій указатель, В. М. Межова.
- XXV. Объясненіе къ рисункамъ «Живописной Украины», Л. М. Ж.
- XXVI. Объясненіе неудовоповѣтныхъ украинскіхъ словъ.
- XXVII. Бѣлиграфическія извѣстія.

**Bayerische
Staatsbibliothek
München**

ОСНОВА

ЮЖНО-РУССКІЙ ЛИТЕРАТУРНО-УЧЕНЫЙ

ВѢСТНИКЪ

«Добра хочю Фаты и Русьскій Земли.»

Владиміръ Мономахъ.

1861

НОЯБРЬ.— ДЕКАБРЬ.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

ВЪ ТИПОГРАФІИ П. А. КУЛИША.

ПЕЧАТАТЬ ПОЗВОЛЯЕТСЯ:

съ тѣмъ, чтобы по отпечатаніи представлено было въ Ценсурный Комитетъ узаконенное число экземпляровъ. С. Петербургъ. 29 декабря, 1861 года.

Ценсоръ *Ст. Лебедевъ.*

ОПЕЧАТКИ.

Въ статьѣ: *Черноморскій Побитъ*, на стр. 3, напечатаны слѣдующія не-
зачеркнутыя въ корректурѣ слова: о безуспѣшныхъ доселѣ попыткахъ.

Въ поэмѣ *Настѣя*, на стр. 12, въ стихѣ 17, вмѣсто *сиротою*, слѣдуетъ
читать: *сиротою*.

Въ примѣчаніи къ *Сближеніямъ и Слѣдамъ*, на стр. 137, вмѣсто *Coluber*
sauromates utrabilis, слѣдуетъ читать: *Coluber sauromates* и *C. trabilis*.

КОБЗАРЬ.

XXXVIII.

(Ча́стки).

Учітєся, браті мої,
Дума́йте, чита́йте,
И чужо́му навча́йтесь
Й свого́ не цура́йтесь;
Бо хто ма́тірть забува́є,
Того́ Богъ кара́є,
Чужі лю́де цура́ютьца,
Въ ха́ту не пуска́ють;
Своі діти — мовъ чужіі,
И нема́є зло́му
На всій землі безконечній
Весёлого́ до́му...

Я рида́ю, якъ згада́ю
Діла́ незабу́ти
Ділівъ на́шихъ... стра́нні діла́!
Якъ-би́ їхъ забу́ти,
Я одда́въ би весёлого
Віку́ полові́ну!
Оттака́-то на́ша сла́ва —
Сла́ва Украіни!... — —

Оби́міте жъ, браті мої,
Найме́ншого брата́:
Неха́й ма́ти усміхне́тця,

Заплакана мати!
 Благословіть дітей своїхъ
 Твёрдими рукамі;
 И жіночокъ поцілуйте
 (Чистими) устами!
 И забудетца сромѳтня
 Давняя годїна,
 И оживе добра слава, —
 Слава України;
 И свїтъ тихій, невечерній
 Тїхо просїяе....
 Обнімїтца жъ, братї мої,
 Молю васъ, благаю!

XXXIX.

Прочитавши главу 35-у Исїї.

Радуйся, нїво неполітая!
 Радуйся, зємле, не повїтая
 Квіча́стимъ злакомъ! Роспустїсь,
 Рожєвнмъ крїномъ процвіті!..
 И процвітєшь, позеленїєшь,
 Мовъ Іорданови святїї
 Лугї, зелєні берегї!
 И честь Кармїлова, п слава
 Ливанова, а не лукава,
 Тебе укрїє дорогїмъ
 Золотоканннмъ, хитрошїтнмъ,
 Добрѳмъ та волею підбїтнмъ,
 Святїмъ амѳоромъ своїмъ,—
 И люде тємнї незрїчі
 Дива Господнї побачать!

 И спочїнуть невѳльничї
 Утѳмленї рўки,
 И колїна одпочїнуть,
 Кайданами кўті!

Ра́дуйтеся, вбогодухи,
 Не ляка́йтесь дѣва:
 Се Богъ сѹдить, визволяе
 Довготерпі́ливихъ—
 Васъ убо́гихъ—и воздае
 Злодія́мъ за злая!

Тойді, якъ, Го́споди, свята́а
 На зѣмлю пра́вда прилетіть,
 Хочъ на годіночку спочіть, —
 Незря́чі про́зрять, а кривіи,
 Мовъ са́рна зъ гаю, помайну́ють.
 Німі́мъ отвѣрзутця уста́,
 Прорѣ́тця, сло́во якъ вода́,
 И дебрь-пусті́ня неполіта, —
 Сцілю́щою водою́ вміта, —
 Прокі́нетця; и потечу́ть
 Весѣ́лі ріки, а озѣ́ра
 Круго́мъ га́ями поросту́ть,
 Весѣ́лимъ пта́ствомъ оживу́ть.

Оживу́ть степі́, озѣ́ра,
 И не верстові́и,
 А во́льниі, широкі́и,
 Скрі́зь шляхи́ святі́и
 Простѣ́лютця; и не найду́ть
 Шляхи́въ тпхъ влади́ки,
 А раби́ тми́ шляхамв,
 Безъ гва́лту и кри́ку,
 Позіхо́дятця до-ку́ни,
 Ра́ді та весѣ́лі,
 И пусті́ню опану́ють
 Весѣ́лні се́ла.

25 марта, 1858 р.

XI.

И до́сі снитця — підъ горо́ю
 Міжъ ве́рбами, та надъ водо́ю.

Біленька хаточка; спдіть,
 Ниніче й досі, сівий дідъ
 Коло хатіночки, и бавить
 Хорошее та кучеряве,
 Своє маленъкеє внуча.
 И досі снітця: вийшла зъ хати
 Веселая сміючісь мати,
 Цілує діда и дитя —
 Ажъ трічі весело цілує,
 Прийма на руки и годує,
 И спать несє; а дідъ свдїть
 И усміхаєтця, — и стїха
 Промовить нішкомъ: »де жъ те лихо?
 Печалі тїі, ворогі?...«
 И ніщечкомъ старїй читає
 Перехристївшись »Оче-нашъ«,
 Кризь вєрби сонечко сіяє
 И тихо гасне... День погасъ, —
 И все почало... Сївий вь хату
 И самъ пішовъ опочивати.

XII.

За сонцемъ хмаронька плывє,
 Червоні поля розстилає,
 И сонце спатоньки зовє
 У сіне море; покриває
 Рожевою пеленою,
 Мовъ мати дитїну....
 Очамъ любо.... годїночку —
 Малюю годїну —
 Ніби сєрце одпочїне,
 Зъ Богомъ заговорить....
 А туманъ — нпначе ворогъ —
 Закриває море
 И хмароньку рожевую, —
 И тьму за собою
 Розстилає туманъ сівий,

И тьмою німою
 Оповіє тобі душу,
 Й не знаєшь де дітись,
 И ждешъ ёго—того світу,
 Мовъ матері діти...

XIII.

Якъ маю я журітися —
 Докучати людамъ,
 Пайдү собі світь за-очи!
 Що буде, те й буде!
 Найдү долю — одружүся,
 Не найдү — втоплюся,
 Та не продамсь я нікому,
 Въ найми не наймүся.

Пішовъ же я світь за-очи..
 Доля заховалась,
 А воленьку люде добрі
 И не торговали,
 А безъ торгү закинули
 Въ далёку неволю.

— —
 Т. ШЕВЧЕНКО.

ДНЕВНИКЪ Т. ГР. ШЕВЧЕНКА.

Шестой отрывокъ.

25 іюля 1857.

Весь день провелъ у М—скаго на ближней пристани. Онъ арестованъ на недѣлю, по распоряженію окружного начальника — — Фр. вслѣдствіе кляузъ своего цейхвахтера — отвратительнѣйшаго надворнаго совѣтника М. Арестъ М—скаго ничего больше, какъ маска, а надворному совѣтнику велѣно подать въ отставку и передать свою должность нижнему чину какому-то фейерверкеру, М—лу П—ву. Это, въ своемъ родѣ, маска.

Передъ вечеромъ пріѣхалъ на пристань комендантъ и взялъ меня съ собою на огородъ, а ввечеру еще разъ прокатились мы въ лодкѣ по дождевому *ставу*.

26 іюля.

Сегодня во весь день и до половины ночи работалъ я надъ письмомъ графу Федору Петровичу, и ничего не могъ сдѣлать съ этимъ неудающимся письмомъ. Мнѣ хочется высказаться какъ-можно проще и благороднѣе, а оно выходитъ или высокопарно до смѣшнаго, или чувствительно до нелѣпаго, или, наконецъ, льстиво до подлаго, но никакъ не выходитъ то, чего бы мнѣ хотѣлось. Это, вѣроятно, оттого оно у меня не клеится, что я еще не пришолъ въ себя отъ радости. Нужно подождать; еще время терпѣть: раньше 8 августа почта не отправится изъ укрѣпленія. Время еще терпѣть. Записать развѣ черновое на память, и изподоволь, на досугѣ, поправить, во избѣжаніе поговорки: *поспѣшить—людей насмѣшить*, какъ я это сдѣлалъ моимъ отвѣтомъ на письмо графини Н—иш Пв—вны, отъ 12 октября минувшаго

года, которымъ она первая извѣстила меня о предстоящей свободѣ и на которое я хватилъ ей такую восторженную чепуху (въ торопяхъ, разумѣется), что она сочла меня или съ ума сплывшимъ, или—просто—пьянымъ. А чтобы этого и теперь не случилось, то напишу сначала черновое письмо; а попростывши немного, напишу и бѣловое.

»Ваше сіятельство,

Графъ Ѳеодоръ Петровичъ.

»Вашему великодушному заступничеству и святому челоѣколюбивому участію графини Н—сіей Ив—вны, обязанъ я моею новою жизнью, моимъ радостнымъ обновленіемъ. Я теперь такъ счастливъ, такъ невыразимо-счастливъ, что не нахожу словъ достойно выразить вамъ мою сердечную, мою безконечную благодарность. Безъ челоѣколюбиваго христіанскаго участія въ моей безотраднѣйшій судьбѣ, меня задушили бы въ этой широкой тюрьмѣ, въ этой безконечной, безлюдной пустынѣ; а теперь я свободенъ. Теперь, независимо ни отъ чьей воли, я строю свое радужное будущее, свое безмятежное грядущее. Какая радость, какое полное счастье, наполняетъ мою душу при мысли, что я снова увижу академію, увижу васъ, моего единаго спасителя, и слезами радости и благодарности омочу ваши чудотворяція руки! Молю милосердаго Господа сократить путь и время къ этому безпредѣльному счастью. А теперь, Боже всемогущій, услыши мою чистую, искреннюю молитву, и надолго-долго продли ваши драгоценные дни, для славы божественнаго искусства и для счастья людей, близкихъ вашему любящему сердцу.

»21 іюля, получено здѣсь офціальное извѣстіе о моемъ освобожденіи. Въ тотъ же день я просилъ коменданта дать мнѣ пропускъ черезъ Астрахань до Петербурга; но онъ, безъ воли высшаго начальства, не можетъ этого сдѣлать; и я, для полученія драгоценнаго этого паспорта, долженъ побывать еще разъ въ Оренбургѣ и сдѣлать, по этому случаю, 1000 верстъ лишнихъ почти по пустынѣ. Но Господь милосердый, помогавшій мнѣ исходить во всѣхъ направленіяхъ эту безлюдную пустыню, не оставитъ меня и на этомъ, теперь короткомъ, пути. Грустно только, что этотъ ненужный путь отдалить, по-крайней-мѣрѣ — на мѣсяцъ, радостную минуту свиданія съ вами и съ графиней Н—сіей Ив—ной, главной виновницею моего счастья!

»Всемогущій и премилосердый Господь не оставилъ меня здоровьемъ въ этомъ долготѣишемъ и суровомъ испытаніи,—и любовь,—которую я, съ ранняго дѣтства, безсознательно инталъ къ прекраснымъ искусствамъ, — теперь посыластъ онъ мнѣ любовь сознательную и свѣтлую, и крѣпкую, какъ алмазь. Живописцемъ-творцомъ я не могу быть; объ этомъ счастіи неразумно было бы помышлять; но я, по прѣздѣ въ академію, съ Божією помощію и съ помощію добрыхъ и просвѣщенныхъ людей, буду гравѣромъ à l'aqua tinta, и, уповаю на милость и помощь Божію и на ваши совѣты и покровительство, надѣюсь сдѣлать что-нибудь достойное возлюбленнаго искусства, распространять, посредствомъ гравюры, славу славныхъ художниковъ, распространять въ обществѣ вкусъ и любовь къ доброму и прекрасному. Это чистѣйшая, угоднѣйшая молитва челоуѣколюбцу-Богу и по-сылно-безкорыстная услуга челоуѣку. Это мое единственное непреложное стремленіе. На бѣльшее я не могу надѣяться, и только буду просить—не оставитъ меня вашимъ просвѣщеннымъ содѣйствіемъ, въ этой моей лучезарной надеждѣ.

»Цѣлую руки моей святой заступницы гр. Н. И., цѣлую васъ, ваше семейство, цѣлую все близкое вашему доброму сердцу, и остаюсь по гробъ благодарный *художникъ Шевченко*.

»Я не могъ себѣ отказать въ радости подписать подѣ этимъ черновымъ письмомъ — *художникъ Т. Шевченко*, и сегодня въ первый разъ написалъ я это—душу радующее—званіе.»

27 іюля.

Сегодня за обѣдомъ Иракліи Александровичъ сообщилъ мнѣ важную художественную новость, вычитанную имъ въ *Русскомъ Инвалидѣ*. Новость эта для меня интересна своею но-новостью. *Инвалидъ* извѣщаетъ, что наконецъ колоссальное чудо живописи — картина Иванова — *Іоаннъ Креститель*, окончена! и была представлена Римской публикѣ, во время пребыванія въ Римѣ вдовствующей императрицы Александры Осодоровны, и по словамъ самого художника (въ газетѣ сказано — *скромнаго*) произвела фуроръ, какого онъ не ожидалъ. *Дай, Боже, нашом у теляті вовка ззісти*. По мнѣ что-то страшно за автора *Маріи Магдалины*. Двадцатилѣтній трудъ сохранилъ ли сочность и свѣ-

жестъ жизни? не увиѣлъ ли онъ, какъ южный роскошный цвѣтокъ, отъ долгаго и ненужнаго поливанья? не заплѣсневѣлъ ли онъ, какъ хмельное пиво, отъ долгаго броженія? Боже сохрани всякаго артиста отъ такого печальнаго и запоздалаго урока.

Еще будучи въ академіи, я много слышалъ объ этомъ колоссальномъ, тогда уже почти оконченномъ, трудѣ. Художники нерѣшительно говорили объ немъ; аматѣры рѣшительно восхищались,—въ томъ числѣ и покойный Гоголь. Карлъ Павловичъ Брюловъ никогда ни слова не говорилъ о картинѣ Иванова; самого же Иванова въ шутку называлъ *нѣмецемъ*,—по словамъ великаго Брюлова, вѣрный признакъ бездарности,—съ чѣмъ я не могу согласиться въ отношеніи Иванова, глядя на его Марію Магдалину.

Восторженное письмо Гоголя ничего не сказало художнику, ни даже опытному знатоку, объ этомъ произведеніи. Теоретики всѣ однимъ муромъ мазаны. Графъ де-Кенси написалъ отличнѣйшій трактатъ о Юпитерѣ Олимпійскомъ—статуѣ Фидія, издалъ его *in folio*, великолѣпно для своего времени (въ началѣ текущаго столѣтія), и если бы не приложилъ къ своему роскошному изданію рисунковъ, художники бы подумали, что душа самого великаго Фидія говоритъ устами вдохновеннаго графа. Но неуклюжіе изобразители — рисунки испортили все дѣло... Какъ послѣ этого вѣрить этимъ восторженнымъ теоретикамъ? Говорить какъ будто и дѣло, а дѣлаетъ чортъ-знаетъ-что. Почтенному графу, вѣроятно, нравилась эти рисунки—уроды, если онъ приложилъ ихъ къ своему ученому трактату.

Какъ бы я былъ радъ, еслибы картина Иванова опровергла мое предубѣжденіе: къ коллекціи моихъ будущихъ эстамповъ *aqua tinta* прибавился бы еще одинъ великолѣпный эстампъ.

О картинѣ Моллера — *Иванъ Богословъ проповѣдуетъ на островѣ Патмосѣ* во время праздника бакхавалій, о которой я случайно прочталъ въ *Инавалидѣ*, что она показывается въ Петербургѣ публично, въ пользу равныхъ въ Севастополѣ,—не знаю — почему, я имѣю выгодыѣ понятіе о картинѣ Моллера, чѣмъ о многолѣтнемъ произведеніи Иванова.

28 іюля.

Еще вчера, т. е. въ субботу вечеромъ, уговорились мы съ Ф—скимъ провести сегодняшній воскресный день гдѣ-нибудь подалеже отъ противнаго укрѣпленія, и для сей уединенной радости назначили мѣсто въ балкѣ, въ глубокомъ дикомъ оврагѣ, верстахъ въ пяти отъ укрѣпленія, гдѣ можно найти и защиту отъ солнца подъ скалами, и родниковую свѣжую воду. Уговорились мы идти туда рано и провести весь день въ ущельяхъ этого мрачнаго оврага. На-щотъ провіанта положено было, чтобы онъ взялъ кусокъ сырой баранины фунтовъ 5-ть для *кебаба*, хлѣба соразмѣрную долю и бутылку водки; а я—чайникъ чаю, сахару, стаканъ и 5 огурцовъ. Все улажено какъ нельзя лучше,—и дешево, и забористо,—и я уже, по своему обыкновенію, сибаритствовалъ умственно въ объятіяхъ мрачнаго оврага. Прошла ночь; настало утро и солнышко взошло, а Ф—скій не является на огородъ, какъ мы условились. Я ждать-подождать, а его все нѣтъ-какъ-нѣтъ. Я нагрѣлъ чайникъ и принялся за чай, не переставая смотрѣть на укрѣпленіе. Накопецъ ругнулъ я пзмѣнника хорошенько и принялся строчить новую тетрадь, а Андрій Оберѣменко (огородникъ отъ подвижной команды и близкій мой землякъ), котораго я пригласилъ съ собою въ балку въ видѣ товарища и мѣхоноши, выпивши, вмѣсто стакана чаю, рюмку водки, принялся ругать нечестиваго Ляха.

Поусумившись достаточно въ достоинствѣ многолѣтняго труда Иванова, я закрылъ тетрадь и пошелъ въ укрѣпленіе разрѣшить задачу, заданную мнѣ паномъ Ф—скимъ. Прихожу, а онъ сидитъ на крылечкѣ около казармъ и ругаетъ Дахмшчина, солдата-жида, за то, что онъ не даетъ ему болѣе 20 коп. за койку. «А что же ты», говорю я, «про балку забылъ?»—«Постой, дай кончить *гандель*», говорятъ онъ. Кончивши *гандель*, онъ признался мнѣ, что отъ заката до восхода солнца тянулъ штоса, и протянулся *до-снаги*. К—хъ даже подушку взялъ. Пособолѣзновавъ немного о его неудачѣ, я предложилъ снова путешествіе въ балку, уже въ три часа послѣ обѣда, взявши на свой коштъ и хлѣбъ и мясо и водку. Онъ охотно согласился, и мы, сказавши другъ другу—*непремѣнно*, разстались. Взялъ я у артельщика въ долгъ 5 фунтовъ баранины, столько же фунтовъ хлѣба, и возвратясь на огородъ, послалъ Обереманка въ кабакъ за водкою.

Послѣ обѣда, я, по-обыкновенію, вздремнулъ немного подъ вербою, и ровно къ тремъ часамъ собрался мы съ Оберменкомъ въ дорогу. Собравшись, усѣлись мы снова подъ вербою. Пробыло 4 часа: *нема́ нашого пана Ф — ського*. Андрій молча посмотрѣлъ на меня и принялся снова за свою *люльку-бурѹлку*. Пробыло и пять часовъ, — а пана Ф — скаго не видать. Андрій снова посмотрѣлъ на меня, и уже не вытерпѣлъ: плюнулъ. Прошло еще полчаса, и Андрій началъ *расташовувать торбу* съ провіантомъ и, винимая баранину, проговорилъ: *По-напрасну тільки добро́ зівечили... Сказано — ляж!* — прибавилъ онъ какъ бы про себя: *— невіра, — то такъ и пропаде́, такъ и здѣше невірою.* — Я не нашелъ нужнымъ убѣждать Андрія въ противномъ, велѣлъ ему отдать баранину въ комендантскую кухню и просить повара зажарить ее къ вечеру; а самъ пошелъ на ближнюю пристань — навѣстить заключеннаго друга М—ского.

Проходя мимо первой батареи или флак-штока, я увидѣлъ выпзу подъ скалою кучку солдатъ, играющихъ въ орлянку. Сначала я не обратилъ вниманія на эту, весьма-обыкновенную, картину. Но мнѣ какъ-будто шепнулъ кто-то: не здѣсь ли Ф — скій? Всмотриваюсь — и глазамъ не вѣрю: мой Ф — скій, спустивъ съ праваго плеча шинель, съ ловкостью знатока дѣла, бросилъ что-то вверхъ; кружокъ игроковъ быстро поднялъ головы и потомъ медленно опустилъ, крикнувши: *орель!* — Ф — скій нагнулся очистить конъ, а я, пожелавъ ему успѣха, пошелъ далѣе.

Погостивши у М—ского до восхода едва-ущербленной луны, я собрался въ обратный путь. Прощаясь, онъ благодарилъ меня за навѣщеніе и еще за то, что два года тому назадъ я не принялъ его благороднаго предложенія — поселиться у него на квартирѣ. Теперь только онъ понялъ, какую подлюю клязу могъ вывести М—въ изъ нашего сожительства: у него не дрогнула бы рука воспользоваться сплюю военныхъ законовъ, гдѣ сказано, что офицеръ, позволившій себѣ фамплярное обращеніе съ нижнимъ чинномъ, предается военному суду. Теперь только онъ увидѣлъ пропасть, отъ которой я его отвелъ, зная лучше отвратительнаго надворнаго совѣтника М—ва.

Ночь лунная, тихая, волшебная ночь. Какъ прекрасно-вѣрно гармонировала эта очаровательная пустынная картина съ очаро-

вательными стихами Лермонтова, которые я невольно прочиталъ нѣсколько разъ, какъ лучшую молитву Создателю этой невыразимой гармоніи въ своемъ безконечномъ мірозданіи. Не доходя укрѣпленія, на каменномъ пригоркѣ я сѣлъ отдохнуть и, глядя на освѣщенную луной, тоже—каменную дорогу, я еще разъ прочиталъ:

Выхожу одинъ я на дорогу.
 Предо мной кремнистый путь блеститъ;
 Ночь тиха; пустыня внемлетъ Богу,
 И звѣзда съ звѣздою говоритъ.

Отдыхая на кампѣ, я смотрѣлъ на мрачную батарею, высоко рисовавшуюся на скалѣ, и многое-многое вспомнилъ изъ моей прошлой невольнической жизни. Въ-заключеніе, поблагодарилъ всемогущаго Человѣколюбца, даровавшаго мнѣ силу души и тѣла—пройти этотъ мрачный, тернистый путь, не уязвивъ себя и не униживъ въ себѣ человѣческаго достоинства.

Успокоивъ себя святою молитвою, я побрелъ тихонько на огородъ, нарушивъ глубокую тишину очаровательной ночи — пѣснию:

Нема въ світі гіршъ нікому,
 Якъ спрбмі молодбму...

Не доходя съ полверсты до огорода (это уже было въ первомъ часу ночи), меня встрѣтилъ *Андрій Обереженко* вопросомъ: »Дѣ це васъ Богъ нбсптъ до такої добі?«—»У гостяхъ, кажу, бувъ.«—»Та я бачу, що въ гостяхъ, бо добрі люде тілько йдучи зъ гостей, співають.«—Я, какъ-будто не слыша его словъ, запѣлъ:

Пдѣ багачъ, пдѣ дукачъ
 Пьянъ шатаѣтця,—
 Надъ бідною голотою
 Насміхаѣтця.

— Та гді вже вамъ,—перебиваетъ меня ласково Андрій: — идіть лүчче та покладітця спать...—А я продолжаю:

Одінъ ведѣ за чуприву,
 Дрүгпй стіла бѣ:
 Не йди туді, вражий сіпу,
 Дѣ голота пѣ!..

Андрій, убѣдившись, что я совершенно пьяный, взялъ меня осторожно подъ руку, привелъ къ вербѣ, разостлалъ свою шинель, нарвалъ и положилъ подъ голову бурьяну, положилъ меня, перекрестилъ и ушелъ. Мнѣ не приходилося разочаровывать ста-

рика въ его богоугодномъ подвигѣ, а тѣмъ болѣе являть передъ нимъ свои лицедѣйскія качества. Я отъ души молча благодарилъ его и, недолго поворочавшись, заснулъ.

29 юлн.

Видѣлъ во снѣ Семена Артемовскаго съ женою, выходящаго отъ обѣдни изъ церкви Покрова: на Сѣнной площади будто разведенъ паркъ, деревья еще молодыя, но огромныя; въ-особенности поразилъ меня своею величиною папоротникъ: настоящій китайскій ясень. Въ паркѣ встрѣтили Кулиша, тоже съ женою, и вмѣстѣ пошли въ гости къ Михаилу Лазаревскому.

Все, что сердцу дорого, сгруппировалось на этотъ разъ въ моемъ сновидѣннѣ. И еслибъ не проклятыя курчата свопмъ несноснымъ чекотаньемъ меня разбудили, я непременно бы увидѣлъ еще кого-нибудь изъ дорогихъ моихъ друзей. И мало того что бѣгаютъ около тебя, визжать, кокочуть,—цѣтъ, нужно еще тебѣ на лицо вскочить да за носъ ущипнуть. Счастливъ ты, храбрый молодецъ, что не попался мнѣ подъ руку, а то бы я оторвалъ смѣлую голову, чтобы ты зналъ, какъ клевать добраго человѣка, когда онъ спитъ и видитъ во снѣ такіе отрадныя, милыя сердцу, лица.

Разбуженный такъ-не-кстати чубатенькимъ нахаломъ, я всталъ и ушелъ въ бесѣдку съ твердымъ намѣреніемъ продѣлать прекрасное видѣніе. Но при всемъ моемъ желанн, этотъ проэктъ мнѣ не удался. Солнце, которое другой-разъ такъ вяло, медленно подымается изъ-за горизонта, тутъ, какъ на смѣхъ, быстро выскочило, какъ бы желая поощрить безчеловѣчный поступокъ чубатого нахала и поднять на ноги смиренно въ углахъ дремавшихъ мухъ. Дѣлать пѣчего, трудно противу рожна прати; дѣлать нѣчего, я всталъ, уготовалъ себѣ трапезу, т. е. чай, и пошелъ искать челоуѣколюбиваго Андрія, такъ любовно успокоившаго меня вчера подъ вербою; чтобы столь милосердый подвигъ достойно оцѣнить, я думалъ его попотчивать

Чаюмъ шклянкою
И горілки чаркою.

Но, увы, это доброе намѣреніе мнѣ не удалось! Андрій (чего я никакъ не ожидалъ) спалъ сномъ праведника въ своей темной землянкѣ. Зная изъ недавняго опыта, какъ невѣжливо и не хо-

рошо нарушить чужой покой, я оставил Андрія въ покоѣ, вполне увѣренный, что старикъ позволилъ себѣ вчера лишнюю чарку, что съ нимъ если и случается, то весьма-весьма рѣдко. Артиллерійскій огородникъ, его другъ и товарищъ по землянкѣ, пріятно разсѣялъ мое, несомнѣно выгодное, предположеніе въ-отношеніи Андрія. Онъ сказалъ мнѣ, что прошлой ночью Андрій былъ очереднымъ ночнымъ сторожемъ огорода и, разумѣется, во всю ночь не спалъ, — такъ теперь и пополняетъ ущербъ.

Дѣлать нічего, шклянку и горілки чарку отложилъ я до другого разу, а теперь напишу нѣсколько строкъ въ моемъ журналѣ на память о тебѣ, мой настоящій, простой, благородный землякъ.

Вскорѣ по прибытіи моемъ въ укрѣпленіе, я замѣтилъ въ солдатской публикѣ (другой публики въ укрѣпленіяхъ не имѣется), въ этой однообразной — публикѣ, совершенно не солдатскую фигуру. Походка, физиономія, даже шапка-чабанка, все въ немъ обличало моего земляка. Спрашиваю, что это за человекъ такой? Мнѣ отвѣчаютъ, что это Андрей, госпитальный служитель и *холодъ*. Этого-то маѣ и нужно. Физиономія его показалась мнѣ болѣе суровою, нежели вообще у земляковъ моихъ, и потому-то я началъ съ нимъ сближаться издали и осторожно, удостовѣрившись отъ его ближайшаго начальства, отъ унтеръ-оффцера Пгватъева и капитана Б — ова, смотрителя полугоспиталя, что Андрей Оберемько — примѣрной честности и трезвой жизни человекъ. Я началъ искать случая поговорить съ нимъ наединѣ по своему, но онъ какъ-будто-бы замѣтилъ мои маневры и, какъ казалось, старался отклонить отъ себя эту честь. Меня это болѣе подстрекало на сближеніе.

Большую часть бессонныхъ ночей въ Новопетровскомъ укрѣпленіи провелъ я, сидя на крылечкѣ у офицерскаго флигеля. Однажды — это было зимой часу въ третьемъ ночи — свжу я, по своему обыкновенію, на крылечкѣ, смотрю — изъ-за лазаретной кухни выходятъ Андрій. Онъ тогда занималъ должность хлѣбопека и квасника. Завидное мѣсто огородника я ему уже выхлопоталъ. — »А що, — говорю я, — Андрію, — и тоби мабуть не спитця?« — »Та не спитця, матері ёго ковінькас, — сказалъ онъ. Я затрепеталъ, услыша его чистый, неспорченный, родной выговоръ. Я попросилъ его посидѣть *трѣхи* со мною, на что онъ неохотно согласился. Разговоръ началъ я, — какъ это обыкновенно и водится между солда-

тами, — спросомъ, которой землякъ губерніи и т. д. На мой спросъ, Андрій отвѣчалъ, что онъ — губерніи Кіевської, повіта Звенигородського, изъ селá Різаної, *тутъ — коло Лиснихи, колі чувáлкє*, прибавилъ онъ; а я прибавилъ, что не только чувáвъ, и самъ бувáвъ, и въ Лисянці, и въ Різаніи и въ Русілівці, и всюди. — Однимъ словомъ, оказалось, что мы — самые близкіе земляки. »Я самъ бáчує, сказалъ онъ, »що ми свої, та не знаю, якъ до васъ приступіти, бо ви все то зъ офицерами, то зъ ляхами, то-що. Якъ тутъ, — думая, — до ёго підійти? Може воно й самъ який-небудь ляхъ, та такъ тільки ману пускає.« — Я принялся снова увѣрять его, что я настоящій его землякъ, — искренно желалъ продолжать разговоръ, но прошло три часа, и онъ ушелъ топить печь для хлѣбовъ и для квасу.

Такъ началось наше личное знакомство съ Андріємъ Оберѣменкомъ. И чѣмъ далѣе — болѣе узнавали мы другъ друга и болѣе привязывались другъ къ другу. Но наружныя отношенія наши остались тѣ же самые, что и въ первое наше свиданіе: онъ себѣ не позволялъ ни одного шагу наружнаго сближенія, ни тѣни искательства, какъ это дѣлали другіе. Подозрѣвая во мнѣ, не знаю почему, богача-земляка и даже родственника коменданта, Андрій, наравнѣ съ другими, вѣрилъ во все это, но при другихъ онъ даже не кланялся со мною, чтобы не подумали другіе, что онъ навязывается ко мнѣ въ друзья. Мѣстомъ нашихъ постоянныхъ свиданій было помянутое крылечко, а время — ночь, когда все, кромѣ перекликавшихся часовыхъ, спало. Невозмутимо холодная, даже суровая наружность его, обличала въ немъ человѣка жесткого, равнодушнаго. Но это — маска. Онъ страстно любитъ маленькихъ дѣтей, а это вѣрный знакъ сердца кроткаго, незлобиваго. Я часто, какъ живописецъ, любовался его темнобронзовой усатой фюзіономіей, когда она вѣжно льнула къ розовой щечкѣ младенца. Это была одна, единственная, радость въ его суровой, одинокой жизни. Независимо отъ его простаго, благороднаго характера, я полюбилъ его за то, что онъ, впродолженіи двадцатилѣтней солдатской — жизни, не опозилъ и не унизилъ своего національнаго и человѣческаго достоинства. Онъ остался вѣрнымъ во всѣхъ отношеніяхъ своей прекрасной національности. А такая черта благородитъ и даже неблагороднаго человѣка. Если мелькали свѣтлыя минуты въ моемъ темномъ долготѣнномъ заточеніи,

то этими сладкими минутами я обязанъ ему, моему простому, благородному другу, Андрію Обероменку.

Пошли же тебѣ Господи, мой неизмѣнный друже, скорый копеецъ испытанію. И поможи тебѣ Пресвятая Матерь всѣхъ скорбящихъ — пройти эти безводныя пустыни, напиться сладкой дѣирировой воды и вдохнуть въ измученную грудь живительный воздухъ нашей прекрасной, нашей милой родины!

Виродженію дня я не видался съ Андріемъ. Передъ вечеромъ пошелъ я нарисовать видъ первой батареи съ того самого мѣста, съ котораго я ночью любовался ею, возвращаясь отъ Мостовскаго. Когда-нибудь сдѣлаю я акварельный рисунокъ. Уже стемнѣло, когда я возвратился на огородъ. Подъ вербою сидѣлъ Андрій и встрѣтилъ меня такимъ вопросомъ: — »А шо ми будемъ робити зъ тѣмъ мясомъ?« — »Эъ якѣмъ?« — »А шо на лѣдѣ другій день вѣялецца.« — »Собакамъ ёго вѣкпнуть; а якъ не смордѣти, то повечѣряемъ.« — »Я вже вечѣрявъ.« — »А я не хочу вечѣрять«, сказалъ я и уже хотѣлъ идти въ бесѣдку. — »А знаєте шо?« сказалъ Андрій, останавливая меня. — »Не знаю шо.« — »Ходимо зъ отѣмъ мясомъ за́втра равнѣнко въ балку та поснідаемъ до-ладу.« — »Добре, ходимо.« — »Та не берѣть съ собою оттого цѣгаца, оттого ляха. Нехай вінъ сказѣтца.« — »Добре, не візьмемо нікого.« — И мы разстались.

5 августа.

Въ 5 часовъ вечера приплылъ я на самой уютной рыбачьей ладѣ въ городъ Астрахань. Все это такъ печально и такъ быстро совершилось, что я едва вѣрю совершившемуся. Я, какъ во снѣ видѣнную, припомню теперь прогулку мою въ балку съ Андріемъ Обероменкомъ, послѣ которой на другой день, т. е. 31 іюля, П — і й А — вичъ внезапно согласился дать мнѣ пропускъ прямо въ Петербургъ. На другой же день онъ сдержалъ свое слово, а на третій, т. е. 2 августа, въ 9 часовъ вечера, оставилъ я Новопетровское укѣлищеніе и, послѣ трехдневнаго благополучнаго плаванія по морю и по одному пзъ многочисленныхъ рукавовъ Волги, прибылъ въ Астрахань.

ЧОРНОМОРСЬКІЙ П'ОБИТЬ

НА КУБАНІ

МІЖЬ 1794 П 1796 РОКАМИ.

ОПЕРЕТТА Я. Г. КУХАРЕНКА.

НѢСКОЛЬКО ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫХЪ СЛОВЪ.

Украинская словесность развивалась и продолжает развиваться при весьма неблагоприятныхъ обстоятельствахъ. Не упоминая о томъ, что всѣмъ извѣстно, укажемъ на обстоятельства, такъ-сказать, домашнія, но тѣмъ неменше замедляющія литературное развитіе нашего слова, въ различныхъ приложеніяхъ его къ дѣлу жизни. *Енеида*, Котляревскаго, имѣла въ предшествовавшемъ намъ поколѣніи успѣхъ потому, что была для него шуткою; *Паталка-Полтавка* — потому, что была забавою. Самые умные, самые дальновидные люди того времени разсѣялись бы отъ всего сердца, еслибы имъ сказать, что эта пародія классической поэмы и эта копія съ иноземныхъ опереттъ сдѣлаются вѣчатками особой литературы и получать значеніе жизненное, въ связи съ насущными интересами южнорусской народности. Полтава, въ лицѣ Котляревскаго, первая заявила потребность литературы новой — не Ломоносовской и Державинской — для выраженія того, чѣмъ отличается русскій югъ отъ русскаго сѣвера; но Котляревскій не имѣлъ въ Полтавѣ преемниковъ. Дѣло его не могло быть признано общественнымъ событіемъ въ обществѣ помѣщиковъ, соединявшихся вокругъ такихъ лицъ, какъ князь Куракинъ, князь Лобановъ-Ростовскій и даже князь Репнинъ, людей, относившихся къ Украинѣ официально, съ высоты французской образованности и обусловленнаго ихъ общественнымъ положеніемъ взгляда на жизнь. Только въ университетскомъ городѣ, гдѣ

существуетъ господство иного рода надъ умами и вкусами, могъ быть оцѣненъ талантъ Котляревскаго съ его серьезной стороны. Такимъ городомъ явился Харьковъ. Въ Харьковѣ, Артемовскій-Гулакъ и Квитка продолжали дѣло Котляревскаго, и произведеніями болѣе-художественными придали больше цѣны его начинанію, которое въ наше время, по перспективѣ, представляющей для украинской литературы, можно назвать начинаніемъ великимъ. Но и тамъ повторялась съ украинской словесностью та же исторія, что и въ Полтавѣ. Сдѣланъ былъ нѣсколькими умами шагъ не въ мѣру народно-литературному развитію остального общества. Харьковская публика, равно какъ и дворянская публика всей Украины тогдашней, воспитывалась подъ вліяніемъ петербургской литературы, а на украинскихъ писателей смотрѣла, какъ на талантливыхъ затѣйниковъ. Появленіе Гоголя, который, хотя бралъ предметы для своихъ повѣстей изъ жизни украинской, но писалъ по-великорусски, еще больше отвратило глаза образованныхъ Украинцевъ — говоря вообще — отъ писателей, которые не только вдохновлялись жизнью народа, но находили у него и языкъ для выраженія этой жизни. Такимъ образомъ, словесность наша еще разъ умолкла на родной почвѣ. Понадобился кругъ людей, еще болѣе одушевленныхъ любовью къ народу и вѣрой въ него, еще болѣе человѣчныхъ, для того, чтобы дѣло Котляревскаго, Артемовскаго-Гулака и Квитки не осталось импотентною затѣею. Явился въ Петербургѣ Шевченко и началъ свое дѣло непосредственно съ того, на чемъ, можно сказать, покоичила чисто народная наша муза. Прелесть его стиха, глубина его чувства были неотразимы, а главное — вокругъ него было побольше свободно-мыслящихъ Украинцевъ — въ Петербургѣ, чѣмъ вокругъ его предшественниковъ — на Украинѣ. Известно, въ какой нравственной зависимости отъ столицы были вкусъ и понятія жителей Украины сороковыхъ годовъ. Петербургскіе люди, высоко оцѣнившіе Шевченка, больше имѣли вліянія на своихъ провинціальныхъ земляковъ, нежели въ свое время Полтавцы и Харьковцы, хотя, съ другой стороны, Шевченко тронулъ такія струны, къ которымъ многіе, и независимо отъ Петербурга, не могли остаться равнодушны. Невзгоды вѣшнія, сопровождавшія развитіе музыки Шевченка, сдѣлали ее еще дороже для Украинцевъ. Литература наша наконецъ утвердилась на своихъ народныхъ началахъ. Но не объ этомъ у насъ будетъ рѣчь.

Въ то время, когда въ Полтавѣ умолкалъ Котляревскій посреди общества, воспитывавшагося подъ вліяніемъ чужихъ стихій; въ то время, когда Харьковъ заявилъ разочарованіе свое въ состоятельности родного

слова перомъ самого Квитки, который, склоняся на увѣщанія столпчивыхъ аристарховъ, унизилъ свой самобытный талантъ плохими повѣстаньями на чуждомъ для него языкѣ, во вкусѣ тогдашнихъ журнальныхъ романовъ; въ то время, когда самъ Шевченко жаловался въ прекрасномъ предисловіи своемъ къ *Гаидамакамъ*, что грамотѣи осмѣиваютъ его независимую народную музу, — на разныхъ, далеко отстоящихъ другъ отъ друга пунктахъ земли южнорусской, многіе продолжали попытку идти слѣдомъ то за Котляревскимъ, то за Квиткою, то за Шевченко; но препятствія къ развитію украинской литературы были слишкомъ велики и многочисленны. Они лежали не только въ обязательно-методическомъ образованіи нашихъ грамотныхъ людей, не только въ нажитыхъ цѣлыми столѣтіями предразсудкахъ въ родѣ тѣхъ, какія проповѣдываются нынѣ въ московскомъ *Дни*, но и въ личныхъ свойствахъ людей, которые на время являлись какъ-бы передовиками украинскаго движенія. Не обременя читателей исчисленіемъ разныхъ случаевъ и явленій, которыя парализовали литературную дѣятельность начинавшихъ писать по-украински, доведемъ на этотъ разъ до свѣдѣнія нашего общества объ оставшихся доселѣ въ неизвѣстности попыткахъ о безуспѣшныхъ доселѣ попыткахъ одного изъ даровитыхъ нашихъ соотечественниковъ, Я. Г. Кухаренка — высказаться печатно въ печатно украинскомъ словѣ (¹).

Четверть столѣтія назадъ, именно въ 1836 году, г. Кухаренко написалъ оперетту *Чорноморський Побитъ*, и донинѣ только весьма немногіе изъ насъ знали о ея существованіи. Покойный Шевченко очень хвалилъ эту пьесу, самъ отдалъ ее, въ 1842 г., въ цензуру и желалъ видѣть ее въ печати; но сочиненія на украинскомъ языкѣ въ то время съ трудомъ находили для себя издателей, такъ-какъ наша по преимуществу простонародная публика, состоя изъ людей небогатыхъ, едва-едва поддерживаетъ наши книги такъ, чтобы издатель не былъ въ убыткѣ. Уже одно это печальное обстоятельство парализуетъ у насъ литературную дѣятельность способныхъ людей; но г. Кухаренко встрѣтилъ еще другую помѣху дальнѣйшимъ своимъ занятіямъ украинскою словесностію: именно — неудачное знакомство съ однимъ изъ тѣхъ господъ, которые, какъ литературные Плюшкины, любятъ класть подъ спудъ все, что ни попадетъ къ нимъ въ руки. Много разъ пробовалъ онъ свое перо и посылалъ пробы къ своему харьковскому пріятелю

(¹) Читатели *Основы* уже знакомы съ нимъ нѣсколько по прекрасному его разсказу: *Ворокий Кинь*, помѣщенному въ X-й книжкѣ. Ред.

для печати... Напрасный трудъ, тщетное ожиданіе: втеченіе ипогихъ лѣтъ, ни одна строка не была предана тисненію! Безвкусіе ли этого господина было тому причиною, равнодушіе ли его къ движенію украинской словесности, или что-нибудь особенное, одному ему свойственное, — мы не беремся рѣшить; но г. Кухаренко, живя въ Черноморіи и видя въ немъ, изъ своего далека, передового челоуѣка (что было большою ошибкою), да притомъ и передоваго Украинца (что было ошибкою еще болѣею), естественно долженъ былъ придти къ мысли о слабости своего таланта и недостаточности литературнаго своего образованія. Такимъ-образомъ, ушло четверть столѣтія съ того времени, какъ онъ, въ первомъ своемъ опытѣ, обнаружилъ несомнѣнное призваніе къ литературной дѣятельности, которая, при другихъ обстоятельствахъ, при болѣе счастливомъ знакомствѣ съ людьми пишущими, могла бы быть весьма замѣчательною, а можетъ быть и блистательною. Немногіе начинали такимъ значительнымъ для перваго опыта произведеніемъ, какъ *Черноморскій Побитъ*, и притомъ — въ какое время и въ какомъ мѣстѣ! Находясь въ такомъ отдаленіи отъ большихъ городовъ и театра, авторъ долженъ былъ почувствовать сильное влеченіе къ драматическому искусству, чтобы рѣшиться на сочиненіе подобной пьесы. Какъ не пожалѣть, что земля, заселенная Украинцами, всё еще не болѣе, какъ пустыня, едва-едва охваченная движеніемъ только самыхъ первыхъ, самыхъ насущныхъ челоуѣческихъ потребностей и интересовъ! Но, вмѣсто того, чтобы сѣтовать о томъ, чего мы не въ силахъ поправить, обратимъ вниманіе читателей на то, что, какъ самородный цвѣтокъ, появилось въ этой пустынѣ, не смотря ни на какія невзгоды.

Черноморскій Побитъ г. Кухаренка представляетъ время первоначальнаго заселенія прикубанскихъ равнинъ остатками разбѣжавшихся Запорожцевъ и другими выходцами изъ Украины (которая, замѣтимъ, у этихъ переселенцевъ, въ ихъ воспоминаніяхъ, называлась и донинѣ называется *Русью*, и этия мѣста различаются отъ Велико-россіи). Правы и обычаи тогдашней Черноморіи были вообще тѣ же самыя, что и въ украинской Русси, но отягчались нѣкоторою грубостью, по причинѣ рѣзкости характеровъ, которые выдавались изъ массы населенія и не рѣдко были съ ними въ разладѣ. Тутъ, между прочимъ, запорожская привычка къ бурлацкой, безженной жизни столкнулась съ необходимостію жениться и вести жизнь семейную; и такъ какъ мѣстныя власти прилагали попеченіе о размноженіи семействъ, то брачныя союзы заключались иногда невзначай, безъ соблюденія всѣхъ обычаевъ

и обрядовъ, которыми они сопровождалсь и сопровождаются въ Украинѣ. Самые священники черноморскіе были, такъ-сказать, импровизированнымъ духовенствомъ. Черноморія подлежала въ то время вѣдохству Оеодосійскаго епископа. Довольно было аттестаціи со стороны старшины черноморской, чтобы присланный къ нему грамотный козакъ былъ рукоположенъ въ іерен. Такъ-какъ черноморскіе козаки головы и бороды брили, оставляя только чубъ и усы, то долго еще послѣ рукоположенія сохраняли вопиственный видъ свой; но это не мѣшало прихожанамъ относиться къ нимъ съ тѣмъ же уваженіемъ, съ тою же увѣренностію въ дѣйствительности ихъ служенія, какъ и къ старымъ попамъ. Случалось и такъ еще, что войсковая старшина, видя стараго, заслуженнаго козака неисправнымъ въ задорной, безпокойной для общества, жизни, приговаривала его, въ видахъ исправленія нравственности, къ рукоположенію въ священники. Разсчетъ здѣсь былъ тотъ, что козакъ, уважая въ себѣ духовный санъ, опомнится и начнетъ вести жизнь порядочную. И дѣйствительно, не было, говорятъ, примѣра, чтобы поставленный такимъ-образомъ попъ не оставилъ своихъ дурныхъ привычекъ⁽¹⁾. Эти-то и другія подобныя черты черноморскихъ нравовъ и обычаевъ представлены г. Кухаренкомъ, въ его очель интересной и очень живой, характерной пьесѣ, съ замѣчательнымъ пониманіемъ сценическаго искусства. Въ числѣ, пожалуй, немногихъ, драматическихъ сочиненій на украинскомъ языкѣ, *Черноморський Побить* будетъ драгоценнымъ подаркомъ для украинскаго театра. Это, впрочемъ, покажетъ опытъ. Мы только считали долгомъ своимъ познакомить читателей *Основы* съ талантливымъ авторомъ, столь долго остававшимся въ незвѣстности, и поставить ихъ на точку зрѣнія, съ которой должно разсматривать предлагаемую пьесу, какъ произведеніе известнаго времени и мѣста.

П. Кулишъ.

---

(1) Не должно упускать изъ виду, что старинное образованіе украинское основывалось на изученіи церковнаго устава, (большею частію этимъ и ограничивалось); а потому, каждый старшина былъ достаточно приготовленъ къ отправленію богослуженія въ священническомъ санѣ.

ЧОРНОМОРСЬКИЙ ПОВІТЬ.

ЧАСТЬ ПЕРВА.

ДІЇВІ ЛЮДЕ:

Кітшиня сотникъ Тупіця.
Пванъ Прудкій, козакъ.
Шлькб, братъ Прудкого.
Лядоха Драбіниха, вдовб.
Маруся, її дочка.
Борісь Цвіркунъ.
Івга Цвіркунка.

Кабіця, козакъ, Незамайвський ку-
рінний.
Куліна, єго полюбвинця.
Ігнатъ Очкурій, робітникъ
Тупіці.
Пріська Притулівна.
Парубкі и дівчата.

ДІЯ ПЕРВА.

Обстанова показує зсередини хату вдові Драбінихи и збоку
двері въ хижу.

I.

Маруся, сидя на лаві пряде и співає.

Болить моя головошка
Відь самого чола:
Не бачила мпленького
Сєгодні и вчора.
Он бачитця, не журіюся,
Въ тугу не вдаюся;
А якъ віжду за ворота,
Одъ вітру валюся.
Он бачитця, що не плачу —
Сєрце замірає,
Якъ згадаю, що Івана
И дбсе немає.
Нема мого мпленького,
Нема мого сонця!

Пі сь кимь мині розмовляти,
 Сіда у вікониці!
 Немá мого мплєнького,
 Що карні очі,
 Рада бь ёго дожидати
 До темної ночі!..
 Немá мого мплєнького!
 Немá ёго тута;
 Вже поросла по слідочку
 Шавлія та рута!..
 Зеленєнький барвіпочку,
 Стелїся нзєнько!
 А ти, мїзїпї, чорнобрївпїй!
 Прилїпн швидєнько.
 Зеленєнький барвіпочку!
 Стелїся ще й нїзче,
 А ти, мїзїпї, чорнобрївпїй!
 Прилїпн ще й швидче.

Охъ, Іванє, Іванє! мій голубоньку сізїпї! де ти такъ довго барїсся?
 скїлько дївъ я тебе ждала, щобъ побачитьця сь тобою, та розказати то-
 бі, що моя мати часто до сусїдїв ходить та все роспїтуєтця про якогось
 парубка: лобонь хоче мене віддати за ёго зámїжъ. Хто вінъ, який вінъ, —
 не знаю п не бачила. Не приведї, Господи, якъ Іванъ заїхавъ кудї да-
 леко, а мати заходятця мене відавати за дрúгого, за якого нєлюба! Я бь
 їмъ п сказала, що люблю Івана, такъ що жъ?.. крий Боже, якї вони
 сердїтї!... Тяжко боїсь матери, щобъ... (*Задумуетця.*)

II.

Іванъ, *зовсімъ приоружений, входить.* Добрі вечіръ, Марусю!
 Маруся, *зрадивши.* Серденько Іванє! Чи ще ти живєнький! (*По-
 нїрилась, мовъ сєрдитця*). Ну, добрий же ти! відцуравсь зовсімъ
 мене. Скїлько я дївъ дождаю тебе, такі ні слўху ні вїсточкї немá;
 хоть бї твій братъ Ількó прїїшовъ сказати: де ти п що робишъ?

Іванъ. Вїпенъ, вїпенъ, моя голубочко. Я дома не бувъ. Оцє недáв-
 но прїхавъ зъ Васюрїнської, та й упятъ прощай!

Маруся, *здивовáвшись.* Кудїжъ то?

Іванъ. Підемо сь товариствомъ за Кубань, чи не роздобудемо
 чогó...

Маруся, *жалїбно.* Такъ и ё! Ужє жъ ти мене, мабуть, и не за-
 станешъ!...

Іванъ, съ *трівогою*. Якъ се такъ, Марусю?

МАРУСЯ. Моя мати хотять, любонь, за когось мене віддати за-
ніжъ....

Іванъ. Якімъ-би-то побитождь? И за кого?

МАРУСЯ. Я й сама не знаю, а такъ догадуюсь, бо вони частенько
ходять до сусідів совітоватись, та й готують усє, що треба для ве-
сілля....

Іванъ. Потрівай же, Марусю! я побіжу на-часокъ та покличу сю-
ді мого хрищеного батька, сѣтника Тупицю, бо вінъ мене зъ казакѣми
випроважа за Кубань, та ось тутъ заразъ, на улиці и дождаетца. Я оцє
відъ ёго до тебе забігъ на часочокъ, щобъ попрощатись; а се такє діло,
що якъ я тутъ не бѣду, то треба вже ёму знати, що и якъ, и до чоґо? Бо
вінъ чоловікъ такий, що поможє. Ти, Марусю, не крийся передъ нимъ
ні въ чімъ. Вінъ мнѣ той же рідний батько и чоловікъ у всєму тямү-
щий: чи рѣжа спортиць, абѣ направить,—відъ кўлі, відъ гадюки, уроківъ,
заговѣривъ,—відъ любощивъ, не-любощивъ, скѣзано—характерникъ, та й
гѣді. Огъ я заразъ. (*Підхѣдить до дверей, відчиня ихъ и кљичє.*)
Тату! тату.

Тупиця, *за дверима*. А що тамъ?

Іванъ. Ідїть лишъ, бѣдьте ласкові, сюді: мнѣ до васъ діло є!

Тупиця, *не вхѣдючи*. Та й заразъ!

Іванъ, *до Марусі*. Ось вінъ заразъ прїйде. Не журїсь, Марусю:
усє гараздъ бѣде.

МАРУСЯ. Дай Боже, щобъ усє гараздъ булѣ; а лѣчче всєго, якъ-би
ти остѣвся дѣма....

III.

Тупиця. Помѣгай Бїгъ, діти! Бѣдьте здоровї съ тямъ, що сєґодня!

МАРУСЯ, *кљаняетца нїзько*. Спасїбї, добродїю!

Тупиця, *до Івана*. Чи оцє твоѣ й дївчпна, Іване?

Іванъ. Оцє жъ, тату, й вона.

Тупиця, *любуетца*. Годїтца, сїну! хороша! дѣже хороша дївка!
(*До Марусі.*) А мати жъ твоѣ дѣ?

МАРУСЯ. Пішай дєсь до сусїдівъ.

Іванъ. Та тутъ, тату, щось у її матерї коїтца такє... (*До Марусі.*)
Ось роскажі, Марусю!

Тупиця. А ну, дѣчка, роскажі, то її я послѣхаю.

МАРУСЯ, *утупивши очі въ землю*. Та то, добродію, я казала Іванові, що моя мати ходять часто до сусідівъ, та роспитують про якогось парубка: хотять, либонь, менє заміжъ віддати за ёго; а тутъ ще Іванъ якъ сказавъ, що й самъ идє зъ козаками за Кубань... (*крізь слези*) то вже, мабуть, нині за нимъ и не бути, бо въ мене мати такі сердиті, що кривъ Божє! Якъ миши по правді сказати, що я люблю Івана, то....

ТУПИЦЯ. Сєго, дочко, не журіся! Нехай-такі Іванъ иде собі съ товариствомъ до тихъ еретичихъ Черкєсівъ, бо вінъ козакъ, ёго така стать.... Отъ якъ ми колись були въ старій Січі, то відтіяв було ходимо добуватця до Татаръ, або до Ляхівъ; а що ті прокляті Жиди, то було не попадайсь нашому братові. Вітрусимо кишєні! А тутъ білшь нікуди кінутись, тільки до сихъ шолудивихъ Черкєсівъ, то хоть скотини або коней чи не добудутца хлопці. Нехай собі идуть зъ Богомъ! А про те, що тебе мати за другого віддасть заміжъ, то сєго чортъ ёго матимє. Ти знай Івана, а Іванъ тебе, та й годі... Та по чімъ же се ти, дочко, міркєшь, що мати хоче тебе віддати заміжъ? Мòже, вона такъ ходить до сусідівъ?

МАРУСЯ. Э, ні, добродію! Вони їздили въ гóродъ, та й накупіли ситцю на дві спідниці, червоної бáйки на юпку; платківъ, скпидячокъ; ковкп (¹) и дубáчъ; та й приказують, щобъ швидче рушивківъ дошва́ла....

ТУПИЦЯ. Трохи воно на те й похóдило.... Ну, та дарма! Чи ти знаєшь Іванового брата Ількá?

МАРУСЯ. А якъ же? знаю.

ТУПИЦЯ. Отъ же то гляди. Вінъ б́удє часто до тебе навідуватись, такъ лковó щó—то ти ёму скажєшь, щó у васъ дiятимєтця, а вінъ миши, то я вже заразъ и заправлю всіма чортáми, та й б́удє понáшому...

МАРУСЯ. Даї, Божє, добродію, щобъ такъ було, якъ ви кажєте! Ми за васъ до-віку б́удемо Бóга моліти.

ТУПИЦЯ, *обернувшись до Івана; а Маруся міжъ тимъ вихóдить за двєри подивитця, чи не иде її мати*. Та й ти, сину, не сумуй, мовъ собáка въ чóвні, а якъ трапцтя тобі оцє за Кубанцю, то воюй дóбре, щобъ вражихъ Черкєсєв оджахнути.

ІВАНЪ. Та обь сiмъ, тáту, й говоріть нічого: не такъ вои́и памъ донеклі, щобъ їхъ мiлувати! Тепєра коні або волá и не думай випустить за слóбоду на пáшу, бо такъ заразъ и підхóплять; а скiлька бiднихъ дi-

(¹) Серєжкп.

тій вони перетягали въ певолу на той бікъ Кубані!... Такъ який же їх чортъ після сього милуватиме?

Тупиця. Ото жъ то її воно, синку! А про Марусю не турбуйся: се вже моє діло. Хибá жъ мнѣ первина ворочать по-своєму?

IV.

Маруся *ввиходить*. Матері що її досі не відко.

Тупиця. Підуй лишъ я ще до козаківъ, та дѣ-що зъ ними почурюкаю, а ви попрощайтесь любенько, та не біійтесь нічого: все гараздъ буде. (*Виходючи*). Не гайся жъ, сину, довго, щобъ тебѣ козаки не дожидались; бо на дворі вѣчирь, а вамъ трѣба хутко повернутись зъ-за Кубані.

Иванъ. Заразъ, тату, заразъ! Не забарюсь!

Маруся. Добре, якъ-би Богъ давъ такъ, якъ панъ сотникъ обіщаєтця; отъ же мнѣ шось не віритця.

Иванъ. Чому? На кого жъ и понадіятись намъ съ тобою, якъ не на єго?.. Ну, прощай же, моя Марусенько! Прощай, моя зірочко! Зоставайся здорова, та не скучай безъ мене! (*Маруся плаче*). Годі жъ, годі тобі плакати, Марусю! ти — козацька дочка; а я козакъ: чого жъ намъ журитись? Якъ Богъ поможє побить ворога Черкеса, та вернутця благополучно до-дому, то тоді будемо щасливі; тоді вже побереємось, та будемо жити її Бога хвалити, а теперъ же трѣба козакувати, а тобі до сього діла заздалігоди привикати. Етъ се не остання така розлука; се буде частенько: на те грянція. Зоставайся жъ здорова, Марусенько! та готуй тимъ часомъ рушники.

Маруся. И вже!.. на щó їх готувати? хибá щобъ було чимъ слѣзи утирати... Ти підешъ за Кубань, та або жъ забудешъ свою Марусю, що тебѣ щиримъ сэрцемъ любить, або жъ не вернесся!..

Иванъ. Грїхъ тобі, моя ясочко, такъ объ мнѣ думати: я йду за Кубань, а сэрце моє тутъ у тебе застаєтця! А те, що не вернусь, якъ убьють еретичі Черкеси, то се въ Божій волі! Вишъ намъ помічъ и защита! Зъ нимъ ми и підъ Очаківъ ходили, Березань взяли, Шмаїлівъ, — тимъ собі й зємлю Чорноморську здобули. А то що жъ би було, якби на війнѣ не ходили? Розбіглись би зъ Старої Січи, якъ руді миші, та її годі. Онь бачь співають (*співає*):

Ой летіла бомба зъ Московського поля,

Та посередъ Січи виїла:

Ой хочь пропало славне Запорбжя,
Такъ не пропала слава!

Оцю-то славу и намъ треба підпірати. Дай міні, Марусенько, тільки слово та білу рўчку, що ти ні за кого не підешь, поки я вернўсь изза Кубані, то міні й вовватись буде весело, а побївши Черкєсь, заразь и прилечў до тебе!..

МАРУСЯ, *подає їмў рўчку*. Огь тобі, Іванє, рука мой! (*Притїснувши єю рўчку до сєрця*). Оть тобі моє сєрце! Ні за кого не підў, поки вернєся.

ІВАНЬ, *приторнўвши Марўсю до сєрця*. Прощай же! прощай, мой люба! Будь щаслива, та не журись, — а я не забарўсь.

V.

Илько. А ну, братє Іванє! иди швидче! товариство на коняхъ сидїть, давно тебе дожидаетця; та й старий Тупиця грїмає на тебе.

ІВАНЬ. Заразь, братє Ильку! заразь! за мною діло не ставє (*До Марўси*). Прощай же! прощай, мїла Марусенько! прощай! (*Маруся смутна, проважєє зь Илькомъ Івана до дверей. Тїлько що вінъ вїйшовъ за двері, Марўся, поклонївшись їмў, вертаєтця до коню, тихєнько, задўмавшись. За лаштўнками козакцький юмїнь*): Гай, гай, козаче! Якъ ти довго збірєся!

ІВАНЬ, *за лаштўнками*. Нічого, нічого, панї-молодці! я відъ васъ не одстану.

МАРУСЯ *вбиваетця, ламає рўчки, ходячи по коню*.

Илько. Чого ти, Марўсю, журєся? Дивись! козакї спидїть на коняхъ, якъ орли; а конї и землі підъ собою не чўють; а вь брата Івана, дивись! кїнь-воропїй, самъ козакъ молодїй, ажъ дивїтись любо. Заспїваю їмў хоть піснї на дорόгу. (*Спїває*).

Цє козакъ за Кубань,
Прїодїгся такъ, якъ панъ,
Зь себе бравий,
Копїкъ жвївнї, —
Хоть куди козакъ!

Славне життї козакцьке! Якъ сївъ на конї, та й и ввесь тутъ; де схотївъ, тамъ и ставъ. Эхъ, коли то я дїждў того щастя! Отъ же слўхай:

либощ ідуть... (За лаштунками тупотять коні. Козакі співають):

Засвітали козаченьки
 Въ похідь съ полубчи,
 Заплакала Марусенька
 Своі ясні очі.
 Не плачь, не плачь, Марусенько!
 Не плачь, не журіся.
 За свого миленького
 Бóгу помоліся.
 Стоить місяць падь горбю,
 А сонця немає;
 Мати сина въ доріженьку
 Слізно проважась:
 Прощай, мій мій синочку,
 Та не забавляйся,—
 Черезь чотірі неділеньки
 До дому вертайся.
 Он радь би я, матусенько,
 Скоріше вернутця,
 Та щось кінь мій вороненьки
 Въ воробятахь спіткнувся.
 Он Богь знае, коли вернєсь,
 Въ якую годіну.
 Приймї жь мою Марусеньку
 Якъ рідну дитіну!
 Прийм жь її, матусенько!
 Всі у Бóжїї волі:
 Он Богь знае, чи жпвь вериуєсь,
 Чи ляжу на погі.

Козацька пісня тихшає, тихшає... Тимь часомъ Маруся, на коні, ламає рўки, плаче и мовь молитця, піднімає віору рўки; то прийде до дверей, то вернетця до кону и ірко заридає, то мовь скаменєтця. Нлькó потішає її.

VI.

Явдохъ въ се время вхóдить и, не розчумавши ихъ речей, зкомизилась та зсєрцежъ и каже: Чого се ти, доню, туть съ парубкомъ стоїшь? (До Нлькá) А ти, божевільний, чого сюди вбрáвся?

Нлькó. Та такъ, паніматусю! Козакі збірãлись за Кубãнь, такъ я брата проважãвъ.

Явдох. Гляді лишъ, Ильку! Я давно чула про тебе, що де до-світкя, де вечірниця, де дівчата на улици зберуться, то ти тамъ вродився. Иді собі, звідкілі првишовъ, та не ходи до насъ більше.

Илько. Та й піді, коли ви на мене сёрдитесь (*іаётця*).

Явдох. Иді, такі пдї! (*розсердилась*) Ось тобі и двёри, негідний сїну! (*за плечё та въ двёри*). Отудї къ бісу! Якъ то тепёръ на світі ста́ло! у насъ, въ старовину́, то ще такі парубки и не думають про дівокъ, а дівці такій и въ голову не приходило съ парубками водитись, не такъ, якъ тепёръ!

Маруся. Що се ви, ма́мо! Богъ зъ ва́ми! якъ се ви на мене ка́жете? Хпба́ жъ я въ васъ яка́?

Явдох. Та до якого́ часу́ ще дитїна, такъ якъ и трéба; а все-таки не годїтця съ парубками якшатись. Отъ ужé й люди трапляютьця, — отъ ужé й за́міжъ порá.

Маруся. Які тамъ, ма́мо, люди́?

Явдох. Харько́ Каби́ця.

Маруся, *самá* собі. Ка́жуть люди, що сёрце ви́щунъ, то й пра́вда (*До ма́тери*) Який, ма́мо, Каби́ця?

Явдох. Незайма́вський! А якъ би ти сказа́ла?

Маруся. Я? я бъ сказа́ла пря́мо, що не піді за ёго.

Явдох. Чо́му? (*самá* собі) Такъ и е, що кля́тий Илько́ обчеркнѹвъ її кѹрячпмъ зу́бомъ!...

Маруся. Ви́нъ, ма́мо, старїй та сёрдїтий, а ще якъ оже́нитця, то бу́де ревни́вий. Та ви́н мені и зовсїмъ не вподо́бавсь.

Явдох. Отъ бачъ, що ти ду́рнá еси! ти ёго не зна́ешъ, та й вар-ня́каешъ, що тобі на языкъ наверзе́тця. Ви́н хоть и старе́нький, такъ розу́мний и бага́тий дѹже, ви́н ще зъ-підъ Шмаїлова прїяне́сь бага́цько гроше́й, та все черви́ци.

Маруся. Коли́ ви́нъ, ма́мо, бага́тий, то неха́й собі шука́ убого́ї дїв-ки, бо ба́гата по до́брїй во́лі за ёго не піде. А сёго́ ще ви не зна́ете, що прїїхала́ Куліна́ Кочугу́рївна? Вона́ того́ Каби́цю, що ви ка́жете, ще въ Самáрі передъ́ розпромъ полюби́ла и ви́н обіца́въ зъ нею оже-нитись: божи́вся, кля́вся та й поки́нувъ. Вона́ ёму́ вірва́ла и, якъ свáта-ли до́бри люди, то й відка́зувала; а якъ же ви́нъ її поки́нувъ, то вона́ бъ ра́да и за погане́нького чоло́віка ціті за́міжъ, такъ не трапля́етця. Теуе́ръ вона́ бідна́ ажъ сюди́ за нимъ прїйшла́, такъ що́ жъ? кля́тий Каби́ця и двїтьця на не́ї бїдну не хо́че.

Явдох. Ты еси́ ду́рнá, дóчка! що́ ти ме́лешъ? Се все брехн́я, та на-

говори. Слухай лишь сюди: Кабиця вже відслуживсь, вь одставці, буде жити дома, хазійство держатиме и худобу доглядатиме; а зь молодого що? усе гонитимуть: то за Кубань, то на кордони, або де вь далєкнй походь. Та оть не далєко сказать, якь твій батько: адже пішовь зь кошовимь Чепігою вь Польщу, та тамь и голівку положивь; а туть чўтка, що військовий суддя Головатий піде вь Пєрсею—оть и цілуйся изь своїмь молодимь, який тамь у тебе на прикметі. Тепєрь тїлко за старимь и пожити. Годі жь, годі не знать обь чимь сумувати. Опісля и сама бѹдешь рада такому чоловікові. Вікни лишь дурь зь голови та йди лягай спати, бо за́втра трєба ранєнько встати та дє-що зготівити, бо вранці и старості прийдуть, то щобь було їх чимь принїти. Ох! я такь ноги натовила за день, що насїлу хожу! Піду лишь ліжу спати, та и ти не гаїся; гаїє каганєць, та и сама лягай скоріше!.. Ох! (*Вийшла*).

МАРУСЯ, *одна*. О мамо, мамо! грїхь тобі обїгати такь дочку свою! Якь мнї на світі Кабицю любити, коли мої очі зь єго очима не зглянутця, и сєрце до єго не обєрнетця? Що мнї тепєрь у світі Божому робити? де мнї дітись?

Вь хїжї чўті іглось Кабиці:

Та ну, кь чорту! иди, кажу тобі! бѹдешь моїмь старостою.

МАРУСЯ. Охь, мнї ліхо! се, либонь, йде до нась Кабиця! Побіжу скоріше вь малу хату та засу́ну двєрі, бо вінь и тудї вломитця. (*Вибїгла*).

VII.

КАБИЦЯ и ОЧКУРНИЯ, *входять — підь чїркою підто*.

КАБИЦЯ, *приспівуючи:*

Ой здорова, дівчїпонько! чи ти спиши?
 Не лишь мнї паляницю, або книш!
 — Паляницю, козаченьку, я бь дала,
 Такь ще жь тобі якєнької не спекла.

(*Ошлдаєтця кругомь*). Эгє! Що за вража маги? нема нікого вь хаті! Певже такь рано полягала спати? (*Підходить до двєрї и пробує*). Такь и є! двєрі заперті. Оть тобі и книш! Оть тобі и змівни! (*До Очкурні*) А що, Гнате! якь думашь? чи не торохнуть лишь мнї лобомь у двєрі такь, щобь вони на дванадцятєро розтронцілись? Дивїсь пакь! спяять собі та и гадки не мають, а я и досі не вмовився зь дівкою.

Очкурвія. Та цурь імъ! нехай сплять! Ще й за́втра впеіешъ побазакати; ато щобъ старá Дрaбіннхa не зкомизнaсь съ просоння, то й пра́ця тво́я пропаде́ ні за поніо́хъ таба́ки.

Кабі́ця. А що́ ти думаєшъ? п се пра́вда! Та потрива́й лишъ: я послухаю; мо́же, вони́ ще не сплять, а базікають обь чі́мъ-небу́дь (*Підходить до дверей, наставляє ухо и слухає*). Эге́! соу́ть!.. Ого́! Дрaбіннхa крі́зь сонъ щось забелькота́ла! Гмъ, дій ё́го че́сти! Ну, нічого робі́ть, нехай сплять (*Одходить*). Ну, та й та́жко жъ Мару́са здиха́е! (*Задюмується*)

Очкурні́, *про себе, млу́жуючи*. Відъ то́го, що́ лю́бять теб́е, якъ соба́ка па́лпцю. (*До Кабі́ці*) Ото́, щобъ ти знавъ, Ха́рьков, вона́ за́міжъ хо́че, такъ і́й и верзётця со́нній про яко́го-небу́дь ша́рубка.

Кабі́ця. У́же жъ не про яко́го, якъ про ме́не, бо вона́ мене́ давно́ вже полюби́ла, — ще на ті́мъ ті́жні, ото́ді, знаєшъ, якъ ми съ то́бою відъ шинка́рки Горпі́ни музі́кк вели́, а я попе́реду та́нцюва́в, співа́ючи:

По до́рбі жу́к, жу́к,
По до́рбі чо́рний,—
Подиві́ся, дівчи́нонько,
Які́й я мото́рний!

А вона́, якъ побáчила мене́, та ті́лко кихъ! кихъ! кихъ! А я з́аразъ на усъ и закрути́в, та й кажу́ собі мо́вчки: оце́ жъ, ма́бутъ, вона́ вь мене́ вля́налась небо́га! А вь само́го, голубчи́ку, ненáче ко́машній по-за шку́рою полі́зла, якъ глі́нувъ на Мару́сю, та пі́сля то́го мовъ шале́ний хожу́: не йде́ зь думки, та й го́ді, такъ я ті́гне до не́і; такъ що́ жъ? Ста́ра зовсі́мъ рі́шила, що́ відда́сть дочку́ за мене́, а зь молоді́ю ще пі́сля то́го не ба́чнвсья ні ра́зу.

Очкурні́ *самъ собі*. Бачъ, га́спидський Кабі́ця, якъ розма́ніжпвсь! ненáче молодéнький! Підрочу́ лишъ я ё́го. (*До Кабі́ці*). Ой гляді́, Ха́рьков, щобъ вона́ і́ноді не поіо́штувала теб́е печéнимъ ра́комъ!

Кабі́ця, *здивува́вшись*. Печéнимъ ра́комъ? я́к то такъ?

Очкурні́. Сі́рчіть, щобъ одві́рка то́бі не показáла. Ти, ма́бутъ, ще не чувъ, що́ я й самъ залпці́вся за не́і и вона́ мні́ првзна́лась, що́ мене́ лю́бить и пі́де за мене́ замі́жъ.

Кабі́ця, *згéдзкавшись*. За те́бе замі́жъ! та що́ се ти, га́спидівъ Очку́ря? та я зь теб́е духъ ви́бью, та я теб́е зу́вчу, якъ соба́ку! та я теб́е вь три погі́белі́ зверну́, що́ й пі́р'я на то́бі не оста́нетця! Чп та́кому жъ бри́дкому, якъ ти, жени́твсья зь Мару́сею? Подиві́сь на се́бе, не-те́со! адже́ жъ ти пога́ніший відъ...

Очкурні *показує*. Ха! ха! ха! ха! а ти хибá кращий від мене? га, марó?

Кабіця. Та вона на тебе и плюнуть не захоче...

Очкурні. А на тебе плюне, хоть не схоче, ха! ха! ха!

Кабіця. Щобь такий ледáчий, якъ ти, одбивъ у мене дівку! та я скоріше зъ тебе печінки вірву!

Очкурні. Побáчимъ, чья візьме! а я вже знаю, що вона не мвинé моїхъ рукъ.

Кабіця. Твоїхъ рукъ? А ти жъ, блощиця смердюча, гробáкъ короткопúзний, вди́къ кишкáтний, що отáкъ хóдить (*та и дмéтця, якъ индiйкь*).

Очкурні. А ти — сичъ витрiшкувáтний! ха! ха! ха!

Кабіця. Харсúнь коротконогий!

Очкурні. А ти бúшля довгонога! ха! ха! ха!

Кабіця. Сви́ні товстопúза!

Очкурні. А ти хортовá собáка! ха! ха! ха!

Кабіця. Мовчи жъ, бiсова худóбо! та тiкай скоріше, по́ки небитвий.

Очкурні. Самъ утiкай, по́ки чупрiна цiла!

Кабіця. Тагъ ти оцé, гáспидьска каракáтница, почáвъ глузува́ти надо мною? Тривáй, бéсуре! я тебе відучу до чужихъ дiвóкъ залиця́тися! (*Засiкує рукава, налáзить на Очкурнiю; той одъ ёю тiкає и обернувшись, хапає ёю за руки.*)

Очкурні. Та щó се ти, нависний! Ти сирáвдi сказився. Хáрку! та то я глузува́въ надъ тобою, а Марусi не тiлько не любивъ, та й не бáчивъ, якá вона.

Кабіця. Брешешъ, псяюхо! Забожiсь, що зъ рóду не любiвъ и не любiтинешъ Марусi!

Очкурні. Ей-же-то-Бо́гу не любiвъ и не любитиму! цуръ iii!

Кабіця. Щó зъ рóду и не подумáешь ii свáтати!

Очкурні. Та дáлноби що не думáвъ и думати не бóду! Пехáй вона тоби на лéду підсковзнéтця!

Кабіця. Нi, за личино, не повірю! Забожiсь дужче.

Очкурні. Щобь же мнi чáрки горiлки въ вiчi не бáчити! щобь менé за живiть узяло, коли не правду кажú!

Кабіця, *одступивши одъ ёю*. Гляди жъ, не збрешi! Бо якъ удругé попадéся, пропадé чупрiна! Зроблю сь тебе тиркáтого пiвня!

Очкурні. Та нéхай вамъ хáлепа! Отто́ нагадáй кози смерть!.. Нéхай iмъ цуръ сямъ дiвчáтамъ! Я зъ нiмъ и говорити не вмiю!

Кавіця. Отъ за се козакъ! И не говори зъ моєю Марусею. Ходімъ же теперъ до шинкарки Горинни та помиримось!....

Очкурні. Та чи помиримось, то й помиримось.

Кавіця. Козакъ, ій Бóгу козакъ! Поцілуймось же, брате Гнате!

Очкурні. Чи поцілуймось, то й поцілуймося! (*Поцілувались.*)

Кавіця. Ходімо жъ теперъ, брате Гнате! Ужé ся нічъ не куді ходіла. А шкóда, що не бачився зъ Марусею! (*Идуть обидва обнявшись и приспівуючи.*)

Козаченьку гáрний!
Не ході до Гáнни,
Ході до Марушки
На білі подушки;
А въ Марушки-дúшки
Чотýри подушки,
А пята малéнька —
Самá молодéнька,
А шбста періна —
Самá чорнобрíва.

Завіса спускається.

ДІЯ ДРУГА.

I.

Видъ на кону той самій.

КАБИЦЯ *иде зъ досвітківъ и спіє:*

Казавъ міні бáтько,
Щобъ я оженівся,
Не ходівъ на вечірніці,
Та й не волочівся;
А я — козакъ жвáвий,
Та й не волочýся.
Якъ до шинку доберýся,
Горілки напьюся.

Эхъ, лихо ёго матері! те тільки й негарáздъ, що я либóнь постáрівъ трóхи. А колись изъ мене козакъ бувъ меткий та й завя́твий на досвіткахъ та на вечірницяхъ. Якъ було забáчу якý браву дівчину, то й мо́л! А теперъ ужé не те... (*Позіхає.*) Эгé! оцé я не виспавсь! Та де жъ у гáспида виспатись, коли всю нічъ съ Кириломъ Очкурнею прогуляли?..

Думавъ, чи не буде на досвітахъ Марусі, ажъ шкода!.. мабуть засіяла... А вже дівка! чортъ ёго й бачивъ такої: чорнобрива! червона! свіжа та повна, якъ полуниця!... Якъ глянешъ на неї, то такъ мовъ завійна вхопить, ажъ жижки задріяють.... Ні, вже сії не хочу обдурювати, а ожениюся. Годі бурлакувати! Колибъ лишъ тільки вона пішла за мене?... Та поздоровъ, Бóже, Марусину матірѣ! Вона мишѣ подала слово, то вже їй сóромъ буде, якъ збреше.... Та що опé їхъ не видно и досі? Ужé світá, а вони, мабуть, и досі сплять.... Се по-панський долéжують. Вчóра приходивъ, — си́зли, и сёгодні.... Хибá розбудити?... Та ні, не хочу, бо щобъ молодá не росéрдилась, якъ не дамъ їй виспатця. А, мóже, теперъ їй снитця, що я зъ нею женихáюсь, абó-що!... Щó жъ теперъ робити? И безъ Марусі скучно, — и будити її жалко.... Заспівáю лишъ тії, що менé колісь навчивъ нашъ хорúнжий Гайдабóра, а тимъ часомъ и вона розбóрхаетца, та й почóве, що я такъ гáрно співаю. (*Співає:*)

Ой приписали одъ лементáра
 До сóтника Харькá листи:
 »Ой прийдь, прийдь, сóтнику Харьку,
 Мёду-винá до насъ пítти.«
 Ой якъ ставъ Харькó, ой якъ ставъ Харькó
 Зъ дóму свогó ви́зджатт,
 А за нимъ ёго сóтничка Харьчíха
 Сь хлiбомъ-сiллямъ проважатт:
 »Ой не идь, Харьку, ой не идь, дру́же,
 Бо то проклiята зра́да.
 Лúчче бь ти вь зáмку зоставсь сь козака́ми,
 То бь я тоби булá рада.«
 Ой не послúхавъ Харькó господiни,
 Що дúже горiлки впiвся.
 А за нимъ ёго жвiвi коза́ченьки:
 »Ой стiй, батьку! не журiся!
 —»Ой якъ же мпiвi, павi-молóдцi!
 Якъ мпiвi не журiтьця,
 Що пiдо мнóю мiй кiнь булапéнький
 Та почавъ становiтьця?
 А ще кь тóму, моi коза́ченьки,
 На сёрденьку тúга,
 Що покидаю я вь Жаботiни
 Свого вiрнiнького дру́га.«
 Ой якъ прихавъ винь до Паволбчи,
 Ставъ зь конi свогó вставати,
 Ой ставъ же ёго сóтничк паволбчiйкий
 Мёдомъ-винóмъ частувати.
 Ой не встерiгся Харькó, не встерiгся,
 Мёду-винá вь-смакъ напiвся,

Та и на па́нське біле ліжко
 Спати за́разъ положи́вся.
 Ой як заржа́въ же кінь булане́нький,
 Сто́ячи біля нека́рні:
 Ой и зали́лї со́тника Харька́
 У залі́зні кайдани́,
 Ой як заржа́въ же кінь булане́нький
 Та й у ста́ні на помос́ті:
 Ой стра́тили Харька́ та и захова́ли
 У зеле́ній нехворобці́.

II.

Явдох. *За дверима.* А ну, Марусю! ходім у велику хату: либонь женихъ твоїй прийшовъ.

Кави́ця. Добрі́-день вамъ, пані-ма́тко! и тобі, Марусю! Отъ же й до́бре, що ви одні́ до́ма, та й дівка тутъ: тепе́рь на самоті́ и побала́гати до́бре: ніхто́ не міша́тиме. А скажи́, Марусю, при ма́тері: чи ти пі́деш за мене́? чи, мо́же, вь тебе́ кра́щий е?

Явдох. И де жь то нема́, що й е либонь? Одурі́ла дівка зовсімъ: тільки́ й мо́ви, що не пі́ду за старо́го, та й го́ді....

Кави́ця. Який я старі́й? ота́къ ушкварі́! Эге.... Со́ромъ же тобі, Марусю, що ма́ти на тебе́ жа́луецця; а такъ би не годі́лось. *(До ма́тери).* Та то, мо́же, вона́ сорозитця́ васъ? Ге́тте лишъ відсі́ль, я зъ нею́ самъ побала́каю....

Явдох. Та й сі́лькось! я й пі́ду. А тільки́ кажу́ тобі, дочко, ви́кни дурь вьзъ голо́ві. *(Вийшла.)*

Кави́ця, *залицяючись.* Ге, ге! чу́ешъ, Марусю? полю́би мене́, будь ласка́ва! полю́би мене́, моя́ ясо́чко, моя́ у́точко, моя́ лебе́дочко! *(Чепури́тця.)* Я, ба́читця, коза́къ не послі́дній: оде́жа на ми́ні—якъ ба́чъ; гро́шей по́вна кеше́ня, та ще́ й вь саква́хъ е....

Мару́ся. Не тре́ба ми́ні, дя́дку, ва́шихъ гро́шей: у насъ, сла́ва Бо́гу, й свої́ е.

Кави́ця *зъ се́рцемъ.* Який я то́бі дя́дко? Я ще́ молодце́ць, а не дя́лко! Що́ то за дя́дко? *(Весело.)* Ти скажи́: «дру́же», та пода́й ми́ні сво́ю ру́ку, щобъ намъ побра́тися та жи́ти щасли́во....

Мару́ся. Якъ ми́ні подиві́тись на васъ, що ви такі́ старі́, то не грі́х и ба́тькомъ назва́ти, не тільки́ дя́дкомъ, а се́го, щобъ намъ подру́житись, то й до ві́ку не бу́де....

Клавія. Якъ не буде? А якъ я підведу людéй, та якъ присудять тобі за мене заміжъ вті, то якъ ти скажешъ?

Маруся. Хто мене може присудити заміжъ вті за старого, якъ я сама не схочу? Ви вже підвели бідну Куліну Кучугурівну, що теперъ ніхто не хоче сватати, такъ вона ажъ сюди приїхала изъ Самарі....

Клавія. Та нехай вона своєму родові снітца! Цуръ їй! я її не поважаю; а съ тобою, мой галочко, мой курочко.... Ке лишъ хоть поженяхуюсь. *(Обніма її.)*

Маруся *одниха ёго*. Гетьте бо, дядьку! гетьте! Якъ вамъ не соромъ? Що це ви здумали?.. Та геть къ чорту!

Клавія, *звoлпивши*. Эгé! се бисъ, а не дівка! Бачъ, яка брикуча! Нехай тобі хрінъ, коли така бриклива.... *(Маруся втікає съ хати.)* Отакъ, а не чортъ зна якъ!.. Та й не гаспідська жъ дівка! такъ и шморгнула! Эгé!... Отъ тобі й допитавсь!

III.

Явдоха *входить*. А що, Харьку? якъ діло? чи допитавсь?

Клавія. Якъ разъ допитавсь! и на мову не даєтца!

Явдоха. Эгé! А йонъ же йонъ, вража дитина! Я на неї и не сподівалась, щобъ вона такъ губу закопчила. Не даромъ же я її зъ Илькомъ на розмові зуспіла.

Клавія. Зъ якимъ Илькомъ?

Явдоха. Таджежъ, коли знаєте, съ Прудчепкомъ.

Клавія. Якъ? отой блазень, білогубе щеня? Та я ёго, вражого хлопця, убью, якъ собаку. Дивись! Уже бісові діти почали дівокъ у козаків одбивати! Отакій світъ наставъ! Постривай же, еретича дитино бісова! я тобі дамъ затірки! попадєся ти въ мої лещата!

Явдоха. Та въ ёго старший братъ е, козакъ гарний, такъ що жъ? не посидійши: ёму й нудно, якъ дома сидіть; и теперъ десь повівся зъ козаками за Кубань....

Клавія. Та цуръ ёму! а ви лишъ скажіть, чи довго мене будете водити? Такъ добрі люди не роблять.

Явдоха. Отъ же й лихо!.. Такъ я приймусь за неї не такъ. Ось посидь тутъ, Харьку, а я збігаю до сусіда Цвіркуна, то, може, вдвохъ съ Цвіркункою чи не вкоськаємъ Марусі, та сюди й прийдемо.

Клавія. Та йносе!

Явдох, *виходючи*. Я не б́ду баритись. Якъ зладимо, то щобъ заразъ и на рушникъ стали. Прощайте жъ до яко́го часу.

Кавиця, *одинь*. Ай Драбиниха! Отъ моторна жінка! За се куплю вже ий червоні чоботи. Та й жінка жь!... Э! я й забувъ, що у мене въ кешені пляшка зъ горілкою, та й не почаствувавъ Драбиниху! Гай, гай! А, дай же ёго кату! Ну, що жъ теперъ? Сяду лишъ отутъ по-козацькій, та виптю хотъ самъ горілки, та заспіваю запорозької пісні, щобъ не такъ сумно було. (*Сидя долі по-козацькій, випляв пляшку зъ кишкени, одіткнувъ.*) Отакички безъ затички! (*Виймає чарку.*) Оце жъ и чарка! (*Наливає, випиває и співає:*)

Гей бувъ въ Січі старий сідай,
 На прізвище Чалий,
 Вігодувавъ сіна Сава,
 Козакамъ на славу.
 Ой бувъ Сава въ Немірові
 Въ Ліха на обіді,
 Не знавъ Сава и не видавъ
 Въ своїй тяжкій біді.
 Гей якъ крикне та панъ Сава
 На хлбця малого:
 »Сідлай, хлбнку, сідлай, малий,
 Коня вороного!
 Сідлай коня вороного,
 А собі другого, —
 Поїдемо оглядати
 Ми дому нового.«
 Гей приїхавъ та панъ Сава
 До свого дому;
 Питаєтця челядоньки:
 »Чи все гараздъ дома?«
 —»Та все гараздъ, батьку Сава,
 Та щось на насъ буде:
 Щось у нашихъ новихъ хатахъ
 Сивий голубъ гуде!...«
 —»Нехай гуде, нехай гуде!
 Того не боїся...
 Гей якъ глянупа на Нову Січъ,
 То весь издрігнуся!«
 —»Та все гараздъ, батьку Сава,
 Тільки одно страшно:
 Виглядають гайдамаки
 Изза горі часто....«
 Ой сівъ Сава въ кінці стола,
 Роскінувъ ворожки:
 »Ой ще жъ буде козакъ Гнатко
 Чорної дорожки.«

Сидить Сава въ кінці стѣла
 Та тѣжко здихае,
 А Савіха въ новімъ ліжку
 Дитину хитае.
 »Піди, хлопче, до пивниці
 Та принеси пѣва,
 Та випьемъ на здоровья,
 Та й за могб сѣна.
 Заиди разомъ до винниці
 Та вточі горілки,
 Та випьемъ за здоровья
 Та моєї жінки.«
 Ой ще жъ не вспівъ малий джюра
 Звернувся зъ пивниці,
 Шатається козакъ Гнатко
 По новій світлиці....
 »Здоровъ, здоровъ, пане Саво!
 А якъ собі маєшь?
 Пзъ далєка гостей маєшь,
 Чимъ ихъ привитаєшь?«
 —»Ой чимъ васъ, пані молодці.
 Я буду вітати?
 Ось давъ мнї Господь сѣна,
 Буду въ куми брати.«
 —»Колі хотівъ, пане Саво,
 Насъ у куми брати,
 Не йти було бъ гей до Гарду
 Церкви руйнувати.
 Колі хотівъ, пане Саво,
 Довго панувати,
 Не йти було бъ пзъ Ляхами.
 Насъ не дратувати.«
 —»Привітаю васъ, молодці,
 Медомъ—горілкою.«
 —»Прощайся, пане Саво,
 Зъ дітьми и зъ жінкою.«
 Ой кінувся та панъ Сава
 До ясного мечá,
 Взялі Саву на три списі
 Съ-підъ правого плечá.
 Ой кінувся та панъ Сава
 До своєї зброї, —
 Взялі Саву на три списі
 Та підняли вгору.

(Передъ кінцемъ пісні внимає изъ кешени капшукъ зъ грішми, висипає гріші додолу, наливає въ чарку горілку и пє.) Гу! еретича Маруся не хоче йти за мене. За кого жъ вона піде? Чимъ я не ко-

закъ, або не хазяїнь? Отъ же жъ оцѣ й гроші, оцѣ жъ и червінці... хибá жъ їй болячки трѣба? (*Починає лічити.*) Разъ їхъ, два їхъ, три їхъ...

IV.

Передъ кінцемъ пісні МАРУСЯ вводить КУЛИНУ; побалакавши з нею тижденько дѣщицю, зоставляє її на тїмъ місці, а сама виходить собі съ хати. КУЛИНА тяжко смутна, підходить збоку КАБИЦІ, влянула на ёю вірчо, а далі, мовъ ненарокомъ, одвернула и ждлібно співає:

Війду я на гору
Білими ніженьками,
Гляну я на дуба
Кірпи оченьками, —
Ажъ на тїмъ дубоньку
Два голубонька гуде:
Гей щось на козака
Та пригдонька буде...

Кабіця, скрива на неї дивлячись, співає:

А я тїй пригдоньки не боюся,
А відъ тебе, божевільна, одступлюся.

Куліна, залівшись слезами. Боже мий, Боже мій! Харьку! чи не грїхъ тобі? чи ти Бога не боїся? що ти зъ мене зробивъ?...

Кабіця, кладѣ чашко гроші въ кесетїну, та зъ сѣрцемъ. Та де ти взялась у нечїстого батька, маро? Геть відсїля. Нехай тобі рябий бїсъ відъ мене! Чого ти віжесся, причепендо? Геть зъ очей моїхъ, бїсова марюко!

Куліна. Харьку!... Богъ тебе скарáе! (*Виходить.*)

Кабіця. Отъ, навїжена неприторѣна!... Фу (*плює*) на твоє шір'я! (*Паливає и випиває.*) Оцѣ гáспидська вїдма! де вона взялася? А нехай же їй хрінъ! колибъ ще клопїтъ не наробїла. (*Встає и чепурїтця*). Бїсова ящїрка! Гарáздъ, що старої Драбїнцї та Марусї на сей разъ не трапилось, атó бъ такого піднесла печеного кабака... А щобъ ти сказїлась, гáспидська нехлюя бїсова! Пнвãче оцѣ мене обухомъ по лобу зацїдила. Вїпью лишъ горїлки, чи не повеселїша. (*Пѣє.*)

V.

ЦВІРКУНЪ, ЦВІРКУНКА, МАРУСЯ И ЯВДОХА, а потім Ілько у вікно
зазирає.

ЦВІРКУНКА попереду іде та і співає; проспівавши та і потанцює съ Кабіцею вдоохъ, та і унять такъ же, до самого кінця пісні.

До дому йду — товченники,
Изъ дому йду — товченники;
Та вже жь мні пресучні!
Товченники наскучили!
Ой чи вййду на танець—
Відъ старого буханець,
Въ потілицю, абб въ спйну.
Що й ногами вже не двйну.
Ой гуть мні погуляти,
Усімъ ліхомъ зацурати,
Драбйнику звеселіти,
А Кабіцю оженіти.

Танцює съ Кабіцею.

ЦВІРКУНЪ сердитця и крутить головою, щобъ перестала співати.

ЦВІРКУНКА. Чого ти головою крутишь, мовь той цапъ въ дроковпцю? Ти жь менé й горілки навчйвъ пїти. (До людéй.) Якъ ми побра́лись зъ цїмъ гаспидськимъ дідомъ, та й пішли до людéй въ гóсті, а се бу́ло обь великóднихъ святкáхъ. Я тоді бу́ла молодá та хорóша, та дурнá,—горілки не вмїла пїти. А тамъ у насъ у Старóму Санджáрові такá бу́ла привітлєва молодїця Мотря Червóниха, та й частує менé горілкою, та такъ прóсить поштїво, що Бóже мій! Я глядь на сво́го старóго, а вінъ на мéне, та й закрутивъ головою. Я жь думала, що вінъ сердитця, чомъ не пью, та зáразъ черкъ чáрочку съ тарїлки, хнль та й випла. Сижў та й пишáюсь, ажъ тутъ не-забаромъ и по дрўгїй прóсять; то я все—що гляну на сво́го чоловіка, то вінъ ще й дўжче головою крутить, а я й думáю: »Одже й ліхо! коли́бъ лишъ на-вспражки не росéрдивсь то́го, що я, якъ випла першу чáрку, та й скривїлась!« Я й сю хнльвўла; втёрлась, та й сижў.

Кабіця. Ай Цвїркунка! козирь-молодїця! Жáлко, що менé тамъ не бу́ло зъ вами!

Явдоха. Чи ти жь по пóвній и пїлá?

Цвіркунка. А якъ же? у насъ крий Бóже, якъ пригубишь до чарки! Кáжуть: після тебе й Татáринь не питиме. Отъ я вже й байдужé на свого чоловіка поглядáти, а вінъ отáкъ и сидівъ міжъ козакáми. *(Показує на бiкъ.)* А дáлі по трéтій, та й по четвэртій витягли. Пришли козакi, та й чабáнь съ козою, що грають. Якъ уцюкнé, братiки, шекéні, якъ підú я въ скóки та въ бóки, ажъ намiсто на шii граé, а підiвкi тiльки чоко, чоко, чоко, чоко!.. Куди вамъ вашъ гусáриць зъ своїми щóрами! Далéко й ходить. А дáлі гулькi! ажъ нема́ чоловіка въ хáтi. Пішовъ, кáжуть, до до́му. Бáтькові жъ ёго бiсь, що менé покинувъ! *(Цвіркунъ кiдаєтця ii бити, та ёго здёржують Кабiця и Ядóба; а Цвіркунка тодi до Цвіркунá.)* Тю, навiжéний! чи ти сказивсь! Адже́ се я розкáзую. Сядь та сиди отáмъ. Отъ, погуля́ли тамъ до трéтихъ пiвнивь, я й шiлá до до́му. Не дiйшлá, та підъ Середнóю хáтою й звалiлася, та й не тiмлю, коли и якъ я до́ма опинiлася. А щó жъ ви, братiки, дúмаете на похмiллá? Якъ почáвъ менé оцéй дундúкъ *(покизує на Цвіркунá)* похмелáти, такъ я три недiлi після ёго рукъ ви́лежала, та й оцю́ пiсьнюку лéжачи склáла... А зá що бивъ?....

Цвіркунъ. Нá що пилá горiлку?

Цвіркунка. А нá що жъ ти крути́въ головою?

Цвіркунъ. Щобъ и въ ротъ не брáла.

Цвіркунка. Брéшешъ-бо, щобъ пилá!

Цвіркунъ кiдаєтця битъ, а ёго здёржують.

Кабiця. Та гóдi вамъ! Чи ви зъ ча́ду, чи щó?

Цвіркунъ, випрúчуючись. Та вона́ таки вже моiхъ рукъ не втiчé....

Кабiця. Та гóдi вамъ!...

Цвіркунка. Глянься нá Бога прицúпуватий. Дивiтесъ, братiки! самъ вивчивъ жiнку горiлки пiти, та й бьётця.

Цвіркунъ плюé. Пьфу, собáко! *(Хóче ви́йти, та ёго здёржують.)*

Кабiця. Та посiдь бо, Борiсе! чо́го ти дрóчнися, навiсний! Хиба́ жъ ми на те васъ покля́кали, щобъ вачъ сварiтьця? Сидáй лпшъ, гóдi комизитись.

Цвіркунъ. Та й посiжу, такъ нехáй же Iвга ни́чо́го не розкáзує та сáде поштiво.

Цвіркунка. Та óдже и сáду.

Явдохл. Сідайте. сідайте, (*Побачивши чарку і пляшку долі*).
Ось и горілка, та такъ долі и стоить.

Кабиця. Та то я прпнієь та й забувъ васъ почастивати.

Явдохл. Спасібі! та въ насъ и свой е. Та хоча жъ сірно заслати та тоді й почастивати. Якъ-такі горілоцці такъ долі стоить? (*Виходить, приносить сірно, становить долі та и каже Марусі*). Чувешъ лишъ ти, приздеглевана! годі тобі отамъ слинити! подай лишъ скатертину. (*Маруся найшовши скатертину, подає*). Подай лишъ отамъ зъ запічка балабані гарячі, тетерю, та підімо хоть тріхи.

Кабиця. Э! э! Підімо, підімо, бо я цілісіньку нічъ не ївъ, та виголодавсь, якъ собака въ пашенній ямі.

Явдохл, *сідуючи*. Такъ за день намонялась, що крїй Бже! ажъ кісточкі всі болять.

Цвіркунка. Чи не бувъ и въ васъ, ненько, покійний Драбина такий, якъ у мене Цвіркунъ?...

Цвіркунъ. Та цить! (*крутить головою*.) Гай, гай! А йонъ же, йонъ!

Явдохл. Э, ні! перомъ земля, лєгко єму покійному лежати! Такий бувъ чоловікъ, що хоча бъ оцій моїй тонкослізці Кабиця такий удався.

Кабиця. Се бъ то я? Э, я, паніматко, жалуватиму твою дочку.

Цвіркунка. Брєше, не къ вамъ річъ! Чоловіки все такъ кажуть, якъ жєнятця, а навиослі, якъ отъ и мій казавъ....

Цвіркунъ. Та цить, кажу! Ато, вражий синъ, коли я тобі оцими ваганками голови не розібью!

Кабиця. Та дєлябі що жалуватиму! отъ щобъ я оцєго балабаня не проковтнувъ. (*Бєрє балабанъ*.)

Явдохл. Та пожалуйте жъ горілочкі! Ну лишъ, Івго, пошануй насъ.

Цвіркунка. Та й слькось. (*Бєрє пляшку зъ горілкою*.)

Явдохл. А я сяду тріхи та одпочину. Сідайте, люде добрі!

Илькó, *зазираючи у вікно потїху*. Эгє! тутъ либонъ свєтання. (*Цвіркунка наливає и підносить Явдóсі*). Пожалуйте.

Явдохл, *не прийма чарки*. Звóльтесь!

Цвіркунка. Дай же, Бже, сєстро, вамъ дочку віддати, зїтя придати й онуківъ дїждати. (*Випиває и підносить Явдóсі*) Пожалуйте!

Илькó, *потїху*. И вже, відъ Кабиці наврїяд дїжде хто онуківъ.

Явдоха, *узвѣвши чѣрку и встѣвши*. Спасибі вамъ, чесні люде, що ви не цураєтесь моєї хати. (*Пѣе.*)

Цвѣркунка, *до Кабійці*. Пожалуйте!

Кабійця. Звольтесь!

Цвѣркунка. Дай тобі, Боже, жінку хорошу, на світі жити й дітокъ прижити. (*Випиває, потімъ налива і підносить*).

Кабійця, *принявши чѣрку*. Спасибі, Івго, спасибі, моя переші-лочко! Дobre діло є не поміха, буде утіха.

Илько, *потіху*. А зась, бісівъ діду!

Цвѣркунка *наливає чѣрку и підносить до Цвѣркунѣ*. Чи не розвеселю свого старого хочъ чѣркою. (*Спиває:*)

Поздоровъ, Боже, мого старого
И менѣ коло ёго,
Ой що вінъ менѣ не бѣ, не лає,
Вивъ менѣ въ гості пускає.

Усі сміютьця.

Цвѣркунъ, *усміхнувшись нехотя*. Врѣже начиння!

Явдохѣ. Контетуйтесь, люде добрі: просю покорно! (*Ідять.*)

Кабійця. Пухкі балабані, та й тетєря гѣжа. Чого-то зъ сѣго святѣго хлѣба не зробившъ? усячнну: діда, братки, рибка, сучку, калѣника, натикана....

Илько *потіху*. А, щобъ ти вдавивсь, огорѣдня сатанѣ!...

Явдохѣ. Оцѣ жъ, Харьку, після хлѣба-солі та й за діло порѣ взятъця.

Кабійця. Та зжъ! я вже давно наслухаю, до чо́го вонѣ дійде.

Илько *потіху*. До то́го, що ти облизня піймаєшъ....

Маруся. Бо́же мій, Бо́же мій! Щѣ се ма́ти хотѣть зо мною зробі́ти!... (*Сама собі*). Земле сира! розстунися! нехай и мої кісточкі зъ ба́тьковими въ то́бі лежа́ть! Бо́же мій, Госпо́ди!... (*Плаче.*)

Илько *потіху*. Сердѣшна Маруся!...

Цвѣркунка *до Явдохи*. Отъ же знаєте, не́нько, нехай Харько́, оцѣ йде та по́пѣ поедна́, бо, мо́же, ще ё́го й до́ма немає; а йй ко́су заплете́мо: які жъ тутъ прибо́ра? Та й до це́ркви, та й на рушні́к!

Илько *потіху*. Отака лови́сь!...

Кабійця. Э́гѣ! та й такъ такі. Я оцѣ піду́ до панотця́, а въ васъ щобъ було́ все гото́ве. (*До Мару́сі.*) Чого́ бо ти, Мару́сю, все рю́маєшъ?...

Явдох. Дурна́, то тогò. Ось якъ стáne на рушникъ, то де ти й слéзи динутця!

Цвiркунка. Де жъ ви, нéнько, бачили, щобъ дiвчата, якъ идуть за́мижъ, та щобъ не плакали?

Илько *потiху*. А найбаче за такого мацау́ру, якъ Каби́ця.

Каби́ця. Та й правда! Ну, прощайте жъ до якогò часу. (*Виходить*).

Илько *потiху*. Или до бiса на обiдъ зъ залiзною лóжкой, а я побiжу до сòтника Тупи́ци та розкажу ёму, що тутъ дiетця....

Каби́ця до *Явдохи*. Гляди, пави-мáтко, щобъ моя пра́ця не пропала, бо, бачъ, твоя Мару́ся усé шось бундóчитця....

Явдох. Та нiчогiсiнько! Идiть собi, нехай вамъ Богъ помагáе.

Каби́ця. То-то гляди, щобъ и самá йноди не згéдзкалась, глядя на Мару́сини слéзи. Бачъ, усé рiнсае....

Явдох до *Каби́ци*. Ищé жъ таки! Та йдiть робiть своé дiло! а ми своé зробимъ. (*До Цвiркунки*). Прибери жъ ii, iвго....

Каби́ця. Прощайте! (*Виходить*.)

Уси. Прощайте! прощайте!

Мару́ся. Мамочко жъ моя, голубочко! не вiдавáйте менé за Каби́цю! Я вамъ по правдi скажу, що я... (*Утунца очi вь зéмлю*.)

Явдох. Ну, щé тамъ? кажи!

Цвiркунка. Кажи, мáшко! чогò ти сорóмисся?

Мару́ся. Щò жъ, мамко моя рiднёсенька! Я слóво подалá Иванóви Прудкóму....

Явдох. У! то дурiсть, дочко! Не звикай! Бачъ, куди потетюрилась! Та й Иванъ нехай вибачá. Хочъ винъ козакъ и бравий и воiнъ хороший (*до Цвiркунки*), такъ голiший же, нéнько, вiдъ мiши. (*до Мару́си*.) И не думай, дочко! Що на ёму одéжа гáрна? Отò жъ в тiлько, що на ёму та вь ёму.

Мару́ся. Та щò се, мáмо, ви робите зо мною? Хочъ-би людéй зiбрáли та порáднлись. Якъ же таки такъ? (*Плаче*.)

Явдох. Якiхъ тоби людéй? Оцé жъ и людé! Де тутъ тоби дiвóкъ набрати? Се не вь городáхъ, а се вь Чорномóрвi: и самi недáвно приишли вь Видну жити; отъ ще й досi вь землянцi....

Мару́ся *клáняетця всiмъ*. Простi менé, моя мáтинко! простiть менé, добри людé; простiть, моi дiвóцьки лiта... теперъ я пропáща на вiкъ.... (*Починае спи́вати и плаче*.)

Пливй, пливй, селезьню,
 Тйхо по воді,
 Прибўдь, прибўдь, мій батеньку,
 Теперъ икъ мнї!
 »Ой радъ би я, дитя мов.
 Прибўти къ тобі, —
 Насїпано сирбі землі
 На рўки мої!
 Склепїлця карї бчі,
 Устоньки мої;
 Не дамъ тобі порадоньки
 Бїднїя сиротї!»

(За плачёмъ перестає співати.)

Усі, плачучи, Годї жъ, годї, дочко, плакати. Ходїмо лишъ, поря тебе прибрати. (Виводять Марусю.)

ДІЯ ТРЕТЯ.

Кунштация та жъ.

I.

ЯДВОХА, МАРУСЯ *прибрана*, ЦВІРКУНЪ и ЦВІРУНКА, *виводлячи Марусю съ хїти*.

Цвїркунка. Бачъ, яка теперъ ти хороша, Марусю! що ажъ подивїтсь любо! Такъ якъ макївъ цвїть! Нехай ужé тоби Богъ помагá на добре дїло. Не журїсь, доню! все гараздъ бўде. Вово тїлько спершу трохн страшненько вїходить замїжъ, а далї й байдуже....

II.

КУЛИНА и кїтмишнїй (¹) сѣтнїкъ ТУПИЦЯ.

Кулина вѣ слезахъ чїпляетця на шїю Лядосї и тлжко тїжжить.

Ой матїнко!
 Голубочко!
 Ратуї мене,
 Лебїдочко!

(¹) Кїтмишнїй — тимъ звãвся сѣтнїкъ, що кїтця въ ёго булá коло шáблї.

Обороні
 Одъ напáсти!
 Не дай мни
 Вразъ пропáсти!
 Харькó менé
 Навівъ стидкíи!
 Хотівъ свáтатъ, —
 Збрехáвъ бридкíи!
 Літá моі
 Дорогіі,
 Літá моі
 Золотіі,
 Извівъ мáрно
 И барвінокъ
 Зомáвъ, нéсько,
 Якъ починокъ!
 Твою дочкú
 Хóче брáти,
 Менé бідну
 Зацурáти!...
 Ой мáтинко
 Голúбочко!
 Ратúи менé,
 Лебідочко!

За слéзáми бiлшиъ не здúжа спiвáти.

Явдохá *утирає слéзи. До сáтника.* Здорові, пáне! Щó це? чо́го вона такъ тóжвть дúже?

Тушиця. Оце твiй гáспидський зять Харькó завапáстивъ оцю дiвкy. А ти ще й дочкú пхáешъ за ёго! Чи ти зъ глúзду зсúнулась, чи щó? Респитáйся лишъ попéреду. Винъ, еретичий дiдь, пiдманивъ оцю дiвкy, обiщавъ женитися зъ нею ще въ Новосéлицi. Отъ, коли знáешъ старóго дiда Кучугúру, що живъ землiнкою на Матнi мiжъ хрiномъ...

Явдохá. Та якъ же? знáю! я й самá була въ тiмъ урóччищi и дóбре знáю старóго Кучугúру. Такъ оце Кулiна, ёго дочкá? Я знáла її, якъ ще вона малóю була.

Тупиця. Э, вi оце жъ то й вона! Такъ вона — сказано дурний дiвóцький рóзумъ — поквáпилась, що въ ёго, бiсового дiда, багáцько грóшей е, та й покинула бáтька, що, мóже, дóси зъ голоду згинувъ, та й ирптёналась за нимъ ажъ сюди. Такъ щó жъ? Старий собáка зъ очéй женé. Отé твоiй и доцi бúде, ó-щó!

Явдохá. Спасiбi жъ вамъ, добрóдiю, що ви оце сказáли. Цуръ ёму, томú Кабицi! не видáмъ дочкi за ёго! А минi Марúся й кáже, що винъ такий, такъ я, не поняла вiри.

Цвиркунка до Явдохи. Такъ оцѣ бідна Кулинка, мабуть, така, якъ у тій пісенці співають. (*Приспівує:*)

Батько дочкѣ питає:
 »Чомъ барвінокъ поспхає?«
 —»Коткі мишѣй гонїли,
 Барвіночокъ зломїли.«
 Мати дочкѣ питає:
 »Чомъ хвартушокъ пе стикає?«
 —»Кукурўзу, мамо, їла,
 Кукурўза набубнїла.«

Кулинка. Горѣ мнї, бідній свротї! До чо́го я довелá себѣ! (*Плаче.*)

Цвиркунъ, *перебиваючи жїнци доспївувати пісню.* А йонъ же йонъ! де нї посїй, тамъ и вродитця. Сядь та мовчї, бо бїтиму!

Цвиркунка, *затуливши ротъ рукою.* Сїдайте, добродїю!

Тупиця. Та тутъ не те, що сїдайте; а трѣба подумати, якъ би оцїй бїдній Кулині допомогти?

Явдоха. Та якъ же, ви то знаєте, добродїю; а я, далєбі, не знаю, чимъ. Я бъ рада їй свого пáльця врізати, щобъ їй допомогти, такъ що́ жъ?

Тупиця. Одже слухай! Вінъ, вражий дїдъ, пішовъ попá еднати, щобъ звінчавъ ёго съ твоєю дочкою, — я все знаю; то, якъ вінъ прийде сюди, то ми Кулину заховаємо хочъ у хїжу, а Марўсю посади́мо зъ нимъ, та й почнемо ёго частувати: то вінъ, еретичний дїдъ, якъ упъєтця, то ми Марўсю геть, а Кулину пхиць до ёго, та й перевінчаємъ. Хочъ вінъ зáвтра й оглядитця, що лопаткі въ горосї, то байдужє: привикне та й жїтїме. А я твоїй доцї кращого зятя найду. (*До Марўси. тихє-сенько.*) Івана Прудкого.

Марўся, *радєсенька, сама собі.* Івана!

Явдоха, Цвиркунъ и Цвиркунка. То й добре, добродїю! оцѣ — то такъ!...

Явдоха. Я собі думую, що якъ відказати прїмо Кабиці, то тоді й не відчєписья відъ ёго; а оцѣ добре ви кажете, добродїю!

Марўся *веселєнько.* Такъ я жъ тепєрь пїду та наряжў Кулину та й вїйду сюди, якъ трѣба буде.

Явдоха. Та й видї жъ, видї. Бачъ, вража дочка! мовъ не та стáла: зáразъ повеселїшала.

Кулинка. Спасїбї жъ вамъ, нєнько! Спасїбї й вамъ, добродїю, що ви не оставляєте менє, бїдну свротў. Вамъ Богъ заплáтить за добре дїло. Ходїмо, Марўсю! ходїмо, моá голўбочко!

Марўся. Ходїмо, Кулино. (*Виходять обїдвї.*)

Тупиця, *учувши тóнитъ.* Отъ же либонъ Кабиця чимчикўє.

III.

Кабіця *входить, підь чаркою трόхи, співаючи:*

По дорбзі жукъ, жукъ.
По дорбзі чорний:
Подвїся, дівчинонько,
Якій я моторний;
Подвїся, глянсья,
Якій же я вдвсья!
Хпбá дася півталіра,
Щобъ поженхвсья.

(*Побáчивши Тупицю, зупиняетця, знімáє шапку.*) Вáші голови, отáмане бáтьку й товариство! (¹)

Тупиця. Товариство! А щó жъ, Хáрьку! чи ти справився съ попомъ? Бачъ, я до тебе на свáтанна прийшовъ.

Кабіця. Спасибі, бáтьку! Та чи ви знаєте, щó зо мною трапилось? чúdo та диво! Я окулбáчивъ шкáпу та хотівъ бігти въ гóродъ попá еднáти, щобъ звінчáвъ. Коли мнї люди й кáжуть, що въ Видну новий пїпъ прїхавъ. Я шкáпу покинувъ, та до ёго. Коли дивлюсь, ажъ Яцько Передерїй Кисляківський попомъ—ха! ха! ха! Роспитáвся зъ нимъ, ажъ ёго, знаєте, що багáто дé-чого нашкóдивъ, військовий суддя Головатий пристрúничивъ трόхи, та й послáвъ на попа до владки въ Кримъ, такъ той ёго й поставивъ; такъ теперъ: усн отакі, а на голові й на бороді тілько пенькї стирчáть... Такъ ми зъ нимъ розбалáкались, випили по чáрці, по дрúгій та й ще; такъ оцé я вже пъянёнський трόхи. (*Илькó зазирає въ вікно*).

Цвїргунка до Явдохи тихёнко. Отъ же й дóбре! Не багáто теперъ и трéба.

Явдоха. А щó жъ ти? поеднáвъ попá?

Кабіця. А якъ же? »Я тебе,« кáже, »заразъ и звінчáю!«

Илько *потїху*. Я бó тебе звінчáвъ!

Тупиця. Такъ се той Передерїй, що въ рóзмирь на Кисляківському бадайдакú бувъ пїсаремъ?

Кабіця. Та эжъ!

Тупиця. Ну, то й не диво: тó чоловікъ письменний и розумний зъ биса. Вже коли зъ ёго бувъ козáкъ завзятий, то й попомъ дóбрый бóде.

(¹) Такъ Запорóзці вітáлись.

А ти, Хάρьку, гараздъ дуже оцѣ робишь, що здумавъ женитися: ато тебѣ врагъ не взявъ: ти чоловікъ небогий. Теперъ тільки шукай гарної жінки, та й гóді.

Цвиркунка. А якóї жь ёму, добродію, кращої жінки треба, якъ Маруся бóде? Вже, якъ шо праді сказати, то хочь-би й не Кабиці така хороша дівка.

Кабіця, *взявшись у боки, передражнило Цвиркунку.* Хочь-би й не Кабиці така хороша дівка! А Кабиця чимъ не козакъ? Дивись лишъ дóбре. Якого жь Марусі кращого молодця треба, якъ мв? Хочъ збоку... (*Повертаеця бокомъ.*) Хочъ ззаду... (*Повертаеця задомъ.*) Хочъ спереду... (*Повертаеця передомъ.*) Куди ти поверни, кругомъ козакъ бравий...

Тупиця. Та що про те балаката? видно Хому по походу. Тутъ лашть про се толкуймо, щобъ тебѣ скоріше оженити, та й кінці въ воду...

Кабіця. Та я не відъ того.

Цвиркунка, *перебиваючи.* Щó жь тутъ, добродію за мóдрости Кабицю оженити? Хибá жь ми мáло переженіли всякого народу? Въ насъ у Чорномóрїи затóго всі діді переженятця зъ молодими дівчатами. Теперъ ужѣ така поведѣнця, що старі усѣ жѣнятця зъ молодими, не тільки въ насъ у Чорномóрїи, та й по всёму світу.

Цвиркунъ. Алѣ и тутъ не вмóвчить!..

Тупиця. Та якѣ намъ діло до цілого світа? Ми знаймо свою Чорномóрїю, а до...

Цвиркунка. Хибá жь тільки й світу, що въ вікні? що Чорномóрїя, та й гóді? Поїдьте лишъ у Русь та подивітця, що тамъ рóбитця. Отъ ми йшла зъ старіяхъ на сю зѣмлю черезъ Дінь, такъ дивились відъ самого Санджарова ажъ до Дону; що багáто наїхало москóвськихъ панівъ скрізь по городáхъ, та й багáто, добродію, е міжъ ними такіхъ старіихъ та черевáгихъ, та й зъ рóду не жонáгихъ. Ниший и дóбрїи е, такий иривітливий та балакучий, а до иншого не зъ вівсómъ. Й вже довго не забóду, якъ одінь на насъ кричáвъ: »Эй, хахли! хахли!« Ми жь думали: на когó бь то вінъ кáже? ажъ вінъ, добродію, на насъ! Пóки жь ми розчурóкали та зупинились, коли дивимось, ажъ и салáги за нáми бїжáть, и той панъ москóвській идѣ та такъ розсѣрдивсь, що крии Бóже! та й кáже: »Што ви за люди?« та такъ лáетця погáно, що цуръ ёму! Ми й сказáли, що йдемо на Чорномóрїю, такъ вінъ насъ вїпалáвъ, вїпалáвъ, та й кáже: »У васъ тамъ всѣ брадáги«, та й вернóвся лáючись.

Цвіркунъ. Та годі тобі, хоть духъ переведи. Се бісь! и не заціплять її, гаспидській торохтіїці!

IV.

МАРУСЯ *ввійшла и зупинилась.*

Явдоха. Слухай, Хярьку! сідай лишь оттакъ: оце панъ сотникъ буде за батька, а я вже за матір; а Цвіркунъ съ Цвіркункою старостами, та тільки ось яка вмова: щоби ти нашої дочки не звавъ Марусею, а Куліною. *(До Цвіркунки.)* Частуй лишь. *(Івга частує по черзі.)*

Илько *потіху.* Бачь, якъ баньки виваливъ, мовъ баранъ!

Кабіця, *схаменувшись, придивляється въ парсунокъ Марусі.*
А на щожъ ви її Марусею зовете?

Явдоха. У неї була старша сестра Маруса, такъ вони такъ любилися, що кряй Боже! та якъ вшли изъ Слободзеї на сю зємлю, такъ вона дорогою въ Перекопі вмерла; то оця дочка й просить мене: »Не зовіть«, каже, »мене, маю, Куліною, а зовіть Марусею, щоби я своєї сестри не забула«. Такъ я й кажу: »та й сількось!« та й зову її Марусею, а вона, бачу, гріхъ...

Кабіця *про себе.* Не хотілось би мнї на се мєнна звати, та нічого робити... *(Голосно.)* Та й буду звати Куліною!

Илько *потіху.* Будешъ, хочъ не схочешъ...

Явдоха. Побожісь же, що будешъ такъ звати: ато й винчанія не винчанямъ, якъ ти скажешъ попові, що Маруса, а не Куліна; а вінъ такъ я почитуватиме.

Тупиця. Та ще въ мєтрики якъ заведе Марусею, а вона тебе здума покинути, то тоді якъ підешъ тягати, а вона людей підведе, що її звати не Марусею, то й відсудять у тебе жінку.

Кабіця. Та й далабї, що буду!..

Явдоха. Ке лишь, Івго, ще й я зятелька попошту. *(Бере горілку и частує.)*

Кабіця. Та нехай же хочъ сїде дівка коло мене, то хочъ мнї повеселіша.

Явдоха *до Маруси.* Сідай, сідай! *(Маруса сїдає.)* Отъ тепєрь и въ парі. *(Частує.)*

Илько *потіху.* Якъ разъ пара! Мовъ маківка зъ репахомъ!

Кавиця *берє и пє.* Оцє вже слабше пішла.

Илько. Жаль, що въ горлі не застряла.

Тупиця. Та дай лишь ще й я попóшту; а Куліна нехай хўстку знайде та рушники.

Кавиця. Э, э, э, хўстку оцюді. *(Показує на рўку.)*

Илько *потїху.* Тобі вона й пристала, якь собáці ліко. *(Маруся встає и виходить.)*

Тупиця. Ну, се жь ужє, Хáрьку, вїпий відь мєне, та й повяжемо вась. *(Підносить чáрку. Кабиця простягає рўку, а Тупиця обманївє.)* Оть бачь, ти вже в впивсь! Ще жь я попереду вїпшю. Злорóвь, Хáрьку! Щасливо тобі женїтьця, та любїи своєю Куліну. *(Пє, наливає и підносить Кабиці.)*

Кавиця. Э, э, э, бўду любїти *(Берє и пє.)*

Илько *потїху.* Якь собака цябўлю.

Кавиця, *вїпивши.* Спасїбі!

V.

КУЛИНА *вносить на тарїлці рушники и хўстку.*

Явдох. На лишь, Івго, подєржь тарїлку; а ти, Хáрьку, встань та берїть у нась благословєння, та й зь Бóгомь *(берє въ Куліни тарїлку и передає Івзі.)*

Кавиця, *встає озирáє себе и підходить до Куліни, ұбраної въ Марусїну одєжу; берє їй и підводить до Тупиці и Явдохи.* Благословіте, тáту, и ви, мáмо, молодїмь на рушникь стáти.

Илько *потїху.* Гляді, щобь не впавь!

Тупиця и Явдох. Бóже, вась благослові! та, Бóже, вамь помагáй на дóбре діло! *(Благословлять; потїмь Куліна берє хўстку зь тарїлки у Івги и перевязує рўку Кабиці, а потїмь рушниками черезь плєчі Цвїркунá и Цвїркўнку. Сїдають усі.)*

Кавиця. А щó! мóже, я не молодєць? хочь въ откўятти повернї, то й тамь би зь десáтка не вїкинули.

Илько *потїху.* Бачь, якїй кóзирь!

Кавиця *спїває пьнянїмь гóлосомь:*

Ой ти, дївчїно
Гóрда да пїшна!
Ой спасїбі тобі, сєрце.
Що за мєне вїйшла!

Куліна.

Якъ же мни, козаченьку,
За тебе не вийти,
Що безъ тебе не матиму
Я життя у світі!

Кабіця.

Отеперь ти, моє серце,
Будеш панувати:
Есть у мене вівці, коні
И волі рогаті.

Илько підспівує тихенько:

Будеш менє, моє серце,
У плугъ запрягати,
Та по спінні ломіакою
Добре потагати.

Явдоха, *постеріши Илька въ вікні. Се ти, Илку?*

Илькó. Я.

Явдоха. *Иді сюді, вражий парубче! А то ще хто дивівся зза плечá?*

Илькó. *Та то Пріська Притулівна.*

Явдоха. *Бачь! кличь же й її сюді. Отъ же й гараздъ, що трапився бояринь изъ дружкойо...*

Кабіця *співá, куняючи:*

Гарна була Марусенька,
Ще краща Куліна..
Чи є въ тебе, моє серце,
Мякенька періна?

VI.

Илькó и Пріська. *Помагай Бігъ вамъ ва усє добре!*

Явдоха. *Спасібі, дігочки! Иді, Прісю, до насъ. Ти будеш дружкойо, а Илькó бояриномъ. (До Цвіркуна и Цвіркунки.) Оцє жъ бухинка панотцєві и пляшка горілки, та й идіть, нехай вамъ Богъ помагає.*

Кабіця, Куліна, Цвіркунъ и Цвіркунка *виходять. Музики грають відхождої.*

Тупиця. Отакъ скрутимо вражого Кабицю, що їмъ й не пряснигця.

Явдохл. Та де ви, добродію, Куляну зуспили?

Тупиця. Ишла бідна дівка світъ за очі. Доходилась до того, що й їсти ніхто не дає. Край чужий, роду нема ніякого. Ишла та й сіла при Кубані надъ кручею в ноги звисала; то якъ-бу я не трапився на той часъ, то досі якийсь би совъ посідавъ би нею добре. Такъ я, відкличавши, роспитавъ її та почувъ одъ Илька, що тутъ у васъ дієтця, та й пану-стивъ її, а далі й привівъ изъ собою. Ну, слава Господеві, що такъ трапилось. До-злідня такіхъ сіромъ поженилось зъ молодими дівчагами, та такі хазяїні поробілись, що й геть-то. А сего печистий не візме. Та ти знаєшъ що, Явдохе? Ужé коли робити добро людамъ, то робіти. Оддай лишъ Марусю за Івана Прудкого?

Явдохл. Та воно бъ то й такъ, добродію! та треба перше зъ народомъ роспитатись.

Тупиця. Та вже съ кимъ хочъ питайсь, то всякъ скаже, що вінъ козакъ добрий, зъ себе бравий, не п'яниця, не волоцюга, не розбишакъ, а моторний, проворний: хочъ до лўка, хочъ до дрюка. Чи ще жъ тобі однобе життя не обридло? (*Маруся виходить и поглядає въ двері на вісілля.*)

Явдохл. Дежъ то, добродію, не обридло, що хто не схоче, тої тільки менé, бідну, й не обіжає? Отъ, якъ-бу не оцей челядинъ (*показує на Марусю*), давно бъ світъ за очі пішла, ато тільки й живу для неї. Воно ні слова—й грошенята водятця, та чи надовго жъ то їхъ стане? Все тягаемо зъ скриньки, а въ скриньку ніхто не положить.

VII.

МАРУСЯ вхóдить.

Тупиця. А що, Марусю! я тебе оцé сватаю. Скажи лишъ по правді, чи ти підешъ за Івана Прудкого?

Маруся. А чомъ же, якъ мати скажуть?

Явдохл. Отъ бачъ! Вона до сего торгу й пішки! вона давно на єго стріляє.

Маруся. Бачяте бо, мамо, якъ за Кабицю я не хотіла, що Боже мій! сама бъ собі смерть заподіяла, такъ ви казали все: йди та й иди, а за Івана, то й не кажете...

Явдохл. Бо я Івана чи де розгяділа гараздъ, чи вінъ мни не полюбивсь, а сама не знаю....

МАРУСЯ. Бачте, мамо! одже слухайте. (*Співає:*)

Ой пий, мати, тую воду,
 Шо я напосіла;
 Хвали, мати, того зятя,
 Що я полюбила.

Явдоха *співає:*

Ой не буду воді піти,
 Буду розливати:
 Нелюбого зятя маю,—
 Буду розлучати.

МАРУСЯ.

Не розливай воді, мамо,
 Бо тяжко посіти:
 Не розлучай мене з маминь:
 Тобі з нимъ не жити.

Явдоха. Егге! бачь! Се бь то матері на догадь буряківъ, щобъ дали кашусти....

Тушиця. Отъ же слухай, Явдохо. Тп на свої витрібеньки ллюнь. Этъ ти мене знаєшь? Я вдовець, дітей нема зь роду, то вже отакъ мнѣ и вмерти треба; а те ти знаєшь, що въ мене е?

Явдоха. А якъ же? се всі знають, що ви грошовіти добродію.

Тушиця. Егге! отъ же то бачь! оцѣй Иванъ Прудкий мій хрещеникъ та все примини й живъ, козацтва вивчився, и вже, якъ правду сказати, то вельми добрий козакъ! такъ отъ же й слухай. Отѣ, що въ мене е, то вже кому воно бiльше достанетця, якъ не ёму? Нехай тiлько мене поховá.

Явдоха. Та якъ се ви, добродію, кажете, то й я тее... такъ де жь вiнь?

Тушиця. Та вiнь теперъ у козацькому ділі, та швидко й бiде. (*Чути іомiнь и тiпiть.*)

Тушиця и Явдоха *заразомъ*. Що тамъ такѣ? Та се наше висiлля йде зь вiнчання.

VIII.

ЦВІРКУНЪ и ИЛЬКО *ведуть підъ руки* КАБИЦЮ *пьянкою*; ПРИСЬКА и ЦВІРКУНКА *идуть и співають*. КУЛИНА *тiуть же*.

Летiвъ горностаiй черезъ садъ,
 Пустивъ пiрлячко на весь садъ:
 Збiрайте, дружечкiй, пiрлячко,
 Звiйте Кулини гiлячко.

Сажáють Кабицю на осло́ні а вiнь розвертаєтця и засипáє.

Тупиця. Отъ тобі й звівъ Харькó гiллячко! що й ноги відкинувъ, мовъ кулікъ після яйця...

Кабиця зъ *прóсоння* Що е за дiво?... Глян!... Чого се ви догорі ногами ходите? що се вамъ сталося! одé дiво, на свiтi!... Гай, гай!...

Цвiркунка. Бачъ, якъ ёго розварило! вже ёму невість що и ввижається... Насилу перевiнчали. Трóхи й попá не зваливъ. Повiнчавши ще й пiпъ давъ по чáрцi, такъ ужé Бóже мiй, и рукъ не чýемо: насилу довелi.

Тупиця. Ильку! а ходi лишъ сюди.

Кабиця, *лéжачи другае ногами, мовъ танцюе, та й пристигуе:*

Танцювала рiба зъ ракомъ,
А петрушка съ постернакомъ,
Цибулиця съ часпикомъ,
А дiвчи́на съ козакóмъ.
Цибулиця дивується,
Якъ хóроше танцюється.

Якъ Кабиця мiмрить пiсню, Тупиця шепче щось Илькови на ухо. Илько виходить съ хати та й каже: Заразъ, батюку!

Тупиця, *голосно*. Потривайте лишъ: я ще коло ёго пошечу дiщо. (*Пiдходить до Кабици, виiмае зъ кешени капшучокъ зъ грiшми, та й оддае Кулини.*)

Кабиця, *думаючи, що Кулина*. Та потривай, Кулинко! дай мнi видпочити хочъ трóшки... Хочъ трiшечки, Кулинко!

Тупиця. На, Кулино, оцi грóшi, та й заховай, та й гляди, не давай ёму до рукъ; а якъ спитá, де дiвались, то ти запрись, що не знаєшь про iхъ и не бачила.

Кулина. А якъ жé вiнъ менé битиме?

Тупиця. Адже вiнъ зáвтра тутъ бiде, то хто жъ тебé поцiствить? Ти бо слухай, дурнá! Тимъ тебé и Кабиця обманивъ, що ти дурнá такá. Ось слухай та вчись: якъ схоче Кабиця похмелiтись, або якъ на щó друге трéба дiже, то ти й виiми червiнця та й купи, щó трéба; коли жъ спитá, де взяла, то ти й скажешъ або на мене, або на Явдоху, бiцiмъ дали тобi, а чи насъ спитáе, то й ми скажемо, що дали, то вiнъ якъ побачить, що въ ёго гáспидь-ма й копiйки при душi, а вiдъ тебé перепадати́ме, то вiнъ тебé любитиме, жалувати́ме и слухати́ме. (*Илько вбiгае и приносить сакай.*) Кé лишъ сюди. (*Бере сакай, висипае зъ нихъ додóлу мизеряку, знаходить грóшi въ торбiнцi и од-*

дає їх Куліні. На жь оть и сі грощі; якъ глядітимешъ, то стане зъ вагъ на весь вікъ. (До Плька.) А ти, Ильку, візьми, збері все въ сакві, одесі, та й повісь їх тамъ, де й були. Та ще слухай. (Зновъ шепче щось ёму на ўхо.)

Кабіця крізь сонь. У! ху! ху! та й журавлівъ же якого багато літає!..

Плько, виходячи. Добре, батьку! усё зроблю по-молодецькій.

Кулина кланяеця всімъ. Спасібі вамъ, добродію! спасібі вамъ, мой матусю; спасібі й вамъ усімъ, добрі люде, що не дали мни, бішій сиротіні, пропасти!

Тупіця. Однесіть же Кабіцю въ гіжу, нехай вже тамъ съ Куліною собі якъ знають... (Всі беруть Кабіцю и несуть черезъ хату въ хйжу; тамъ ёё и Куліну зоставляють и всі виходять на кінь.)

Кабіця сонний співає:

Наваріла гарбуза
Та вкїнула маку;
А въ той гарбузъ
Цвіркунъ загрузъ,
Тільки відно...

Явдох. Сідайте! сідайте! а ти, Івго, пошануй Пріську та Илька, якъ прийде. Спасібі імъ, що потрудились; ато бь досталоь бігати та шукати бойрика зъ дружкою.

Цвіркунка. Та тутъ такий вражий Илько балакучий та чудний! Отъ бачь: тутъ и мовчавъ, мовъ не вінъ, а якъ вшли до попá, то всю дорогу регочетця та жартує, а я й собі...

Цвіркунъ. Та мовчй жь, ледащо! ато я й тутъ щё дамъ товчєнн-ка тобі!

Тупіця. Та гóді вамъ витребенькувати! Сідайте лишъ та слухайте готового: оцє ми вже одно діло добре зробили, що старóго Кабіцю ожє-нили съ Куліною; а тепєрь я свáтаю Марусю за Івана Прудкого.

Цвіркунъ и Цвіркунка. Такъ щó жь? Бóже, помагай! Ими знаємо, що то козакъ хорóший.

Тупіця. Такъ рїшай же, старá: чи даєшь благословєння своїй доцці за мого Івана? Вінъ козакъ браввй; дівка ёго любить и хóче за ёго замїжъ. Чи такъ, Марусю?

Маруся. Коли матуся скаже, то адже жь!

Тупіця. О! бачь! ну, кінчай же діло.

Явдох. Та де жь вінъ? нехай же явитця. Якъ Богъ дасть, що

вєрнетця, то я й поблагословлю їхъ, коли вже такъ Богъ судивъ Марусі А до того часу нехай лишъ молодá насъ почастує. Треба мого-річъ запити.

Тупиця. Оце річъ до діла! А пú лишъ, Марусю, давай по чарці. Ми випьемо за твоє зъ жепухомъ здоровья.

МАРУСЯ. Зъ щірого сєрця. (*Частує сòтника.*)

ХІ.

ИЛЬКО *вбїгає, танцює й співає.*

Эй гопъ! гопъ! гопъ! та чукі!
Поверпúлись козаки!

Усі. Чи вже? чи справді?

Илько. Слúхайте! (*Ржуть коні. Іванівъ гóлосъ співає:*)

Ов заржі, заржі, вороній коблю,
Та підъ кругú гóру влúчи,
Нехай зачує сєрце дівчіна,
Снідання готúючи!
Ов на вóлки та налігачі,
А на кóнкикк пúта,—
Ой колибъ не ти, сєрце дівчіно,
То не бувъ би я тúта!

Явдох. *не дослúхавши співу.* Слава жъ тобі, Господи!

МАРУСЯ. Ой магінок! се жъ Іванъ, се жъ моє кохання!

Цвиркувка. Ось цїтте лишъ! годїтця й намъ зустрїти єго пі-снею. (*Заводить. Дрúжї підтягують. Зъ ними й Маруся.*)

Перечúла я черезъ люде,
Що мій мїлий вь гóстеньки буде.
Ждала я, ждала, ждала-дождїдала,
Ворїтечка та й очнїла.
Ажъ мій мїлий изъ походу їхавъ
Та до мене вь гóсті заїхавъ.
Нїчъ моя тємна, а зїрòнька ясна.
Дóле моя красна та щасна!

Х.

Якъ іще після співаєтця, узїходить ИВАНЪ вь усїй збрóї. МАРУСЯ кїдаєтця єму на шю. Якъ доспїдали останній стихъ, завїси спускаєтця.

ЗАГУБЛЕНІ ДУШІ.

БАЛЛАДА.

»Чи ти жъ менé вiрно любишь,
 Козáче чорнявий,
 Чи, жартуючи зо мною,
 Тiльки вводишь въ славу?«
 —»Не жартую, моé серце,
 Бúду вiкъ кохати,
 Нехáй тiльки вiддасть тебé
 Та за мене мáти.«
 —»Чи я жъ тоби не казáла
 Козáче, серденько,
 Що за тебé вiддасть менé
 Старенькая ненька?
 Хибá жъ тáя цигáночка,
 Дiвлючись въ долóню,
 Не казáла, що я въ нéни
 Щастливая дóня?
 Далiсь минi-такi въ знаки
 Тиi вечiрницi...
 Не вiддасть менé за тебé —
 Пiду у черницi.«

Зорi сяють; середъ гаю
 Дiвчáта спiвають,
 А дiвчiну парубчiвна
 Давно виглядае.
 Не виглядай, бо не вийде:
 Мáти не пустила;
 За сусiду багáтого

Ії заручила.

»Мáмо, мáмо, щó ти рóбпшъ?
 Чи мнi жъ зъ нпмъ брáтисъ?
 Хочъ худóби въ ёго сiла,
 Чи ёму жъ кохáтисъ?
 Бодáй же тiй цпгáноцi
 Дóли не дiждáти,
 Колi мiнi не схотiла
 Прáвдоньки сказáти!
 Бúду клястi — спомнáти
 Тiї вечiрвицi...
 Мáмо, змiлуйсe надo мною
 Вiддáй у червицi!«

Не вiддалá. Бiле лiчко
 Вiдъ слiзъ помарнiе,
 А сусiдки-ворiженьки
 Скáжуть: багатiе.
 »Не дiждете ворiженьки!
 Хай насъ Богъ прощáе....
 Якъ згубiли свої дúшi —
 Тiльки мiсяць знáе...«

По-надъ шляхомъ, бiля гáю,
 Въ однú домовiну,
 Положили, завалили
 Козáка й дiвчiну.
 Кóжну вéсну, якъ дiвчáта
 Веснiянту сцiвáють,
 Про кохáнне тiей пáри
 Сúмно спомнáють.
 Кóжну вéсну, на могiлi
 Тiяжко мáти плáче...
 Надъ старóю головóю
 Тiльки вóронъ крiяче.

В. Куликъ.

Полтава, 1860 р.

ЧАБАПЪ.

На могїлі чабáвъ сто́въ,
 Ніби про що́ рúпивъ;
 Опéршився на дирлі́гу,
 Очі въ зéмлю втúпивъ.

Заклáвъ рúку у кешéню,
 Гамáвъ витяга́е,
 Помня́въ тютю́нъ дрібнéснсько,
 Лю́льку накладáе.

А, наклáвши, взявъ у зúби,
 Гúбки відривáе,
 Та, на крéмїнь положивши,
 Кресáломъ черка́е.

А ви́кресавъ, кладé въ лю́льку,
 Тягне, димъ пуска́е,
 Та на вівці подивівся
 И вітра пита́е:

»Де ти, вітре буйнэсенький,
 Де ти пробува́въ?
 Скажи́ міні, що́ по світу
 Їлучі́ прочува́въ?

»Скрїзь же бо ти, буйнэсенький,
 По полю гуля́ешъ,
 Шуми́шъ, гудéшъ, висві́стуешъ,
 Тїрсу похля́ешъ.

»Ти всю хма́ру, що підъ нéбомъ
 Гони́шъ, куді́ зна́ешъ,

Зъ могíлами, що на по́лі,
Ти самъ розмовля́ешъ.

»На о́зері на т́хому
Фі́лю підніма́ешъ,
И у лісі промі́жъ лі́стямъ
Страше́нно гукáешъ.

»На д́ереві ти листóчки
Всі перебіра́ешъ,
А інколи и гілля́ку
Зъ д́ерева зіпха́ешъ.

»По садо́чкахъ ти скрізь хóдишъ
И віги лама́ешъ,
И кислі́ці зъ полови́ни
Безъ ну́жди зривáешъ.

»Ніхтó тобі й не боро́нить,
Идешъ, куди́ зна́сшъ,
Оббивáти й обривáти
Скрізь пра́во ти ма́ешъ.

»Куди́ идешъ ти по шляху́ —
И куръ підніма́ешъ;
Хто йде, іде прóтивъ тебе́ —
Очі засипáешъ.

»На ца́рину спотикне́ся,
Кóпи роскида́ешъ,
Зъ стогівъ сіно, що на лука́хъ,
Всюди розвіва́ешъ.

»Хати́, хліви́ розкривáешъ
И тині́ лама́ешъ;
Хто накладе́ вогню́ въ по́лі,
И той роздима́ешъ.

»У море ти навёрнесся —
И тамъ забушүешъ,
Чи міжъ хмару забересся —
И тамъ запанүешъ,

»И тамъ хмару, кудї схочешъ,
Изъ грóмомъ попхашъ;
Оттакү ти, буїнессенькпї,
Всюди силу маешъ;

»Бо відъ тебе въ тёмнімъ лісі
Лїстя шелестїть,
И чайчка съ парусами
По воді летїть.

»Летїть чайка и дорóги
Вслїдъ не оставляє,
А, ти, здоровъ, кудї прїйдешъ —
Поминай якъ звали.

»Въ воді рїба, якъ ти идешъ,
На дно заберётца,
Изъ два слүха, якъ до тебе
Вся фїля смїётца.

»Фїля жъ те все розбїрає,
Що ти ні говоришъ,
Бо посїніє здалека,
А якъ ти доходишъ,

»Заразъ начне надиматьця,
Валамп котїтьця,
Стовпомъ вгóру підниматьця,
Объ береги бїтьця.

»А я стою на могїлі,
Люльку потягаю;

Хочъ и чую, що ти внішъ,
Такъ не розбіраю.

»Хочъ-бі міні розібрати,
Якъ та фїля грае,
И якъ моя гірка дѡля
Въ тўзі погібáе.

»Зá що жъ вона погібáе —
Чи тобі казати?
Будешъ же ти, буйнѣсенький,
Менѣ понимати?

»Понимай же, голубчику,
Дѣ вже не понятї!
Бо я ріднимъ своїмъ словомъ
Буду товкувати:

»Що въ постóліхъ усю зиму
На снїгú танцьюю,
У дирявій свитїноцї
»Въ морозї тупцьюю.

»Отгáкъ, вітре, якъ ти бáчишъ,
И днєю й ночюю
У цїй сáмїй свитїноцї
Літую й зїмюю.

»Росказáвъ би тобі, вітре,
Скільки гóря знаю,
Якъ піднявся я на нóги,
Добра не згадаюс, —

Такъ товкúю зъ буйнимъ вітромъ,
А вінъ вухъ не має;
Хочъ якъ кричú, розказую, —
Вінъ не дочувае.

Віє собі вінъ, небога,
 Млинні повертає,
 А тямъ людімъ, що въ невѣлі
 Слізъ не обтирає.

»Шумі жъ, вітре буйнѣсенький,
 Въ хмарі й на зѣмлі,
 Гапай же ти шпърко-шамко
 Човні по воді;

»А я на могїлахъ
 Літа проведу;
 Викуривши люльку,
 Другу накладу;
 А мало, то й трѣтю:
 Тютюнъ въ гамані —
 Пѣки до спочівку
 У спрїй землі.«

Т и р с а .

Стихі сі зложивъ крѣпакъ, а теперъ временно-обязанный. Тірсою прозвали ми ёго самі, для ознаки стихівъ ёго, а прозиваетця вінъ дома йше. Нехай громада вибачить, коли мова ёго прийдеця їй не скрізь до смаку, бо тому чоловікові ні въ ко́го було гараздъ учїгнись, — хочъ и то правда, що народня пісня — велика наука, хто зрозуміє її чїсту красу и сілу.

Ред.

НАСТУСЯ.

П О В І А.

(1648).

ПІСНЯ ТРЕТЯ. (1)

I.

Ой брязнули на дворі цимбали;
Озв'явся у сіняхъ боярп;
Заспівали дружки у світлиці;
Забилося серце у вдовіці.
Голубонька зъ голубничка ліне:
Розлучають зъ матірью дитину, —
Розлучають, вінóчкомъ вінчають,
Пійшно, гучно поїздомъ рушають.
Не морська кучерява філя
Цзъ світлиці Настусю вхопила:
Ухопили весільні гóсті...
Жа́лься, Бо́же, її молодóсті!
Взяли, взяли, мовъ изъ саду квітку,
Завертали у білу намітку.
Наміточко, серпанокъ тоненький!
Жа́лься, Бо́же, старенької неньки,
Що зъ дочкою ще не нажилася,
Слизоньками гірко облилася,

---

(1) Дві перші пісні надруковані въ *Основахъ* за місяць Октябрь.

Ред.

Що дочкою ще не навтішалась,
 Сиротою у хаті зосталась.
 Чуже, чуже матеріне серце,
 Яка доля доні доведеться,
 На хвилину щастя, на хвилину,
 Сумування буде до загину.
 На хвилину зь мільми обнімання,
 Довгі роки горя-горювання.
 Чуже серце, чуже — не вмє сказаги...
 Веселіся, мати, утішайся зятем!
 Славний Морозенко на всю Україну
 Изнайшовъ у тебе у хаті дружину.
 Бився Морозенко за народню волю, —
 Дякуй, мати, Богу за щасливу долю!
 Бився Морозенко, козакамъ на діво, —
 Дякуй, мати, Богу, поки будешъ жива!

II.

Простяглись, пішли далєко
 Луги за лугами.
 Красуетця зелєними
 Річка берегами.

Ще недавно по тій ріці
 Застави стояли;
 По заставахъ орандарі
 Міто зь людєй брали. ¹⁷

Ще недавно берегами
 Стояли будинки;
 Вь тихъ будинкахъ погибали
 Наші Українки:

Одъ східъ-сонця до півночи
 Тонку пряжу пряли,

Пряли, ткали та шляхецькі
Скрині наповняли.

Ще недáвно діди сиві
Млпнівъ доглядáли,
Та зъ унуківъ рóзмірь брали,
Пáнові зспáли.

Ще недáвно по три кóрчми
Стояло на мiлi,
И щóглами одзначáлпсь
Висóкі могiли. ¹⁸

Взялись дiмомъ гостровéрхi
Шляхецькi будiнки;
Вглядáють изза пéчищъ
Бiли хатiнки.

По двóрищахъ будинокóвихъ
Пасутця телята;
На рушники та на хусткi
Бiлять бiль дiвчáта:

Бéле нáша тонéнькая!
Якъ ми тебе вiтчемъ,
Повiжемо бiлi рúки
Своiмъ чорнобрiвцямъ.

Бéле нáша тонéнькая,
Люба нáша праця!
Гóдi, гóдi клятiй шляхтi
Изъ дiвчáтъ знущáтьця! ¹⁹

Немá застáвъ, немá мiта!
Везiть, люде, жiто;
Сипте рóзмірь не на шляхту —
На свою громáду.

Понастрóмлюйте на щóгли
Гóлови рандáрськi,

Нехай зь вітромъ розмовляють
Про порядки панські!

Повходила кровъ у зѣмлю, —
Земля пишнимъ цвѣтомъ
Искрасила усі травп,
Де шляхту побито.

Закричѣлп страшнимъ крикомъ
Всі луги й дубровп,
Та й замовкли, — ведуть люде
Тихп розмовп:

Якъ по-Божому, святому
Жити на Вкраїні,
Осягати підъ левѣди
Вольні займанщїни.

Занявъ Гўня займанщїну,
Занявъ Морозъ другу,
Та й осіли пасіками
Край тѣмного лўгу.

А святїю бѣтькївщїну
Оддавъ Морозъ сїну,
Нехай ведѣ въ стару хату
Любую дружїну.

Ой дознала стара хата
Одъ рандарства лиха,
Та не кїнула осѣлі
Мати Морозїха.

Любо вітали старїми
Груші хату вкрили,
Що діди й бабї на споминъ
Унїкамъ садїли.

»Утішайся жъ молодими,
 Мати Морозіхо!
 А ми будемъ дідувати
 По пасікахъ тихо,

»Будемъ собі дідувати,
 Господа благати,
 Щобъ одвівъ усяке горе
 Одъ твоєї хати.

»Поки въ церкву переробимъ
 Костельні руїни,
 Нехай Бóгу будуть храмомъ
 Пасіки-пустині.

»А про свято ми до тебе
 У хату заглянемъ;
 Якъ жили ми, горювали —
 За кўхлемъ споманемъ.»²⁰

III.

Що жъ було за добре, що жъ було за любо
 У старій, дідизній Морозовій хаті,
 Якъ серцемъ-душєю раділа-дивилась
 На молоду пару Морозіха мати!

Що жъ було за щастя, що жъ була за втіха
 Обушісі-теці, вдові одинокій,
 Якъ зъ-рана въ неділю прїїде одвідать
 Родину єдину, доню ясноку!

Посідають любо за столómъ дубóвнимъ.
 Старá господиня ставить кінву меду.
 Широку, квітчáсту козацьку-лицáрську
 Зачинає Гўня зъ Морозомъ беседу.

Гарні-ненагідні діди сивоусі,
 Мовъ голубівъ пара, сівнихъ-волохатихъ.
 Буркочуть-говорять, мовъ у дзвони дзвонять.
 Ззираєтця мовчки пзъ матірью мати.

Гарні, наче въ срібнихъ образі віночкахъ,
 Батькі військові на покуті сяють.
 Поважне обличчя, святіі розмови,
 И очі, мовъ зорі, тихо, любо грають.

IV.

Голубко Настусю
 Не кажи матусі,
 Якé горе твоє серце чує...
 Чує вонó, нїе,
 Та сказати не вміє,
 Щó ёму недóленька готує.

Хай мати не знає,
 Що вже въ тихімъ раю
 Підъ квітками шелестить гадюка.
 Хай вона забуде,
 Якá тобі буде
 Неминуча, невимовна мука,—

Невимовна мука —
 Изъ мільнмъ розлúка;
 Розставання — серця розривання;
 Розмова ночами
 Зъ нїими стінами; ²¹
 На постелі — въ домовині спання.

V.

Діди сиві, говірливі,
 Голубоньки буркотливі!
 Буркочете, говорите, —
 Якé жъ лихо ви творите!

Живé слóво ви сієте, —
Якé жъ ліхо тимъ дієте!
Коло жінки Морозénко
Не сідáе вже близéнько;
Не дивитця Морозénко
Въ очі кáрпі пп.льнénько;
Изъ ослона зривáетця,
За рушніцю хапáетця;
Обтирае вінъ рушніцю,
Заглядае въ ладівніцю,
Чи всі кúлі, всі набóі...
Озирне яснýю збрóю,
Сяде мóвчки, кру́тить úса,
Не спогляне на Настýсю.
Повúритця, ви́йде съ хáти,
Стáне свíстомъ коня́ звáти:
»Ой коню мій Бусурме́не!
Нудьга́ тобі жити въ мене,
По левáді похожáти,
Зъ річки вóду попивáти.
Гóді, коню, смúтно ржáти,
Підкóвами зéмлю рвáти!
Тобі нúдно на отáві,
Міні нúдно жити безъ слáви.
Ой безъ слáви коза́цької,
Безъ заслúги лпцáрської:
Що безъ слáви сéрце мля́ве,
Безъ заслúги сéрцю тýга.
Тобі тiсно у левáді,
Міні дúшно жити въ хáті.
Ой порá намъ погуля́ти,
До коза́цтва завітáти.
Росплетú я тобі грáву —
Всімъ коза́ченькамъ на дiво;
Уберú я тебе, коню,
Въ щипрозлóту, яснú збрóю.
На степáхъ ми виростáли,
По-надъ мóремъ грасувáли,

Въ орла крилъ ми позичали,
 Въ моря сили здобували.
 Приленули на Україну, —
 Будемъ битись до загїну!
 Не загїне наша слава:
 Добьемося до Варшави, ²²
 А въ Варшаві нашу славу
 Ми посадимо на лаві,
 Нехай шляхту вона судить,
 Нашихъ предківъ зъ гробу будить
 И, призвавши передъ пани,
 Поскидае зъ нихъ кайдани, —
 Поскидае зъ нихъ кайдани
 И залічпть въ дусахъ ранп.
 Люба жінко! рідна мати!
 Годі жити зъ вами въ хаті!
 Треба шляхту добивати,
 Предкамъ ранп заживляти.
 Нехай предки сплять безъ болю
 На кривавимъ ріднімъ полю,
 Нехай слава провожае
 Чисті душі їхъ до раю.
 Наша слава, наша правда
 Нехай буде їмъ награда
 За ті мукп, що терпіли
 Одъ коляски до могили!«

VI.

—»Ой що жъ со ти мїлий,
 Думаешъ-гадаешъ?
 Мабуть менé молоденьку
 Покинути маешъ? ²³

»Коня обнімáешъ,
 За гриву хапáешъ;
 Клічу тебе серденяткомъ —
 Ти не дочувáешъ,

»Моє серднїтко,
Кохання єдине!
На край світа за тобою
Пташкою поліну.

»Ой рубайся-бийся,
Боець веселїся,
А на мене, молоденьку,
Хочь разь озирнїся.

»Будешь кровь ворожу
Изъ піскомь мішати, ²⁴
А я буду хустїною
Тобі піть втирати.

»Будешь середь бою
Згагою томїтись, —
Я подамь тобі съ криниці
Водїці наїтись.»

VII.

Навернїлась въ Морозєнка
Тєплая слєзіна, —
Пригорнїлася до єго
Вірная дружїна.

Пригорнїлась... »Розступїся,
Наша мати, зємле!
Я дознала въ свїті щастя, —
Будє, будє зь мене!

»Лўчче міні занїміти,
Вь домовїні тліти,
Нїжь кохання, мою дўшу,
Изъ рукь упустити!«

Ой не сокіл зъ впсокóсти
 Низéнько спустівся:
 Морозéнко вь кáрі óчі
 Любо задивівся.

»Ой чь вамъ же, оченята,
 Слізми залпвátсь?
 Лúчче жь маю гречкосіємъ
 На весь вікъ остátсь!

»Занедбаю для васъ славу,
 Завзяття лпцáрьске.
 Велпчáйся. кому́ любо.
 У піснiя́хъ кобзáрьскихъ:

»А я зъ мiлою зостáнусь,
 Мовь у тiхiмъ рáю.
 И коня́ на круторóгi
 Воли́ промпнiяю!«

IX.

Молодóсте-чарiвнiце!
 Хто тебе́ не зна́е?
 Чогó жь сéрце замiра́е.
 Якъ тебе́ згада́е?

Тéпле, тéпле кубéлечко
 Ти ёму́ звивáла,
 Вь Бóжiмъ рái квiти рвáла,
 Ёго́ чарувáла.

Зачарóване, засну́ло, —
 Сня́ чудóвнi снiлсь...
 Чомъ же вони́ не справди́лсь.
 Якъ óчи одкрíлсь?

Не для тебе, Морозѣнку,
 Воли круторогі!
 Нехай ѓрють, грѣчку сіють
 Браті твої вбѣгі,

А ти бѣдешъ Україну
 Орати списами
 И по полю сіять волю
 Врѣжми тілами.

Бѣдешъ сіять, поки ляжешъ
 Въ полі спочивати.
 Бѣде битись въ сирѣ землю
 Старѣнькая мати; ²⁵

Розірвѣця зъ болю-жѣлю
 Сѣрце голубине;
 Заспѣвае-заридѣе
 Уся Україна. ²⁶

ЗАМІСТЬ ЕПИЛОГА ДО ПОЕМИ —

БРАТУ ТАРАСОВІ

НА ТОЙ СВІТІ.

У пахѣрській хаті
 Україна мати
 Обѣхъ насъ рѣдила:
 У чистому полі
 На одному лѣні
 Обѣхъ насъ пестіла:
 Однакові пісні
 Обѣмъ намъ спѣвала,
 На єдине діло

Обо́хъ споря́ла.
 Розі́шлись ми́ різно
 Дітьми́ молоді́ми,
 Зустрі́лися пізно
 Міжъ лю́дьми́ чужі́ми.
 Вкү́пі працюва́ти
 Бра́ть изъ бра́томъ бра́вся;
 Що́ одна́ вь насъ ма́ти,
 Ти не догада́вся.
 Бра́тався съ чужі́ми,
 Ра́дився съ чужі́ми,
 Гордува́въ слова́ми
 Щі́римі мої́ми.
 И на то́й сві́тъ ви́бравсь
 Изъ сем'ї́ чужо́ї...
 Зоста́вся я безъ те́бе
 Кру́глимъ спі́ротою.

Що́ жь ми́ні чині́ти?
 Якъ у сві́ті жи́ти,
 Щобъ ду́ші жи́вої
 Не зана́пасти́ти?
 Чи ми́ні по то́бі
 Сү́момъ сумува́ти,
 Чи твою́ робо́ту
 Взя́ти докі́нчатв?

Докі́нчаю, бра́те,
 Не загі́ну ма́рне, —
 Вті́шу Украї́ну,
 Ма́тір'ь безта́ланну.
 Усмі́хне́тця, бра́те,
 Запла́кана Ма́ти, ²⁷
 И лю́бо їй бу́де
 Діте́й спогада́ти:
 »Рі́зно діти, різно
 Вь сві́ті пробува́ли,

Та єдину дѹшу
 Удвохъ вонї малп.
 Рїзно дїти, рїзно
 Пó свїту блудїлп,
 Та на однó дїло
 Дѹшу положїлп.»

П. Кулішъ.

ПРИМѢЧАНІЯ КЪ ПОЭМЪ »НАСТУСЯ«.

17. — Стр. 2, ст. 24.

Мїто зъ людѣй брѣли.

Мытомъ называлась пошнина съ провозныхъ товаровъ и съѣстныхъ припасовъ, которую брали на заставѣ при переправѣ черезъ рѣку, при вѣздѣ въ городъ и т. п. Въ Украинѣ, при неограниченномъ господствѣ Жидовъ-арендаторей, подъ видомъ мыта, брали съ народа всадѣ, гдѣ ни вздумается бывало арендатору, со всего, съ чего вздумается, и столько, сколько вздумается. До какой степени возмутителенъ былъ этотъ грабежъ, можно судить изъ того, что народъ воспѣвалъ его въ своихъ думахъ, наравлївъ съ кровопролитными битвами и другими своими торжествами и страданїями:

Да брѣлп мїто-проміто:
 Одъ возовбого
 По пївъ-золотого,
 Одъ піного пішенїці по три дѣнежкп мїта брѣлп,
 Одъ неборака старця
 Брѣлп курп да яйця,
 Да щѣ (Жидъ) пвтѣе:
 «Цп немѣ, кóтпку, ще цогó?»

18. — Стр. 3, ст. 10.

*Ще недѣвно по три кóрчмп
 Стояло на мїлі
 И щобїлами одзначїлись
 Високї могілп.*

Кобзарь Андрей Шутъ сохранилъ въ своей памяти вѣрную картину безобразной жадности пановъ польскихъ, которые давали волю своимъ арендаторамъ выжимать изъ народа послѣднюю денежку. Онъ пѣлъ нївъ:

Якъ одъ Кумївщпни да до Хмельнїщпни....
 У землі кралѣвскїї добра не було:
 Якъ Жидї-рандѣрї
 Всї шлякї козацькї зарандовѣлп, ..

Що на одній мїлі
 Да по три шинкі становїли.
 Становїли шинкі по долинахъ.
 Звѣдали щѣгли по висѣнкахъ могїлахъ....

19. — Стр. 3, ст. 26.

Подражанїе народной пѣснї-веснянкї:

Малá нїчка Петрївочка —
 Не вїспалась на́ша дївочка,
 По горі ходїла,
 Тонку бїль бїдила,
 Изъ твою бїлю говорїла:
 «Ой бѣле жъ моя та тоненькая!
 За когѣ пійдѣ я, молодѣнькая?
 Якъ я пійдѣ за нелюба,
 То я тебѣ, бѣле, у чорні потчу,
 То я тебѣ, бѣле, у будень зношу.
 Ой якъ я пійдѣ та за мїлого,
 То я тебѣ, бѣле, у бїзі потчу,
 То я тебѣ, бѣле, у свѣто зношу.»

20. — Стр. 8, ст. 6.

Въ-старину очень часто отецъ семейства, устроивши домашній бытъ дѣтей, оканчивалъ жизнь въ уединенной пасїкѣ, куда ему обыкновенно доставляли пищу младшія дѣти, внучата, а также и старушка-жена, оставленная имъ для кроткаго руководства молодой семьи. Въ этомъ виденъ народный практический разумъ. Старикѣ отцу мудро было бы сохранить достоинство свое въ домѣ, гдѣ молодая сила требуетъ простора и той свободы личности, на которой основывается дѣлимость семействъ въ Украинѣ. Напротивъ, старушка-мать, непривыкшая къ власти подъ владычествомъ мужа, легко подчинится въ главныхъ частяхъ хозяйства господству молодого домовладыки, а для дѣтей его и для руководства молодой жены она необходима. Я видалъ пасїчниковъ, въ родѣ Гуни и Мороза. Пасїка у такихъ стариковъ дѣйствительно превращается въ молитвенную пѣщину. На нихъ смотрять, какъ на отшельниковъ, какъ на людей святыхъ. Тишина уединенія, отсутствїе житейской суматохи въ хозяйствѣ пасїчника, свѣжесть окружающихъ его травъ, которыя должны, для самихъ пчелъ, изобиловать цвѣтами, и, наконецъ, таинственное жужжанїе роевъ, которыми онъ править, подъ покровительствомъ святаго Зосими, — все это вмѣстѣ производитъ на посѣтителя то впечатлѣнїе, какое, безъ сомнѣнїя, производила первобытные славянскїе храмы. Когда прошла по Украинѣ велика руїна и все превратилось въ развалины, что говорило о шляхетствѣ и покровительствуемомъ шляхтою католическомъ и полу-католическомъ духовенствѣ, — старикамъ-отцамъ было естественно заступить мѣсто духовныхъ наставниковъ народа. Я знаю одно село, обливаемое напровесні водою такимъ образомъ, что въ свѣтлый праздникъ нѣтъ возможности добратъся до какой-нибудь церкви въ сосѣдствѣ для освященїя пасхи. Въ замѣну этого, неграмотные старики собираютъ народъ подъ открытымъ небомъ и говорятъ публично о Христѣ и его ученїи, какъ слышали отъ своихъ дѣдовъ. На всѣхъ этихъ данныхъ основаны стихи мои:

Нехай Бóгу бóдуть храмомъ
Пасіки-пустіни.

Далѣ, въ поэмѣ, слѣдуетъ изображеніе стариковъ, сидящихъ на покуті подь образами. Почти слово въ слово я слышалъ 4-й и 5-й куплеты III-ей строфы моей изъ устъ дѣвушки-козачки, рассказывавшей намъ въ Петербургѣ, съ сердечнымъ умиленіемъ, какъ у нихъ по праздникамъ украшается хата присутствіемъ почтенныхъ сельскихъ патріарховъ. Чувство старческой красоты доступно нашему народу, какъ и чувство красоты юнотеской.

21. — Стр. 6, ст. 25.

*Розмова ночами
Зъ німіи стінами;*

Народная пѣсня такъ изображаетъ подобное одиночество:

Ой піду я до кімнати
Постіловкї слати.
Постіль біла, стіна німа, —
Ні съ кімъ розмовати.

22. — Стр. 8, ст. 6.

Добьемся до Варшави,

Въ этомъ замыслѣ нѣтъ преувеличенія. Уже во времена Кумейковщины польскіе магнаты выражали свое негодованіе на высококрїе козацкое. Идея завоеванія у козаковъ не было, такъ какъ они чуждались обладанія людьми, но у нихъ всегда было стремленіе ниспровергнуть существовавшій въ Польскомъ государствѣ порядокъ и опрять шляхетскія неправды, какъ называли они всѣ тѣ теиденціи, съ которыми и въ наше время аристократическіе представители Польши выступаютъ на поприще политической пропаганды. Вспомнимъ угрозы Богдана Хмельницкаго въ переговорахъ съ польскими послами. Его рѣчь не была пьяною импровизаціею: онъ высказывалъ то, о чемъ, безъ сомнѣнія, мечтали Морозенки, Богуны и пр.

23. — Стр. 8, ст. 30.

Этотъ куплетъ заимствованъ изъ народной пѣсни:

Що ти, мїлий, думашь-гадешь?
Мабуть, менé покїнути мѣшешь.

24. — Стр. 9, ст. 9, 10.

*Будешь кровь ворóжу,
Изъ пісокóмъ мїшати,*

Въ народной думѣ Хмельницкій говоритъ козакамъ:

Ой козакї, діти, друзї!
Добре ви дбайте,
Ляхів побивайте.
Кровь їх Лідську у полі
Зъ жóвтимъ пісокóмъ мїшайте.

5. — Стр. 11, ст. 11, 12.

*Буде бїтись в сирóу землю
Старенькая мати;*

Въ народной пѣснѣ козаки говорятъ матери украинскаго Ахиллеса:

Не плачь, не плачь, Морозіхо,
У спрѣ зѣмлю не бійся...

26. — Стр. 11, ст. 15, 16.

Заснідає-заридіє
Усѣ Украина.

Народная пѣсня о Морозенкѣ начинается такъ:

Ой Морозе Морозѣнку,
Ой ти славний козаче!
За тобю, Морозѣнку,
Усѣ Украина плаче.

Намекнувъ на извѣстный по пѣснямъ конецъ Морозенка, я оканчиваю этимъ свою поэму. Жизнь этого любимаго героя Украинской старины представляетъ богатую тему для эпоса: онъ попалъ въ плѣнъ Полякамъ и былъ выкупленъ матерью, которая продала для этого не только домашній скотъ, но и всю военную добычу мужа и сына; потомъ онъ отыгралъ всю трагедію Хмельниччины и, послѣ Жванецкой битвы, очутился въ плѣву у Татаръ, которые вырѣзали у него живое сердце.

Воні жь ёго ані сікли,
Ні въ чвѣрти рубаші,
Тільки зь ёго молодого
Живцѣмъ сѣрце взяли.

Все это очень замлекательно для поэта; но Морозенко извѣстенъ намъ почти по одиѣмъ только пѣснямъ народнымъ. Словать поэму по этой радужной основѣ значило бы — соперничать съ народною музою, чего я никому не посоветую. Другое дѣло — заимствовать отъ нея цвѣты и краски. Притомъ же моимъ намѣреніемъ было — представить козаковъ послѣ войны, или въ промежуткахъ военныхъ походовъ, дома. Въ лицѣ Обушкии я хотѣлъ показать, какихъ женщинъ создавала наша кровавая исторія (вспомнимъ осаду Трилісь и разореніе Буши), а въ лицѣ Настуси — какъ тяжело падали на нѣжное, полное любви и страсти женское сердце необходимыя условія боевой козацкой жизни. Каковы были козаки виѣ хуторскихъ закулустьевъ своихъ, этихъ пріютовъ поэтическихъ преданій, пѣсень и врожденной мечтательности украинскаго характера, — это изображено мною въ другой, большой поэмѣ: *Великі Проводи*, которую *Основа* начнетъ печатать съ январьской книжки 1862 года.

27. — Стр. 12, ст. 30, 31.

Усміхнѣтця, брате,
Заплакана Мати.

Изъ посланія Шевченка:

Обніміте жь, браті моі,
Наймѣншого брата,
Нехай Мати усміхнѣтця,
Заплакана Мати!

ДАВНЄ ГОРЕ.

ДУМА.

Василєві Михайловичу Білозєрському.

Чомъ, Дунаю, ставъ ти мўтенъ,
Ставъ ти мўтенъ, каломўтенъ?
Ой чи вітри тебѣ збїли,
Чи лебеді білокрїлі,
Чи кóнки воронєнькі,
Чи козакї молодєнькі? (¹)

Чого, сєрце, ти сумєшъ,
Чого вїнешъ-занпвãешъ?
Чи ти нóве гóре чўшъ,
Чи давнее споминãшъ?

»Ой хоть чўю — не боюся:
Я кривцєю розїлюся,
Розїлюсь по рїднїмъ краю
Одъ Есмãні до Дунаю.
И съ кровї урòдять квіти, —
Звеселãтця малї дїти,
Уквітчãютця дївчãта,
Радїтме старã Мãти.
Я сумўю давнїмъ гóремъ,
Що зросло надъ сїпїмъ мóремъ
И, въ безщãсную годїну,
Обняло всю Україну, —

Якъ зінóвать розрослóся, (²)
 Въ сёрце глѣбоко впплóся.
 Я сумýю, що не знаю
 И не бачу ёмý краю.с

На далéкій Україні
 По одна́, не дві дівчїні
 Раді мене привітати,
 До сёрденька пригортати,
 Въ рéчахъ дýшу впливати,
 Бра́томъ, тáтомъ називати.
 Ой дівчáта, пїшні квіти,
 Безталáнні мої діти!
 Лúчче менé не вітайте,
 Та слізъ рéвнихъ міні дайте;
 Лúчче менé не цілуйте,
 Та зо мною посумуйте.
 Нехáй сумъ нашъ по Україні,
 Якъ та мáти по дитїні,
 Плаче — стóгне — вбпвáетця,
 Въ сóнні дýші врпвáетця.
 Нехáй вся́ке тéпле сёрце
 Нáшимъ бóлемъ издрігнётця,
 Нáшимъ бóлемъ, нáшимъ гóремъ,
 Що зрослó надъ сїнімъ мóремъ.

П. Кулішъ.

(¹) У пісні співають:

Чомъ ти, Дуна́й, ставъ такъ смýтенъ,
 Ставъ такъ смýтенъ, каломýтенъ?
 Ой щó жъ, Дуна́й, тебе збплó?
 А чи гáлочки чорнѣнькі,
 Чи кóвники воронѣнькі,
 Чи козакъ молодѣнькі?

(²) *Зинóвать* (*Cytisus austriacus* L., ракитникъ луговой, штебелянь.
 Pallas). Піякімъ плúгомъ зінóвати не вікоренишь. Пóле, де порослá зінóвать,
 вважають за пропáтце.

ЧУМАЦЬКІ ДІТИ.

МИЦКЕВИЧОВА БАЛЛАДА: POWRÓT TATY.

»Идїть, мої дїти,
Дрібнєнькні квіти,
На могїлі стáньте
Та на шляхъ спогляньте.

»Вертаєтця зъ Дону
Чумацтва багáто, —
Чи не надїжджає
И вашъ рідний тáто.

»Лїтечко мпнає,
А єго немає.
Чогось моє сєрце
Нїє-занпває.

»Доці попсували
Чумацькі дорóги, —
Колибъ не спїткали
Розбишáки вбóги!...

»Помолїтсь, дїтки,
Бóгові святóму,
Щобъ тáто щаслїво
Вертався додóму.«

Рáді дїти уволїти
Мáтерину волю,
Пзпїлїсь, покопотїли
На могїлу въ пóле.

До могíли припадають,
Травíцю цілують,
А старшеньке зачпнає
Молíтву святую:

»Бóже, тату нашъ небóсний!
»Змíлуйся надъ нами:
»Верни́ татуся́ до́ому
»Зъ сiвими волами!

»Нехай́ мати середъ ночи
»Тпхóнько не плаче;
»Нехай́ татуся́ здоровимъ
»У вiчi побáчить!

»А для насъ, малéнькихъ дiтокъ,
»Вчинí, мiлий Бóже,
»Щобъ у тата не бднато
»Гостiнца въ дорóзи!«

Щiро молiтця дiтвóра
Бóговi святóму,
Ажъ ось — »Гей, гей!« чути въ по́ли,
»Гей, волi, до до́му!«

— »Тáто! тáто!« закричáли
Дрiбнi пташеня́та.
Копотя́ть ёму́ назу́стрiчъ
Дiвчáтка й хлопця́та.

Хто жъ то слóвомъ те розка́же,
Щó дiетця въ сёрци?
Пригорта́є ба́тько дiтокъ,
Пла́че и смiётця.

»Щó мату́ся? чи здоро́ва?
Чи тя́жко жури́лась?«

А хлопята вже по ліюшняхъ
На мажу схопились:

»Гей ви, сиві, половії!
Гей, волі, додому!
Щіро ми за васъ молились
Богові святому.«

Веселітця батько, глѣдя:
»Чумацька натура!
Зрості, Боже!... Бѹде наша
Не послідня хура.«

Задивівся, радіючи,
На дітокъ дрібненькихъ,
Ажъ тутъ — »Пробі!« крикне ззаду
Наймитъ молоденький.

Озирнувся — вже бурлацтво
Воли впрягає.
Вінъ до дрюка, — навкругъ єго
Комішниківъ згряя. (1)

»Молісь Бѹгу, слякій-такій,
Та давай червінци,
Виймай сукні та коралі,
Що накупивъ жінці!«

—»Схаменітєсь, людо Бѹжі!
Отъ моє багатство:
Плугъ волівъ, чотірі вози....«
Не вважя бурлацтво.

---

(1) Комішники були розбишаки степові зъ утікачівъ пайсєккихъ и вськихъ іншихъ. Народъ бувъ убогий, бо не зъ добра кїдавъ рідє село и сѣмью, та й жорстокій, бо, натѣрпівшись лиха, не вважавъ и на чужѣ горѣ. Прочтати можна про нихъ у *Запискахъ о Южной Руси*, I, 75 и 157.

Байдужо й на дїтські слези
 Комішникамъ клятимъ:
 Не спускають у дорозі
 Чумакамъ багатимъ.

»Ой беріте жъ волі й мажі
 И весь мій пожїтокъ,
 Тільки, пробі, не робіте
 Сиротами дітокъ!«

Святé слово — *малі діти*,
 И якé то сэрце
 Що на батьківські гарячі
 Слези не озвѣтца?

»Стійте, стійте!« загукáе
 Комішникъ найстаршій.
 »Утікáймо, пані-брáття:
 Се здобичъ не нáша!«

Шарáхъ згрáя до байрака!
 Мовъ птаство шугну́ли.
 Зрадивъ батько, уклонївся
 Въ по́ги гайдабурі. (?)

»Ой не дякуй міні, брате»,
 Кáже гайдамáка:
 »Нехай́ буде твой Бо́гу
 Та діточкамъ дяка.

»Здávна я чигáвъ на тебе
 Зъ бідолáшнімъ братствомъ

(?) *Гайдабура* — те жъ, що й *гайдамака*, тільки ще гірше: щось жор-
 сточе, хйже п зовсімъ діке. Жінка, що знала оди́о ліхо за чоловікомъ-
 розбишакою, зложїла, зъ гóря, пісню:

Заколю́ я свпню́ б́уру
 Поминáти гайдаб́уру...

(Ти худобою й достаткомъ
Вславивсь міжъ чумацтвомъ),

»И сѣгодні твоіхъ дітокъ
Бачивъ на могілі,
Якъ вони за свого тата
Господа молили.

»Спершу я сміявся, а потімъ
Поринули слези,
Якъ згадавъ объ своїхъ діткахъ
И жінці-небози.

»Ой и въ мене, брате, дома
Е дітки маленькі,
И за мною тужить-плаче
Іхъ безщасна ненька.

»Вертайсь, брате, до господи,
А ви, дрібні діти,
За мою погібшу душу
Господа моліте!»

Л о м у с ь.

LAGO MAGGIORE.

Хожу́ берега́ми,
Та й не нахожу́ся;
Дивлю́сь на сади́ зелєні,
Та й не надивлю́ся. (¹)

(¹) У пісні співають:

По юлиці хожу,
Та й не нахожуся;
Дивлюсь, де родина,
Та й не надивлюся.

Садї-виноградн
 Вь вѳду поринають;
 Поузъ бѳрегъ ясні смѳги
 Якъ сріблѳ сияють.

Шукáю-питаю
 Зелѳної рѳти,
 Щобъ тебѳ, мій рідний краю,
 На-вѳки забѳти.

Вь тобѳ, рідний краю,
 Люде туманіють;
 По степáхъ твоїхъ розлѳгихъ
 Бодякї красвіють.

Тобѳ, рідний краю,
 Не давъ Госпѳдь дѳлі.
 Роскїнуласть твої дѳля
 Могїлами вь пѳлі.

Зїйдѳ на могїлу,
 Глїну на Вкраїну...
 Помандрѳю вь чужї зѳмлі,
 Да тамъ и загїну.

П. Кулішъ.

ДО ДАНТА,

прочпáвши ѳгѳ поѳму *Пѳкло*.

Хто не знаѳ, Дáнте, твогѳ горювáння,
 Той и твогѳ пѳкла страшнѳго не визнаѳ:
 Сь твогѳ сѳрця вїйшли тї оповїдáння.

Въ праведному серці тої огонь палає,
Що палить у пеклі душі беззаконні;
Въ мученому серці холодъ побиває

Рожеві квіти, пісні, благовонні,
Що гинуть безъ сліду, що, мовъ сонъ, зникають,
Оставши въ серці боли невимовні.

Нехай усі люде тії боли чують;
Нехай усі землі, всі язики знають,
Якъ великі душі за весь миръ горюють.

• П. Кулешъ.

БЕЗТАЛАННЯ.

Скажіть міні, добрі люде,
Навчіть мене, брата:
Якъ у світі поміжъ вами
Зъ ліхомъ розминатьця?
Бо куди я ні ударюсь,
У які країни,
То ніколи не минаю
Горя та кручини;
Чи побратаюсь и радість
Мовъ душу ухопить,
Ажъ дивлюся — братъ мій милий
Мене перший топить!
Чи зострінуся зъ дівчиною —
Серденько озветця,
Я до неї — вона зъ мене
Глумє, сміетця!
Мабуть, згину, такъ якъ гине
Трава на облозі;
Бо стою, якъ тої самотній
Горохъ при дорозі...

Ко́му трéба и не трéба,
 Всякъ стрючкí зривáе,
 И кiнь тóпче в вiлъ тóпче,
 Нiхтó не минáе.
 Гiрко знáти, дóбри лiуде,
 Вáжко знáти, брáтця,
 Що мiнi мiжъ вáми зъ лiхомъ
 Та не розмипáтьця.
 Чи посию жiто вь пóлi,
 Всiмъ сóнечко грiе,
 Лiто прiйде — жiто зiйде,
 Та й зазеленiе;
 Ось поспiло, почалó вже
 Колóсся схплáти
 Та й повяне, та й посóхне,
 Бо нiкому жáти!
 Де жъ ти, де жъ ти, моé щáстя,
 Де ти забарiлось?
 Мáбутъ же, хоть на годiну
 Та й мiнi судiлось!
 Ажé жъ п я народiвся
 Якъ усi одъ Бóга
 И мiнi изъ-мáлу снiлась
 Шпрóка дорóга;
 И мiнi здавáлось чáсто,
 Що кругъ мéне сiе,
 И моé сердéнько нiшкомъ
 Зъ Бóгомъ розмовлiе....
 Дé жъ ти, щáстя, де сховáлось?
 Днi безъ тéбе трáчу.
 Зглiнь, нехáй тебé у вiчi
 Я хочъ разъ побáчу.
 Глiнь крiзь кáри оченiята
 Мiнi на годiну,
 Та й летi собi одъ мéне, —
 А я — вь домовiну.

Н Е В I Д Ó М Н И Й.

ДО МАРУСИ Т.

Не співай міні, землячко,
На чужій чужині,
Не нагадуй міні, сестро,
Рідної України.

Твоя пісня пориває
Туди мою душу,
Де люблю я карі очі,
Та забути м'шу.

Не забуду я до с'ду
И навпослі с'ду!
Тимъ коханнямъ передъ Богомъ
Хвалитися буду.

Люблять люде пишні квіти,
Люблячи зривають,
А красою, такъ якъ діти
Метелкомъ, грають.

Я люблю тебе, дівчино,
Якъ дитину мати.
Не бажая за кохання
Любої одплати.

Моє серце за кохання
Міні одплатило,
Що дорóгу мою темну
Світомъ освітіло.

Освітїло — таїну слова
 Живого одкрїло...
 Ой не дурно жъ моє сэрце
 Жило п любило!

П. Кулішъ.

ДИВОЦЬКА ПРАВДА.

Сонце вставало; скрізь на нєбі чїсто,
 Дє-не-де хмάρка гуляла по волї,
 Тїхо въ дїбрівї, тїльки лєдві листомъ
 Щось розмовляла висока топóля.

»Слухай, козаче!« говорить дївчїна:
 »Якъ одно сонце у нєба святого,
 Такъ ти, мїй любий, вїрная дружїно,
 Одинъ у мене, п немá другóго.«

Сонце сїдало; скрізь на нєбі чїсто,
 Мїсяць зза гаю випливавъ по волї,
 Тїхо въ дїбрівї, тїльки лєдве листомъ
 Щось розмовляла висока топóля.

А вже другóму казала дївчїна:
 »Якъ одинъ мїсяць у нєба святого,
 Такъ ти, козаче, вїрная дружїно,
 Одинъ у мене, п немá другóго.«

Невїдомий.

РОДИНА ЕДИНА.

Ой немá на рїдний бєрїгъ
 Брóду-перехóду;
 Не знайтї до рóду брóду
 Черезъ бїстру вóду.

Бістра річка — життя моє,
Широка-глибока...
Плавлю-тоше на тій ріці
Душа одинока.

Ой віхопись, душе моя,
Та змахні крилами,
Полеви, де рідна хата
Стоїть між садями.

Ой когось тобі позвати
Из рідної хати?
Глухо в хаті... хибавстане
Зь домовини мати.

Ой нехай вона устане,
На мене спогляне,
Та зо мною своє горе
И щастя споміне.

Ой я зь матернього гора
Набірався сил,
Матерні святі надії
Далі міні крила.

Облітав я тими крилами
Весь світ-Україну;
Сяду-падучи одпочити
На вбогую могилу.

Убогая, низенькая,
Забута могила, —
Вона в мене на Україні
Родина єдина.

Навкруги стоять гробниці
Сь пишними словами...

Я на їй повішу кобзу
Зъ живими струнами.

Ой хто прийде по родині
Плакати-ридати, —
Буде кобза йому грати,
Серце розважати.

Будуть люде по тій кобзі
Мою матір знати,
Зъ нею й сина, якъ єдину
Душу, споминати.

П. Кулішъ.

ДУМКА.

Якъ рanoкъ осипле квіточкі росою,
А міжъ очеретомъ вітрець подихає,
Прислухайся тільки, — чусешъ, надъ водою.
Мовъ щось потаємне гoлосно співає.

То не соловейки налетіли въ лозу;
Піднявшись у-гору, не чайкі квігичуть;
А въ тій пісні чусешъ п радисть п слези,
Мовъ би твою душу якісь душі клічуть.

А нема нікого... Очереті гнўтця;
Въ зелєнімъ лататті маківкі біліють;
Понадъ маківками метелики вьўтця
П скрізь противъ сонця ясно голубіють.

А якъ придивїтись, то міжъ маківками,
Попід тимъ легєнькимъ ранишнімъ туманомъ,
Щось мовъ виглядає очима-зірками,
Колїшетця стїха тонкимъ, гнучкимъ станомъ.

Отцѣ жъ то та думка, що дѹшу чарѹе,
 Що сѣрцю спѣває пѣсню таємничу:
 Душá у тихъ спѣвахъ святі дѹші чѹе:
 Вони її съ пѣкла у тихий рай кличуть.

НЕВІДОМНІЙ.

ГУЛЬВИСА.

Ой пшовъ я до дѣвчїни —
 Одъ воритъ вервѹвся:
 Пидѹ лѹчче до шинкарки
 Горїлки напѣюся!

Нехай дѣбрі люде славлять
 Що въ шпакѹ ночѹю, —
 Що за тїждень загорѹю —
 За нїчъ прогаїнѹю.

Лѹчче мїні одъ громадї
 Нарѹгу приїмáти,
 Авижъ собї вѹльнї рѹки
 Навїки звязáти.

Твої чáри, дѣвчїнонько,
 Я по людяхъ знаю;
 Тому щáстю, тому раю
 Віри не дїймаю.

Ой колибъ насъ не вїзано —
 Мѹже бъ намъ жплѹся,
 Що вѹлею моє сѣрце
 Съ твоїмъ понялѹся.

Ой якé тамъ щáстя-дѹля
 Дé въ хáті неволя?

Моя доля — середъ поля
Нев'язана воля!

Ой заграй міні, кобзарю,
Про ті часи давні,
Якъ у Січі проживали
Наші прѣдки славні.

Ой заграй міні, кобзарю,
Нехай я заплачу,
Нехай долю — волю волю —
Крізь слѣзи побачу.

Ой заплачу-заридаю,
Рутою утрѣся...
До любі дівчиноньки
По-вікъ не вернѣся.

ИВАНЪ ГОРЗА.

Стихи Невідомого прислано намъ зъ догадкою, що мусять бути Шевченковими першими прѣбами. Не знаємо, що скаже громада, а намъ здається, що ні. Не та ходя і не та мова була въ молодого Тараса. Ще жь и те вважимо, що въ кожного поета є кохані слова, котрі вінъ залюбкѣ вимовляє. Тутъ ми не вбачаємо такихъ, що найлюбѣйші-були молодому Шевченкові, а вбачаємо такі, що вінъ опісля вже почавъ до свого стиха добирати. А протѣ стихі невідомого ми вподобали и прѣсимо ёго, коли живъ, ще прислати въ *Основу*.

Ред.

ГОРДОВІТА ПАРА.

(БАБУСИНЕ ОПОВІДАННЯ.)

I.

Свігомъ віконечко наше забіло... Завірюха... Якъ-то нашимъ теперъ середъ шляху? Ростить сворійшъ, хлопята, на підмогу татусєві. И матері нема щось довго зъ річки. Ростить, ростить, дівчаточка! Добре сидіти въ тєплomu за́пичку за старіми головами... А якъ я осталась на світі малюю спротивною — всякої нүжди дозвала. Яка-то, Боже мій, давня давнина, а коротєнький часъ дівоцький наче міні вчора змигнувся!. Теперъ, що ні почую, забуваю, а крізь ті молодощі дивлюсь у давнину, наче крізь воду прозирну. Такъ, якъ оце ви обіли мою кудєлю, — щобъ булі здоровєнькі, — такъ було й я зімою граюсь ляльками при своїй бабусі... Дай їй, Господи, всі митарства пройтї, да й не зупинїтись.

Дрєвня була моя бабўся покійничка, — ще-то съ тихъ старосвітськихъ людєй, що Півдчпу п всякі непокїї козацькі своїми очїма бачили. Тодї, дїточки, на Україні велось не-понашому. Що страшно, то страшно було слўхати, а сєрце лінуло голубомъ у ту старовину непокїйну. Козакї булі козаками, дїтоньки, — одно слўво: скрізь нахло волю; земля була роскішна; рїби въ водї, звїря въ гайхъ — абї охота ловити; и трáви булі буйнїйші; здаєтця, й сонце спяло краще на святóму нєбовї, — дáлебі, дїткв! Тимъ-то й бабўся-покійничка було каже: »Не стає, не стає, моя дитино, такихъ дівчатъ и козаківъ по Україні, якъ за мого булі дївування.«

II.

Найчастіішъ було споминáе про Марусю Ковбанівну, що такої красі, ка́же, и світь наставъ — не бувáло. Я, ка́же, була ще підліткомъ, то міні її коло цѣркви показували здалеку. До неї й приступити, ка́же, було стра́шно: така величнн. Кунтúшь на її — самі златеглави: корáли на її усі въ дукáтахъ. Дáвнѣго була рóду козацького Маруся Ковбанівна, — то ніхтó не вберѣтця крáще її міжъ люде. И козакі-молодикі її жахáлись — не то що. Очй-ма повóдитъ — náче дúшу съ тебе виймáе: все бъ її розказáвъ, не потáивъ би й грíхá передъ нею. Владичнн, справді, ка́же, владичнн була красá въ Ковбанівнн.

Бáтько її Ковбáня отамáнувавъ у Січі и все мóре сплáвавъ, поривáючи на дво за дорогíми тимі дукáтами й корáлями, — такъ-то люде було слáвлять. Атó ще було ка́жуть, що вінъ по той бiкъ Дніпрá у Пóльці якíмпь козакáми орудувавъ, та й у нáшу стóрону я́кось прибiвсл. Непрiступний б́увъ чоловікъ старий Ковбáня, — и жінка одъ ёго нічого не довідалась, хто вінъ и щó вінъ, и звідкля вінъ, и я́къ вінъ.

III.

Такá жъ и дочкá въ ёго ви́кохалась. Старий спочивъ ужé на цвiнтарі, молодóю дiвчiною покинувъ свою Марусю. Молодé жъ було, а гóрде й потайнэ — крiй Бóже! Було її на ўлицю міжъ дiвчáть не вiйде, тiльки хибá коло кривиці, якъ зустрiве котóру, трóшки постóить, слóвомъ ласкáвимъ перекинетця. И въ б́удень було дукáчi пóситъ; стáне протiвъ сóнця — королiвна, та й гóді! Вже й дiвчáта було ка́жуть, що въ неї й водá зъ вiдеръ náче срiблó лiстця. А козакі жъ тоді були не нáшихъ порубкiвъ — воєвникі, хорóбрі молодці, а боялись до неї залицáтись. Такá була та Маруся Ковбанівна. Скiнѣ о́комъ — náче до тебе заговóрить, а заговóрить — náче заграє. Якiй би то и козакъ бувъ, щобъ до неї зъ жáртами, съ приклáдками! Такóго не було й на всiй Гетьмáнщині, здавáлось. Оттáкъ було розказує мiні бабýса. Якъ-ось, ка́же, пішла ч́утка помiжъ дiвчáтами, що любитця Ма:

руся съ Прóхоромъ Осауленкомъ, да й любитця півне: п въ вишнєвѣмъ садку їхъ бачили протн місяця, п старосвітську скіндйачку Марусишу пізнали въ Прóхора въ ковнірі. Любитця. А Прóхоръ Осауленко бувъ козакъ не зъ величнїхъ; щїра душа, себе на смїхъ не подастъ, та й гóді. Були козаки на селї протнвъ ёго — що волохатї туркоти протнвъ голуба. Отъ же порай, укажї дівóцькому сёрцю! Покохала Маруся Прóхора — п мовъ, та хмелїна, коло ёго вьётця. Що гóрда, то й гóрда, а вінъ спогляне — п очїці спўстпть: всї вже помїтпли, п отó вже хвалїлись: »Бўдемо жъ дóбре да й дóбре гуляти на весїллі! Нехай Господь паруе, коли собі прпїшлись до парн!»

IV.

А багатїрка була Марусина мати зъ дїда-прадїда: у неї въ свїтлїці підъ столóмъ були закопанї ще якїсь Пилївські грóші, то сподївались гульні на всю Гетьманщину. Прóхоръ бувъ собі такъ, небагатїй козакъ: ёго нанотецъ на осаульствї батьківщину надполовинпвъ, щобъ-то одъ значного товариства не одрїзнітисъ; такъ отъ же ёго Прóхорковї пара випадала якъ разъ до поправп. Чи дивувався жъ хто, чи нї, якъ та гордїня, Маруся Ковбанївна, хлопця собі прїнадила, — а, мóже, хто й завїдувавъ Осауленковї, якъ-то вінъ доступївсь до такої краї, ажъ тутъ по селу грїхнула йнша чўтка помїжъ молóдїжжю: Прóхоръ Осауленко до вбóгої спротї Орїнки Лободївнн гóрнетця. Чи вона ёго якъ уразїла въ сёрце, та гордївнїця, чи вінъ роздумавсь, а вже провóдить зъ юлпці Орїнку до сáмої хатп, п вона на ёго квїткамъ зъ горóда середу-дня кїдае.

V.

Що жъ наша Ковбанївна?.. Тó була мовчязлїва, атó ще гїрша стала: мовъ малювання якé пїшне, спдїть булó на лавї въ матєри. У недїлю булó заїдемо до старої Кавбанпхи на оченашъ, то й Маруся, вернўвшись пзъ цёркви, увїйде въ свїтлїцю та, не скидавши блаватъ своїхъ п золотóго дівóцького карáблїка, такъ п сїде коло вїкóнця. Сóнечко вдáрнтъ по тпхъ дукачáхъ прєпїш-

вихъ, по тому брузумѣнті сутозолотому... сѣе Маруся—квітка квіткою! Ще задумається трішки; брівоньки ті якось піби насупить,—ажь чогось сумъ борѣ, на неї дивлячись: важко щось на думці въ неї, и красá її грізна́ якáсь изробілась...

А до неї — прочували ми глухо — залицявся, черезъ свого осаульця, сѣтникъ, старій Байдакъ. Удівець бувъ и бездітний, а грошей сила, то нехай би, каже, кому-побудь після мене досталося. Одказала Маруся: »Хіба я зъ рѣду грошей не бачила?« Не зв'язався папъ сѣтникъ и старості присилати, щобъ не скепкувала вродлива Ковбанівна. Коли жь чѣмо — по селу туркіть, туркіть. Самъ сѣтникъ рідваномъ курить до вдовинї хати. Зъ нимъ рідничі поважні у рідвані. Козацтва вїна комонякомъ, — пішно й гучно завітавъ папъ сѣтникъ до Ковбаніхи.

VI.

Тутъ же ми, каже бабуся, двіємося тому поїзду, а тутъ дівчата якъ гукнуть по селу:

Пшли дружечкі у три рядочки,
Оріночка та й попереду!..

Дівчч-вечіръ збірає вже Орїна Лободівна: хусткі подавала за Прѣхора Осауленка. Такъ отъ що воно єсть — той сѣтницький поїздъ: се жь наша краля хоче весілля весіллямъ заломити, місяця сонцемъ загасити!.. Такъ и єсть! Маруся, мовъ зоря красна, то въ одну, то въ другу хату до свого рѣду, до близькихъ сусідъ и прприятелівъ — на дівчч-вечіръ дружокъ збірати. Вся въ золоті, въ шовкахъ. Тамъ одна плахта-павине-пірѣ паръ двохъ волівъ чумацькихъ стоїла, а коралимъ и цїні нема. А сукня жь то зъ золотимъ усамі!.. Вже сиравді такъ було, якъ співають:

Пшла дівчина черезъ біръ,
А на їй сукня въ вісімъ пілъ.
Якъ стала сукня спати,
Стала дїброва палати...

Нарѣдъ такъ и порїнувъ до Ковбанішньої хати. А въ Ковбаніхъ — всі знали — въ лѣху стоїть дві бѣчки старїї оковїтої, що ще Ковбаня спустивъ у лѣхъ про весілля любїї дѣви, та дві бѣчки мѣду, що зовуть *п'яне-чоло*, або *спотикачъ*, — такого, що

одъ одного кўбкѣ споткѣтнмесся. Оцѣ жъ ужѣ козацтво позимало зъ сѣбе пояси и на поясахъ ті всі бочкѣ витягують и ставлять на зеленому моріжкѣ, поклавши підъ бочкѣ колодязну цѣмриву, щобъ краще було точити. Чутка така пішла (якъ ті людо заразъ и довідалсь!), що старѣ Ковбаніха покине будіночокъ и дворище своѣ, до сѣтника зъ дочкою и зъ усѣю худобою въ хутіръ ёго Піжмурки переберетця, то всі трунки на весілі добримъ людемъ вичастуе. А се, бачте, воля така Марусиша була, щобъ и мати не жила въ нелюбому їй селі.

VII.

Що жъ то за весілля скілось, то й сказати не можна! Усі сѣдня гуляла три дні и три нѣчі; саміхъ порохівъ дві мірки вистреляли. Гармати до вдовпної хати понривозили. Родичі молоді зъ гарматъ у ворѣтахъ стріляли, а козацтво зновъ зъ гарматами та зъ самопалами молоді добувало. Сѣтникъ вѣрхи, сивий якъ голубъ, у золотому жупані, въ соболєвій шапці зъ оксамітнимъ зеленимъ вѣрхомъ, а кінъ підъ нимъ сірий, якъ рябець, кінъ турецький, — такий кінъ, що й старій на ёму молодимъ здаётця. Такъ черезъ гармату й перескочивъ!

А якъ до вівця їхали, то — Господе мій! — вісьмерікъ волівъ съ Піжмурокъ пригнали, такіхъ, що кожна пара нещислєнні грѣші коштуе. Сѣтникъ у чумацтві кохався. Та ще привезли якогось німецького вѣза, довженезного, що и въ дворі не зміститця, та того вѣза самими киндяками й вислали, ажъ по люшняхъ, по колєсахъ тиліпаётця, на вії киндякъ лягае, а воламъ роги, якъ те вілце, червоними та блакїтними шпирочєнними стрічками ввили, вівки зъ дубового листу та зъ золотїхъ гвоздїківъ на шії воламъ повішали. Тѣ були пишні волі, що воля ажъ до землі звисають, атѣ — наче вї снї тобї ввїджуєтця *Князь* пѣз молодію *князїнею* сидять високо на томѣ вѣзі, а навкругї свѣхи, дружкї, свїтїлка зъ мечемъ и музїки; козацтво вѣрхи и спереду и ззаду. Простягся поїздъ до самї церкви.

VIII.

И то жъ то въ церкві було всімъ дїво: що дві парі разомъ бѣдуть вичѣтнєся: Маруся Ковбанївна зъ сѣтникомъ Байдакомъ, а

Орїна Лободівна зъ Осауленкомъ Прóхоромъ. Справді, каже бабўся, якъ сонце погасить місяця на небі, такъ Марўся погасїла и красою и пишюю багатою нелюбу иї па́ру. Хто бачивъ иї въ цѣркві — не всяке протóвпилось, и я, каже бабўся, тїльки коло цѣркві стояла та на ті волї дивїлась, та дївомъ дивувала, що зъ рóду такїхъ волївъ съ такїми пишними рогами не бачила... дакъ хто бачивъ, кажў, Марўсю въ цѣркві, — вжахался зї иї красї дївної. Біла якась вона зробїлась, тїльки трóшки крáски по щóкахъ розливалось, та губовьки алїли; та ще лўчча, ще крáща, нїжъ булó, якъ зъ Осауленкомъ лўбитця. Очи свяють, якъ зóрі, — справді, кажуть, якъ зóрі ті очи свялв. Згóрда позпрáла на Осауленка и на ёго Орїну, сиротў вбóгу. Та, якъ голўбка полохалїва, до свогó подру́жжя хилїлась. И Осауленковї булó якось нїяково. Богъ ёго вже знає, щó въ ёго на душі булó тоді, а пóслї обьявилось... Нехай Господь одъ такого борóнитъ всякого чоловіка хрищєного... Бодай би лўчче такого и не чувати!

IX.

Одгуляли всїмля, випровадили молодїхъ у Піжмурки. Придánки бїсцувалїсь ищє съ тїждень, переїжджаючи то до вдовї Ковбанїхи, то до сóтника Байдака. Медї и наливки лилїсь у ёго рїчкою. Дáлї все затїхло. Ковбанїха вибралась до зятя. Ще, мóже, минула недїля, чи и дрўга, а тамъ и виявилось лїхо, що пїдъ те весєле бенкетувáння наклўнулось. Тяжкє, дїтки мої, лїхо буває съ тóго, якъ яка людина вродптця гóрда та пишна! Немá чоловіковї щáстя, въ кóго жінка бўде гордїня; немá и жінци добрá, коли въ чоловіка невгамованє гóрдеє сєрце. Осауленковї, якъ вїшь ще залпцївсь до Марўсі, чи любївся зъ нею, прóсто сказати, — здалось, що вона, та Марўся, красá малєвана, багатїрка пишна, що вона нимъ гордўє, що вона зъ мїлости нїби тїльки до ёго свою вквітчану, зóлотомъ повїту гóлову схпляє. Богъ ихъ знає, якє тамъ слóво мїжъ нїми бóвкнуло, тїльки вїшь засумувáвъ тїжко, трóхи, кажуть, самъ собї смєрти не загодїявъ, а дáлї — пострївáй же! взявъ та и прихилївсь до вбóгої сиротї, до Орїни безталánної! А та собї — пострївáй же! та и переказала сóтниковї: прїздї за рушникóмъ. »Бодай васъ, мої безталánнички! каже булó бабўся: хочь-би ви матїркамъ своїмъ одкрїлися, хочь-

би одну людину ви коло себе зь щіримъ сѣрцемъ та зь добримъ рѣзумомъ мали!... Самі себе запапастіли, мѳвчки собі по ямі викопали!... Ось слухайте, що сталося.

X.

Ранкомъ въ-осени, тільки що сонечко почало по красному рідкому листячку спати, дивлятця люде — по селу йде наша пані сѳтничка, та въ чому жъ вона ўбрава? Сўкні на її сўкнях, а коса расплетена по вітру має, и на голові вінѳкъ изъ сухихъ васільківъ та чорнобрівцівъ, що за сволоками по світліняхъ затикають. Отъ съ того хатнѳго зілля вона бідолашня вінѳкъ собі сплела и біжить, якъ та рибонька вѳтця, до Осауленкової хати. Осауленко наче ждавъ її — віншовъ назустрічъ. Побачивъ — и заривдавъ якъ малу дитіна. Люде обступили безталанночку божевільню, а вона прѳснить їх на весілля, кланяетця... Що жъ то були за жалощі! Краса її не змінилась, личко горить, очіци сяють, та страшно було на неї дивитись.

Вийшла й нещаслива Орїна съ хати, нічого й не каже, и чоловіка свого не вппяе, а той ажъ у сиру землю бѳетця. Коли жъ тутъ панъ сѳтникъ иде... Похилився, — вже не той, що на весіліи бувъ... зрозумівъ, якого собі щастя доскѳчивъ. Ласкавимъ, тихимъ словомъ почавъ свою молоду жінку благати, щобъ додому вернўлась. Вона наче й опамяталась; схилила голову на білі рўки, личко въ долоні втопила, — повизъ вінъ її додому.

XI.

Засумувавъ же тяжко нашъ Осауленко після сѳго, занудивъ світомъ несказанно. Зъ лпця спавъ, ажъ почорнівъ одъ великої тўги, и все въ пасіци зь дідомъ-пасішникомъ сидить. Вонѳ-то й трѳба було ѳго помочи, щобъ на зиму бжѳли установити, такъ коли жъ вінъ и додому не навідаетця, — тамъ и ночуе въ курені, и все — розказувавъ опісля дідъ — все мѳвчки плаче, а вночі встане и навкруги пасіки, мѳвъ неприкаяний, блукае. Не довго жъ се й проволоклось. Казали добрі люде: »Бережить ви сѳго чоловіка!« та якъ ѳго вберегти? Тѳ не дитіна. Вінъ и діло робить, и нікому важкого слова не скаже; и Бѳгу мѳлитця, тільки знай мѳвчатъ та сумуе, та чахне, мѳвъ свічка таве.

XII.

На са́мого Нау́ма, ка́же бабу́ся, що діте́й лю́де до дяка́ одда́ють, пдуть на́ші се́ляне че́резь грéблю до це́ркви, ажъ дивля́тця — на стрі́жві Осау́ленкова ша́пка пла́влю. А въ ёго бу́ла за́порозька кабарди́нка съ каба́рди, — ёму́ въ Сі́чі подаро́вано, якъ горі́лку вози́въ у Сі́чъ. Диву́ютьця лю́де й жаха́ютьця: щось воно́ не до́бре ви́щує. Ко́ли жъ дівча́та: »Гля́нте, гля́нте! вiно́къ зъ су́хихъ васі́льківъ та чо́рнобри́вцівъ!« Спра́вді де взя́вся, ви́пливъ пза́ осокі́. та́кий са́мо вiно́къ, якъ бу́въ на мо́лодії со́тниці́. Поча́ло би́стриню́ ша́пку кру́тити, а тутъ ві́терець по́віявъ... И сплва́сь ша́пка до́купи зъ вiно́чкомъ, и по́пливъ по стрі́жню въ-па́рі.

»Э, та се жъ воно́ щось е́ тутъ нега́рне!« сказа́ли ста́рі лю́де. »А шука́йте чо́вна, дава́йте не́вода!« Заки́нули не́відъ, — такъ и е́сть! ви́тягли і́хъ у-па́рі. Обня́вшись во́ни въ во́ді ле́жали.... Що́-то стра́ху бу́ло на нихъ диві́тись! що́-то жа́лощівъ! Прибі́гъ кíньми со́тникъ, и те́ща зъ нимъ прíехала. Ну, вже́ тутъ и ро́сказа́ти не мо́жна, гово́рить бу́ло бабу́ся, яко́го бу́ло плачу́ та ле́менту. За́разъ і́хъ и по́ховали; здо́були въ ко́гось гото́ву протору́ домовíну. Надъ ста́вомъ, помі́жъ ве́рбами й по́ховали і́хъ у одні́й домовíні. Не́хай і́хъ у́же Госпо́дь хочъ на ти́мъ сві́ті не ро́злуча́є!

ПЕТРÓ ЗАВОЦЕНЬ.

МЕЖИГОРСЬКИЙ ДІДЬ.

(ОПОВІДАННЯ БАБУСИ.)

Я ще була дівчиною, якъ ходивъ до насъ изъ Межигорья який ся здоровенний дідь-пасішникъ. Такий якъсь чудний бувъ, — зовсімъ и на пасішника не походивъ. Батько казавъ, що вінъ дитъ п'ятдесятъ бувъ січовикомъ, бився зъ Ордою, та вже якъ сestarівся, — приїхавъ на байдаку зъ кошовимъ у Межигорья и зробивсь у ченцівъ пасішникомъ. Отожъ було, якъ обрідне йому сидіть изъ ченцівъ, то й приїде до батька, та й балакають собі у-двохъ, споминяючи старовину; бо й батькові доставалося на своімъ віку бувати у буваляцяхъ. Було, якъ зачнуть объ воїни розмовляти, то дідуганъ заразъ и въ-бóки берётця, и вусъ крутить, и чорта згадае. .. їй же Бóгу правда! Щокпи ще не вінгъе, то було и многі літа співа, и батьку, и матері, и мні, апостола чпта, — а гóлосъ такий у ёго бувъ, якъ зъ бóчки, ажъ вікна джирчять, ажъ глина зъ стéлі сиплетця. Якъ же вінгивъ чарку, дру́гу, — то вже гóді зъ писанія, заразъ почне пісні співа́ть, баліся точить, та такé вигадувать, хочъ зъ хати тикай; було, й менé зачіпа... їй же Бóгу правда! Така вже, ба́чите, запорóзька натура: ні літа її не вівітрять, ни підъ сівимъ волосомъ не схова́етця. И молився вінъ якъсь чóдно, не такъ, якъ ченці, а мóвчкв, — покóнівъ не кладé, — а чóтківъ було ёму ченці й не наста́чатця: уранці подарують, а ввечері вже не пита́й, — загубивъ.

Разъ мні довелось и ба́чить, якъ вінъ молився. Прийшовъ до насъ та й забалакався до пізнёго вéчора, — а тутъ икъ нóчп насунули хмари, хругомъ зама́залось, — а тамъ якъ ушкварить дощъ —

якъ зъ відра́; зробило́сь, ненáче горобі́на нічъ. Отъ бáтько и уговорівъ́ ді́да переночувáть у насъ, бо до пáсики бу́ло верстовъ́ пять. »Орі́сю«, ка́же мнѣ́ бáтько: »но́стелі́ па́ноцтє́ві у свѣ́тлі́нци.« (Бу́ла у насъ́ че́резъ сѣ́ни свѣ́тлі́чка). Узя́ла я пері́ну, подушкі́ и пі́шла; стелю́, — а тутъ́ и че́рице́ць увѣ́йшовъ́. Тільки́ вѣ́йшовъ́, та́къ и хря́пнувсь́ навко́лішкы; якъ́ удáрить себе́́ въ грю́ди, та́къ рю́ки ѣ́ закла́кли въ́ ёго́ на́вхрестъ́; якъ́ гля́не на і́кону, ажъ́ о́чі, що́ вже́ одъ́ стáри́сти позана́дали, ви́котились́ и заблі́щали, — ажъ́ побі́лівъ́, якъ́ кре́йда! Якъ́ гля́нула я на ді́да, то мнѣ́ зда́лось — не́ то Го́сподь — и сті́на́ почу́ла ё́го мо́літву!.. Ажъ́ грю́ди въ́ мене́ заложи́ло, — са́ма́ не́ знаю́, якъ́ и я опині́лась́ на ко́ліняхъ́, и поду́мала́ собі́ мо́вчки: »Го́споди, поми́луй и мене́́ грі́шну!« Не́ до́вго ѣ́ мо́лився́: уста́въ, — тутъ́ тільки́ догледі́всь́, що́ я у свѣ́тлі́нци. »А́ що́ ти́«, ка́же, »тутъ́ робі́шъ?« А́ я ё́му́ ка́жу: »Стелю́́ вамъ́́ постѣ́лю.« Отъ́ вінъ́ погла́дивъ́ мене́́ по го́ловці́... За́разъ́ изъ́ не́ба, мо́въ сь́ пѣ́чю: »Неха́й же́, ка́же, то́бі́ за се́ приси́ятця́ га́рний коза́къ«.

Та́къ отто́й, ка́жу, ді́дъ́ и спі́вавъ́ и компо́нува́въ пі́сні ѣ́ думки́. Разъ́ у неде́лю, пі́сля обі́дъ, вѣ́йшовъ́ у са́до́къ и ка́же мнѣ́:

— Хо́чешъ́, Орі́сю, я те́бе́́ навчу́́ пісе́нь и думо́къ?

— Навчи́ть, па́но́че, ка́жу: — я дуже́́ люблю́́ и пі́сні́ и думки́.

А́ я змо́лоду́ дуже́́ бу́ла го́стра: бу́ло на ву́лиці́, на ве́чорні́-пяхъ́, у до́світкы́, въ́ ко́лядці́, на і́грищахъ́, ні́хто́ якъ́ я пе́редъ́ ве́ла. Безъ́ мене́́ не́ знали, якъ́́ и за́ що́́ взя́тьця́, якъ́́ и пі́сню́ за́вєсти́. Бу́ло, якъ́́ ма́ти не́ пу́ститъ́ мене́́ на ве́чорні́ці́, то ѣ́ па́рубкі́́ поросхо́дятця́, а ста́немо́́ гра́тьця́ въ́ хре́щика, або́́ въ́ гу́се́й, то́ ві́ оди́нъ-та́кі́ па́рубокъ́́, зо́ всє́го́ се́ла, не́ до́жене́́ мене́́: та́ка́ бу́ла прудка́́... і́й же́́ то́ Бо́гу́ пра́вда! А́ па́рубкі́́ я́кі́ бу́ли!.. не́ тепе́ри́шні́мъ́́ рѣ́вня! Я́кі́ тепе́рь́́ па́рубкі́́? оскубле́ні́́ горобці́́ пе́редъ́́ тї́ми... ка́ зна́ на́ що́́ поперево́дили́сь... Ті́, бу́ло, зі́йду́тця́ на ве́чорні́ці́ въ́ карма́зинахъ́, въ́ блава́тасі́, у ви́со́кихъ́́ сму́ше́вихъ́ ша́пка́хъ, та́ якъ́́ ста́нуть́ ба́ляндра́снть, то́ ѣ́ ме́ртвий́́ би́ розгрего́та́вся... і́й же́́ Бо́гу́ пра́вда!.. А́ бу́ло́ якъ́́ понахо́дять́ зъ́́ Ки́і́ва ва́ртові́́ коза́кі́, то́ та́кий́́ гармі́де́рь́́ піді́йму́ть, — хо́чъ́́ ті́ка́й зъ́́ се́ла! На́шимъ́́ па́рубка́́мъ́́ пі́кы́́ порозбї́вають, оселе́дці́́ пообри́вають, всі́́ ве́чорні́ці́́ розже́ну́ть... Та́́ ѣ́ на́шому́́ бра́ту́ до́става́лось: пі́ймають́ бу́ло́ дї́вчпну́ — а́ вже́́ одъ́́ нихъ́́ не́ вті́чєшь́, и́ мене́́́ лові́ли — обступлю́ть та́́ ѣ́ не́ пу́ска́ють. »Се́«, ка́жуть, зві́дма: ми́́ і́ ба́чили на́ Лі́сі́й Го́рі!« Бо́жисся́, за́присяга́єся, та́къ

не ймуть віри: «трéба,» ка́жуть, «подивітьця, чи нема́ у не́ї хвó-стика!» И вже, кажú, не втічешъ одъ нихъ и не схова́еся, хочъ пúці такі кругомъ селá булі, що не продерéся, пáльца не про-сúнешъ. Тепéрички и не вгадаешъ, до то́ї в лісь бувъ; тоді трава́ ви́ща була, якъ тепéръ дéрево.... и́й же Бóгу прáвда! Ко-сарі, бу́ло, ко́сять, та ажъ ко́сп лама́ють, а тепéрички щó? и въ коліно ті́ей тра́ви не бúдо...

Ну, такъ ба́чпте... щó жъ я такé роска́зувала?.. Отъ е́й же Бóгу забу́ла... якъ згада́ешъ молоді літа́, то зда́тця и не вер-ну́лась би наза́дъ,—тамъ би звъ дúмкою и́ остáлась!.. Эгé, про дúмки, про ченця́... «Хóчешъ, ка́же, я тебе́ навчú пісня́мъ и дúмка́мъ? Якъ я вмру, то вони́ ще сь то́бою поживу́ть якій часъ.» Отъ я и́ вивчила́сь, и ста́ршу дочкú Окса́ну навчúла, такъ шко-да́ жъ, дочка́ мо́я вмéрла, а зъ не́ю и пісьні́, и дúмки. Та ще якъ небóга и вмéрла: на́глою смéртю: глі́нище завали́лось, та и́ и́и прыва́вило... Після се́бе оста́вила дво́е діточо́къ: хлопчи́ка и дівчинку, маню́сенкнхъ, ще такъ, тільки́ що одъ землі́ підня-ли́сь. Та и́ сирота́мъ не давъ Богъ тала́ну: уну́ка оддалі́ въ не́крути и погна́ли підъ Ту́рка, та тамъ десь у шпиталі́ и вмeръ, а уну́чка... Опя́ть забрeхалась!.. щó бо я роска́зувала?.. и́й же Бóгу забу́ла!.. Эгé, навчúвъ менé чернечий дідъ пісня́мъ и дúмка́мъ, и які́ жъ га́рні булі́ ті пісні́ и́ дúмки! такъ до се́рця и́ прики-піли. Де бъ не бу́ла, куди́ бъ не пішла́, и вони́ зо мно́ю, якъ курча́та за квóчкою. Засну́, такъ и́ въ сонъ ми́й заліта́ють, якъ ті бжі́лкі, що гуду́ть въ вітяхъ лі́пи, якъ вкри́тця вона́ пахú-чимъ цві́томъ; а тепéричка усé забу́ла, усé розвія́лось, якъ та роса́, що ніхто́ и не зна́е, куди́ вона́ хова́етця. Одну́ тільки́ дúм-ку ще и́ пам'я́тую, та и́ ту забу́ду, коли́ Господь протя́гне віку. Та и́ не до́вго жъ ми́ні вже и́ дихать на сі́мъ світі́; зовсімъ ста́ра ста́ла, и́ по́ги не дéржуть, и не дочува́ю, и не доба́чаю, а ча́сомъ такъ гру́ди залóжить, що и́ го́лосу не одведу́... Сю́ зиму, тро́хи була́ не замéрзла, бі́ля самісінькихъ дверей. Підня́лась страше́н-на завірю́ха, а я и́ ви́шла зъ ха́ти; тільки́ переступі́ла порі́гъ, а менé якъ підхо́пнтъ вітеръ—та въ замéтъ; силкúюсь уста́тъ, а менé такъ и́ ва́лишь, такъ сні́гомъ и́ заміта́; крпчú, такъ щó зъ мого́ крúку, коли́ вітеръ на дéсять го́лосівъ реве́ та вие́, и скі́глишь и гоготі́тъ!.. Та вже дівча́та, спасі́бі и́мъ, догледі́лись, що мене́

нема, вийшли, вігребли з сугорба и внесли в хату; грѣхи не одубіла.. ії жо Бѣгу правда!

Що жъ я розказувала?.. опять забўла... Що за напастъ така!.. Почну, почну, та ѣ теѣ... и зібьюсь зъ пантеліку... чи пакъ, про думку... Кажу жъ вамъ, що одну тільки и пам'ятую. Дідъ мнѣ казавъ, що сконпонувавъ її, якъ ще бувъ молодимъ и остався після батька и матері круглимъ сиротою. Отъ, слухайте, поки ще не забўла:

Схиливши голову козакъ,
На роспўтті стоївъ,
Зъ своїмъ серцемъ неборакъ
Таку думку гадавъ:
»Одинъ, якъ блина вь полі,
Чахну, загбаю.
Не по своїй волі
Талану шукаю.
Нема нені, нема тата,
Нема сестрі, нема брата,
Нема жінки,
Нема тітки,
Нема волі,
Нема долі...

Моя жъ хатина—
Вь сирій землі домовина!
А серце йому вь одвітъ
Такий дає привітъ.
»Не журіся, козаче,
Забудь своє горе,
Оглянься, небораче,
На білий світъ-море!
Твоя мати—твоя воля,
Батько твій—
Степъ свій.

Сестра твоя—твоя доля,
Браті твої—два пистолі!
Гостра шабля—твоя жінка,
Яничарка—твоя тітка,

А хатина—
Світъ безъ тіна,

Козацька перина!
Мати-воля тебе знарядить,
Батько-степъ тебе направить,
Сестра-доля не покине,
Шабля-тітка не загине,
Браті-пистолі оборонять,

Яничарка врагів одгонить.
 Пдій жь, козакъ, світь за очима,
 Неси свою смерть за плечима.
 Не бійсь смертн: поки живешъ—
 Ії нема,
 А якъ умрешъ —
 Тебѣ чортъ-ма!»

Отъ вамъ п думочка.—И ті гърні булі, такъ забула жь... ії же Бóгу забулаі.. Старá вже стáла, порá бь п кісточкáмъ на вичний покій... А здаётця, б́уцімъ ще п не д́уже старá. Аджежъ Кротіха старішъ одъ мѣнс: я була ще дівчпкюю, а въ цѣі вже було трѣе діточокъ, а п д́осі, що-р́оку, х́одить на Пречісту у Київъ пішки... А та—якъ ії?.. Д́удничиха... такъ ся далѣко ще старішъ одъ Кротіхп, а ще д́ержить ії Госп́одь на сѣмъ свѣті. У той р́ікъ, якъ я вих́одила зáмїжъ, вона́ ожени́ла с́іна зъ дочкою тоѓо...якъ ёѓо?.. що живъ въ т́імъ селі, на горі, проти тоѓо, що млинъ збудува́въ... вінъ же ще чумаковáвъ... Ні, збрехáла!.. Щ́о я кажу!.. Не вінъ чумаковáвъ, а той... якъ ёѓо?.. що біля ма-настиря́ пáсіка... На умі верт́итця, такъ не згадаю жь...пщѣ жь біля ёѓо х́ати п верба́ ростѣ... та ні!.. Оттáкъ збреш́ї!.. Но верба́ — а кол́одязь... ёѓо жь усі знають... Га?.. не ч́ую... кахи-кахи-кахи... охъ, л́ішечко! гр́уди залож́ило... кахи-кахи, кахи-кахи!

О́ЛЕКСА СТОРОЖЕНКО.

Межигорья.
 1850 р́оку.

МОИ ВОСПОМИНАНІЯ.

III.

Если выйти из хутора Гарвого и круто повернуть направо, то встрѣтишь лѣса старые, густые, въ которыхъ, говорятъ, водятся и медвѣди. Въ дѣтствѣ меня очень занимала непроницаемая темнота этихъ лѣсовъ; какъ я ни всматривался въ эту гущину, но никакъ не могъ замѣтить малѣйшаго просвѣта; точно черная стѣна, недвижно стояли, и теперь стоять, вѣковые дубы. Задолгодо сумерекъ, лѣса эти становятся мрачны, и глухой шелестъ ихъ листьевъ наводитъ на человѣка раздумье: идти туда, или нѣтъ? И вечеромъ, дѣйствительно, никто туда не пойдетъ, кромѣ стараго пастуха Архипа, которому извѣстны всѣ окружныя тропинки. Довольно, говорятъ, войти въ этотъ лѣсъ на 15 шаговъ, чтобъ очутиться въ темнотѣ; а страха такого натерпишься, что лучше было бы и не разсматривать. Подъ осень, по ночамъ, выходятъ оттуда съ воемъ волки; одни отправляются за добычей къ хутору, а огненные глаза другихъ, какъ угольки, высвѣчиваютъ на опушкѣ. И днемъ, въ праздники, отправляясь по грибы, дѣвушки всё сторовятся отъ этого лѣса; иная, посмѣлѣе, и вскочитъ туда,—и съ визгомъ выбѣгаетъ поскорѣе назадъ. Страшный лѣсъ! А откуда этотъ страхъ? никто не знаетъ. Спросите любого: видѣлъ ты тамъ медвѣдя? онъ скажетъ: нѣтъ. Что же, *лісовикъ* тамъ живетъ?—и этого никто не знаетъ, никто не видѣлъ и лѣшаго. Повѣрья какія-нибудь есть?—Нѣтъ. — Былъ случай, который навелъ такой страхъ?—И этого не было. Спросите любого крестьянина, почему онъ не ходитъ въ лѣсъ?—онъ непременно отвѣтитъ: «тамъ, мабуть, нечисто.» Почему жъ Архипъ не боится?—*Винъ заговореній*. Странно! что же, наконецъ, за причина? должна же быть причина?—Нѣтъ причины... Спрашивалъ я и у старыхъ людей, людей умныхъ,

много и хорошо знающихъ, и они ничего не сказали, только, покачавъ головой, совѣтоваѣи и мнѣ не ходить. Говорили бабы, будто жили тамъ когда-то разбойники и много душъ загубили, а теперь души тѣ живутъ въ лѣсу и ходятъ по ночамъ; но бабамъ вѣрить нельзя. Дівчата — тѣ краснѣютъ да смѣются, когда спросишь у нихъ, — самому совѣтують познакомиться съ лѣсомъ. Живетъ еще на хуторѣ одна старуха — *тітка Маруся*, что не боится черныхъ дубовъ и ходитъ въ лѣсъ, — да она чудна баба, вездѣ ходитъ, и всѣ боится ея не менѣе страшнаго лѣса. Кто, говорятъ, обидитъ тітку Марусю, — тому добра не ждаты: вѣдьма она, и непременно напакоститъ. И съ-виду она странная: ей лѣтъ шестьдесятъ, а ходитъ такъ скоро, что и малый лѣтъ двадцати едва поспѣваетъ за нею; одѣвается всегда въ яркіе цвѣта, а платокъ на голову черный; ходитъ всегда съ длинной палкой. Никогда работы никакой не дѣлаетъ, а любитъ домашнюю птицу и усердно смотритъ за нею, не любитъ даже, когда повара убиваютъ ее для стола. Лѣтомъ всѣ сидятъ подъ амбаромъ; собирается около нея кучка дѣтей, — она имъ сказки рассказываетъ, да по головкѣ гладитъ, и храни Богъ, обидѣтъ ребенка: тітка Маруся побѣдомъ заѣстъ злого человѣка. Молодыхъ дѣвушекъ она не любитъ, всѣ бранитъ ихъ: »се, кáже, ледáщо!« А тѣ тоже, не пропускаютъ случая допечь ей какъ-нибудь: молодежь не боится мести старухи; поважные хуторяне, напротивъ, обращаются съ нею почти-тельно, пятая сильную вѣру въ могущество ея волшебства. Какъ только выйдетъ тітка Маруся погрѣться на солнышкѣ, дѣти со всѣхъ сторонъ летятъ къ ней навстрѣчу, прыгаютъ около нея, цѣлуются за красную ея запаску и съ радостнымъ шумомъ провожаютъ ее къ амбару, гдѣ обыкновенно бываетъ постоянное ея засѣданіе. Зимомъ тітка Маруся собирается на печку, въ своей хатѣ, и появляется на воздухъ только затѣмъ, чтобы полюбоваться на своихъ любимцевъ: курей, индѣекъ, гусей и т. д. Тамъ, на печи, проводитъ она мѣсяцевъ пять въ полномъ уединеніи, шепчетъ что-то цѣлый день, да возится съ котами, которыхъ также очень жалуется, въ ущербъ собакамъ, которыхъ терпѣть не можетъ; и если въ ея дверяхъ покажется собачья морда, то у тітки Маруси однимъ горшкомъ меньше непременно: что подъ руку попадетъ, тѣмъ и швырнетъ. Работы, по-обыкновенію, въ рукахъ у нея нѣтъ никакой, и никакія убѣжденія ключника въ томъ, что она даромъ хлѣбъ ѣстъ, не могутъ заставить ее работать. Единственное занятіе, за которое она иногда берется, это — какъ посѣтитъ макъ — добываніе его изъ маковокъ. Вообще, тітка Маруся не любитъ общества и постоянно со-

стоитъ во враждебныхъ отношеніяхъ съ окружающими. Лѣтомъ, когда люди не на работѣ, хуторяне проводятъ цѣлый день на воздухѣ, и голосъ тѣтки Маруси не умолкаетъ ни на минуту. Предлогъ къ ссорѣ она найдеть во что бы ни стало. Откуда нашло на тѣтку Марусю такое мизантропическое настроеніе—никто не знаетъ. Замужемъ она никогда не была; въ молодости, слышно, была отличная работница, изъ себя красавица; сверстники ея, лѣтъ 40 назадъ, были безъ ума отъ Маруси; жениховъ у ней было пропасть. Но Маруся отказывала да отказывала. А тутъ вдругъ съ нею что-то неладное случилось: спала дѣвка зъ лицѣ, а станомъ пополнила. Подсмѣиваться начали надъ нею... Вдругъ исчезла Маруся; куда?—никто не зналъ. Искали ее, искали—не нашли, да такъ и забыли. Черезъ нѣсколько лѣтъ она вернулась домой, уже съ покрытой головой, и хлопчикъ съ нею; а гдѣ ходила — никому несказала. Съ той поры стала она грустна и печальна; много плакала, перестала работать; а тутъ мальчикъ ея умеръ. Затосковала Маруся, постарѣла, постѣдѣла, сморщилась, озлилась на всѣхъ, высохла въ щепку, избѣгала людей, и народъ рѣшилъ, что она вѣдьма.

Особенно не любила тѣтка Маруся Ондрія. Просто, видѣть не могла его равнодушно; дня не проходило лѣтняго, чтобъ они не поругались. Только завидитъ тѣтка Маруся своего врага—и поидеть кричать на три двора. Ондрій впрочемъ больше всё махалъ только рукой да отдѣлывался междометіемъ: ну, ну!

— Вылѣзло уже пугало! кричить Маруся.

— Ну, ну, ну! отвѣтитъ Ондрій, и поидеть своей дорогой.

— Куда ты, бисивъ сѣцу? цыцленка задавишь, дьяволъ!

— Ну, ну, ну!

— Да ты бѣ на свѣтъ постыдился смотрѣть!

— Ну, ну, ну! — Махнеть Ондрій рукой, да поскорѣ въ первую дверь и спрячется.

Ондрій никогда не любилъ говорить о тѣткѣ Марусѣ, и всегда ставился угрюмъ и сердитъ, какъ только рѣчь до нея касалась. Не тутъ ли была разгадка мизантропіи старухи? Душа человѣка — потемки.

Заговорилъ я о тѣткѣ Марусѣ потому, что сказалъ о страшномъ лѣсѣ, съ которымъ я мало-по-малу познакомился. Отъ скуки, взялъ я разъ ружье и пошелъ въ лѣса; прогулки мои повторились нѣсколько разъ. Сначала ружье носилъ я съ собою только для того, чтобы видѣли, что я не даюмъ шатаюсь; но мало-по-малу я пристрастился

къ охотѣ, и отправлялся въ лѣсъ почти каждый день. Во время такихъ прогулокъ, заходилъ я иногда далеко отъ дома; кстати кругомъ было много болотъ, и охота была славная. — Въ первый разъ, я какъ-то всталъ на зарѣ, вышелъ изъ дому съ ружьемъ, и случайно повернулъ къ лѣсу. Подошедши къ самой опушкѣ, я однако остановился; жутко стало: черно такъ, что страхъ. Но подумалъ, подумалъ, да и рѣшилъ идти. Скоро я протиснулся въ такую гущину, что и слѣду человѣческаго уже не видно. Но я не обращалъ на это вниманія, бодро шелъ впередъ, и мало-по-малу такъ замечтался, что забылъ совѣтъ о ружьѣ и не чувствовалъ на плечъ его тяжести. Утро было чудное; кругомъ такая тишина, что ни одинъ листокъ не шевельнется; только слышался шелестъ моихъ шаговъ, да спугнутая иволга или кукушка перелетала съ дерева на дерево. Тѣсно сплетшіеся между собою кусты загораживали мнѣ дорогу, и мнѣ съ трудомъ удавалось раздвигать ихъ. Солнечные лучи рѣшительно не пробивались въ эту глубь, и я не почувствовалъ ни малѣйшаго жара, хотя шелъ уже часа три. Я забылъ сказать, что лѣсъ этотъ назывался *Сагайдачнымъ*. Причину этого названія я никакъ не могъ открыть; говорилъ, что такъ называется уже много лѣтъ, и другого названія никто не зналъ и не слыхалъ. Въ этомъ названіи, казалось мнѣ, кроется что-нибудь чудесное, быть-можетъ историческое: не даромъ же освящено оно тѣмъ славнымъ именемъ. Погружаясь въ такія размышленія, я совѣтъ позабылъ объ окружавшей меня дѣйствительности и перешелъ въ какой-то волшебный міръ, много имѣвшій общаго съ тѣмъ, какой создавало мое воображеніе въ дѣтствѣ. Лѣсъ, переставая уже быть лѣсомъ, превращался въ какую-то одушевленную громаду; деревья, казалось, двигались и заслоняли мнѣ дорогу; вылетавшія изъ кустовъ птицы представлялись мнѣ какими-то врагами, съ которыми я долженъ былъ сражаться. Сорвавшійся съ дерева огромный глухарь такъ перепугалъ меня, что я не цѣлясь, выстрѣлилъ по нему. Трескъ выстрѣла освѣжилъ меня и разогналъ всѣ фантазіи. Въ нѣсколькихъ шагахъ лежалъ убитый тетеревъ и слабо помахивалъ однимъ крыломъ. Я поднялъ его и сунулъ къ ягдташъ. Тутъ я почувствовалъ сильную усталость; взглянувъ на часы, я увидѣлъ, что былъ на ногахъ часовъ пять. Принявъ во вниманіе то, что шелъ я не останавливаясь и, повидимому, не мѣняя направленія, я сообразилъ, что былъ отъ дому по крайней мѣрѣ въ двадцати верстахъ. Нужно было отдохнуть; я опустился на землю и, прислонясь къ дереву, задремалъ. Поднявшись черезъ нѣсколько времени, я рѣшительно не

зналъ, куда идти. Не замѣтивъ направленія, въ какомъ я удалялся отъ хутора, и не твердо надѣясь на то, что во все время пути не мѣнялъ направленія, я былъ въ самомъ затруднительномъ положеніи. Идти, однако, нужно. Я повернулъ назадъ. Пройдя версты три, я замѣтилъ, что гдѣсь начинается рѣдѣть: выходило, что я брелъ не въ ту сторону, куда слѣдовало. Продолжая путь, я наткнулся, наконецъ, на дорогу, на которой замѣтны были слѣды колѣсъ. Но это помогало мало; я всё-таки не зналъ, куда повернуть, направо или назадъ. Слѣдуя, впрочемъ, правилу мудрыхъ, повернулъ назадъ. Дорога эта привела меня сперва къ небольшому озеру, а потомъ къ селу. Въ сторонѣ, на маленькой возвышенности, стояла большая выбѣленная хата. Я подошелъ къ ней. Прежде всего ко мнѣ бросилась огромная собака съ лаемъ; отмахиваясь отъ нея ружьемъ, я добрался до дверей, которыя, полѣтнему, были отперты. Силной ко мнѣ сидѣла дѣвочка лѣтъ четырнадцать. Я попросилъ воды и позволенія отдохнуть. Миловидная дѣвочка встала и черезъ нѣсколько секундъ принесла кружку съ водой, и подала мнѣ, низко поклонившись, что означало: Бѣдте здорові пивши!

— Чья се хата?—спросилъ я.

— Остапова, отвѣтила дѣвочка.

— Се твого бѣтька зовѣть Остапомъ?

— Нѣ, дѣла.

— А тебѣ якъ зовѣть?

— Приською.

— Де жъ твої отецъ?

— Бѣтько вмѣрь, отвѣтила Приська.

— А мати?

— И мати вмѣрла.

— А де жъ дѣдъ?

— Въ хаті, нездѣжае.

— Що жъ, ви вдвохъ живете?

— Нѣ, у мене е сестра и братъ. Сестра — на огороді, а братъ — чумакуе.

— Чийъ же дѣдъ нездѣжае?

— А хто ёго знае, равнодушно отвѣчала Приська:—все болѣть.

— И давно вже?

— Зъ мѣсяць бѣде,—гмъ же равнодушнымъ голосомъ отвѣтила дѣвочка.

— Що жъ вишь, усе лежить?

— Ні, ніюді виводимъ ёго на сонце, — сидить на призьбі.

Я вошелъ въ хату. Слабый свѣтъ, врывающийся черезъ небольшое окошечко, заслоненное снаружи большимъ дубомъ, не позволялъ сразу осмотрѣть все. Но вскорѣ я замѣтилъ въ углу, на *полу*, человѣческую фигуру, лежавшую лицомъ къ стѣнѣ. Человѣкъ этотъ, на шумъ, произведенный моимъ появленіемъ, отозвался вопросомъ:

— Се ти, Прісько?

Я назвалъ себя и объяснилъ, по какому случаю попалъ къ нему въ гости. Затѣмъ освѣдомился о его здоровьѣ.

— Охъ, нездужаю! слабо отвѣтилъ больной.

При этомъ онъ съ усиленіемъ повернулся на другой бокъ, и сълъ, поджавъ ноги. Подойдя къ постели, я увидѣлъ очень старого ліда. Рѣдкіе, пожелтѣвшіе уже волосы свидѣтельствовали о многихъ годахъ, пронесшихся надъ этой головой; лицо, по-видимому, нѣкогда длинное, высохло, сморщилось и цвѣтомъ походило па высохшій лимонъ; когда-то длинный носъ свернулся въ крючокъ; губы впади; глаза, лишеные всякаго блеска, ушли такъ глубоко въ свои орбиты, что трудно было разглядѣть ихъ сразу; черты потеряли выраженіе, и даже не отражали въ себѣ физическихъ страданій. Вся фигура старика такъ унаилась и скомбалась, что издали можно было принять ее за дѣтскую. Болѣзнь, продолжительная, безъ всякаго пособія, насквозь проѣла несчастнаго человѣка, вытянула изъ него всю жизнь, оставивъ только легкую оболочку, которая едва удерживала дыханіе, ежеминутно готовое отлетѣть.

— Що въ тебе болить? спросилъ я.

— Охъ, усѣ болить, прошепталъ старикъ, медленно покачивая головой. — Лихоманка здавила, прибавилъ онъ.

— Давно ти нездужаешь?

— Да вже, мабуть, літъ съ пять, якъ не встаю: нѣги не слухають..

— Чи ти жь лічився?

Старикъ хотѣлъ улыбнуться; но только пошевелилъ сухими губами и махнулъ рукою.

— И молодимъ бувъ, такъ не лічився ніколи, атѣ бѣ на старість зду-ривъ! насмѣшливо проговорилъ онъ. — Якъ прийдетця не змоготу терпіти, такъ я вницю кваску, отъ и всі мої ліки. А лічитця — хибá щобъ люде сміялись! Ні! Да вже старість прийшла, порá й умвратъ. Думавъ, що побостомъ кончусь, зовсімъ одходивъ, и поца вже звáли; такъ ні, — ще вдержавъ. Теперъ, колибъ внѣка побáчить да благословить... вінъ у нѣ-

не сла́вний хло́пець, — літь сімъ уже́ чумаку́е. Коли́сь, то бува́ло й я ходи́въ у Кри́мъ...

Старикъ замо́лкъ, утомле́нный дли́нною рѣчью.

— Ти бѣ те́пленького на́пився, тра́ви яко́ї-небу́дь; все ле́гше бѣ було́, замя́тиль я.

— Усе́ одна́ково, — умира́ть тре́ба. Я пожи́въ чима́ло, — нічого жа́літьця; діте́й нема́; вну́чата пови́роста́ли: одна́ на ви́данню дівчи́на — Окса́ною звать, а Прі́ська — ще підросто́къ. Якъ дожи́ву до зи́ми, вну́чка оженю́. Ато хочь-би́ за́разъ уме́рти: обри́дло, пра́вду ка́жучи, житъ: *за годáми й світу не ви́дно.*

— А скі́льки то́бі годъ? спроси́ль я.

Старикъ помолча́лъ, подума́лъ, покача́лъ голово́ю и вздохну́лъ.

— Охъ, пани́чу, пани́чу! бага́то ми́ні годъ, бага́то, що й не скажу́. . Ось якъ стро́или дворе́ць у Бату́рніні, такъ ба́тько ми́й лісь вози́въ туди́, — такъ и менє́ бравъ изъ собо́ю; я ще мали́мъ хло́пцемъ тоді́ бувъ... А те́перъ, ка́жуть, уже́ й дворе́ць той роспадає́тця... Такъ, що ми́ні більше́ ста літь пови́нно бу́ти.

При воспо́минанні о тако́й старині́, Оста́пу уда́лось улы́бнутися. Онъ за́мѣтно повесе́лѣлъ, вспо́минивъ, ви́дно, что́-то хоро́шее.

— Я полѣ́жу да посмо́кчу лю́льки, — сказа́лъ старикъ, вы́таскнва́н взъ-подъ-се́бя лю́льку и кашу́къ съ таба́комъ: — чи не полѣ́гшае.

Дрожа́щими рука́ми наби́въ онъ лю́льку, взя́въ въ ротъ, да́же самъ о́гонь высѣ́къ, и съ насла́женіємъ потяну́лъ дымъ.

— Самі́хъ ца́ривъ да ца́риць скі́льки вме́рло за мо́го життя́! заговори́лъ снова Оста́пъ. — Гетьма́нства тільки шма́точокъ зазна́ю, ато́ тільки чувáвъ. А ще зазна́ю, якъ у насъ ви́льно було́... Сині́ мої підъ Ту́рка ходи́ли... самъ я не ходи́въ, а сині́ ходи́ли: дво́хъ тамъ и вби́то. Та се жъ коли́шне ще ді́ло! — да́вни рі́чъ! *Щу́ка* тоді́ ще й со́тникомъ у насъ не бувъ. О, сла́вний бувъ со́тникъ! Ні́хто, було́, въ со́тні не пере́тѣ ё́го. Гетьма́на якъ іздв́ли стрі́ча́тъ, такъ я при ё́му верхови́мъ бувъ. Оть, стрі́тили... Ура́ крича́ли. Па́нъ гетьма́нъ бувъ у ка́таніні, зо́лото́мъ ши́тїмъ, и зві́зда́ була́ на бо́ку, — подя́кувавъ намъ, па́ну со́тнику сказа́въ ласка́ве сло́во; въ Моско́вщину ви́н тоді́ і́хавъ. Оть, *Щу́ка*, ві́провзави́вши ё́го, си́въ обіда́ть, да пи́ва такъ насмо́кта́вся, що тільки голово́ю та рука́ми помота́въ, пробелькота́въ щось — та й Бо́гу дѹ́шу одда́въ... А тамъ́ уже́ дру́гі поря́дки пішли́, — приба́вилъ Оста́пъ, помолча́въ немого́.

— А жи́нка тво́я да́вно вме́рла? спроси́ль я.

— Э, панічу! и не спoмнaйтe: щe дo Хрaнцўзa; a трeтій снвъ бувъ и підъ Хрaнцўзoмъ, дa вжe вeрнўвшь дo-дoмy oдружівсa, дa гoдівъ зъ дeсaтe тoмy вмeръ, a тoрїкъ и нeвїсткa умeрлa. Оуќи, дaй Богъ їмъ счaстa! oстaлїсь... Вoнї у мeнe рoбoтящї oбїдвї, a нaїбїлшъ — Прїсa, хoчъ и мaлa... Ну, звїснo, тo вжe дївкa... нe рoбoтa вь її нa умї. Тeпeръ, щo лїтo, дaкъ тaкъ тїхo, — пaрyбкївъ нeмa дoмa; a вcю зїмy гaлaсъ нa сeлї тaкїй, щo Бoжe упaсї: вeчoрнїцї, дa вeсїлїя, дa кoлo шїнкy збeрўтцa. Ну, нe мoжнa... и Оксaнa — и тa тудї жъ лїзe... Я вce її кaжў, щoбъ стeрeглacь, щoбъ нe здурїлa.

На нїськoлькo мнyтў нa oбa зaмoлчaлї. Нo стaрїкъ, пo-вїднoмy, oбрaдoвaлeсa слyчaю пoгoвoрїть, вcпoмїнaнa бoлee, мoжeтъ бeть, вь пoслeднїй рaзъ пeрeдъ смeртью, a пoтoмy скoрo зaгoвoрїлъ снoвa:

— Згaдaвъ я Хрaнцўзївъ: жaлкo бyлo ї двїтїсь, якъ гнaлї їхъ, бїдoлaшнїхъ, зїмoю, цїлїмї вaтaгaмї. Нa їхъ, бїднїхъ, и oдeжнї пoштї нїякoї нeмa: тoї у жїнoчy юнкy вбрaвсa, тoї нoгї сoлoмoю oбгoрнўвъ, дрўгїй вь oднїмъ мундeрчїкy, — дрїжїть увeсь, — a вь тoгo нa гoлoвї нaмoтaнa рoгїжкa... идўтє — шїдкaкyють, дa вce: aлa! aлa! Їнy, пpїгoнaтє їхъ y гoрoдъ, aбo вь сeлo, — пoгpїютцa трoхї, a тaмъ — знoвў... y дoрoгy... A пoбaчїть, чoртївъ снвъ, гaрнy дївкy, — тaкъ и кїнeтцa дo нeї, тaкъ и рвeтцa... Эгe!.. бaгaтo-тaкї дoвeлoсь мнї пoбaчїтє нa вїкy, бaгaтo... Бaтькo, мaтї умeрлї, жїнкa, дїтї... a рїднї — и нe знaю вжe — скїлькї; a тeпeръ oтъ и сaмoмy пpїхoдїтцa нa тoї свїтъ вїбїрaтїсь... Пoрa, пoрa... Кaжyтє: тїжкo умїрaтє. Бpєшyтє, її Богy—брєшyтє! Тїжкo тaкъ лeжaтє дa бoлїтє, a умїрaтє—и нe тїжкo и нe стpaшнo. Грўдї дaвїтє, дїхaтї тpўднo, дa бeзcoннїцa; вoрoчaєсa, вoрoчaєсa цїлy нїчъ, стoгнeшъ, пoкї утoмїссa, вїкypїшъ їнoдї лyлькy... сaмoмy aжъ сўмнo стaнe... хoчъ-бї скoрїшe смeрть! Вcї якъ вїйдyтє нзъ хaтї, — вoдї нїкoмy пoлaтє, a вь гoрлї тaкъ пeрeсoхнe, щo aжъ скpїпїтє... чoгo тyтъ жїтє шїцe? пpocлaдaтє скoрїшe!

Бїднoмy Oстaнy стaнoвїлoсь, втpїнo, тїжeлo; бoль, дoлжнo-бeть, дoпeкaлa; oнъ нaчaлъ мeтaтєсь; гoлoвa слeгкa зaтpяслaсь, yдyшлївїй кaшeль дpeбeзжaлъ вь гoрлѣ, дїхaнїe yскoрїлoсь, и сїдѣтъ eмy бoлo нe-вь-мoчъ; oнъ пpїлeгъ... Пpїськa пoдoшлa къ лaвкѣ, рaвнoдyшнo пoсмoтpѣлa нa стaрїкa, слoжїлa нa гpудї рyкї, пoтoмъ пoїмaлa y сeбя нa нoсy мyxу, и oтoшлa. Я пoдaлъ Oстaнy вoдy; пpoпyстївъ вь гoрлo нїськoлькo глoткoвъ, oнъ пo-вїднoмy yспoкoнaлeсa, пoднїлeсa oпaтє, и пoпpocїлъ квacy. Сь нaслaждeнїeмъ тянyлъ стaрїкъ зтoтъ вaкїї нaпїтoкъ, кoтoрїй, oчeвїднo, былъ eмy вpeдeнъ, нo yвѣpїть eгo вь

этомъ было совершенно невозможно; напившись, онъ нѣсколько ободрился. Я опять совѣтовалъ ему напиться теплаго; но Остапъ рѣшительно воспротивился и опять повторилъ, что смолоду не лѣчился, и теперь не станеть.

Между-тѣмъ, мнѣ пора было возвращаться домой. Я сталъ прощаться съ Остапомъ, общая навѣстить его еще когда-нибудь. Старикъ благодарилъ за посѣщеніе, совершившееся, впрочемъ, случайно; на прощанье сказалъ, что зналъ моего отца, похвалилъ его, прибавивъ:

— Вашъ отецъ бувъ ище незгірший панъ, ато есть такі, що...

И замолчалъ.

Когда я спросилъ, какъ пройти домой, онъ сказалъ, что Оксана выведетъ меня на дорогу, бывшую неподалеку, и велѣлъ Пріськѣ позвать сестру. Я вышелъ изъ двора и ждалъ Оксану за воротами. Черезъ нѣсколько минутъ она вышла.

Взглянувъ на мою проводницу, я былъ пораженъ: Оксана была рѣдкая красавица. Сильный загаръ на смугломъ лицѣ придавалъ ей чернымъ глазамъ блескъ и силу необыкновенную. Она стояла потупившись, смущенная нѣсколько присутствіемъ посторонняго лица, да къ тому же еще и паничѣвского; но когда, по временамъ, она бойко вскидывала на меня свои глаза, я не могъ удержаться отъ волненія: столько было въ нихъ жгучей страсти. Чего бы не дали барыни и барышни за такіе глаза и за улыбки такъ просто и естественно владѣть ими! А между-тѣмъ Оксана и не подозрѣвала въ себѣ этой силы и прелести, взглядъ ея не былъ плодомъ долгихъ и трудныхъ упражненій, искусство не изошряло его: одна природа, или, пожалуй, игра случая, такъ распорядилась, потративъ на эти чудные зрачки огромное богатство. Костюмъ Оксаны, оторванной отъ работы на огородѣ, тоже былъ не изыскашъ: заношенную рубаху обхватывала темная запаска, подвязанная на талии поясомъ, да на густыхъ каштановыхъ волосахъ надѣтъ былъ небольшой узко-сложенный ситцевый платокъ; прибавьте къ этому два цвѣтка красного маку — вотъ и весь нарядъ. Стройная, гибкая, съ здоровою античною грудью, — Оксана была невообразимо хороша; полнѣйшее отсутствіе сознанія своей красоты придавало ей прелесть самой природы, въ лучшую ея минуту.

— Ты проведешь мене? спросилъ я, когда иновало мгновенье удивленія.

— Я, тихо отвѣчала она.

Мы пошли. Оксана шла долго позади меня, и если я отставалъ,

чтобъ поровняться съ нею, она тоже сдерживала походку. Дѣлалось ли это изъ уваженія къ моей особѣ, или въ видахъ предупрежденія какой-нибудь нескромной выходки съ моей стороны, — я не знаю. Но какъ бы то ни было, это очень огорчало меня: мнѣ сильно хотѣлось заговорить съ нею. Я въ первый разъ былъ съ глазу на глазъ съ простою деревенскою дівчиною, и мнѣ крайне любопытно было узнать ея мысли, складъ рѣчи, понятій и т. п. Эта новизна казалась завлекательнѣе самой красоты, а тутъ-то я и не зналъ, — какъ приступить къ бесѣдѣ. Наконецъ, собравшись съ духомъ, рѣшился заговорить о соловьѣ, хотя и чувствовалъ, что это будетъ несовсѣмъ кстату, — не то, что нужно. Такъ оно и вышло: на замѣчанію мое о соловьиномъ искусствѣ въ пѣніи, Оксана съ удивленіемъ посмотрѣла на-меня, находя, вѣроятно, мое замѣчаніе глупымъ, и едва отвѣчала, что ихъ тутъ бездна и что они всегда такъ поютъ.

— Не то! подумалъ я. — Що ти робила на городі? перемѣнилъ я вопросъ.

Тутъ она уже посмотрѣла на меня еще съ большимъ недоумѣніемъ, широко раскрывъ глаза, — точно я спросилъ, идемъ мы лѣсомъ, или плывемъ по водѣ?

— Полѣла, — отвѣчала она однако, немного погодя.

— Опять негодится! подумалъ я, прибирая. между-тѣмъ, приличный вопросъ.

— А часто ти на работі? заговорилъ я, немного погодя.

— Да що-дня, отвѣчала Оксана, громко разсмѣявшись.

— А, чортъ-возьми! чуть я не вскрикнулъ.

Оксана снова засмѣялась.

— Чого ти смієся? — спросилъ я, поровнявшись въ этотъ разъ съ нею, и подойдя какъ-можно ближе.

— Да чого жъ ви питаєте, чи я часто на работі? Якъ же у насъ не робить по будняхъ? — Ми не пані, — прибавила она потомъ.

— И не скүшно... чи тее... не вѣжно тобі? поправился я поскорѣй.

— А хочъ и вѣжно?.. не сидіть же, склѣвши рүки. На тѣ діло, щобъ робить. Хтѣ жъ буде за мене робить? Ми ваймичѣкъ не дѣржимо.

— А краще, однакъ, співать да съ парубками гулять, — лукаво замѣтилъ я.

— На те е веділя да празники, возрадила Оксана, слегка улыбувшись. — А парубки хибѣ гуляють? вони тожъ день-у-день на работі...

— Ты, однакъ, любишь гулягь съ парубками?

— Чому й ні?! Съ кимъ же дівчатамъ и гулять, якъ не зъ хлопцями? отвѣчала она уже довольно бойко, начиная, по-видимому, освоюваться со мною.

— А багато у васъ на селі хлопцівъ?

— Да чияло... на всіхъ стәне!

— А которий же кращий?

— Которий?.. переспросила она, какъ бы обдумывая отвѣтъ. —

Да всі гарні... якъ кому.

— А тобі жъ хто кращий?

— А хто жъ? мій мині й кращий.

— Якъ же ёго звать?

— Степаноу.

— Вільний, чи панський? спросилъ я.

— Авжежъ вільний, съ гордостью отвѣчала Оксана. — На що мині панський? я сама вільна, такъ вільного й знаю. Да у насъ у селі нема панськихъ: все козаки.

— Що жъ? любишь ти Степана?

— А вамъ на що знать? про те я знаю.

— Вінъ думае взять тебе за себе?

— А хто ёго знае? Ми объ сѣмъ не питаємось. Сиѣршу злюбитьця треба, а тамъ вже — що Богъ дасть....

— Ну, а якъ Степанъ да оженитця съ другою, а тебе покине?

— Хто? Степанъ? съ недоумѣніемъ спросила она; но потомъ спокойно прбавила: — Нехай жєнитця... що мині?.. ми ще не злюбїлися, *вїнь не завязаний*.

Мнѣ, однако, удалось подмѣтить во взглядѣ Оксаны что-то похожее на гнѣвъ.

— Да у насъ такъ не водитця, продолжала она: — се не москаль! А москаль-такї уміють обдѣривать дівчатъ, замѣтила Оксана, какъ-бы про себя. — Ні, Степанъ такъ не зробить, рѣшительно казала она, нѣсколько разгорячившись и позабывъ, что минуту назадъ легко соглашася на такой исходъ своей любви.

— Паничу, паничу! вдругъ вскрикнула она, схвативъ меня за руку и указывая пальцемъ на дерево: — стріляйте.

Я выстрѣлилъ по тетереву и далъ промахъ. Оксана, съ видимымъ сожалѣніемъ, слѣдила за отлетавшей птицей, держась за полу моего сюртука.

— Шкода! наконецъ сказала она. — Мій братікъ лѣтче стріляє: якъ шарáхне въ стадо утѣй, такъ разомъ кількоро їхъ и вбѣе.

Но я забылъ уже о неудачномъ выстрѣлѣ, и всей силой зрѣнія впилися въ молодую дѣвушку. Раздосадованная моимъ промахомъ и находясь еще подъ вліяніемъ прежняго разговора, вся она была необыкновенно воодушевлена: щоки ея раскраснѣлись, тонкія ноздри мелзленно раздувались, губы раскрылись, грудь подымалась... Я едва удержался, чтобъ не поцѣловать Оксану, и не могъ не выразить своего восторга словами: «яка ти гáрна, Оксáно!»

— Лѣтче бѣ стріляли якъ слідъ, а не на мене дивитьца, спокійно замѣтила она.

— Оксáно, ти вмієшь співати? спросилъ я.

— Ищѣ бѣ то... авжежъ умію.

— Заспівай що-небудь.

— Нá що? хибá теперъ вѣчиръ? у насъ співають тільки по вечорахъ абó зимою, за пряжею, а теперъ я не стану співати.

И не стала — какъ я ни просилъ. Вскорѣ мы вышли на *битую* дорогу.

— Ну, теперъ я піду до-дому, а ви все прýмо, все прýмо йдїть: тутъ одна дорога. Прощавáйте!

— Прощай, Оксáно! съ невольнымъ вздохомъ отвѣчалъ я: миѣ жаль было разставаться съ нею. — Кланяйся своѣму дiвовi и сестрi.. да ще óт-що: дозвóль тебѣ поцѣлувати...

Оксана громко-громко захохотала и отсторижилась.

— Отъ ищѣ видумали! Зѣ яко́го дiва я цѣлуватимусь изъ вáми? у насъ сѣго не вóдитца: ми не панi.

— Да я ничóго... я тільки тáкъ... бормоталъ я, совершенно растерявшись, самъ не знаю — отчего.

— Да гóди, гóди! говорила Оксана, все смѣясь. Прощавáйте, йдїть собі.

— Будь лáско, позвóль поцѣлувати, пристава́лъ я.

Долго Оксана смѣялась... наконецъ позволила: надо́шло, вѣрно, слушать мои моленья.

— Ну, чо́го тáкъ пристáли? ну, цѣлуйте...

Я поцѣловалъ ее въ лобъ. Она слегка провела пальцемъ по лбу и посмотрѣла на меня: кажется, ее удивило, что я выбралъ лобъ для поцѣлуя.

— Що, вдовольнілись? спросила она насмішливо.

Мнѣ хотѣлось подарить ей что-нибудь на память, но, кромѣ денегъ, со мной ничего больше не было. А денегъ я дать не рѣшался: я боялся, щобъ Оксана не подумала, что я хочу подкупать ее. Я снявъ съ себя легецькій синій фуляръ и отдалъ ей. Она поблагодарила, сказала еще разъ — прощайте, и скрылась за деревами. Я отправився своею дорогою.

К л — п л.

ТАЛАШТЪ.

ФИЗИОЛОГИЧЕСКІЙ ОЧЕРКЪ.

Въ одной изъ малорусскихъ губерній есть село Панкїи, К-го уѣзда, — село большое-пребольшое: душъ до восьмисотъ въ немъ. Есть тутъ крестьяне, и козаки, и мѣщане; а ужъ пановъ — сила-силенная: я собственнымъ языкомъ насчиталъ тридцать-восемь помѣщичьихъ усадебъ. Тутъ и полковники, и поручики, капитаны, регистраторы и совѣтники, а больше всего такъ себѣ — паны.

Но не въ томъ дѣло. Пановъ много; мужики здѣшніе говорятъ: «у насъ панівъ, якъ грибівъ!» да не объ нихъ хочу рѣчь вести. Разскаывали про нихъ много и былей и небылицъ. Да еще и разсердятся, пожалуй. А знаете ли вы, что значитъ разсердить пановъ?... Боже васъ сохрани! — ни откреститься, ни отомолиться. Боюсь я ихъ, боюсь...

Лучше я разскажу про одного козака, это, знаете, не опасно: въ амбіцію онъ не войдетъ, да и все же не панъ, а козакъ. Хотя мнѣ и самому случалось слышать перепалки между паномъ и козакомъ: «ты, говоритъ, будь себѣ панъ, а меня не трошь, — потому я вольный козакъ!» (вонъ оно что!); ну, да я не боюсь перепалки: козакъ мнѣ прїятель.

Лѣтъ почтай тридцать будетъ тому назадъ — жилъ въ Панчаряхъ пономаръ Яковъ Федоровичъ Човникъ. Человѣкъ онъ былъ добролюбивый, не пьющій. Онъ шилъ горілку, да не такъ, какъ другіе. Выпьеть онъ и чарку, и другую и третью, да не напьется до безобразія, какъ говорятъ, до положенія ризъ. Да и не любилъ же Яковъ Федоровичъ пьянаго люду!... бывало, если увидитъ — отвернется, плюнетъ, да и пойдетъ прочь.

Жилъ тотъ пономаръ мирно и честно, людей не обижалъ, да и самъ въ обиду не давался, — вольный козакъ. Въ церкви, какъ ходитъ это съ колокольчикомъ, такой смиренный, тише воды, ниже травы; а на улицѣ —

другой человекъ: и идетъ-то плавно, и говоритъ съ повагомъ, и лишняго ничего не сдѣлаетъ... Шапка на немъ свая, тулупъ изъ решетиловскихъ смушковъ — любо поглядѣть на него.

Жилъ эдакъ онъ на бѣломъ свѣтѣ лѣтъ тридцать-пять одинокимъ; жениться — не женился. Бывало, нашъ отецъ Василій и говоритъ ему: »что, Яковъ, не женишься? женись, — славно службу отправлю!« — »Добре, батюшка, женюсь«, скажетъ бывало. Подумалъ, подумалъ, да и женился.

Жила въ нашемъ селѣ одна вдова-козачка, не молодая ужъ была женщина — лѣтъ, чай, за тридцать. Дѣтей у ней не было; жила эта вдова честно по смерти мужа почитай лѣтъ десять. Достатку у ней особеннаго не было: домишко вотъ-вотъ повалится, а поправить некому; коровенка была, овечекъ пары двѣ, да свинокъ двѣ-три... Да одна душа не бѣдна. То ленкомъ промышляла вдова, то табакъ найметса садить къ какому пану, то бубличковъ испечеть, да и продаетъ въ храмовой праздникъ, либо такъ въ воскресенье возлѣ церкви, — такъ и перебивалась.

Вотъ на этой-то вдовѣ и женился нашъ пономарь; хотя и не пара она ему была, — почитай ровесница, ну, да это его дѣло. Сыграли свадьбу, да и зажили помаленьку: пономарь ходитъ въ церковь по праздникамъ да учитъ грамотѣ ребятишекъ; пономарша печеть бублики, да мычетъ ку-желки. Жили они мирно да любо годковъ семь, — и дѣтками Господь благословилъ: было у нихъ два сына — Ваня да Федя, а больше и не было.

Вотъ и случился разъ казусъ какой. Было воскресенье. Людей на базарѣ собралось много: наѣхали боровики съ тесомъ, жидовки съ разнымъ крамомъ, чоботари и прочее такое. Ну, извѣстно, въ деревнѣ всякій пойдетъ на базаръ; тотъ купить, тотъ продать, а другой такъ — людей посмотрѣть. И пономарша тутъ же бублики продаетъ, тутъ и другія бублешницы. Вотъ и подошелъ къ ней панъ, дородный такой, съ звѣздочкой, — смотритъ бублики, щупаетъ. Пономарша хвалитъ да увивается: »возмѣть, паночку, — гърні, якъ медь!« Тутъ другая торговка и давай къ себѣ оттягивать пана (извѣстно — торговка, хоть и не городекая, а всѣ торговка): »та у мене кращі, та ще теплі, та у мене зъ макомъ!« Панъ къ ней, — купилъ, да и пошелъ своей дорогой. Ну, пономарша ничего, смолчала; а торговка, бой-баба, и давай смѣяться надъ нею. Слово за слово, и пошла писать, — такъ и обсыпаютъ одна другую какъ горохомъ. Кричали, кричали, — дѣло дошло до того, что торговка и намеки пономаршѣ на какого-то купца, который ночевалъ у ней, когда она была вдовою, — вѣдь до драки дошло! Бѣда съ этими бабами!..

Какъ узналъ пономарь про это происшествіе, такъ и опустился совсѣмъ. Началъ пить, пошѣдѣлъ года въ два, а тамъ отецъ Василій изъ должности выгналъ. Пилъ, пилъ Яковъ Федоровичъ, да и душу Богу отдалъ, не будь помянуть лихомъ. Осталась опять пономарша вдовою, да не такъ ей было жить, какъ прежде: худобку покойный мужъ вогналъ всю въ шинокъ, а тутъ ребятишки подросли, ѣсть просять, а самимъ работать не подъ силу. Да и зелье такое вышли эти хлопці, одно слово — озорники. Еще меньшей сынъ Федя — такъ-сякъ, а ужъ Ванька — упаси Господи! Козы не пропуститъ. Напла ались отъ него бублешницы, да и жидовкамъ доставалось.

Крѣпко стиснуло горе бѣдную вдову. Господь милостивъ — не оставилъ, — перебивалась кое-какъ. Ребятишки сокрушали ее. Жаль было ее и прихожанамъ, а тамъ и рукой махнули, — головорѣзы такіе, что бѣда. Хотѣла вдова отдать куда, да никто не беретъ, — не хотятъ взять обузы на свою шею.

Жилъ у насъ въ селѣ портной старичекъ. Человѣкъ одинокій; былъ онъ прежде крѣпостной, служилъ въ полку съ своимъ паномъ, а тамъ и откупился. Петръ Кравчукъ прозывался. Вотъ и вспомнилъ Петръ Кравчукъ пономаря. Вспомнилъ, какъ покойникъ и откупиться ему помогъ, и панамъ словечко замолвилъ, — да и задумалъ взять къ себѣ меньшого сына покойника, Федю. Рѣшено — сдѣлано. Федю отвела мать къ Кравчуку. Онъ было и бѣжалъ разъ: жутко показалось сидѣть на одномъ мѣстѣ, да мать, извѣстно, пошѣкла, острастку дала — ну, и привыкъ. Остался со вдовою одинъ Иванъ: никого не нашлось на его забубенную голову.

Мимо нашего села проходить большая дорога, и станція почтовая тутъ же съ полверсты. Шляхъ этотъ теперь не существуетъ, также какъ и станція. Съ открытіемъ шоссе почтовая ѣзда прекратилась, посадки порубили, дорога поросла травой; только посерединѣ едва-едва пробивается легкій слѣдокъ, утертый колесомъ поселянина. Почтовые колокольчики замолкли, къ ирискорбію пановъ. Иногда, правда, заливаются звонокъ станového или исправника, но онъ звенитъ совсѣмъ иначе, какъ объяснилъ мнѣ одинъ острякъ. Онъ говоритъ, что въ звонокъ почтового колокольчика слышны слова: далѣй, далѣй, а колокольчикъ властей будто-бы такъ и звенитъ: дай, дай, дай...

Итакъ, ужъ нѣтъ того, что было; а былъ возлѣ почтовой станціи постоялый дворъ одного пана, который отдавался въ наймы русскому дворнику, отъявленному мошеннику — Игнату Пафнутьеву Шех-

раеву. У этого-то дворника и находилъ себѣ пристанище Иванъ Паламаренко.

Много лѣтъ спустя, пришелъ въ наше село батальонъ ...аго пѣхотнаго полка. Солдаты, гдѣ-нибудь въ глуши, сущіе хозяева. Недаромъ ихъ такъ побаиваются и избѣгаютъ Малоруссы. «Не приходитца москаля дядькомъ звати!» говорятъ они. Все видятъ, все знаютъ усатые чолвѣки, дядьки и батьки, да ничего не подѣлаешь! Да и что взять съ москаля? «Що зъ ёго візьмешъ?» говорятъ они. И они говорятъ правду. Ну, что, въ самомъ дѣлѣ сдѣлаетъ мужичекъ солдату? Пожалуется начальнику?— Начальника трудно уловить: опъ по гостямъ, тамъ нитрижки, балы съ шикомъ и гикомъ и прочее такое. Правда, иногда плохо приходится москалю, пойманному на «гарячому вчѣнку», да ему не выкатъ-стать.

Зашумѣли паны, зашумѣла и молодежь козацкая. Всѣ были рады. Передъ ней сейчасъ же мелькнули залихватскія пѣсенки, попойки, небывалыя балы... А нужно сознаться, къ сожалѣнію, что малорусская молодежь ужасно падка до солдатчины. Рѣдко мнѣ случалось встрѣчать настоящаго Малоруса изъ молодежи, за то какъ ярка эта встрѣча! При видѣ такого чловѣка, — такъ вотъ и рвется душа, такъ и хочется пѣть и рубиться!

Случалось вамъ бывать въ Малороссіи? Если нѣтъ — ѣдте. Вотъ мы подѣзжаемъ къ селу вечеромъ въ лѣтнюю пору; еще издали слышенъ смѣшанный гулъ голосовъ, — онъ такъ и стоитъ столбомъ въ вечернемъ воздухѣ, будто видишь его. Вотъ ближе, ближе, и вы ясно слышите звуки русской пѣсни, что-нибудь въ родѣ — «молодка, молодка!» Но все это перемѣшано, переверкано — словно гречка съ капустою! Это поютъ парубки — дико, несвязно! Не слушается голосъ, не въ его натурѣ, — на это нужно російское горло. Смутно у васъ на душѣ.... Утѣштесь.... слышите? Вотъ другіе звуки, родные, стройные, какъ ихъ повелительницы; это пѣсня дѣвчатъ, — родная пѣсня! (солдатчина не обуюла ихъ, хоть и онѣ заглядываются на браваго солдатика) и родное эхо звонко откликается роднымъ звукамъ.

Вдова покойнаго пономаря жила, да горевала. Иванъ хоть и не занимался исключительно одной работой, однако то тѣмъ, то другимъ помогалъ матери. Природа щедро одарила его и дородностью, и умомъ, и талантами. Днемъ онъ — то то, то сѣ сдѣлаетъ, а пришелъ вечеръ — его дѣло: балалайку въ руки и пошелъ улицей. Малорусская молодежь падка къ танцамъ; тутъ, не то что балалайка, а просто, случается, со-

берется на улицѣ кружекъ, вотъ одинъ и задирликаетъ языкомъ (лучше не придумаю слова): смотришь — одинъ взялся въ боки, поправилъ шапку, за нимъ другой, да и начнутъ валять тропака, только подковки звенять, — веселый народъ!

Не дуракъ былъ Иванъ, зная за что хватиться, и трудъ его щедро вознаграждался. Да онъ и умѣлъ взять свое: бывало, разохотитъ да и тпру! Молъ, будетъ съ васъ. Куда тутъ будетъ! вотъ и сыплются гроші. Да зато и игралъ же Иванъ! Ухъ, какъ игралъ! — «мѣртвий за-танцѣе», какъ выражалась его публика. Было много способовъ у Ивана зашибить деньгу, но самый главный—это охота. Човникъ былъ страстный охотникъ. Трудность добыванія пороху и гибель дичи, сдѣлали изъ него хорошаго стрѣлка. По смерти покойнаго пономаря, его отца, осталось старое кремневое ружье. Покойникъ любилъ подсидѣть зайчика на сиопокъ. Иванъ берегъ это ружье пуще глаза, онъ даже разговаривалъ съ нимъ, — безъ шутокъ. Бывало — ни свѣтъ, ни заря, — Иванъ на болотѣ; а ужъ убить — убьетъ! Поль-версты будетъ на животѣ подкрадываться подъ какую-нибудь утку, и убьетъ-таки, безъ дичи домой не придетъ; и самъ сытъ и заработаетъ. Пановъ много; тому понесетъ, другому... тотъ гривенникъ дастъ, тотъ поролку зарядовъ десятокъ, а иногда и полтинникъ перепадетъ, кто пощедрѣе. Такъ перебивался Иванъ до вступленія войска; пришелъ баталіонъ, принесъ онъ много дохода Човнику.

Ивану минуло дватцать-семь лѣтъ. Не смотря на молодость и прежнія проказы, не смотря на то, что Иванъ былъ холостъ, его все какъ-то уважали. Никто бывало иначе не назоветъ его, какъ Иванъ Яковлевичъ. Не потому, что онъ былъ сынъ пономаря, не потому, что ходилъ въ панковомъ сюртукѣ, а не въ свиткѣ; никто не осуждалъ его, все знали, что онъ помогаетъ матеря, не пьетъ. И паны любили его, а объ охотникахъ и говорить нечего, — они иначе не называли его, какъ змѣемъ. Украсть-ли гдѣ гончую, выхолить щенка, потаскать лягаваго, выпробовать ружье, повестъ на охоту — все Иванъ. Да и на все руки онъ: придетъ къ кому изъ пановъ, — посадятъ его и чаю дадутъ, а ужъ услужить — услужить: пощекатурить надо — пощекатурить; и ножку къ столу приклеить, и замокъ починить, и чего-чего не сдѣлаетъ Иванъ! Ужъ Господь его знаетъ, гдѣ онъ всему этому выучиться успѣлъ.

Вошли войска. Солдаты — народъ гулячій, и Иванъ живо сошелся съ ними. Гдѣ ихъ кружекъ, Човникъ непремѣнно тамъ съ балалайкою. Вскорѣ балалайку замѣнила гармоника. Иванъ игралъ на ней также

складно и хорошо. Солдаты вездѣ водили Ивана съ собой, поняли и кормили; да скоро надоѣло ему это. Захотѣлось доставать денежки полегче. Больно полюбилась ему игра въ три листа. По цѣлымъ днямъ сидѣлъ онъ у Шехраева, гдѣ собирались игроки, и слѣдилъ за игрою. Жадно смотрѣлъ онъ на кучи мѣди и мелкаго сребра, которыя ставились на конъ, — и такъ легко было получить этотъ конъ! И вотъ задумалъ Иванъ думу, задумалъ крѣпко. Ему хотѣлось непремѣнно всѣхъ обыгрывать, какъ обыгрывалъ одинъ солдатикъ, который зналъ *секретъ*. Но онъ не хотѣлъ допытываться; онъ хотѣлъ дойти самъ до этого секрета, своимъ умомъ.

Не смотря на все это, Иванъ не бросилъ охоты; онъ даже чаще занимался ею съ появленіемъ солдатъ, — пороку было въ-волю. Только въ последнее время Иванъ вмѣстѣ съ зарядами носилъ въ карманѣ колоду картъ. Пойдетъ онъ, настрѣляется, а тамъ и сидеть гдѣ-нибудь, да и давай перебирать карты.... И вѣдь добился толку, да еще какого! всѣхъ за поясъ заткнулъ.

Разъ подъ вечеръ Иванъ осторожно пробирался на постоялый дворъ, будто боясь, чтобъ его не замѣтили. Шелъ онъ торопливо, оглядываясь, и пробравшись въ заднія ворота, прямо прошелъ въ горницу дворника. Перекинувши пары двѣ словъ, онъ выразительно подмигнулъ хозяину и вышелъ на дворъ. Шехраевъ въ раздумьи вышелъ за нимъ. — «Дай денегъ, Игнатъ Пафнутьичъ», были первыя слова Ивана, когда онъ убѣдился, что они глазъ-на-глазъ. Эта просьба поразила дворника; онъ стоялъ нѣсколько времени, выпуча глаза, и наконецъ зихихикалъ, смотря на нетерпѣливое, комически-важное лицо Човника. «Чего смѣяться-то, Игнатъ Пафнутьичъ?» продолжалъ Иванъ; «денегъ дай, говорю, аль не разслышалъ?» — Дворникъ разсердился: «Денегъ дай!» передразнилъ онъ: «а откуда я тебѣ возьму денегъ, Иванъ Яковличъ? Да и что я за богачъ такой? Самъ, чай, знаешь, какъ перебиваюсь; копѣйка за копѣйку ребромъ не зацѣпится — пройдетъ! Да и что выдумалъ — денегъ дай! (дворникъ входилъ въ азартъ) Да что я тебѣ, казна что-ли-ча? Прости, Господи! Коли затѣмъ пришелъ, — проваливай съ Богомъ, Иванъ Яковлевичъ, проваливай!» Дворникъ отвернулся. — «Что жъ, и пойду», сказалъ съ полудосѣдой Иванъ, «и пойду, да пожалѣешь. Игнатъ Пафнутьичъ! Помани мое слово, пожалѣешь. Ты думаешь, что? Дай десять цѣлковыхъ, вотъ тебѣ крестъ — завтра пятнадцать отдамъ.» Дворникъ качалъ головой. — «Ну, прощай!» и Иванъ поплелся къ деревнѣ, тихо, нерѣшительно, будто ожидая, что вотъ Игнатъ

Пафутычъ опомнится и воротить его. И онъ не чшибся. Не успѣлъ Иванъ отойти добрыхъ пятидесяти шаговъ, Шехраевъ воротилъ его и началъ разспрашивать, на что ему деньги. Иванъ отвѣчалъ уклончиво— нужно, молъ. Долго толковали, долго жался дворникъ, наконецъ рѣшился: Иванъ долженъ былъ принести ружье и пять лисьихъ шкуръ въ залогъ, за что и получилъ десять цѣлковыхъ.

Былъ совѣтъ вечеръ. Приемная Шехраева наполнилась солдатами, которые, попивая водочку, играли въ три-листа. Иванъ принесть закладныя вещи. Дворникъ осмотрѣлъ ихъ тщательно: взводилъ нѣсколько разъ курокъ ружья, желая увѣриться, не испорчено ли оно, долго перевортывалъ лисьи шкуры, то шуялъ выдѣлку, то пробуя волосъ, — все оказалось исправно. Игнать Пафутычъ вынулъ десять цѣлковыхъ и подаль Ивану, предупредивъ его, что если не отдастъ завтра денегъ, то вещи пропадутъ, что уговоръ дороже всего.... Шехраевъ съ удовольствіемъ посматривалъ на отличныя лисьи шкуры, выдѣланныя чисто, вытянутыя съ искусствомъ.

»Теперь слушай, Игнать Пафутычъ», сказалъ Иванъ. »Ты, понимаешь, молчи; послѣ расскажу, увидишь. Да вотъ что: какъ попрошу водки, — подай кварту, либо двѣ, — не жалій — заплачу; да, понимаешь, имъ-то (Иванъ мигнулъ) водочки, а мнѣ-то гусиной, — понимаешь?«... и Иванъ пошелъ къ солдатикамъ въ сборную.

Человѣкъ восемь солдатъ сидѣло въ шинелихъ на-распашку вокругъ стола. Они всѣ были выпивши, громко разговаривали, прикрашивая рѣчь крѣпкимъ словомъ; мѣдныя деньги позвѣкивали по столу, раздавалось хлопанье картъ. Ивана замѣтили и на минуту прекратили игру. Начались разпросы, — гдѣ пропадалъ, что такъ долго не былъ. — »Э, да онъ никакъ подкуражился!« сказалъ одинъ солдатикъ-шутеръ. »Шу, братъ Иванъ, молодецъ! насилу раскусилъ дѣло!« Иванъ ловко притворился выпившимъ и рассказалъ солдатикамъ какую-то небывалую исторію, какое-то будто-бы горе, — вишь, дескать, съ горя нашлся, да и сѣлъ къ сторонкѣ, задумался. Солдаты, предполагая, что Иванъ пьянъ, прѣстали, чтобъ играть въ карты. Долго отиѣкивался Човникъ, наконецъ махнулъ рукой и сѣлъ по три копѣйки ставка. Солдаты обрадовались находкѣ, а шутерокъ съ презрѣніемъ отвернулся отъ трехъ копѣекъ: не стоило. Началась игра. Проигралъ Иванъ четвертакъ, проигралъ другой и третій, горячась больше и больше и раззадоривая игроковъ — да и уекъ ихъ разомъ. Была его сдача. Иванъ роздалъ карты. Первый по немъ пошелъ четвертакъ; второй мирилъ и пять цѣлко-

выхъ, третій отсталъ; Иванъ мирилъ и еще два рубля. Мирили. У всѣхъ оказались хлюсты—у Ивана старшій. Повѣспли носы солдатки, а Иванъ какъ-будто ничего и не было—взялъ денежки. »Эхъ, горько, горько!« сказалъ Иванъ. Это былъ условный знакъ, — дворникъ принесъ водки и началъ подчивать, не забывая нравоученій Ивана. »Что жъ, играть, такъ играть! Давай, Петръ Ивановичъ...« сказалъ Човникъ, обращаясь къ шулеру-солдатку и притворившись совѣсмъ пьянымъ. — »А покажи, братъ, есть ли деньги? Я меньше полтины—ни, ни!« — »Полтина, такъ полтина, деньги есть«, и Иванъ кинулъ красенькую. Солдатикъ загорѣлся. »Ну, давай! ну, изволь; давай, братъ, давай«, повторялъ онъ. Усѣлись играть въ-троемъ: дворникъ, Иванъ да шулеръ; солдаты прочіе, безъ гроша, смотрѣли.

Долго тянулась игра, — перевѣса не было ни на чьей сторонѣ. Но вотъ Иванъ ловко подмѣнилъ карты и сдалъ, — никто этого не замѣтилъ. Дворникъ пошелъ, шулеръ десять рублей, Иванъ мирилъ и еще десять подъ дворника и между тѣмъ толкнулъ его подъ столонъ ногою, — Шехраевъ бросилъ карты въ колоду. »Десять и двадцать!« крикнулъ шулеръ. — Иванъ мирилъ и еще пять. Шулеръ удивился. Онъ придвинулъ свѣчу, еще разъ внимательно разсмотрѣлъ подъ столонъ карты — »мирилъ«, сказалъ онъ. »Да положи, братъ, деньги на конъ.« Иванъ мигнулъ дворнику, — тотъ подаль три красенькихъ. »Тридцать-два козырей!« провозгласилъ солдатикъ, загребая деньги. »Три туза старше«, возразилъ Иванъ, показывая карты, — и потащилъ деньги. Шулеръ ошалѣлъ. — »Стой!« завопилъ онъ, »тузы должнó изъ другой колоды! обыскать!« Искали, искали, ничего не нашли. А Иванъ взялъ денежки, да и пошелъ, оставивъ въ недоумѣніи всѣхъ, не исключая и дворника. — Ай да Иванъ Яковлевичъ! не даромъ двѣ недѣли носился съ колодою. Такъ порѣшилъ Иванъ съ солдатиками. Они не перестали удивляться ему, но играть съ ними не хотѣли. Нужно было подумать, куда кинуться. Иванъ рѣшилъ это живо.

Въ селѣ нашемъ, въ числѣ тридцати-осми помѣщиковъ былъ нѣкто Дмитрій Александровичъ Глекъ, человекъ небѣдный, но обиженный природою: немного нѣтъ, немного глухъ, немного близорукъ, но при всемъ этомъ — добрейшая душа, хотя въ дѣлахъ житейскихъ ужасно наивный, плъ лучше сказать, непонимающій почти ни бельмеса. Нельзя сказать, чтобы онъ былъ глупъ, — нѣтъ! Но покажите ему что-нибудь такое, чего онъ еще не видалъ, — онъ готовъ отдать все. Иванъ зналъ это и не рѣдко грѣлъ руки около Дмитрія Александровича. И теперь,

когда ему былъ нуженъ человѣкъ, который свелъ бы его съ юнкерами, — жребій прямо палъ на Глека.

Дмитрія Александровича всѣ называли *нѣмецъ* (нѣмытъ); онъ былъ лѣтъ тридцати пяти, человѣкъ холостой, хлѣбосолъ. Военные не выходили отъ него. Къ Дмитрію Александровичу можно было придти по всякое время выпить и закусить, поиграть въ карты и прочее такое. Военные любятъ это, тѣмъ болѣе, что съ паномъ Глекомъ нечего было церемониться. Вы сегодня у него и завтра, и, пожалуй, каждый день, и онъ всегда радъ вамъ. Если вамъ надоѣстъ говорить съ нимъ по-нѣмецки, можете дѣлать, что вамъ угодно: ходить, свистѣть, шѣть, плясать, — а онъ себѣ пойдетъ въ другую комнату, да сядетъ читать молитвенникъ, свою единственную книгу; ато пожалуй и попляшетъ съ вами. Однимъ словомъ, изъ Глека могъ сдѣлать всякій, что угодно, да онъ же еще и благодарить. Вы у него обѣдаете, онъ послѣ обѣда пожметъ вамъ руку и непремѣнно скажетъ: *покоо бадарю!* (покорно благодарю). Возьмете у него лошадей — покоо бадарю, — такая ужъ у него привычка. А если спросите: да за что вы благодарите? — онъ улынется и еще сильнѣй пожметъ вашу руку.

Дмитрій Александровичъ носитъ бороду, длинныя сапоги, пальто особаго покроя изъ толстаго сукна и непремѣнно шапку съ краснымъ околышемъ. (Онъ хоть нигдѣ не служилъ, но это его страсть). Гдѣ бы вы ни увидали Глека, — на обѣдѣ, на вечерѣ, — вездѣ онъ въ этомъ костюмѣ; вездѣ бывалъ Глекъ, всѣ его любили, всѣ надъ нимъ трушили, но осторожно: онъ не любилъ стѣснять себя, — пожалуй такого жару задасть, что ну!

Иванъ зналъ, что къ дѣлу нельзя было приступить какъ-нибудь. Прежде всего нужно было прилично одѣться. Човникъ отправился въ городъ и сдѣлалъ себѣ черную пару платья, успѣвъ мимоходомъ обыграть тамъ кого-то. Потомъ одного прекраснаго утра, облачившись въ обнову, отправился къ Дмитрію Александровичу, не забывъ захватить пару дичи, денегенокъ да три наперстка.

Когда Иванъ вошелъ къ Дмитрію Александровичу, Глекъ пилъ чай. Поблагодаривши за дичь, онъ спросилъ, откуда Иванъ взялъ платье? »Выгралъ«, отвѣчалъ Иванъ. — »Какъ?« Човникъ досталъ изъ кармана три наперстка и таниственно показалъ ихъ Дмитрію Александровичу. Глекъ выпучилъ глаза. Иванъ поставилъ рядомъ наперстки и подъ крайній положилъ горошину. »Смотрите«, сказалъ онъ, подымая наперстки одинъ за другимъ и ставя опять, смотрите: »вотъ нѣту, вотъ нѣту, вотъ есть!

Кто узнаёт — выиграёт, кто не узнаёт — проиграёт! Подъ какимъ горошина, угадайте!« Дмитрій Александровичъ поднялъ крайній паперстокъ, — но увы! горошина улетѣла! — »Вотъ она«, сказала Иванъ, поднимая средній паперстокъ. Глекъ окончательно сбился съ толку. Иванъ повторилъ нѣсколько разъ, и горошина путешествовала, приводя Глека всё въ большее недоумѣнiе. Нужно знать, что Дмитрій Александровичъ ужасно любилъ деньги. Онъ началъ просить Ивана открыть секретъ, думая, что заграбить золотыя горы, — напрасно! Иванъ уперся: онъ сказалъ, что если покажетъ теперь, то самъ забудетъ; что нельзя ни за что, но что послѣ онъ откроетъ секретъ, потому, молъ, вы добрый человекъ, помѣщикъ. Кончено! Дмитрій Александровичъ растаялъ — стоило похвалить его. — »Давайте играть въ дурачки«, сказала Иванъ, посидѣвши. »Кто останется — цѣлковый.« Глекъ согласился и выигралъ три рубли. Иванъ отправился домой, сопровождаемый Дмитріемъ Александровичемъ до дверей; онъ просилъ Ивана приходитъ почаще играть съ офицерами. Визитъ не пропалъ даромъ. Черезъ нѣсколько дней Човникъ перебрался на житье къ Дмитрію Александровичу: паперстки сдѣлали свое дѣло.

Иванъ зажилъ бариномъ у Дмитрія Александровича: онъ вставалъ въ десять часовъ, пилъ съ нимъ чай, проводилъ цѣлые дни, плетя разныя занимательныя исторiйки. А ужъ нахохочется бывало Иванъ на сторонѣ надъ Глекомъ. Животы надорвешь, какъ представлять начнеть: и говорить-то точно такъ, и смотреть, и руками дѣйствуетъ—вылитый Дмитрій Александровичъ, а въ глаза зато—какъ медомъ мажетъ. Да что толковать? Иванъ ко всякому въ рукавъ влѣзеть!

Ходятъ гости къ Глеку, всё юнкера, всё въ преферансъ играютъ, а Иванъ сидитъ тутъ же, да смотреть, а играть не играетъ. »Пустая это игра«, говаривалъ онъ, »подстрѣленного кулика не стоптъ! Одно слово—дрянь!« Бывало просятъ его, — »нѣтъ-съ, говорить, не играю.«

Разъ собралось у Глека человекъ пять юнкеровъ. Три съ хозяиномъ составили пульку, а остальные слоняются по комнатѣ,—скучно. »Неудобно ли въ три-листика?« говорить Иванъ. »По пустяку, говорить, сядемте.« И сѣли. Иванъ проигралъ рублей до трехъ, почесалъ въ головѣ, досталъ изъ бумажника пачку аспгнацій (онъ разиѣнял на рублевья) досталъ, блеснулъ: »съ пяти-десяти«, говорить. Тѣ сказали, что нѣтъ. Иванъ руки подъ столъ, да и тащитъ изъ другого кармана ту же пачку (заманитъ значить). »ахъ«, говорить, »извините, забылъ! есть мелочь.« Да вѣдь такъ-то сдѣлаетъ все это,—вы голову готовы про-

закладывать, что у него двѣ толстыхъ пачки асигнацій. Ну, расплатился, юнкера ушли; тѣмъ дѣло и кончилось.

На другой день, ни свѣтъ ни заря, опять пожаловали господа юнкера.—разгорѣлись у нихъ глазки на Ивановы денежки.

«Ну, господа, что жь, будемъ дѣлать?» — Тотъ говоритъ — на охоту, другой — въ гости куда пойдѣмъ, третій свои резоны представляетъ; одинъ Иванъ молчитъ, — смекнулъ, въ чемъ дѣло. Кончилось однако тѣмъ, что рѣшились все остаться и играть въ карты. Но во что играть? вотъ вопросъ. Господамъ юнкерамъ непремѣнно хотѣлось играть всеиъ вмѣстѣ. Думали, думали — и обратились къ Ивану. «Не знаю», говоритъ. — «А, есть одна игра!» воскликнулъ одинъ: «три-листка! Да скучно», при-совокупляетъ онъ. — «Дѣ, дѣйствительно скучно», возражаетъ другой. Однако рѣшаютъ играть въ три-листика. Ну, Иванъ, своимъ порядкомъ, и поддѣлъ ихъ. Пустыя всеиъ карты у него, и онъ валитъ десять цѣлковыхъ, все и спасуютъ, а онъ уемѣхнется, да и покажетъ, — молъ вотъ съ чѣмъ шелъ. Да подь конецъ и улопалъ; безъ гроша пустилъ господчиковъ, а одинъ и кольцо и часы оставилъ, да еще и ружье. Ну, ружье-то дома было, не отдалъ, надулъ. Дорого заплатили юнкера за свою машину, а Иванъ ничего, посмѣялся. Не одинъхъ юнкеровъ обыгрывалъ Иванъ, живши у Дмитрія Александровича: прѣзжали чиновники мелкіе — и тѣмъ доставалось; случалось, другой и сертучекъ оставить.

Жила въ домѣ Дмитрія Александровича ключница Варвара, дѣвка бѣдовая, коса острая! Орудовала она всеиъ домомъ. Хоть и тугонекъ былъ панъ Глекъ, не любилъ, чтобъ что у него пропадало, ну, а на Варварѣ спросу не было. Бывало, спроситъ Дмитрій Александровичъ, гдѣ вчерашнее масло, либо что другое? «Я взяла», скажетъ Варвара, — ну, и конецъ. А другой кто, — Боже упаси, бѣда!

Вотъ не поладилъ разъ Иванъ съ этой Варварой: не любилъ онъ ее. Слово-за-слово, Иванъ ее и толкнулъ. Какъ завизжитъ: «Гвалтъ, убилъ!» извѣстно, баба.... Ну, дѣло-то вышло плохо, пришлось Ивану взять свой сундучекъ, да на старое мѣсто. А вѣдь будто предчувствовалъ Човникъ эту штуку: накануне выжалъ у Глека цѣлковыхъ пятнадцать, да и былъ таковъ.

Вотъ и заиглъ Иванъ съ матерью; опять пошелъ вечеромъ съ гармоникой по улицѣ, на досѣтки съ дѣвчатами. Играть было не съ кѣмъ: солдаты его боялись, юнкера не хотѣли знать, когда Дмитрій Александровичъ открылъ имъ, что такое Иванъ. Были игроки между козаками, да съ ними Иванъ не игралъ, — малый кушъ.

Но, несмотря на то, что Човникъ обыгрывалъ мошенническимъ образомъ, онъ былъ благороденъ по-своему. Я былъ самъ свидѣтелемъ, какъ разъ у Шехраева обыгралъ онъ пьянаго какого-то проѣзжаго офицера. Онъ выигралъ у него все, что было: лошадь съ санями и упряжь, полушубокъ, шапку, ружье, перчатки и восемнадцать рублей денегъ. Что жъ вы думали? онъ взялъ только ружье и деньги, да еще и денегъ далъ ему на дорогу пять рублей. И это не потому, что боялся Иванъ жалобы; нѣтъ, онъ никого не боялся. Становой не рѣдко получалъ отъ него выигранные перстеньки и прочее. Да что становой! всѣ были довольны Ивановъ, всѣ его знали. И такихъ случаевъ бывало у него много.

Но вотъ начали поговаривать про рекрутскій наборъ. Дошла эта вѣсточка и до пономарши, — за ея сыновьями была очередь: одному не миновать. Подумали, погадали да снарядили Федора, младшаго брата Иванова.

Федоръ въ эту пору давно уже вышелъ изъ учениковъ отъ старика Кравчука. Онъ ходилъ по селамъ, работы было много. Не смотря на все это, Федоръ былъ голъ, какъ турецкій святой. Все, что ни зарабатывалъ онъ, оставалось въ шинкѣ: Федоръ пилъ запоемъ.

Поплакала старушка, достала изъ скриньки нѣсколько скопленныхъ рублей, благословила сына и — съ Богомъ. Иванъ повезъ брата въ уѣздный городъ, сдалъ и остался, чтобъ проводить совѣмъ Федора; партія должна была выйти чрезъ нѣсколько дней. Тутъ случилось обстоятельство, которое вывернуло дѣло на изнанку. Собрали партію — выступать. Одного рекрутика и не оказалось. Искать, да искать и привели его пьянаго изъ шинка. Тутъ, разумѣется, расправа. Федоръ съ братомъ стоитъ, поблѣлъ весь, трясется... Жалко стало его Ивану. »Что, думалъ онъ, если и Федоръ подпадетъ подъ эту штуку? Вѣдь молодежь онъ, тщедушный такой, не укрѣпился путемъ! А непременно подпадетъ, потому болѣзнь — запоемъ пьетъ.« Иванъ зналъ, что ничѣмъ не отучить брата отъ водки: не разъ билъ онъ его, билъ такъ, что самому становилось жалко, а толку не добился — таки. Подумалъ это Иванъ, да и потянулъ за партіей въ ближній городъ, гдѣ она должна была остановиться на нѣсколько дней. Какъ онъ тамъ уладилъ все, — не знаю. Знаю только, что Федоръ воротился домой къ матери, а Иванъ заступилъ его мѣсто и отправился въ полкъ по назначенію.

Ужъ какъ старушка обрадовалась своему Федѣ, и Боже мой! Да не долго прожила послѣ того: одно — старость — таки, а другое — горевала много, проводивши Федора. Слегла пономарша, да и Богу душу отдала.

Похоронилъ Федоръ мать, продалъ избу съ огородомъ и пошелъ опять бродить по селамъ.

Простылъ и слѣдъ Човниковъ у насъ въ селѣ. Поговорили добрые люди, да и стали забывать по-немногу.

Да, видно, не на то родился Иванъ въ Папкахъ, чтобъ забыли его. Ровно чрезъ полтора года явился онъ въ свое село, явился собственною своею особою, съ полною отставкою, по случаю болѣзни. Не даромъ говорили мужички, что у Ивана «не одна мѣла слѣдитъ у носі!». Погрушился Иванъ, узнавши, что хата его продана. Онъ нанялъ квартиру у Шехраева; опять зазвенѣла балалайка по улицамъ, опять Иванъ началъ загребать денежки у проѣзжихъ, да и женился наконецъ на вдовѣ, поповѣ. Взялъ онъ за ней землицы.....

Вотъ ужъ пятнадцать лѣтъ минуло, какъ Иванъ воротился изъ солдатъ, и всё тотъ же Иванъ Човникъ. И женился, а не перемѣнился. Земли онъ самъ не обрабатываетъ, — сдаетъ; зато мастеръ на всё руки: столяръ, портной, печникъ, слѣсарь и сапожникъ, а ужъ музыкантъ—артистъ: онъ и на балалайкѣ, и на гитарѣ, и на скрипкѣ, и на гармоникѣ, а въ полку, слышно, на трубѣ игралъ. Охоты тоже не бросилъ Иванъ: она много приносила ему дохода, не умерла его страсть; что бы онъ ни дѣлалъ, коли погода — все бросить, за ружье и маршъ! Перемѣна въ томъ, что вмѣсто кремневки, стрѣляетъ изъ двустволки, — образовался, значить.

Съ Глекомъ Иванъ опять сошелся, пристрастилъ его къ охотѣ и стрѣляетъ его порохомъ и дробью, сколько душѣ угодно.

Да вѣдъ такой-то уродился, что одно дѣло не по-путру ему: ему давай все, все сдѣлаетъ, а однимъ чѣмъ-либо заняться не можетъ, скучно ему. Ну, что бы, кажись? чего лучше? недавно одинъ богатый помѣщикъ приглашалъ его къ себѣ въ псарни, какъ опытнаго охотника. Содержание готовое, жалованья сто-двадцать рублей серебромъ, — вѣдъ не согласился. «Я, говоритъ, темерь самъ себѣ панъ: что хочу, то дѣлаю; а тогда — хочешь, не хочешь — дѣлай!» Вотъ каковъ Иванъ Човникъ!

Л. М.

ПУТЕВЫЯ ПИСЬМА.

24 іюля. Челнскій монастырь, Трубчевскаго уѣзда.

Простясь съ трубчевскими знакомыми, я пошелъ черезъ Челнскій монастырь къ Чершигову. Большая дорога идетъ горой, но пѣшеходы ходятъ въ монастырь лугомъ, т. е. шзомъ. Эта дорога очень живописна: справа крутая, отвѣсная гора, покрытая лѣсомъ, изъ котораго кое-гдѣ видѣются хаты, пасѣки, а слѣва — ровный лугъ, поросшій кустарникомъ, по которому прихотливо извивается Десна, Десенки, маленькіе ручейки...

— Какая эта деревня? спросилъ я встрѣтившагося мужика старика, указывая на видѣвшуюся изъ лѣсу на горѣ деревню.

— А деревня Темная.

— Вольная, или господская?

— Теперь господскихъ деревень нѣтъ: Господь Богъ положилъ въ сердце царю — всѣ деревни сдѣлать вольными.

— Да сперва-то деревня Темная была вольною, или господскою? опять спросилъ я.

— Удѣльная.

— Должно-быть старая, старинная?

— Какъ міръ стоитъ, такъ и та деревня стоитъ, только сперва она не такъ называлась: не называлась Темной.

— Какъ же?

— Называлась Красной деревней.

— Почему же ее стали звать Темной?

— Ты, можетъ, слыхалъ, нашъ городъ *Трубческъ* (*sic*) былъ за княземъ Трубецкимъ, не за теперешними Трубецкими, а за прежнимъ,

что жилъ лѣтъ за сто, ато и еще больше, до насъ. Такъ за тѣмъ княземъ Трубечкииъ былъ и городъ Трубечесскъ и всѣ села и деревни, что подъ Трубеческомъ стоятъ, весь *Трубечесскій уѣздъ*; стало-быть и Темная за нимъ же была. И былъ у того князя сынъ, княжичъ — большой охотникъ съ малыхъ лѣтъ за охотою, съ ружьемъ ходить, съ собаками. Пошелъ этотъ княжичъ разъ за охотою, подошелъ онъ къ этому самому мѣсту, запримѣтилъ дикую утицу, приложился изъ ружья, выстрѣлилъ... Только утица та поднялась, перелетѣла Десну и пала. Княжичъ видитъ: утица пала; раздѣлся и поплылъ на тотъ берегъ за той утицей. Поплылъ княжичъ черезъ Десну, судорга ногу что-ли свела, это случается... такъ ли ужъ Богъ далъ, только княжичъ не доплылъ до берегу, не доплылъ — утонулъ... Бросился народъ его вытаскивать, побѣжали къ старому князю... приѣжалъ князь... вытащили княжича, а тотъ ужъ Богу душу отдалъ: какъ ни качали и на рукахъ и на бочкахъ⁽¹⁾ — откаты не могли.

»Откуда бросился княжичъ въ Десну? спросилъ старый князь у народа.« — »Да вотъ пзъ-подъ самой Красной деревни«, сказалъ народъ въ отвѣтъ старому князю. — »Какая такая Красная деревня?« — »А вотъ эта самая.« — »Какая она Красная! это деревня Темная!« Съ тѣхъ поръ и пошла та деревня зваться Темною деревнею а не Красной. Посмотри: кругомъ деревни Любовно, Хотьяново; все прозвища хорошия; одна только эта деревня — Темная.

Дорога шла кустарникомъ, и я, пройдя съ версту отъ Темной, пакнулся на кучу мужиковъ, лежащихъ подъ кустомъ.

— Здравствуйте, братцы!

— Здорово, почтенный!

— Семъ-ко я съ вами отдохну.

Я сѣлъ и закурилъ папиросу.

— Дай-ко мнѣ, человекъ почтенный, огоньку, я и себѣ сдѣлаю цигарочку, сказалъ одинъ изъ мужиковъ.

— Не хочешь ли моего табаку? спросилъ я у него.

— Нѣтъ, не хочу: въ вашемъ табаку скусу такого нѣтъ, какъ въ нашемъ; нашъ будетъ скуснѣй.

Съ этими словами онъ досталъ изъ кармана листъ печатной бумаги, оторвалъ клиномъ верхка въ три отъ него кусокъ, плотно свернулъ его трубочкой, насыпалъ въ эту цигарку табакъ.

(1) Къ сожалѣнiю, и теперь эти способы въ сильномъ употребленiи не только между простымъ народомъ, но и болѣе образованнымъ.

— Дай-ко огоньку, сказалъ онъ, кончивъ свою многосложную и довольно искусную работу.

— Изволь, любезный! Да неужели же твоя цигарка лучше моей? въ твоей цигаркѣ больше бумаги, да еще и замасленной, чѣмъ табаку.

— Бумага не мѣшаетъ, отвѣчалъ тотъ рѣшительнымъ, недозволяющимъ возраженій тономъ, — бумага-та и цигаркѣ только больше скуку придаетъ.

— Куды идешь, почтенный человѣкъ? спросилъ меня, позѣвывая и крестя ротъ, другой мужикъ.

— Развѣ не видишь? отвѣчалъ за меня первый, поплеывая въ сторону, — развѣ не видишь? Въ Чолпскій *номастырь*: тутъ, кажись, до рога одна!

— А вы оттуда? спросилъ я, оставаясь очень доволенъ отвѣтомъ за меня.

— Яни (они) деготь гнали.

— А ты, любезный?

— А мы по своей части.

— Гдѣ же вы деготь гнали? спросилъ я, мирясь съ отвѣтомъ говоруна.

— А всё больше по господскимъ лѣсамъ, отвѣчалъ тотъ же говорунъ.

— Что жъ, нанимаетесь?

— Нѣтъ, сами сидимъ, проговорилъ одинъ изъ работниковъ, — самимъ лучше.

— Яни отъ ведра, прибавилъ говорунъ.

— Какъ отъ ведра?

— Два ведра себѣ, третье барину.

— Много же можно заработать въ годъ?

— А какъ придется.

— Да сколько же?

— И сказать того никакъ не возможно; деготь гнать — дѣло огнѣвое, не угадаешь никакъ.

— Да прошлый годъ сколько ты заработалъ? спросилъ я неподатливаго на слова работника.

— Да прошлый годъ я себѣ рублей пятьдесятъ серебра принесъ домой.

— Прошлый годъ хорошъ былъ?

— Ничего.

— Кабы изъ своего лѣсу гнать деготь — не въ примѣръ лучше, заговорилъ опять говорунъ: — изъ своего гонншь — все твое; а изъ барскаго — третье ведро: какъ ты тамъ себѣ хочешь, а третье ведро изволь отдать барину, чей лѣсъ.

— У васъ своего лѣсу нѣтъ?

— Нѣтъ, есть.

— Отчего же вы изъ своего не гошите?

— Не даютъ.

— Отчего же?

— Да оно только слава, что нашъ, ато не вашъ; даромъ не даютъ, а всё кушты надо.

— Да вы изъ какихъ?

— Мы изъ удѣльныхъ.

— Стало-быть и лѣсъ не вашъ, а принадлежитъ къ удѣльнымъ имѣнiямъ?

— Стало-быть такъ.

— Что жъ вы, хорошо живете?

— Теперь ничего.

— А прежде?

— Прежде всего бывало.

— Отчего же теперь лучше?

— Народъ сталъ обходительнѣй.

— Какой народъ?

— А начальство.

— Это правда, что правда, заговорилъ опять мой говорунъ: — сперва къ начальству, не то что подойти да поговорить, а и взглянуть-то не всякiй сунется; ну, а теперь на-счетъ этого стало просто: за своей нуждой иди прямо къ начальнику: нынѣ дурного слова не скажетъ начальникъ тотъ.

— Чиновнаго народу много, проговорилъ одинъ изъ артели, до-сихъ-поръ упорно молчавшiй.

— Чишниковъ? спросилъ я.

— Нѣтъ, изъ своего брата, изъ мужиковъ, чиновнаго народу ужъ очень много. — —

— Вѣдъ чиновники изъ мужиковъ всздѣ есть? Безъ чиновниковъ какъ же быть?

— Вездѣ есть чиновный изъ брата своего мужиковъ, да не столько,

сколько у насъ, отвѣчалъ еще угрюмѣй тотъ же мужикъ: — у насъ больше.

— Сколько же у васъ?

— Да у насъ на деревнѣ живетъ 400 душъ, то-есть всѣхъ жителей 400 человекъ, и сколько ты думаешь у насъ чиновнаго народу изъ мужиковъ?

— Я не знаю.

— Число ихъ пятьдесятъ будетъ!

— Какъ 50?

— Пятьдесятъ-то будетъ вѣрныхъ, не было бы больше: ты вотъ что скажи!

— Какіе жъ такіе чиновники?

— Голову, писаря считать нечего... а вотъ: два благонамѣренныхъ, шляховой и лепартовщикъ... да всѣхъ и не пересчитаешь — —

— Что жъ они, берутъ съ васъ взятки?

— Что онъ возьметъ съ мужика? съ мужика ему взять нечего.

— Какое же вамъ дѣло до чиновнаго народу? съ васъ они ничего не берутъ: пусть ихъ живутъ...

— Да вѣдь тебѣ работать надо, а тутъ тебя выберутъ въ какіе не на есть лепартовщики, — работать и не работай, а въ пору только службу справляй.

— А все вамъ ни въ примѣръ лучше жить, чѣмъ господскимъ мужикамъ, сказалъ говорунъ.

— У какого барина?

— Да хоть у А — на.

— Э!.. А — нъ шиломъ грѣеть, проговорилъ тотъ, усмѣхаясь, — шиломъ грѣеть... печегъ!..

Челнскій монастырь, 25 іюня.

Челнскій монастырь стоитъ верстахъ въ десяти отъ Трубчевска, на крутой горѣ, покрытой мѣломъ, и изъ монастыря невидно ни одной деревни: такъ и кажется, что, войдя въ этотъ монастырь, оторвешься отъ всего остального міра, — до-того мѣсто уединенно. Но это только пока вы не вошли въ монастырскую ограду. Едва вы ступили шагъ въ ограду, видите, что здѣсь тѣ же люди, тѣ же желанія, тѣ же опасенія и тотъ же самый народъ, какой и въ селахъ и въ деревняхъ; монаховъ съ пер-

ваго разу не замѣтите: по всему монастырскому двору розсыпанъ былъ народъ: мужики, раскинувшись подъ тѣвью деревь и церковей, спали; бабы-богомолки изъ окрестныхъ деревень, собравшись кучками, шушукались; бабы-торговки громко тораторили. Я пришелъ въ субботу передъ всенощною, — поэтому народу было болѣе обыкновеннаго.

Въ говорѣ народа слышится одно: начала новой жизни, созданныя 19 февраля; въ этомъ говорѣ слышатся и радость, и надежды, и страхъ... не за будущее, нѣтъ — народъ увѣренъ въ своемъ хорошемъ будущемъ; боятся народъ преступить законъ, сдѣлать не по закону и тѣмъ замедлять исполненіе царской воли. А отъ недоразумѣній — какія ужасныя бывають послѣдствія!..

— Гдѣ братская? спросилъ я у перваго понавшагося мнѣ монаха.

— А вотъ, отвѣчалъ монахъ, махнувъ рукой на братскую, — ступай сюда, здѣсь братская.

Въ братской было народу много, и мужчинъ и женщинъ; разговоръ шелъ довольно оживленный и почти общій: одно теперь у всѣхъ на умѣ...

— Вамъ что! говорила одна баба-богомолка: — что хочешь, то и дѣлай, не дѣлай беззаконія какого — и только... а намъ, мои матушки родныя, просто — головушку всю закрутило...

— Да вы чьихъ? спросилъ какой-то не то монахъ, не то послушникъ.

— А...ыхъ мы, А — скіе...

— О чемъ же у васъ головы закрутило? Али жирно набѣлись на те-перешней волѣ?

— Когда было, родимый! Давно ли воля-то сказана? такъ ту же пору и отгѣшься! Какъ можно, родимый!..

— А отчего жъ?

— Да не знаешь сама, какъ дѣло позести...

— — — Яйца барину нужно собрать съ мужиковъ да барину на дворъ и отнести.

— Ты такъ бы и сказала.

— Какъ быть? Сперва бывало повѣстятъ: собрай съ народу яйца! ну, соберутъ, да и отдадутъ, кому слѣдуетъ...

— А нынче повѣщали?

— Вотъ то-то, что нѣтъ.

— Что жъ вы?

— Да что! стали сходку соби-ать, да въ тихомолку... нынче не любятъ, говорятъ, этихъ сходокъ... собралъ сходку; одни говорятъ: »со-

бпрай яйца, неси на барскій дворъ; не понесешь — бѣда будетъ, а другіе крпчатъ: «не носи безъ приказу — бѣду наживешь!» Не разъ, да и не два сходку собирали; ну, и порѣшили на томъ: собирать яйца, нести яйца безъ повѣстки; тамъ ужъ что Богъ дастъ, тому ужъ и быть: видно, надо.

— Да чему жъ тутъ быть? спросилъ монахъ: — барину отнесешь яйца, баринъ поѣстъ тѣ яйца; вотъ только и будетъ всего, больше ничего не придумаешь.

— Какъ не только! проговорилъ одинъ мужикъ, — только и будетъ... только!..

— Да чему же еще быть?

— Скажутъ, бунтъ!

— Какой же бунтъ?

— Скажутъ, бунтъ! продолжалъ тотъ же мужикъ.

— Бунтъ! какъ есть! заговорила толпа. — Царская воля вышла, въ той царской волѣ, сказываютъ, написано: япецъ господамъ не носить; какъ же ты царскую волю не сполнишь?

— Ну, а какъ про барскія яйца въ царской волѣ не сказано ничего, тогда какъ?

— И то правда...

— Вотъ объ этомъ то и мы сѣмали, ⁽¹⁾ продолжала старуха, — сѣмали, сѣмали и порѣшили на томъ, что собирать барскія яйца и самимъ безъ повѣстки нести на барскій дворъ. Вотъ хорошо, собрали, снесли. А тутъ еще другое горе приключилось: присланы отъ конторы деньги, разчесть конторой велѣно по гривенику за десятокъ...

— Подвохъ! какъ есть подвохъ! заговорили очень многіе изъ слушавшихъ и мужиковъ и бабъ: — сперва за яйца не платили, а теперь раздобрился!..

— Какой же тутъ подвохъ?

— Толкуй, подвохъ!

— Вотъ такъ-то и мужики гадали, продолжала старуха: — подвохъ ли подъ насъ подводятъ, али такъ взаправду въ царской волѣ сказано, только...

— Деньги взяли?

— Взяли, родимый.

— Ну, смотрите жъ...

(1) Смѣкали: семъ сдѣлаю, семъ не сдѣлаю.

— Да ужъ что Богъ даст!

— А что только у насъ дѣлается! сказалъ, вздохнувъ, одинъ мужикъ, свѣдѣвшій въ сторону.

— А что?

— И сказать не знаю какъ...

— Да вы чьихъ?

— Мы ничьихъ.

— Вольные?

— Нѣтъ, удѣльные...

— А у васъ-то что?

— У насъ землемѣры землю межуютъ — вотъ что!

— Да не у васъ однихъ: землемѣры вездѣ ходятъ, вездѣ, у всѣхъ землю мѣряютъ.

— Вездѣ мѣряютъ, а пока еще Богъ миловалъ: пока еще нигдѣ земли не рѣжутъ...

— Да у насъ еще пока тоже Богъ миловалъ, продолжалъ старикъ:— землю мѣрять мѣряютъ, вѣшки становятъ, а земли рѣзать не рѣжутъ!..

— А пусть ихъ мѣряютъ!

— У насъ не одну землю мѣряютъ.

— Какъ не одну землю?

— Десну мѣряютъ! проговорилъ старикъ, къ ужасу всѣхъ слушателей...

— Какъ Десну?

— Десну!

— И я видѣлъ...

— Всѣ видѣли...

— Я, братцы мои, диву дался, заговорилъ одинъ: — что такое это означаетъ? воду Богъ создалъ, вода у насъ вольная: кто хочешь, по этой водѣ ступай, бери эту воду, сколько себѣ знаешь; сколько тебѣ надо, столько и бери... и эту-то воду Божию мѣряютъ!... Своими бѣ глазами не видалъ, — людямъ бы и вѣры не далъ... да и вѣрять-то какъ?

И вышелъ изъ братской; на крыльцѣ и въ сѣняхъ бабы толковали всё о той же водѣ.

— И что такое дѣлается, одинъ Богъ святой знаетъ! Спросишь, кто грамотный да путный, тотъ тебѣ про волю и говорить не станетъ; а какой безпутный — того наплететь, что и не разберешь... послушаешь того безпутнаго — просто, мои родныя матушки, просто голову снимешь... Ужъ такая бѣда, что и сказать нельзя!

— Послушаешь — выпорютъ! поддакнула другая, тоже старушка-богомолка.

— Куда выпорютъ!

— Выпорютъ, родимая!

— Коли бъ выпороли, да тѣмъ бы и дѣло повершили! Въ книгу, моя родная, запишутъ!

— Запишутъ! какъ есть — запишутъ! заговорили слушавшія богомолки.

На дворѣ подь деревомъ сидѣла куча мужиковъ; и я подсѣлъ къ нимъ.

— Здравствуйте!

— Здравствуй, почтенный!

— Объ чемъ толкуете?

— Да всё про волю.

— Что же про нее, про волю, много толковать? слава Богу, что воля эта вышла.

— Такъ-то оно, такъ!

— А еще же что?

— А вотъ что: было у насъ начальство, господа; теперь насъ отъ господъ отобрали и никакого намъ начальства не даютъ; теперь у насъ никакого начальства нѣтъ.

— На что же вамъ начальство?

— Ну, спросить о чемъ, хоть бы о той же волѣ, и спросить некого, никто ничего не скажетъ. (1)

— А теперь начальство стало — не начальство, подтвердилъ другой мужикъ.

— Это какъ?

— А вотъ какъ: бывало ѣдетъ становой, услышишь колокольчикъ — поджилки дрожать! а теперь ѣдетъ становой — ничего; и уѣдетъ становой — тоже ничего!

— Это-то и хорошо!

— Это хорошо; да спросить что не у кого.

— Да что вы будете спрашивать?

— Какъ что, другъ? обо всемъ теперь надо спроситься: порядки заводятся новые, а мы люди неграмотные, — какъ разъ въ бѣду влѣзешь, совсѣмъ съ головой влѣзешь!

---

(1) Тогда въ Орловской губерніи еще не были назначены мировые посредники.

— Да вотъ хоть бы у насъ, прибавилъ другой мужикъ:— мало-мало въ такую бѣду было попалъ, что и.... Тутъ мужикъ только рукой махнулъ, а ни одного слова не сказалъ: видно, что они ждали большой какой-то бѣды.

— Да вы Апраксинскіе?

— Апраксинскіе...

— Да, у васъ недалеко было до бѣды, да и до большой бѣды, другъ ты мой!

— Какъ не большой!

— Какъ еще это Богъ помиловалъ!

— Его святая воля!

— Какая жъ у васъ бѣда была? спросилъ я этого мужика.

— Большой бѣды Богъ миловалъ, а была бы. Вотъ какъ вышла воля, насъ, мужиковъ, баринъ собралъ, объявилъ намъ царскую волю,— хорошо. »Вы, говорятъ, живите смирно, да со мной ладно.« — Мы ему поклонились. — »Вы работали, говорятъ опять-таки баринъ, — вы работали на дворъ, по шестнадцати десятинъ въ клнну, теперь работайте по десять...«

— Какъ на дворъ? спросилъ я.

— У нихъ по дворамъ разчитано, объяснилъ мнѣ другой мужикъ:— въ твоёмъ дворѣ три работника, три работницы, да въ томъ дворе пять работниковъ да пять работницъ, — значить одинъ дворъ; восемь работниковъ, восемь работницъ — готь тебѣ и цѣлый дворъ выходить. Это у нихъ такъ заведено ужъ изстари.

— Это такъ! продолжалъ раскащикъ. — »Теперь, говорятъ баринъ, работайте дворомъ по десять десятинъ.« Мы на это ни одного словечка не сказали, поклонились только. »Ну, говорятъ, прощайте!« Мы опять поклонились; поклонились мы барину, да и разошлись. После стали толковать промежъ себя: чью намъ волю сполнять, царскую, или барскую? Царь указалъ мужику трехденку, бабамъ двуденку ⁽¹⁾, а баринъ ве желаетъ царской трехденки, — какъ тутъ барина слушать? Думали, думали и придумали сполнять царскую волю, а барской не сполнить: выходить на трехденку, а сколько дворомъ сработашь, больше десяти десятинъ — барские!

— Куда больше сработать! дай Богъ и десять десятинъ сработать, и то въ пору!.. Больше!.. заговорили мужики, — больше какъ ци сработалъ! Сработалъ!..

(1) Г. е. мужикамъ работать три дня въ недѣлю. бабамъ — два.

— Ну, да тамъ что Богъ дастъ! продолжалъ рассказчикъ. — Еще и то положили: велеть баринъ на трехденку на лошадяхъ выѣзжать, — всѣмъ на барщину на лошадяхъ и выѣзжать, всѣмъ безпремѣнно!..

— Безлошадникажъ-то (1) какъ же? спросилъ кто-то изъ слушавшихъ этотъ рассказъ.

— Сказано, всѣмъ!

— Да вѣдь у васъ во всѣхъ деревняхъ на половину, пожалуй, будетъ безлошадниковъ.

— Ну, ужъ всѣ выѣзжай на лошадяхъ!

— Да какъ же?

— И объ этомъ на міру говорили; порѣшили: у кого нѣтъ лошади, возьми, у кого двѣ, а чтобъ барская трехденка не стояла, чтобъ на міръ попереку не было; на томъ и порѣшили, и положили объявить о томъ барщину, управляющему, что ли, кому надо, по начальству, чтобъ грѣха какого не вышло.

— Да, такъ, кажись, по закону будетъ, утвердительно сказалъ одинъ.

— Такъ, по закону, по закону! подтвердили другіе, — по самой царской волѣ!

— — —

Я подошелъ къ другой толпѣ.

— Ты только то посуди: земля твоя, ты самъ-свой; живи, никого не забиждай, и тебя пальцемъ тронуть никто не можетъ; ты ведешь дѣло по-Божью, и никто ни тебя, ни твоего дому, ни твоей земли, говорю, не можетъ тронуть; а своровалъ въ чемъ — судъ! Судъ разсудитъ — ты виновать.

— Виноватаго въ Сибири!

— Да хоть за Сибирь!

— А праваго никто обижать не могли! продолжалъ первый. — Привелъ бы Господь только, чтобъ всѣ настоящіе порядки произведены были!

— Народъ болтаетъ: настанутъ новые порядки, и всѣ суды побдутъ праведные: хоть будь ты какой богачъ, хоть тысячами бросай, а коли проворовался — спуска не будетъ, въ Сибирь, или чего кто стоитъ.

— Сказано, свѣту будетъ поновленіе.

---

(1) Мужики, обрабатывающіе землю и по бѣдности не имѣющіе рабочихъ лошадей; такому мужику очень трудно справиться.

— А! П. И. здравствуйте! сказалъ, подходя ко мнѣ, отецъ П., съ которымъ меня познакомили въ Трубчевскѣ. — Хотите посмотрѣть нашъ монастырь, нашу ризницу?

Разумѣется, я на это согласился съ радостію, и мы пошли съ нимъ по монастырю.

Въ Челнскомъ монастырѣ вся постройка новая; одинъ только корпусъ, въ которомъ находится теплая церковь—довольно старинной постройки. Иконъ стараго письма я не видѣлъ ни одной; книгъ старыхъ, рукописей тоже нѣтъ; самая замѣчательная рукопись—синодикъ прошлаго вѣка, изъ котораго видно, что князья Трубецкіе до послѣдняго времени не оставляли Чолнскаго монастыря. Такъ, подъ 1768 годомъ, въ синодикъ вписанъ князь Алексѣй Никитичъ, бывшій ктиторъ монастыря. Чудотворной здѣшней иконы Богородицы я не видалъ: лѣтомъ эта икона въ ходъ идетъ, большую часть лѣта пробываетъ въ Трубчевскѣ, гдѣ жители приносятъ ее къ себѣ въ домъ и служатъ ей молебны, которые поютъ очередные монахи изъ Челнскаго монастыря. Чолнская чудотворная икона приплыла къ мѣсту, на которомъ теперь стоитъ монастырь; по Деснѣ въ челнѣ, — поэтому и монастырь получилъ названіе Челнскаго. Преданіе говоритъ, что она писана преподобнымъ Алимпіемъ, знаменитымъ Кіевскимъ иконописцемъ.

— Гдѣ здѣсь, батюшка, пройти къ пещерамъ? спросила меня богомолка старуха, когда я вышелъ за монастырскую ограду полюбоваться мѣстностію монастыря.

— Не знаю, отвѣчалъ я.

— Пойдемъ, батюшка, выѣсть поищемъ. Какъ не найти? чай, на родъ пойдетъ къ пещерамъ, и мы за народомъ.

— Пойдемъ, матушка!

— Вотъ сюда, сюда, подъ гору, говорила старуха, сходя съ крутой горы.

— Подъ гору-то ты, матушка, сойдешь, сказалъ я: — какъ только на гору взбираться будешь?

— Отчего же не взобраться?

— Да видишь, какая крутизна; а тутъ, на бѣду, никакой тропиночки не видно; по дорожкѣ всё бы легче было.

— Ничего, родимый!

— А какъ не взойдешь?

— Молятвы Клеона преподобнаго помогутъ.

— Котораго Клеона преподобнаго?

- А вотъ того, который въ этихъ пещерахъ спасался.
- Давно онъ жилъ?
- Нѣтъ, не очень давно.
- Что жъ, народъ его помнитъ?
- Какъ не помнить! человекъ святой былъ! А молиться станеть, — сказывають, за всеночной всякій канонъ долго пѣлъ!.. Не даромъ Десна рѣка свой путь перемѣнила.
- Это какъ?
- Она текла, Десна-то, подъ самимъ 'номыстаремъ, а за молитвы Клеопа, вишь гдѣ пошла!
- Да чѣмъ же теперь лучше?
- А какъ же? Номастырь, 'номастырскую гору не подмываетъ.

26 июля. Защитный городъ Погаръ, Черниговской губернии.

Изъ монастыря я, послѣ обѣдни, пошелъ на дорогу, идущую изъ Трубчевска на Погаръ. Я уже говорилъ, что Челнскій монастырь окруженъ со всѣхъ сторонъ лѣсомъ, и по этому лѣсу, съ одной стороны монастыря, разсыпаны курганы и на многихъ изъ нихъ растутъ вѣковья деревья. Говорять, что еще въ самое недавнее время весь правый берегъ Десны былъ покрытъ дремучими лѣсами; теперь этихъ лѣсовъ нѣтъ; если и попадаются, то очень небольшіе, какъ, напримѣръ, около Челнскаго монастыря. Говорять, что въ старыхъ дремучихъ лѣсахъ было множество кургановъ. Что ихъ было больше теперешняго, это вѣроятно, но и теперь эти курганы идутъ непрерывною цѣпью по крутому правому берегу Десны; по крайней мѣрѣ, я могу сказать, что эту цѣпь кургановъ видѣлъ отъ Усока до Челнскаго монастыря. Въ самомъ Трубчевскѣ — городище. Городокъ — не что иное, какъ курганы.

— Кормилецъ, батюшка! Христа ради, сотвори твою святую милостыньку!

Я оглянулся: сзади меня стоялъ старикъ въ довольно ветхой свиткѣ, безъ сумы и безъ подсумка.

Черезъ минуту мы съ нимъ были пріятелями.

— Сядемъ-ко здѣсь, сказалъ я ему, садясь около дороги: — а закурю паппроску. Ты куришь?

— Не, не вживаю!

— А не вживаешь, не надо.

— Ты-то кури, мнѣ это ничего, говорилъ онъ, присаживаясь возлѣ меня, — ты кури!

— Какіе здѣсь курганы, дѣдушка? Откуда они у васъ взялись? спросилъ я его.

— То не курганы, то татарскія могилы, отвѣчалъ старикъ, улаживаясь получше сѣсть.

— Зачѣмъ же Татаръ хоронили здѣсь?

— Это было дѣтъ за сто, ато глядишь—и больше, номастырь наш Челнскій былъ богатый номастырь. Услыхали Татары про богатство номастырское... а Татары вѣры не нашей, Татары вѣры поганой, имъ что номастырь? Они грѣха не знаютъ-ти—святой номастырь, церковь-ти ограбить... имъ все едино, ти церковь, ти просто домъ!.. Задумали Татары, номастырь этотъ Челнскій ограбить, собрали силу несмѣтную и пошли на номастырь... Только игуменъ со старцами подняли чудотворную икону Челнской Богородицы и обошли кругомъ номастыря; тогда Татарове всѣ переслѣпли. Страхъ на нихъ такой напалъ... видѣть-то не видать ничего... отъ страху этого они и почали саблями другъ отъ дружки отмахиваться... Отмахивались, отмахивались, да другъ дружку, сами себя, всѣхъ до одного и позарубали... Старцы видятъ такое чюдо матушки Богородицы, вышли изъ номастыря, выкопали ямы, побросали, какъ собакъ какихъ поганыхъ, ихъ тѣла въ тѣ ямы да заметали землею; оттого и пошли эти курганы.

— А за Трубчевскъ къ Усоху—тамъ какіе курганы? Тоже татарскія могилы?

— Не, тѣ — не могилы.

— А что жъ?

— Тѣ — курганы.

— Отчего жъ пошли тѣ курганы?

— А кто ихъ знаетъ! Мало ли народъ что болтаетъ! всего не переслушаешь.

— Что же народъ болтаетъ?

— Болтаетъ народъ, что всѣ тѣ курганы какіе-то Кудеяры насыпали... кто ихъ знаетъ?

— Какіе же такіе Кудеяры были?

— Болтаютъ, что изстари жилъ какой-то народъ, Кудеярами прозывался; народъ былъ — злодѣй, безбожный, съ нечистою силою знался... вотъ тѣ Кудеяры и курганы понасыпали.

— Для чего же они, эти Кудеяры, курганы тѣ понасыпали? доби-
вался я у старика.

— А кто ихъ знаетъ!

— Народъ же что-нибудь да говоритъ, для чего Кудеяры этихъ
кургановъ столько понасыпали?

— Говоритъ народъ, отвѣчалъ старикъ, значительно понизивъ го-
лосъ, — говоритъ народъ, что въ тѣхъ курганахъ золото, серебро да
камни самоцвѣтные, да свѣчи восковыя; тѣ Кудеяры понакладывали, да
тѣми курганами все золото, серебро позасыпали.

— Для чего же?

— Клады клали.

— Находили эти клады?

— Нѣтъ, не слыхалъ я, чтобъ тѣ клады кому въ руки дались: ихъ
достать никакъ нельзя.

— Отчего же?

— Съ большими заклятіями положены.

— Будто теперь никто ужъ и не знаетъ заклятіи?

— Видно, мало знающихъ.

— А никто не пытался достать эти клады?

— Какъ не пытался? пытался, да только толку въ томъ мало:
роютъ, роютъ, а всё ничего не выроютъ. Вотъ первый Бугаевскій ба-
ринъ... какъ пойдешь къ Погару, Бугаевка тебѣ по пути будетъ... такъ и
старый Бугаевскій баринъ все имѣніе на клады потратилъ, а такъ и
умеръ: ни одного клада не нашель... А сколько денегъ потратилъ! все
имѣніе продалъ на клады эти.

— Отцы наши, родные кормилицы! заголосилъ сзади меня тон-
кій бабій голосъ.

Я обернулся: сзади меня стояла женщина лѣтъ тридцати съ не-
большимъ, съ виду очень здоровая, держа за руку мальчика лѣтъ пяти
или шести. Какъ мальчикъ, такъ и сама женщина были до-нельзя гряз-
но одѣты: по взгляду видно было, что они своей одеждой хотѣли произ-
вести сильный эффектъ на благочестивыхъ богомольцевъ.

— Ты отколь? спросилъ ее довольно грозно мой прежній собесѣд-
никъ-старикъ.

— Да мы изъ Любовна! отвѣчала женщина. А вы, родимый, сами
то изъ какихъ такихъ мѣстовъ?

— Мы крестьяне господина Апраксина, отвѣчалъ какъ-то съ раз-
становкой мой старикъ.

— Апраксинскіе! протяжно, не то подтвердительно, не то вопросительно, проговорила женщина.

— Да, мы Апраксинскіе! строго заговорил старикъ. А ты, баба молодая, работать не работаешь, а по міру ходишь; по міру ходишь—святой милостыней питаешься.

— А что жъ, что питаюсь?!

— А то, что грѣхъ большой!

— Какой же грѣхъ?

— Да кто тебѣ святую милостыню подастъ, на твою душу всё грѣхъ того, какъ на шею жерновъ, — вотъ что!... Вотъ какой грѣхъ!... Баба ты еще молодая, а ходишь по міру, святой Христовой милостыней побираешься да питаешься!

— А самъ-то ты не побираешься?! самъ Христовымъ святымъ именьемъ не кормишься?! завопила женщина-побирушка, горячася всё болѣе и болѣе.—Вишь какой святой! А ты посмотрѣлъ бы у меня на дворъ да на хату, да послѣ того ты бѣ меня и казнилъ, коли стою! Я побпраюсь, а онъ свой хлѣбъ ѣстъ!... У меня пять человѣкъ дѣтей, а работниковъ только и есть, что я одна!... Тоже учить!... А работниковъ только я да вотъ еще на помому чертенокъ!

Тутъ женщина — не извѣстно, для какой причины — дала своей помогѣ довольно значительнаго подзатыльника. Мальчишка-помога разревѣлся.

— Чего ты? крикнула на него мать, мазнувъ его по глазамъ, по носу и губамъ своимъ грязнымъ рукавомъ, думая тѣмъ привести въ надлежащій порядокъ несчастнаго ребенка.—Чего еще разревѣлся?... Вишь, учить умѣть, продолжала она опять въ пользу моего собесѣдника, — учить умѣть, а самъ, небось, по міру ходить, милостыней Христовой святою питается, а другимъ, поди ты, другимъ — грѣхъ!

— Я, матушка, слѣпъ.

Тутъ только я замѣтилъ, что мой собесѣдникъ слѣпой. Онъ такъ вольно себя держалъ, что я этого никакъ не подозревалъ; но довольно было взглянуть ему въ глаза, чтобъ увѣриться въ справедливости его словъ: на обоихъ глазахъ были бѣльма.

— А что жъ, что ты бѣльмастый! кричала баба, — а вишь, какой крикостый да здоровый!... Да и съ бѣльмами-то своими, захотѣлъ бы, нашелъ работу! Какой здоровый, а работать, небось, солоно!

— Матушка! заговорилъ старикъ, — матушка, кость только у меня широка, костью я широкъ, а силы-то: на гору взойду — задыхаюсь; право, на гору не взойду.

— Задыхаешься! на гору не взойдешь!.. а какъ посмотрѣть въ хатѣ, то подь кутómъ, небось, что твой кладъ!... Тамъ, небось, денжищевъ-то у проклятаго!

— Нѣтъ, матушка, не обиждай! Сродясь сумки да подсумки не надѣвалъ! Прошу Христа ради хлѣба насущнаго, даждь намъ днесь; а про запасъ, видить Богъ! видить Богъ, отродясь не просилъ! Станешь просить милостивую, другой день именемъ Христовымъ вымолишь хлѣба и на мѣсяцъ, такъ тотъ мѣсяцъ и по міру не хожу.

— Разсказывай!

— Да и разсказывать-то нечего!

— Знаемъ мы васъ....

— Дай Богъ тебѣ путь-дорогу, человекъ почтенный! сказалъ, приподымаясь, старикъ.

— Не поминай лихомъ! отвѣчалъ я.

— Али совѣсть взяла? пѣла свое баба; — али стыдно стало, какъ самому правду стали высказывать!

Старикъ повернулъ въ монастырь, баба юркнула въ лѣсъ, а я пошелъ на большую дорогу, подвигаясь впередъ къ Погару.

Жаръ стоялъ страшный; дождя давно не было; даже душно было; по все-таки богомольцевъ по дорогѣ было много, въ-особенности богомолокъ, и съ дѣтьми, и безъ дѣтей.

— Далеко до Бугаевки? спросилъ я одну женщину, которая вела за руку сынишку лѣтъ четырехъ, возвращаясь отъ обѣдни.

— Недалеко, родной, недалеко: верстъ какихъ шесть будетъ, а то еще пять... больше пяти не будетъ.

Простой народъ не любитъ обижать: всегда хочетъ порадовать хоть однимъ простымъ словомъ; такъ и теперь: отъ Челнскаго монастыря до Бугаевки верстъ пятнадцать, да, кажется, и семисотныхъ верстъ ⁽¹⁾. Я это зналъ и спросилъ женщину только, чтобъ съ нею заговорить. Она не хотѣла меня огорчить предстоящимъ длиннымъ путемъ, и потому, хоть на словахъ, да сократила дорогу.

Кстати припомню, что на вопросъ одного проѣзжаго: сколько верстъ осталось ѣхать? мужикъ отвѣчилъ: десять верстъ.

(1) Когда проложили лѣнію для шоссе отъ Курска до Харькова, то число верстъ увеличилось, хоть дорога и прямой сдѣлана. Это объясняется тѣмъ, что сперва версты были семисотныя т. е. въ 700 сажень, а не въ 500, какъ теперь.

— Какъ десять?

— Да десять, батюшка!

— Ты врешь, дуракъ! крикнулъ разсердившійся, неизвестно за что, проѣзжій.

— Чего ты ругаешься? сказалъ мужикъ: — скажу двадцать, и двадцать поѣдешь, здѣсь стоять да кричать не останешься; сколько скажу, столько и поѣдешь!

Итакъ женщина мнѣ общала только пять верстъ, вмѣсто пятнадцати, или и всѣхъ двадцати.

— Да какъ же такъ? спросилъ я ее: — говорятъ, отъ Челнскаго монастыря до Погара двадцать-пять верстъ слишкомъ, а отъ Бугаевки останется до Погара только верстъ десять; поэтому должнó отсюда до Бугаевки болѣе пяти-шести верстъ?

— По этому выходитъ больше, согласилась со мной женщина.

— Ты сама откуда?

— Изъ Любовни, родимой.

— А куда ходила?

— Къ обѣднѣ, родимой.

— И мальчишку что ли водила? сынокъ, чтоль твой?

— Сынокъ, сынокъ мой; водила къ обѣднѣ: прищачала. Надо съ малыхъ лѣтъ приучать Бога бояться.

— Правда, тетушка, правда твоя.

— Какъ не правда, родимой!... Что, Васюшка, уморились твои ноженьки? обратилась она къ своему сыну. — Дай возьму тебя на рученьки, ножки твои отдохнутъ.

Женщина взяла на руки мальчика, сняла съ головы повязанный сверхъ кички платокъ, закрыла голову сыну, и тотъ ту жъ минуту заснулъ.

Въ монастырѣ всѣ женщины, повязывая платкомъ кичку, распускали сзади по спицѣ концы платка, который — замѣтить кстати — обыкновенно бываетъ темнаго цвѣта; между тѣмъ, какъ здѣсь, вездѣ я встрѣчалъ женщинъ, повязанныхъ платкомъ, тоже поверхъ кички, чалмообразно. Этотъ головной уборъ тѣмъ болѣе похожъ на чалму, что самая кичка очень низка и что сложенный платокъ толсто наматывается къ низу. Панёвы здѣсь встрѣтилъ такія, какихъ въ Великой Россіи я не видалъ: здѣшняя панёва состоитъ изъ четырехъ, или иногда изъ трехъ полотницъ материн, приготовляемой изъ шерсти исключительно для панёвъ, и эти полотнища не сшиваются, а подвязываются кушакомъ, какъ зава-

вѣски; ежели панѣва состоитъ изъ трехъ кусковъ, то спереди панѣва не закрываетъ рубашки (1). Но во всякомъ случаѣ, состоитъ ли изъ трехъ, или четырехъ кусковъ, — надѣваютъ передникъ. Лѣтній костюмъ дѣвушекъ немногосложенъ: головиной уборъ состоитъ изъ платка, сложеннаго шарфомъ, которымъ обертываютъ голову, не закрывая макушки и завязывая спереди; волосы заплетаютъ или въ одну косу всѣ, или оставляютъ около ушей по локону, не заплетенному, или и совѣмъ не заплетаютъ. Остальной нарядъ — рубашка, подпоясанная поясомъ; иногда надѣваютъ передникъ, который закрываетъ грудь, животъ и ноги до колѣнъ.

— Отчего въ церкви, спросилъ я женщину, когда она услышала своего сына, — отчего въ церкви всѣ женщины были не такъ повязаны платкомъ, какъ обыкновенно?

— Какъ же можно, родимый, въ церкви платокъ скрутить? Въ церкви такъ нельзя.

— Отчего же?

— Да ужъ нельзя: въ церкви надо платокъ распустить. Хоть старуха, хоть молодая, а какъ идешь въ Божию церковь, повязывай платокъ что есть лучшей и концы распusti.

— Платокъ у васъ всегда купленный?

— У насъ только и наряду купленнаго, что платокъ одинъ; да и тотъ прежде, въ старые годы, не покупали: полотенцемъ повязывали, хоть и въ церковь идти; теперь дома-то и ходимъ съ полотенцемъ, а идти куды — всё платочкомъ повяжешь. А дома-то все свое носишь, не купленное.

— Полотенце вѣдь тоже надо вышить красными хоть нитками; краску надо, чай, тоже покупать?

— И, гдѣ покупать! Всего, другъ, не накупишься. Да какая у насъ и краска-то! Пойдешь въ лѣсъ, наскоблишь шкурки съ яблонки, вотъ тебѣ и вся краска готова.

— Когда же надо яблонку скоблить? спросилъ я: — лѣтомъ, или зимой?

— Вотъ объ эту пору и скоблить надо. Зимой у насъ никто и не скоблѣтъ.

— Яблонка-то вѣдь портится?

— Портится, да что въ ней толку-то? Здѣсь лѣсная яблонка кислая,

(1) Это украинскія плахты *Ред.*

съ лѣсной яблонки яблочка не скушаешь. А съ хороше́й какъ можно скоблить! Мы съ хорошей не скоблимъ.

— Вѣдь краски разные; какъ же вы красите одной яблонкой?

— Яблонкой красимъ въ красное, въ черное — ольховой коро́й, въ желтое — пупавки, ато и сандалу прибавляемъ.

— А что́, тетушка, можно зайти къ тебѣ, пообѣдать? спросилъ я, когда мы подходили къ Любовну.

— Да и звать-то миѣ тебя не зачѣмъ, отвѣчала баба: — печь поче не топила, да не знаю, досталъ ли хозяинъ мой хлѣба-то; ато во всей хатѣ во каково кусочка не сыщешь!...

— Да я тебѣ, родная, за обѣдъ твой заплачу, что́ будетъ стоять, сказалъ я. «Можетъ быть» думалъ я, «что́ баба и скушится.»

— И, родимый! Христось съ тобою! Что́ ты заплатишь? Коли бъ у насъ постоянный дворъ держали; ато хлѣбъ есть — какъ не накормить человѣка? да бѣда-то вся въ томъ: хлѣба, какъ есть, кусочка крошечнаго въ хатѣ нѣту....

— Отчего же у васъ такая бѣдность?

— Христось ее знаетъ!... Такъ, видно, Богъ далъ.... Хозяинъ у меня человѣкъ больной....

— Чего жъ онъ не лечится?

— Лечился, родной, лечился.

— Да что́ жъ?

— На лекарство не идетъ!

— Кто же его лечилъ?

— Да всѣ лечили! и здѣсь всѣ лекарки, и въ городѣ къ лекарямъ ѣздилъ....

— Чѣмъ же вы питаетесь?

— А что́ Богъ дастъ.

— Господа, что́ ль кормятъ?

— Мы не господскіе.

— Какіе же?

— Мы удѣльные.

— Да вѣдь надо что-нибудь ѣсть; дома хозяинъ больной, хлѣба не добудеть.

— Я работаю.

— И всю семью кормишь?

— Чего не заработаю, міръ подаетъ.

— Что́ же ты, по міру ходишь?

— А что съѣлаешь? Придется, вѣсть нечего, — нужда заставить и по міру идти.

— И сынишка твой ходитъ по міру?

— Изъ лѣсу въ поборъ не пускала! какъ то рѣшительно отвѣчала баба.

— Отчего же?

— И сама-то пойду, такъ дѣтямъ про то не скажу; чтобъ дѣти про то и не знали.

— Отчего же?

— Привыкнетъ христарадничать съ измалку, — работать-то я не заставишь послѣ.

— Дѣло, родная!

— Какъ не дѣло, родимый!.. Ну, прощай, родимый! Спасибо тебѣ за путь, за дорогу!

— Спасибо и тебѣ.

Женщина пошла на деревню, а я пристѣлъ у колодезя, гдѣ уже слѣдѣло нѣсколько человекъ прохожихъ изъ Трубчевска, возвращавшихся съ лѣсныхъ работъ домой на рабочую пору, и богомольцевъ изъ Челнскаго монастыря.

— Что, братцы? спросилъ я, поздоровавшись; — можно здѣсь у кого пообѣдать?

— Ну, нѣтъ, братъ, отвѣчали мнѣ: — здѣсь въ Любовно не пообѣдаешь: негдѣ.

— Отчего же?

— А для-того: хлѣба ни у кого нѣтъ.

— И не покупаютъ?

— Купила-то нѣтъ; ато для-чего нельзя? было бъ куцило — былъ бы и хлѣбъ.

— Народъ что ли ужъ очень бѣденъ?

— Куда жъ богатъ! Нашъ братъ мужикъ завсѣгда деньгами скитается; объ деньгахъ мы и не толкуемъ; стало быть бѣденъ, коли и хлѣба корки нѣтъ.

Изъ Любовна я повернулъ влѣво и зашелъ въ Хотяинновѣ въ одну избу. Изба стояла на некрытомъ дворѣ; противъ избы, аршинахъ въ пяти, стоялъ амбаръ, соединенный съ избой развалившимся навѣсомъ. Избушка была худенькая, маленькая: не болѣе 6 — 7 аршинъ въ свѣту, т. е. отъ одной стѣны до другой, и безъ стѣнецъ. Когда я вошелъ, пони-

лая женщина что-то наливала въ деревянную чашку для мальчика лѣтъ трехъ.

— Здравствуй, хозяйка!

— Здорово, родимый!

— Можно у васъ отдохнуть?

— Отдохни, кормилецъ! Видишь, какая жара стоитъ. Объ эту пору куда пойдешь?

— Ну, хозяйюшка, дай пожалуста напитокъ.

— Изволь, родимый, испей водицы; вода холодная, только что съ колодезя принесла. Да ты не пей такъ-то воды: на жару это не хорошо, говорила прिवѣтливая хозяйка: — на жару выпьешь чистой водицы — жажду не утолишь, жажда пуще возьметъ; а ты возьми кусочекъ хлѣбца, пожалуй, да водицей и запей.

— Дай же мнѣ кусочекъ хлѣба, попросилъ я хозяйку, когда она мнѣ поднесла ковшикъ воды.

— Да у меня хлѣба ни крошки нѣту! отвѣчала, съ самымъ веселымъ взглядомъ и улыбкой, моя хозяйка.

— Какъ нѣтъ?

— Да ни крошечки!

— Чѣмъ же вы питаетесь?

— А нѣ, попробуй! сказала она, подвигая ко мнѣ чашку, изъ которой ѣлъ мальчикъ.

Я попробовалъ: что-то жидкое, пряное, безвкусное, травянистое.

— Что это такое? спросилъ я.

— Каша, кормилецъ.

— Изъ чего ее варила?

— А пойдешь въ поле, ржи натрешь да я сварюшь: рожь-то не дозрѣла, такъ теперь на кашу на день натрешь, тѣмъ и кормишься... Коли бѣ посолить хоша, то скусишь была бѣ; ато соли-то нѣтъ; а безъ соли скусу того въ кашѣ не будетъ.

— И молока нѣтъ?

— У насъ на деревнѣ не сыщешь ни у кого: надежь быть—всѣхъ коровъ повычистило.

— Плохо жѣ вы, родная, живете.

— Э, кормилецъ! У людей и того нѣтъ. Есть, что и хуже насъ грѣшныхъ живутъ.

— А развѣ есть?

— Какъ не быть!

— Да гдѣ же?

— Возьми хоть а—скихъ: тѣ еще... куды хуже насъ, бѣдные, мучаются!

— Чѣмъ же вы лучше живете?

— У насъ хоть лошадка есть; всё работать можно; а работать будешь — и хлѣбъ, Богъ дастъ, будетъ; а тѣ — безлошадники, на половину лошадей нѣтъ: какъ имъ справляться? имъ по-вѣкъ справиться нельзя.

— Сходи, хозяйшка, перебилъ я хозяйку, подавая ей мелочи около рубля серебромъ, — сходи купи хлѣба, поѣдимъ.

— Да у насъ столько не купишь печенаго хлѣба, сказала хозяйка, взглянувъ на деньги.

— Все равно, ты муки купи да хлѣбовъ напеки.

— Да тебѣ какъ же ждать?

— Я послѣ зайду, тогда и поѣмъ, отвѣчалъ я, выходя изъ избы.

Послѣ неудачной попытки пообѣдать въ Хотьяиновѣ, я пошелъ къ Бугаевкѣ, дорогой пустынной, то лѣсомъ, то полемъ. И для кого такая широкая дорога между Трубчевскомъ и Погаромъ (въ 30 сажень)? я никакъ догадаться не могу. По дорогѣ до Бугаевки я видѣлъ одного только мужика, вышедшаго съ проселка.

— Куда идешь? спросилъ я.

— Да бѣда надо мной такая стряслась, что одинъ только Богъ святой знаетъ, какъ бѣду эту и разхлебать будетъ.... Горе такое....

— Какое горе?

— Какъ, другъ, не горе? Лошадь пропала!

— Давно пропала?

— Да ужъ третій день бѣгаю, спрашиваю; да гдѣ ее съищешь! Знать, совсѣмъ въ-чистую пропала.

— Хорошая лошадь?

— Хороша ли, дурна, — всё свой животъ!... А вору какая же воля брать дурную? Воръ, разумѣется, выбираетъ что ни самую лучшую изъ всего табуна.

— Откуда жъ у тебя увели лошадь?

— Со двора проклятый свелъ. Стали мы ужинать; поужинали, хотѣли въ-ночное ѣхать; а тутъ хватъ — лошади нѣтъ! Кинулся туда, сюда, — нѣтъ какъ нѣтъ!... И ума не приложу, что съ головушкою горькою своей дѣлать!

— Жаль мнѣ тебя, братъ, а помочь, самъ знаешь, помочь этому дѣлу не могу.

— Куда помочь!

— Часто у васъ лошадей крадутъ?

— Какъ не часто!... Только и послышишь: то тамъ тройку свели, то тамъ пару; недѣли не будетъ, какъ около насъ никакъ ужъ лошадей семь свели.

— За одинъ разъ?

— Нѣтъ, нонче сведутъ у меня, завтра у тебя.... Такъ обидѣли, такъ обидѣли....

— Скоро хватились, какъ же вы не догнали вора? спросилъ я.

— А какъ его догонишь? Загонить ее въ лѣсъ, тамъ его, вора-то, и не найдешь.

— Услышишь: лошадь заржетъ....

— И лошадь у вора никогда не заржетъ.

— Не заржетъ?

— Не заржетъ. Воръ привяжетъ къ хвосту камень; хочетъ лошадь заржать, надо лошади хвостъ поднять, а въ хвосту камень; лошадь вспомнить про камень и не заржетъ.

Отъ Хотьянинова или Хотьянновки до Бугаевки нѣтъ ни одной деревни; только версты за двѣ стоитъ въ лѣсу небольшой хуторъ. Выйдя изъ этого лѣсу, вы сей-часъ же переходите въ Черниговскую губернію. Здѣсь мѣсто вышло пуповиной и передъ вами открывается великолѣпный ландшафтъ: поле, склоняясь въ лѣвую сторону, мѣстами примыкаетъ къ рощамъ, а мѣстами теряется за горизонтомъ; едва версть за десять, виднѣется Погарь; вправо у самой опушки нѣсколько крестовъ. Ужъ не могли ли несчастныхъ корчемщиковъ?

Въ Бугаевкѣ первый шинокъ, стало быть *вольница*, стало быть и Малороссія началась. Сколько разъ мнѣ ни случалось вѣзжать въ Малороссію, я замѣчалъ всегда шинокъ почти на самой границѣ, и въ этомъ шинкѣ народу вездѣ труба нетолченая!... Кто ѣдетъ въ Малороссію — встрѣчу справляетъ съ вольницей; кто выѣзжаетъ въ Россію — прощается съ шиномъ, съ хорошей вольной водкой. Великороссіяне, живущіе часто за десять верстъ отъ границы, тоже часто заходятъ погулять въ шинокъ. Вѣдь шинокъ не то, что кабакъ. Въ кабакъ, кромѣ водки, можно найти только прошлогодніе калачи, бублики и изрѣдка ржавую селедку. Да и самъ цѣловальникъ не похожъ на хозяина: у цѣловальника за-частую и хозяйства никакого нѣтъ, и весь домъ не домъ, а одинъ ка-

бакъ. Въ шинкѣ для кабака собственно отведено небольшое мѣсто, а въ остальной домѣ вы найдете мѣсто и отдохнуть, и закусить вамъ подадутъ. Такъ и въ Бугаевкѣ мнѣ, по постному положенію, подали луку съ квасомъ. Хмѣльного народу, по обыкновенію, въ шинкѣ было много, и всё бабы: однѣ шли съ богомолья изъ Челнскаго монастыря, другія пришли съ какихъ-то крестинъ — доканчивать крестины.... Костюмъ былъ на всѣхъ одинъ, но говоръ слышался и южнорусскій и сѣверный, и, какъ сѣверный говоръ сбивался на южный, такъ и въ южномъ много слышалось сѣвернаго. Во многихъ кучкахъ запѣвали пѣсни или совѣмъ малороссійскія, или хотя и русскія, но большею частію на малороссійскій ладъ. Малороссійскіе напѣвы, впрочемъ, слышатся довольно далеко отъ границы Малороссіи: я слыхалъ эти напѣвы въ Малоархангельскомъ, Мценскомъ уѣздахъ Орловской губерніи и даже въ Новосильскомъ Тульской губерніи; а въ Копаревкѣ, за сорокъ верстъ отъ Трубчевска къ Дмитровкѣ, гдѣ мнѣ случилось быть на свадьбѣ, я не слыхалъ ни одного напѣва свадебной пѣсни сѣверно-русскаго: всё южныя.

Въ шинкѣ все шло громче и громче, шумнѣй и шумнѣй, и все безтолковѣй и безтолковѣй. И я, вида, что тамъ дѣлать нечего, пошелъ по деревнѣ. У одного двора сидѣлъ у воротъ мужикъ.

— Помогай Богъ! сказалъ я ему, усаживаясь около него на какую-то колоду.

— Милости просимъ! отвѣчалъ мужикъ. — Сядись, братъ, отдохни со мной.

— Эко, сколько народу у васъ въ шинкѣ! сталъ я заговаривать съ нимъ.

— Народъ, знаешь, идетъ со всѣхъ сторонъ въ Бугаевку въ шинокъ: здѣсь водка дешевая, да и *крупоче*, чѣмъ въ Трубчевскѣ; вотъ народъ и взялъ такую *привычку* ходить въ Бугаевской шинокъ: другой, сердчный, бѣжитъ и невѣсть откуда на дешевку.

— Скажи пожалуста, отчего у васъ на этой сторонѣ деревни хаты стоятъ на дворѣ, а на той, къ барскому дому — на улицу?

— На этой сторонѣ постройка старинная: какъ дѣды строились, такъ и теперь строятъ; а тамъ почали строить всё по-новому: всё хаты на улицу.

— Отчего же?

— Тамъ господскіе живутъ; господа ихъ перестроили на свой ладъ, а мы люди вольные, мы казаки, — живемъ, какъ наши отцы, наши дѣды намъ позволили.

— Теперь вѣдь нѣтъ господскихъ крестьянъ; такъ бывшіе господскіе будутъ перестраиваться по-старому, или уже такъ и останутся, какъ господа ихъ построили?

— Нѣтъ, такъ и останутся... куды имъ!...

— Отчего же?

— Они мужики.

— Теперь всѣ вольные почти совсѣмъ, только временно обязанные; а уладятся съ господами, и совсѣмъ будутъ вольные люди тогда.

— Всѣ будутъ мужики.

— Да отчего же?

— Сказано въ писаніи: »отъ лося родятся лосенокъ, отъ свиньи— поросенокъ.«

— Ну, такъ что жъ?

— Мужикъ привыкъ подъ господскимъ страхомъ жить; безъ этого страху мужикъ пропадетъ: настоящимъ человѣкомъ не сдѣлается никогда.

— Это, братъ, не ты говоришь — зависть твоя говоритъ! сказалъ я ему на это.

— Помогай Богъ! проговорилъ въ чуйкѣ, какъ послѣ оказалось, погарскій мѣщанинъ-сапожникъ, человѣкъ лѣтъ двадцати-пяти или восьми, рослый и здоровый.

Я обрадовался новому собесѣднику: разговоръ нашъ съ прежнимъ товарищемъ былъ какъ-то не ловокъ: или мнѣ приходилось съ нимъ согласиться, или спорить съ нимъ. Согласиться мнѣ не хотѣлось, а спорить — значить учить, а отъ этого я рѣшительно разъ навсегда отказался: изъ этого ничего никогда не выйдетъ, да и время даромъ только пропадетъ.

— Объ чемъ толкуете? спросилъ мѣщанинъ, тоже присаживаясь къ намъ.

— Да всѣ объ волѣ.

— А что объ волѣ толковать?

— А то толковать, отвѣчалъ мой мужикъ-козакъ, — то толковать, что отъ этой воли всѣмъ будетъ плохо.

— Нѣтъ, дядя, сказалъ мѣщанинъ.— Ты возьми только то: всѣ будутъ вольные; всякому человѣку богатѣть можно, никто его и не тропеть, тогда и нашему брату-мѣщанину не въ примѣръ лучше будетъ. Теперь что ты возьмешь съ мужика? съ голаго, что съ святого, взять чего!...

— А разбогатѣетъ мужикъ?

— Разбогатѣеть мужикъ?... Тогда и ты около него поживишься, сытъ всё будешь!

— Это какъ?

— А такъ: взять теперь хоть меня; сошью я сапоги; много у меня мужикъ купить? онъ бы и радъ купить сапоги тѣ, да купить-то не на что; мужикъ безъ сапогъ, а ты безъ денегъ! Теперь ты, положимъ, рыбу ловишь; мужикъ бы и взялъ у тебя рыбки, да взять-то нельзя: безъ денегъ ты ему рыбки не дашь; ты и сиди со своей рыбкой, а денегъ-то и у тебя нѣту, и тебѣ купить что надо, ты не покупаешь, какъ ни плохо, а такъ пробавляешься.

— Отъ лося — лосенокъ, отъ свиньи — поросенокъ! проговорилъ угрюмо козакъ.

— Нѣтъ, дядя! попомни мое слово: всё пойдутъ лоси; свиньямъ воду не будетъ, всё свиньи переведутся...

— Переведутся?

— Переведутся, дядя!

Оба замолчали.

— Пойди напиться, сказалъ, послѣ нѣсколькихъ минутъ молчанія, козакъ.

— Вынеси и мнѣ водички, попросилъ мѣщанинъ: — ишь жара какая стоитъ!

Козакъ вынесъ воды и подалъ мѣщанину.

— Будь здоровъ кушамни, прибавилъ онъ съ поклономъ, когда мѣщанинъ взялъ ковшъ съ водой въ руки и началъ пить.

— Благодаримъ покорно, отвѣчалъ тотъ, выпивши воду.

— Не хочешь ли и ты? спросилъ меня козакъ: — вода у насъ ужъ очень легкая.

— Сдѣлай милость, дай, дядя!

Козакъ опять принесъ воды, и съ тѣмъ же привѣтомъ подалъ мнѣ.

— Славная вода! сказалъ я, поблагодаривъ хозяина за воду и отдавая ему ковшъ.

— И вода у насъ хороша, да и озеро у насъ такое доброе. Такого другого и не сыщешь.

— Чѣмъ же оно доброе?

— А тѣмъ оно доброе: никогда никому никакого зла не сдѣлало; никто изъ самыхъ стариковъ не запомнитъ, чтобъ наше озеро малому ребенку какую *вреду* сдѣлало.

— Какой же вредъ можетъ сдѣлать озеро?

— Въ нашемъ озерѣ ни ребенокъ... да не то что ребенокъ, а надо сказать цыпленокъ, и тотъ не утонулъ. Ти лѣто, ти зима — озеру все равно, всё озеро доброе.

— Какъ называется ваше озеро?

— Святое озеро называется.

— Почему жъ его такъ назвали?

— А потому его назвали Святымъ, что озеро доброе очень!

До Трубчевска отъ Дмитровки дорога иногда идетъ лѣсомъ, а отъ Трубчевска къ Погару лѣсъ идетъ дорогою: среди распашанныхъ полей, на которыхъ не видите ни кусточка, лежитъ широкая дорога, указной тридцати-саженной мѣры, и по этой-то дорогѣ растетъ лѣсъ, оставляя довольно мѣста для прохожихъ и для немногочисленныхъ своихъ проѣзжающихъ, а поэтому и лѣсъ не мѣшаетъ проѣзжающимъ, а равно и проѣзжающіе — лѣсу.

— Чей это хуторъ? спросилъ я встрѣтившуюся мнѣ бабу, отойдя отъ Бугаевки верстъ шесть или семь.

— Это не хуторъ.

— А что жъ?

— Это шинокъ.

— Въ шинкѣ можно напиться?

— Что же? можно.

Я пошелъ къ шинку.

— Здравствуй, служивой! сказалъ я сидѣвшему на порогѣ отставному солдату.

— Здравствуй, братъ!

— Можно попросить напиться?

— Можно: попроси у Жиды.

— Здѣсь шинкарь Жидъ?

— Жидъ; здѣсь всё пойдутъ шинкари жиды; въ Бугаевкѣ былъ послѣдній шинкарь изъ Русскихъ.

— Тамъ отчего же Русскій?

— По всей той границѣ шинкари изъ Русскихъ; трубчевской откупщикъ снялъ всё шинки по границѣ, да и насажалъ изъ Русскихъ, чтобъ водку въ Россію не перевозили.

Я вошелъ въ шинокъ, а за мной и отставной солдатъ. Въ шинкѣ сидѣла Жидовка-дѣвка, лѣтъ 20 слишкомъ, да Жидовка-женщина, лѣтъ подъ сорокъ.

— Эй, Жидовá! крикнулъ за меня солдатъ. — дай человѣку напиться чего! да поскорѣй!

— Да чего же? спросила оторопѣвшая Жидовка.

— Да чего-нибудь! Только ты, почтенный, воды не пей: хуже пить захочется; а спроси-ка полкварти пива — лучше будетъ.

— Коли станешь со мной пить, спрошу пива, отвѣчалъ я солдату, — ато не надо.

— Пожалуй! побалуемъ пивомъ! Эй, Жидовá! скорѣй полкварти пива давай!

— Только пойдемъ изъ шинка, тамъ гдѣ-нибудь выберемъ мѣстечко, тамъ и пиво выпьемъ.

— Пойдемъ, сядемъ на бугорокъ.

— Давно въ отставкѣ? спросилъ я солдата, когда мы съ нимъ сѣли за пиво.

— Да ужъ давно: съ 834 года въ-чистую уволенъ, отвѣчалъ солдатъ.

— Когда жъ ты въ службу пошелъ?

— Въ службу пошелъ я въ 806 году.

— Долго же ты служилъ?

— Да послужилъ-таки Богу и великому государю; всего-на-все моей службы больше двадцати-восьми лѣтъ насчитаешь.

— Много, чай, видѣлъ на своемъ вѣку?

— Какъ не видать?

— Ну, а когда лучше было служить: въ прежнія времена, хоть въ 806 году, или теперь?

— Съ которой стороны возьмешь: съ одной стороны было лучше прежде, съ другой теперь стало лучше. Льготы солдату стало больше.

— Чѣмъ же?

— Одежа стала легче. Теперь что солдатская одежда? Все равно — ничего!... Самъ и одѣнется, самъ и раздѣнется... Выскочить зачѣмъ изъ фронта, — самъ и раздѣлся, самъ и одѣлся, и опять во фронтъ.

— А въ-старину?

— Въ-старину было не то. Бывало, не раздѣнешься самъ, а одѣваться! не то что самъ, а одинъ и не одѣнетъ! Бывало, веревкой опояшутъ да кряжемъ скручиваютъ, а поверхъ веревки протупею надѣнутъ. Опять взять штаны, что лѣтнія, что зимнія натянуть — вошь не подлѣзетъ; все равно, какъ оболъютъ штанами ногу ту!... А стануть пудрить!...

— А тебя развѣ пудрили?

— А какъ же?

— И косу носилъ?

— Нѣтъ, косы не носилъ, а такъ борошномъ завпвали да пудрой посыпали.

— Кто же? Другъ друга?

— Нѣтъ, солдатъ такъ не сдѣлаешь; на это были особенные парукмахыры; завѣтъ тебя парукмахырѣ, патреть голову саломѣ, а послѣ мукой посыпетъ; кисти у нихъ такія были; возьметъ онъ кисть эту, обмокнетъ въ муку, наставитъ кисть на голову, да и толкасть кулакомъ по кисти, а мука-то на тебя и сыпется.... Бывало, завтра надо въ парадъ, такъ съ вечера начать убираться... намажутъ голову саломѣ, обсыпать тебя мукой, такъ спать-то и нельзя: муку оботрешь, волоски помнешь!... Такъ и сидишь цѣлую ночь, и къ стѣнкѣ прислониться нельзя, и на руку не облокотишься!... Да и муку-то покупали на солдатскія же деньги....

— Сами солдаты покупали муку?

— Нѣтъ, изъ солдатскихъ денегъ вычитали на муку, а покупало — — начальство. Да и вся служба солдатская стала не та.... Какая теперь служба? солдата никто не смѣй пальцемъ тронуть! Этого я не хвалю. У насъ, бывало, солдатъ учить можно было, а теперь какъ его выучишь? Бить его нельзя: какъ ему службу, нужду солдатскую укажешь? безъ битья рекрута въ настоящіе солдаты и не произведешь!

— Отчего же?

— Такъ, не произведешь.

— А солдату теперь лучше?

— Солдату? какъ можно! На половину... куда на половину!...

Третью часть прежней службы не осталось! — —

— Чѣмъ же сперва было лучше?

— Начальство было лучше.

— Чѣмъ же начальство было лучше?

— А всѣмъ, за что не возьмешь! — — Тогда были начальники крѣпкіе, твердые....

— Тѣ крѣпкіе начальники били солдатъ, а теперешніе, ты самъ говоришь, не бьютъ.

— Да и за солдата не стоятъ.

— А прежніе стояли?

— — — Стояли!... Теперь солдата погавятъ въ хату къ мужику, все равно, что его и нѣтъ у тебя на квартирѣ.... Да еще что? Хо-

зяину тотъ солдатъ воду носитьъ, дрова рубить.... Ну, а прежде — — придетъ, бывало, на квартиру солдатъ, — — спроситъ солдатъ чего, хоть птичьего молока, хозяйка давай!

— Ну, а ежели нѣтъ у хозяйки?

— Гдѣ хочешь доставай хозяйка, хоть жаромъ духъ пускай, а солдату давай!...

— Что жъ, хозяева жаловались начальникамъ вашимъ? спросилъ я.

— Жаловаться?!.. Ну, этого не было!

— Отчего жъ?

— Ну, нѣтъ! жаловаться не ходили: пожалуется — хуже будетъ хозяину. — —

— Отчего жъ теперь солдаты такъ не дѣлаютъ?

— Попробуй-ка теперь какой солдатъ то сдѣлать, такъ сей-часъ къ начальнику, а отъ начальника теперь никакой заступы!

— А при тебѣ были другіе начальники? спросилъ я, когда тотъ пересталъ говорить.

— Всякіе были; я только одно скажу: старинные начальники — — заступу дѣлали — — солдату — — Только за службу и спрашивали.

— А за службу спрашивали?

— За службу спрашивали. Былъ у насъ майоръ изъ хохловъ же, изъ насъ: — — Ну, а на службѣ — держи ухо востро! — — меньше двухсотъ пролокъ и не отсчитывалъ.... — —

— И любили его солдаты?

— Нельзя было не любить: своего ни за что солдата не выдастъ.... А и лихой былъ командиръ: ничего не боялся, никого отродясь не трусилъ, хоть кто будь. Разъ мы пришли въ Петербургъ; привели насъ на какую-то улицу Грязную; на этой улицѣ Грязной сталъ смотрѣть насъ Аракчеевъ....

— А ты видалъ Аракчеева?

— Какъ не видалъ? Тутъ же на смотре бывалъ Аракчеевъ; такъ былъ маленькій, черномазепькій, каржавенькій.

— Такъ что же Аракчеевъ на смотре?

— Приѣхалъ это Аракчеевъ смотрѣть насъ... тогда къ царскому параду готовились.... И то не такъ, и это не такъ! И то дурно, и это не хорошо!.. — —

— И Аракчеевъ ничего?

— На ту пору ничего; только вышли мы на Царицынъ Лугъ; вышли наши армейскіе, вышла и гвардія. Приѣхалъ самъ царь Александръ Павловичъ, и Аракчеевъ приѣхалъ. Царь скомандовалъ, Аракчеевъ скомандовалъ гвардіи, да не ту команду объявилъ,— гвардейцы и перемѣшались. А тутъ майоръ верхомъ на лошади...а и лошадка была плохенькая: такъ кобылка куцунькая... Майоръ-то перещеголялъ гвардейцевъ, — — и своихъ армейцевъ выставилъ!... — — А тутъ подѣхалъ царь. — «Спасибо, майоръ, спасибо!» говоритъ царь майору, — — а Аракчеевъ такъ и остался.

— Такъ и ничего майору Аракчеевъ и не сдѣлалъ? спросилъ я рассказчика.

— На ту пору ничего.

— А послѣ?

— Послѣ къ чему-то привязался — — Аракчеевъ.

— А Аракчеева солдаты любилъ?

— —

— Да Аракчеева никто не любилъ: ни великій князь Константинъ, ни генералы, ни солдаты.

— А въ сраженіяхъ Аракчеевъ каковъ бывалъ? спросилъ я. — Хорошъ?

— Аракчеевъ и въ сраженіяхъ не былъ ни въ одномъ. — —

— А ты бывалъ въ сраженіяхъ?

— Э-э! бывалъ!... Я въ самое сраженіе-то почтай всю службу прошелъ.

— А въ какихъ же ты сраженіяхъ былъ?

— Да я всѣ кампаніи выслужилъ: и съ Французомъ, и съ Шведомъ, и съ Туркомъ... Только съ Французомъ больше всѣхъ войны у насъ было: сперва мы Прусаку помогали, а тамъ война была у насъ съ Французомъ же, какъ Французъ Москву сжегъ; а тамъ самѣкъ Французу два раза ходили.

— И ты бывалъ?

— А какъ же? бывалъ!

— Такъ ты много-таки видывалъ?

— Видывалъ! Сперва говаривали: «бывалый человекъ: не изъ семи нечей хлѣбъ ѣдалъ», а я про себя скажу: не въ семи царствахъ-государствахъ хлѣбъ ѣдалъ!

— Въ какихъ же ты царствахъ-государствахъ хлѣбъ ѣдалъ?

— А давай считать. Прусаку помогали, у Прусака были, — это

разъ; подъ Турка ходили, Турокъ—два; у Шведа — три; какъ Француза гнали, тутъ земель много прошля.

— Какія жъ тамъ земли?

— Тамъ много всякихъ: тамъ Саксонія, Буварія, Австріяны — такъ. жемгульный народъ... Еще земля, гдѣ наша царевна Марія Павловна живеть, — не велика земля, не большая, а хорошо живутъ... да тамъ много земель, и не пересчитаешь.

— Хорошо тамъ живутъ?

— Всяко бывають: кон хорошо, а бываетъ кон, что и дурно, ато и вовсе плохо.

— Гдѣ же плохо?

— Да вотъ хотъ Австріяны.

— Австріяны плохо живутъ?

— Плохо! Сами-то Австріяны, настоящіе, тѣ живутъ хорошо; а другимъ-то у нихъ ужъ очень плохо!

— Какимъ же другимъ?

— Ты развѣ не знаешь? Была Польша царство, а сосѣдомъ у Польши царства: Австріяны, Прусакъ да мы; сосѣди сговорились промежь собой, да и разисали по себѣ Польшу. Такъ приписнымъ-то къ Австріянамъ, не настоящимъ, ужъ очень плохо! бѣдно живутъ!

— А прочія земля?

— Турокъ живеть не хорошо; у тѣхъ повѣрья нехорошія.

— Какія жъ у нихъ повѣрья?

— У насъ — Христосъ, Богородица, Николай угодникъ, а у Турокъ только и есть, что одинъ Мугамедъ.

— Какой Мугамедъ?

— У Турокъ онъ самый и есть за всѣхъ. А такъ, распутный человекъ. «Вина», говоритъ, «не пей, а женъ сколько хочешь держи.» Вотъ и вся ихъ вѣра; а Турокъ ему одному только и молится!

— Только одному и молится?

— Одному! Вотъ еще Шведъ, не ловко живеть; не то, чтобъ не хорошо, а такъ: за большимъ хлюстомъ не гонится, — ему этого не надо совсѣмъ.

— А другія царства?

— Тѣ хорошо живутъ. Вотъ что Буварія, что Санонія, что земля, гдѣ живеть наша царевна, живутъ — и Боже мой!... Вотъ еще Французъ...

— Какъ тѣ живутъ?

— Да вотъ я у Француза два раза былъ, а больше полфунта хлѣба въ день и не съѣмъ.

— Отчего?

— Того да сегохватишь — ну, и сытъ!... фрукты разные.... А вина простого нѣтъ: всё вино ренское!

— Ренское вино лучше нашего?

— Ренское лучше: выпьешь стаканъ, два, хоть и три — ни рукой, ни ногой не владѣешь, а не ошалѣешь, память не отшибеть. Нашей водки выпьешь два стакана — и память всю отшибеть, и на другой день голова болитъ, а отъ ренскаго и голова не болитъ.

Павелъ Якушкинъ.

ЛИСТИ СЪ ХУТОРА.

ЛИСТЪ V.

ХТО ТАКИЙ »ХУТОРЯНИНЪ«.

Не здивуйте, добродію, що я замовчавъ бѣвъ изъ своїми листами. Мовчять люде й довше. Инший такъ замовкне, що пішешъ до ёго, пішешъ, та й покинешъ. Бачте, літомъ нашому брату хуторяніну не до писання, а теперъ — навідається до молотника, та й за книжку, або за піро.

Та що оцѣ? якъ ми зъ вами кумѣдно зішлися, що й досі ви не знаєте, хто я такий и де мене по Україні шукати, якъ-би часомъ трапилось вамъ завітати въ нашу сторону! Та й добрі люде, Оснівці, нехай-такі знають, що міні зъ своїмъ прізвищемъ критися нічого: якъ хто бѣ до мене звернувъ зъ бітого шляху, то, слава Бѣгу, знайдеться, чимъ пошанувати. Такъ отѣ мавъ я вамъ розказувати про всякі случаи и про наші прѣсті звичаї, та перше розкажу про себе самого.

Живу я, коли хочете знати, на ріцці Гѣтви. Гярва була въ старовину річка; воювали на нѣ козакі зъ Ляхами й Татарами не згіршъ, якъ и на Сулі, та лѣчилась якось така причина. (Сѣто люде, бачъ, такъ говорять.) Мати втікала черезъ Гѣтву одъ Ордѣ зъ дитиною, та й впустила дитину въ воду, та якъ почала плакати та вбиватись понадъ річкою та проклинати річку, то — сказано матерни слѣзи — почала річка сохти. Та ще розказують — познайшла та мати джерело Гѣтвине, та й заткнула те джерело; отъ и зовсімъ почала съ того часу пересихати Гѣтва. Тільки й поживляється вона, що боковими криничнями. Съ тихъ-

то криниччинъ вода въ Гóвтві дé-не-де по степáхъ леліе, а туди́ ближче къ Сулі, то й геть-такі́ ви́ліскуєтця и піскі́ ріє, náче й путяща́ якá річка. Та не про те мо́я річъ. На верхівв́яхъ тui-то Гóвтві єсть х́тірць Бéлебень. Ото́ жъ мій и х́тірць. Тамъ я собі́ живу́, и всі́ менé далéко навкругі́ знають, бо я й самъ прозива́юсь Бéлебнемъ-такі́. Спита́йте когó хочте́ понадъ Гóвтвою: »А де тутъ живé коза́къ Павло́ Бéлебень?« то й пока́жуть пзъ степовóго горбá, — кряжъ у насъ на степу́ єсть височéнный такий! — то й пока́жуть, такъ у доли́ні náче, волпчéнна купа дуби́нн, липи́нн, верб́и, єсть и тополі́ гостровéрхі, якъ дзві́ниця: »Ото́ х́тірць Бéлебень.«

Про ба́тька, дiда́ й прáдiда́ сво́го роска́жy коли́ йнколи́, бо то що́ слóво, то й истóрпя. Скáзано — старови́на, все тоді́ булó не такъ, якъ тепéръ настáло: и лю́де йнші́, и звичáй йнші́. На сей разъ́, коли́ хочете́, зна́йте тiльки́, що́ нí панотéць мiй — перóмъ надъ нимъ́ земл́я — нí дiдъ́ не подали́сь у ту сл́ужбу, що́ вíдумали́ въ насъ́ Нiмци́, якъ́ засiвали́ на Украiні́ дворiнъ. А булí лю́де замóжнi, то́ вже́ не ко́му́ бъ́ и панувáти по-нiмéцькiй, якъ́ не iмъ́. Отъ́ же́ нi: зостáлись прóстпми́ хуторя́нами и чéсноi свíти зъ́ сэбе́ не ски́нули. А що́ вже́ про прáдiда́, то однó слóво — що́ вiнъ́ зъ́-мáлку́ бувъ́ чýрою́ въ кошовóго́ Сiркá, и въ́ Сiбiръ́ ёгó́ проважáвъ, и на́ Запорóжжя́ зъ́ нимъ́ вернў́вся. Отъ́, мóже, ви́ й не зна́єте, що́ слáвний́ лицаръ́ Иванъ́ Сiркó́ одвiдавъ́ Сiбiру́ такъ́ сэмо́, якъ́ и Пали́й Семéнь. Коли́сь и про́ се́ роска́жy вамъ́, якъ́ не докў́чу́ своiмъ́ поклáдливимъ́ хуторськiймъ́ писáннямъ. Такъ́ бáчте, якóго́ гáрту́ булó́ нáше́ ко́дло! Дóма́ ми́ не рослí мазў́н-чвкáми, мамíями, то́ пóслí й на́ панство́ не квáпплiсь. А булí пiдступи́ й пiдъ́ нашъ́ рiдъ́. Знахóдили́сь такí добрóдií зъ́ нáшпхъ-такí рóдичiвъ. що́ повискáкували́ я́кось у́ старши́ну́ чинóвню, повдягáлись у́ нiмéцькí гáлáнци́ и повростáли въ́ те́ купц́я, що́ *бурхо́мъ* прóзвано. То́, булó, й кáжуть́ нáшимъ́, настóящимъ́ ужé́ Бéлебнямъ́: »Одáй́ мiнí сюди́ сво́го́ сíна, я́ ёгó́ щасли́вимъ́ зроблю́: чоло́викомъ́«, кáже, »ёгó́ зроблю́.« — »А, бодáй вась́ хiвдí щасли́вими́ тамъ́ робiла!« булó́ нáпнí мiжъ́ сэбе́ гóвóрять. »Бачъ́, де́ въ́ iхъ́ лю́де зъ́ дiтeй́ вихóдять!« Та́ булó́ й задáсть́ хлóпця́ у́ низовí степí: »Отъ́ де́ тоби́ наў́ка, якъ́ у́ свíтí шука́ти щáстя, якъ́́ чоло́викомъ́́ бў́ти мiжъ́́ людьми́!« Бо́ й тамъ́ у́ насъ́́ булí́ рó-

дпчі, а коли не рідпчі, то приятелі, товариство давне, — ще дучче рідпчівъ.

Тимъ-то порядкомъ, добродію, и менé туді заслано на якій-ся часъ. Бувъ я съ панотцémъ на ярмарку въ Полтаві. Гулявъ мій панотéць пзъ Черномóрськимъ чумаками. Міні й байдужé, що вінъ такъ зъ ними братаеця, ажъ тутъ ужé й до мене у нихъ діло дохóдить. Трéба жъ вамъ попереду ще звáти, що старосвiцькi мiде нiколи въ свiтi не бували пзьявнiми. Весéлпмъ вони бували на пiдпiтку и вськi чудасiи вптворяли, а щобъ звалiтись, нiчого не памятаючы, — зъ рóду я сéго на своєму рóдовi не бачивъ. I.o щó то бувъ пiдпiтокъ у старосвiщиву? Но горiлка, не запiканка, не варенуха була тутъ найголовнiйша рiчъ, а гáрне слóво за чáркою. Слóвомъ упивáлись наші дiдi й батькi, а не трiнками. Се вже тепérъ такъ повелóсь, що всi вiмують и сэрцемъ и слóвомъ, та тiльки й звáють, що горiлкою собi óчи заливати.

Такъ отъ, середъ сáмого бéнкету, говорiли-говорiли гóсти, спiвали-спiвали — я слухаю; ажъ ось панотéць кивнувъ на мене, пiдзвáвъ, та й каже: »Синку мiй Пáвлюку, дитино моя любá! порá тобі мiжъ людьми почáти жити. Идi лишéнь ти зъ оцими чумаками та подивiсь Бóжого свiту.«

Почувши таку рiчъ, я — нiде правди дiти — у слéзи. А панотéць-покийничокъ: »Не плачъ«, каже, »дурно, Пáвлюку, а слухай, щó я тобі скажý. Ти въ мене любiй хлóпець дóма, та сéго зъ мене маю. Покажи себé мiжъ чужими людьми, далéко одъ домiвки, що ти справдi хорóшого рóду дитина. Тодi вертáйся до мене, будешъ мiні ще дорóжшiй, ще любiйшiй.«

Святi слóва! тепérъ-то я звáю, щó вони звáчили, а тодi я плакавъ, слухаючи. »Не прощáвшись нi зъ матусею, нi зъ сéстрами...« почáвъ бувъ я хлипаючи казати.

»Матуся вже съ тобою попрощáлась, мiй гóлубе!« каже панотéць, показéвши на новiй хрещиць, що панiмáтка надiла на мене, випроваая юючи въ Полтаву.

Я-такiй й постерiгъ, що вона чогóсь дуже була смутна, ажъ онъ чогó вт. неi въ óчяхъ слéзи блищали! А чумаки вже вáлку рiштують. Колi вони й воли попривганяли? Панотéць менé обвинявъ, поцiлувавъ, до сэрца пригорнувъ. »Отъ«, каже, »тобi й мáти, оцéй дядько, Кирило Порохнiя«, та й передáвъ менé Кирилови Порохнi вэз рукъ у рúки.

Чума́къ Порохня́ бувъ висо́кий, огрядни́й собі коза́рюга, все́лого по́гляду, не старі́й ще чолові́къ, га́рний — хочъ карти́ну зъ ёго малю́й. Я люби́въ ёго, що хоро́шихъ пісе́нь спи́ває, та чи дума́въ же то, щобъ оце́ міні зъ нимъ доведе́сь чу акува́ти?

Ру́шпи ми съ Полта́ви на́дъ-вечи́ръ. Недале́ко одѣ́хавши, ста́ли, ота́борились, воли́ повипряга́ли. Заходи́лсь ка́шу вари́ти. Лю́де все такі́ ласка́ві те чума́цтво Ки́рилове. Той у соні́лку мене́ поча́въ учи́ти, той пісню́ підъ соні́лку тихе́сенько відво́дить. А самъ Ки́рило, — що бувъ такі́ й геть-то підъ ча́ркою, — сівъ одда́ликъ усі́хъ, на важни́ці, и гукну́въ на все по́ле, мовъ у вели́кого дзвона́ вдари́въ:

Ой у полі́ крпиче́цька,
Вода́ протіка́е.
Ой тамъ чума́къ молоді́нький
Сі́рі воли́ шапува́е...

Хлопе́ць я бувъ тоді́ малі́й и не вчо́ний; не зна́въ ище́, що́ то за поэ́зія, що́ то за ча́ри живо́писі́ и гармо́нії. Огъ же чума́ки пе́рві мене́ все́го того́ поча́ли вчи́ти. На душі́ въ мене́ зроби́лось такъ, якъ бува́е въ поэ́та підъ часъ того́ душе́вного про́зору, що́ все́ на Бо́жому сві́ті ніби́ розмовля́е зъ ёго́ душе́ю. Га́рні въ насъ у ху́торі Бе́лебні́ ставі́ и дібро́ви понадъ ста́вами, та ві́колп я ні́ми такъ не вті́шався, якъ у степу́ га́ємъ зеле́нцмъ понадъ рі́чкою Во́рскломъ. Со́нце зайшло́ за степову́ рівня́ву и вдари́ло по висо́кихъ верхі́вьяхъ дубо́вихъ черво́нимъ сві́томъ, а по степу́ пішла́ здоро́ва, лю́ба прохоло́да. Во́лпки бовани́ють по стерні́, а въ гаю́ гуна́ одклика́ютьца на Ки́рилову пісню́. Тутъ запала́въ о́гонь підъ таганко́мъ. Кругъ о́гня — на́че карти́нами обста́вився чума́цький та́боръ: спя́ють на те́мному полі́ весе́лі, го́віркі лю́де, по́раютьца кругъ казанка́, шутку́ють, регочу́тьца. »И я вже чума́къ, не домо́на́рь. Мамі́ємъ ніхто́ вже мене́ не зва́тима.« Думка́ ся весе́лить мене́. Погляда́ю на роже́ві хма́ри по сінне́му небе́ві. Дале́ко-дале́ко за тимъ рівни́мъ по́лемъ піде́ на́ша доро́га!... »Побачу́ багато́ Бо́жого сві́ту; верну́сь до́дому вже не хло́пцемъ-пого́нничемъ. Бу́де що́ розказа́ти й само́му панотце́ві.« Ді́во яке́сь изо мно́ю зроби́лось. Самъ не зна́ю, чо́го міні́ гесе́ло міжъ чума́ками. Го́ді по до́мівці сумува́ти, — мовъ руко́ю одня́ло всі́ жа́лощі.

Не бу́ду вамъ докуча́ти всі́мъ тимъ дрі́язкомъ, съ котро́го

складається степові жпття чумацьке, та й чн е въ ко́го такé слóво, щóбъ чолóвика взявъ, та й перенíсь у степъ — щóбъ вінъ нáче своїми очíма на все те дивíвся, щó чумаковí передъ очíма перéйде? Роскаж́у хибá про свою хлопячу пригóду чумацьку, бо вона въ мене одна тíльки й бу́ла; а якъ-бí не ся пригóда, то хвалíвся бн своїмъ чума́цтвомъ, мовъ якимъ весіллямъ безпéчнимъ. Пшли ми степомъ. Я вже навíкъ до чумацькихъ звичáивъ, п мене вже на задíньому вóзi поса́жено за вартовóго. День бувъ тíхий, пого́жий. Почалó вечорíти. Се найкраща порá въ степу́. Дивíвся я, дивíвся на яснé нéбо, лéжачи догорí на своїмъ васáзi, та й засну́въ. И дóбре жъ мiвi засну́лось, коли не счу́вся, якъ п зъ вóза скотíвся! Уиáвъ, — сплю собі на шляху́. Коли жъ прокин́усь: дé це я? Нéбо надо мно́ю зóряве; збóку світить молодíкъ; трава́ рóсяна надъ шля́хомъ побли́скуе... Кругóмъ тёмно и тíхо. Диву́юсь я, щó се зо мно́ю! ажъ ось — чу́ю: гомоня́ть двóе; пд́уть шля́хомъ, пiдхóдять до мене; а я леж́у, дивлю́сь, щó вони́ за лю́де! Бáчу, що чумаки́, зъ батогáми. А се, бáчте, нáшi, отáборюючись, постерега́й, що мене́ нема́е, та й пшлí шля́хомъ шукáти. »Ось де вінъ, врáжа дитiна!« гукнé надо мно́ю Кири́ло Порохнí, та якъ ушквáрить мене́ батогóмъ, такъ я й зареготáвъ, пiдскóчивши. Зъ-рóду я дóма бiтий не бувъ (ми панотцí боя́лись безъ бiйки, а панiмáтки слухали безъ лáвки), такъ мене́, нáче гадiо́ка, чумацька пúга вкусiла. А вінъ удру́ге; а я навтéки, а вінъ ще лась, лась на весь степъ! »Такъ оттакiй сь тебе́ вартовiй!« Та я вже й не чувъ, щó вінъ казáвъ: поколотíвъ, якъ лошáкъ, до тáбору.

Ну, по прáвдi скаж́у: болiла мiнi та пúга; та нехáй би ще вдвóе, втрóе мене́ Кири́ло попоцвiгáвъ, тiльки щóбъ не глузу́вало зъ мене́ товари́ство. Надiйшовъ до тáбору отáманъ, а въ мене́ на очяхъ слéзи. Вінъ, спасiбi ёму́, й зупни́въ зáразъ регiтнiю́. И дóсi ёму́ за се дякую. Гáрний чолóвикъ бувъ, добря́щий. Вже-то не дурно панотéць оддáвъ мене́ ёму́ на цiле лiто... Эгé, тiльки на однó лiто; а я й не знавъ сéго. Чувáвъ я не разъ, якъ нашъ рiдъ вихóвувався на Запорóжжi, то думáвъ, що й мой оцé чергá припшлá у Вели́кому Лу́зi дубувáти; ажъ Кири́ло Порохнí росказáвъ мiнi, що вже мину́лись тi роско́шi Низовi Запорóзькi; Нiмóга вже тамъ вублитця; Запорóзци повтiкáли давнó вже за Дуна́й, а котрi осягли собі зéмлю пова́дъ Кубáнню, и вже

тутъ не тó, що було въ Січі; тільки й слави, що чумацтво та скотарство.

Походили ми чумакуючи по всіхъ ярмаркахъ одъ Полтави та ажъ до Катеринодара. Передъ Покровою зновъ опинились на Україні. Завітали въ Кременчукъ, переїздиво черезъ Дніпро по плавному тому мосту, коли зиркъ! назустрічъ панотецъ. »Годі, синку, чумакувати! Бúде съ тебе!« Зновъ я дома, и — що то, якъ ширше глянешъ по світу! ті жъ самі левяди и стави и горби степові навкругі хутора Белебни здались міні раємъ. Не знавъ я, що се за добро, поки не бачивъ стéну и моря. Тамъ свої дива, а тутъ свої, а, не знавши світу Бóжого широкó, не визнаешъ, чо́го що стоїть.

Оттакá-то, добродію, була моя заправа зъ-мáлку. Тимъ я, може, й зоста́всь прóстимъ хуторяниномъ, дарма́ що довелось міні зъїздити зéмель багáто и зъ усякими людьми наговоритись, и всякихъ книжокъ начитатись. Того́ бъ я бажавъ и йшимъ письменнимъ землякамъ. Нехáй би й вони рідного побиту прóстого не кидали и въ нимецькі звичаї не вдавались; нехáй би черезъ науку, черезъ освіту, прóстого нáшого лю́ду не мéншало. Ато́, хто вихопитця въ письменні, въ тямúці книжкові лю́де, — ужé й не нашъ. Нимецъ зъ ёго Нимцемъ, — півесць, а не чоловікъ, хочъ візьмі та й посади на сідало. Мій Бóже! чи то жъ нашъ прóстий лю́дь не вартъ, щобъ ми ёго́ образу подобилися? Тажé жъ ніяка наука тако́го правдивого сёрця не дасть, якъ у нáшого доброго селянина, абó хуторянина. Нау́кою ми тільки рóзуму собі прибільшумо. То либа́ жъ оцé розумве діло, щобъ ужé й рідну світу зъ себе скинути, що прочитавъ páру кнпжокъ нимецькихъ? Ні, въ насъ у хуторі Белебні, слава Бóгу, не такъ. У мене и сини́ й дóчки шóплять усякі мóви чужозёмні и одно́дно́го навчае, а про-тé — одéжа на їхъ прóста, недорога́, и вони́ въ мене зовсімъ-такі лю́де, а не паненáта.

Отъ же, коли хочете знáти, то величають мене́ лю́де пáномъ и въ світі, бо я, собі ца́ лихо, ухонивъ малéнького чивка́. Порáжали, бачъ, лю́де. Я ще тоді́ бувъ молодикомъ, а панотця́ вже на світі не було; то приятели́ столічні мене́ якось и вкóськали. То за це́ міні лю́де — звісно, не умісно — и дорекáють. Такъ ужé зъучено бідолáхъ. Що́ жъ? за се́ й гниватесь на їхъ шічого. Колибъ-то вони́ всі знали, у чо́му сила!.. ге, що́ й казати!...

Такъ оцѣ я, бачче, паную. Отъ, разъ, надъ вечеръ,—недавнми вже оцѣ годамъ, — пораюсь я въ себе на дворі, коли се — чунакъ старій у двірѣ увійшовъ.

— Здоріві були, пане!

— Здоріві бувайте й ви, ділусю!

— Чи пізнали?

Я дивлюсь: образъ гарний, благий такий. Голова наче срібломъ повіта, а білий усъ ажъ сяє. Здається, й знаю сего чоловіка, та ні!

— Кирило Порохня, пане! озвався дідъ. — А я жъ васъ, добродію, пую на степу цвігавъ!.. А теперъ прошу вашої ласки: нехай мої волюки по вашому степу походять.

Ну, що вже й казати! Зрадивъ я, мовъ рідного батька побачивъ. А Порохня, бачъ, стала у дорозі пригода: причепилось до его товариша якесь пикате начальство съ тії дрібноти, що тільки на малепкпхъ мухъ снує паутину. Отъ Порохня, чуючи, що я, черезъ своє письменство, де-сь-кимъ знаюсь, п вдавсь ото до мене, звернувши зъ великого чумацького шляху, чи не обороню я его товариша одъ напасти, та що-то запорозька людина!.. не знавъ, чимъ себе нагадати панові, та нагадавъ тимъ цвіганнямъ. Боже жъ мій, Боже! які жъ то веселі літа вінъ міні нагадавъ!...

Степ-поля, степ-поля.

Роскішъ мой!

Гді міні по васъ гуляти!..

Семпй десятокъ зачинаю, — не до літання вже по світахъ. Мұшу спідти дома.

КОЗАКЪ БЕЛБЕНЬ.

СБЛИЖЕНІЯ П СЛѢДЫ.

I.

ВОВКУЛАКИ (*)

(НЕВРО-ЛИТВИНЫ.)

Въ моей *Долинѣ* сдѣлалось скучно ; все, что красило весну и лѣто, улетѣло: и эти влюбчивые, тихіе соловьи, и роскошныя головки украинскихъ цвѣтовъ, пахучихъ, пвѣтущихъ вѣжно въ своей глуши; улетѣлъ ароматный воздухъ и яркій заходъ июльскаго солнца, спрятана уже въ омшаникъ и пасіка на цѣлые полгода, осталось послѣ нея только мѣсто, окаймленное вербами безъ листьевъ и заснувшей акаціей. Вечера сдѣлались длиннѣе; но небу начали бродить такія не родственныя, холодныя, свинцовыя тучи, — такъ же безжалостно гналь ихъ сѣверный вѣтеръ, какъ и срывалъ безжизненныя листья четырехъ грушъ, берегущихъ мою хату; проходишь цѣлый день, топчешь ихъ, эти бѣдныя засохшіе листья, а они словно стонуть подъ ногами!

И въ своемъ хуторѣ живу одинъ. Паскучила ли мнѣ прежняя бродяжническая жизнь подъ другимъ небомъ, или бранная военная, какъ сказала однажды мой знакомый, — я не хочу ни рассказывать, ни опредѣлять; только жить мнѣ одному совершенно не скучно. Когда весна тѣшитъ меня, грѣшного, молодою своею жизнью, я упиваюсь, говорить Иванъ Пазарычъ, студеной водой изъ криницы, оберегаемой крестомъ. Ымъ сочныя арбузы и дыни, такія душистыя, что аромату изъ одной достаточно было бы для сотни тепличныхъ; но когда настанетъ глубокая осень, за-

(*) Съ особеннымъ удовольствіемъ обращаемъ вниманіе читателей *Оско-*
лы на этотъ превосходный образецъ народопозученія. *Ред.*

пугаетъ челоѣка дождями и Богъ-знаеть-чѣмъ, тогда, вспомявъ, что естъ на свѣтѣ гдѣ-то теплые семейные уголки, кипучій самоваръ, за самоваромъ юная хозяйка, такая свѣжая и веселая, — по-неволѣ позовешъ къ себѣ въ хату одноглазого Омелька, моего alter ego, поговорить, потолковать и *пожалкуватиця* на осень.

Въ моихъ *Сближеніяхъ* одноглазый Омелько будетъ являться очень часто; а какъ эта старая людина, по своей легендѣ, дорога для моего брата Платона, какъ семейственное воспоминаніе, то я долженъ сначала немного остановиться на этой личности, довольно знаменательной и бурной, но непритворно-доброй и практически-умной.

Было когда-то доброе старое время во всѣхъ отношеніяхъ безконтрольнаго управления. Былъ вѣкъ тяжелаго произвола, пора башмачковъ съ краснымъ каблукомъ, пора воиновъ въ напудренныхъ парикахъ и послѣдняя минута хватски-закрученнаго уса, щярозолотого паса, жупана и закинутыхъ рукавовъ бархатнаго кунтуша, — время дукатовъ, таможень и воеводъ. Въ эту трескучую пору — дѣду моему, губернскому стряпчелу, какая-то бѣдная *Литвинка*, изъ своихъ Могилевскихъ лѣсовъ, принесла на хуторъ малаго ребенка; но гдѣ и кто былъ отецъ его, сама она не знала, и на вопросъ объ этомъ отвѣчала: «А спросите сами у жолнеровъ, которые проходили чрезъ Могилевъ и шли мимо моего окошка; много ихъ проходило на конякахъ, напѣваючи:

Пукѹ, пукѹ въ окбечко!
Віглянь, віглянь, дівчїночко,
Водї коню дай.

Кто былъ въ то время счастливѣе хуторянина, который *beatus, qui procul negotiis*, имѣлъ близъ Кіева: *и ставокъ и млинокъ и вншнєвий садокъ*, когда у него было все свое собственное: свои вареники, свои груши, свой медъ, даже собственное мѣсто для своей могилы, когда придетъ пора переселиться изъ этого великаго хутора, называемаго *мір-мъ*, въ небесный градъ Божій; а у дѣда моего, служаки Екатерининскихъ временъ, было много добра. Въ его Синаровкѣ нескучно было Омельку бѣгать по Парашинѣ и Поповой левадѣ, и рости, зимними вечерами, въ теплої хатѣ, освѣщаемой каганцемъ и подь-часъ лучиної, слушать рассказы стараго Мойсея Паламарчука о наѣздахъ узкоглазыхъ Татаръ, о Гайдамашинѣ, какъ тогда смутно было жить на свѣтѣ, о *великой зимѣ*; вѣроятно, ему не тягостно было лазить по деревьямъ и выдирать изъ гнѣздъ молодыхъ припетней и голубей на жаркое, а послѣ об-

лизываться, когда на *веселый штиль* ему доставалось нести на полумискѣ это вкусное жаркое для старого пана, застѣваго тамъ съ своими гостями побесѣдовать, при тепломъ вечерѣ, лунной ночи и выстрѣлахъ 12 *мужчирей*, изъ которыхъ такъ искусно палилъ старый Семень Гусятникъ. По обыкновенному порядку растительности, и Омелько долженъ былъ подойти подъ общіе человѣческіе законы — и вырасти; вотъ старшіе, замѣтивъ, что малому прошло уже время лазить по деревьямъ и копать земляныя пещки и пора ему заняться чѣмъ-нибудь подѣльнымъ, — общими совѣтомъ, въ хуторѣ состоявшіеся, опредѣлили Омелька — пасти скотъ на Кагарлицкихъ поляхъ, дозволивъ ему, въ видахъ снисхожденія, взять съ собою старую собаку, про случай волка, и сдѣлать сопіаку. Старательно ли пасъ молодой адъюнктъ часть своего стада, расчетливо ли онъ, укрывшись въ большой травѣ, выдвигалъ своихъ коровъ, чтобы хорошо полакомиться молокомъ, имѣлъ ли онъ встрѣчи, стѣрыми днемъ или ночью, съ сверкающими глазами волковъ, сколько разъ мокнулъ, обливаемый дождями всѣхъ временъ гола, — онъ положительно не помнить; только одно провзшествіе изъ номадной жизни, которое, конечно, и позабыть трудно, выпуклае осталось на его памяти. Это то, что играя и щелкая большимъ бичемъ, онъ концемъ его гырвалъ себѣ глазъ, и остался уже на всю свою жизнь одноглазымъ Омелькомъ; что, однако, не помѣшало ему, въ вѣкѣ болѣе зрѣломъ, курить люльку, переносить въ глухую полночь дешевую водку на вечерницы, волочиться за дівчатами, какъ слѣдуетъ доброму козаку, и наконецъ, наговорившись у перелазы съ Марусею, жениться на ней и послѣ самимъ старымъ ланомъ быть посаженнымъ въ одну изъ трехъ его пасікъ, на Большой Парашинѣ, которая когда-то видѣла Омелька разоряющимъ гнѣзда и бессмысленно истребляющимъ, для какихъ-то надобностей, ровный орѣшникъ и цвѣтушія вѣтви пахучихъ липъ. Долго ли, мало ли сидѣлъ онъ въ пасікѣ, не къ чему и намъ знать; однообразно ложился на его памяти годъ за годомъ; каждое лѣто тѣже самыя были хлопоты: чтобы хорошенько отцвѣлась первая лоза, сады, луга, лѣса, и пчелкѣ Божьей былъ бы взятокъ, чтобы она работала весело, выходила на *пріиру*, роилась какъ слѣдуетъ и на осень стояло бы въ незапертомъ амбарѣ старого пана съ десятокъ полубочекъ меду. А время всё шло да шло, и въ одно изъ его давно прошедшихъ мгновеній старого, веселаго, добраго пана не стало, а съ нимъ вмѣстѣ, при новыхъ хозяевахъ съ наклонностями къ городской жизни, не стало въ полномъ, благословенномъ хуторѣ ни пасікъ съ тысячею шей ичезъ, ни восьмидесяти дойныхъ коровъ, ни

трехъ плуговъ рогатыхъ херсонскихъ воловъ, ни мѣрки елисаветскихъ карбѳванцівъ, ни дорогъ, обсаженныхъ венгерками, ни монастырскихъ — лаврскихъ щепъ. Въ два, три года — — безмысленнаго управленія, все пародонаселеніе разбѣжалось, никѣмъ не кормленное, недѣваемое; все было разобрано, разхищено, раздарено безъ толку; выкопаны и съѣдены скотомъ щепы, выловлены изъ пруда ручные корошы, перенесены и самыя хаты въ другія сосѣднія села; весенняя вода вырвала плотину, — ушла и вода. Я думаю, Спнаровка грустила за своимъ добрымъ старымъ паномъ, на могилѣ котораго благодарное потомство не успѣло еще поставить креста.

Но тамъ еще оставался витающій сторожевой духъ. Это былъ Омелько; долго еще бродилъ онъ по знакомымъ ему шалынкамъ и лѣвадамъ. Съ пылкой Марусей онъ разошелся тихо, безъ всякихъ исторій. Ему не нравилось ея короткое обращеніе съ выдуманымъ кумомъ изъ Ржищева и новыя сподвицы, на которыя онъ не давалъ денегъ. Разъ высказавшись предъ нею, онъ послѣ уже хладнокровно слушалъ, когда люди говорили ему, что жена его въ Кіевѣ на базарѣ продаетъ шелконцу; томился только онъ за своей Спнаровкой, раскладывая *багѣтты* на старомъ баштанѣ, чтобы спечь немного картофеля для себя и своего вѣрнаго *Тарзана*.

«Какъ душа, непринятая Богомъ, долго я еще такъ дѣйствовала», говоритъ Омелько, «пока не пришло мнѣ на умъ, что я не крѣпостной же какой-нибудь, а просто ничей, что могу я выпросить у кого слѣдуетъ себѣ бумагу, чтобы никто ко мнѣ уже не привязывался; вѣдъ меня мать на рукахъ издалека, изъ Литвы, принесла; пойду я лучше, по законному, въ *свѣта*, когда здѣсь въ хуторѣ руина да безлюдье.»

Подумано—сдѣлано. Пришелъ онъ въ городъ, отыскалъ часть п жаливъ свою словесную просьбу начальствующему лицу, а начальствующее лицо, знакомое и дружное съ наслѣдниками хутора, сейчасъ же рѣшило его просьбу: — — съ прибавленіемъ кое-какого жесткаго словца, такъ свойственнаго многимъ въ древнійя *мимондоша*, выбросило Омельку изъ комнаты — на 25 лѣтъ — въ херсонскія степи.

Какъ онъ жилъ на Куяльникахъ, ловилъ на Тяпгултѣ рыбу, пасъ отары, косилъ траву, думалъ за Дунай къ Некрасовцамъ, и во время Крымской войны, возвратившись въ родныя мѣста, заплакалъ горькими, старческими слезами, охваченный украинскимъ вѣтромъ и напившись родной криничной воды; какъ онъ съѣлъ у меня въ пасѣкѣ, — я расскажу послѣ; теперь же прибавлю только, что въ продолженіе двадцати-пятилѣтней жи зии туриста, онъ ни разу не сидѣлъ въ тюрьмѣ и безъ всякаго

паспорта, какъ человѣкъ тихій, честный и уже ничего не просящій, никакому начальству не попался подъ руку.

А разговаривая съ Омелькомъ было очень нетрудно. «Навернѣте» (дайте тему), скажетъ онъ, я смотри—идеть уже его поэтический рассказъ о каменныхъ бабахъ, дѣвахъ-вояхъ, о сильно-могучемъ богатырѣ, дьячковомъ сынѣ изъ Стаекъ; скажетъ, отчего какая трава Божьею весною растетъ, какими зельемъ вылечить бѣшеную собаку, или заживить рану, изъ какихъ растений можно добывать губку, какъ *лютровать* (?) хорошій табакъ...

Но надъ мовиѣмъ хуторомъ стояла еще не настоящая осень, глухая и дождливая. Правда, приморозки по утрамъ кусали за руки, когда мы сажали по рвамъ и лугу вербовые колья, въ тѣхъ надеждахъ, что когда они будутъ такими огромными, какъ теперь тѣ, которые посажены во время проѣзда Екатерины II по уѣздной почтовой дорогѣ изъ Новгородъ-Сѣверска въ Черниговъ,—насъ давно, давно не будетъ на свѣтѣ; но зато къ полудню, или вѣрнѣе сказать, къ *раннимъ обѣдамъ*, солнышко еще тепло смотрѣлось на замороженное временемъ лицо Омелька, мою полу-лысую голову и въ кашу, которую мы варили въ *кабѣцѣ*, подъ открытымъ небомъ около пасѣки; и покуда, бывало, спрячется оно за гору, можно было еще поработаться, и въ продолженіе дня около чего-нибудь похлопотавши, въ теплой хатѣ сидѣть вечеромъ и *базікать*.

Сегодня разговоръ у насъ долго не вязался. Я приводилъ въ порядокъ названія украинскихъ растений, а Омелько вязалъ рукавицу. Въ промежуткахъ говорили мы о хорошихъ чабанскихъ собакахъ: какъ хорошо было бы и намъ ихъ имѣть! гдѣ бы достать ихъ? вѣдь не брать же за ними въ Крымъ или въ Балту. Омелько брался у Бубнова, на стени, по-просту — украсть *щеня*, если онъ не захочетъ продать или не подарить.

— Чтó у насъ на хуторѣ за собаки? Вотъ у дѣдушки вашего, такъ были настоящіе *британы*,—всѣ на цѣпяхъ, а сорвется съ цѣпи, такъ скотину, которую встрѣтитъ, и положитъ. А наши собаки что? дрянн! только Голый да Хайка и знаютъ свое дѣло. Слышите, какъ *ляскотятъ*? это на звѣря. Уже и пойдетъ проклятый волкъ подъ туманъ подкрадываться къ селянъ, чтобы украсть овцу или поросенка. Но еще рано, до Зачатія Лины недѣль пять; теперь онъ развѣ только въ одиночку шляется—не страшно. А спросили бы вы Мусійка, когда его съѣли волки? на первой недѣлѣ Пилиповки. Какой здоровый мужикъ былъ и охотникъ!... и ружье не помогло. Вѣдь сказано: иному человѣку или

скотинѣ уже на роду написано быть съѣденнымъ звѣремъ. Набралась когда-то душа моя страху, да и матери моей только послѣ уже говорилъ Пальчій старый, что то были не простые волки.

Я зналъ, что мой собесѣдникъ на этомъ не остановится. Я молчалъ, въ пріятномъ ожиданіи дальѣйшаго разсказа. Омелько, подумавъ немного, продолжалъ:

— Мнѣ, напримѣръ (отъ соприкосновенія съ разными сословіями, онъ выражается иногда книжно, по-лакейски), правда будетъ уже семьдесятъ лѣтъ.

— Какихъ тебѣ семьдесятъ? а не хотѣлъ ли я тебя сватать на Оксанѣ?

— Цуръ ей!.. Можетъ и болѣе; потому что вашего прадѣда я еще помню, а онъ умеръ за Екатерины, лѣтъ десять или пятнадцать послѣ того, какъ отъ ченцовъ отобрали села. Куда! мнѣ больше семидесяти лѣтъ; есть ихъ, можетъ-быть, до семидесяти-пяти. Вотъ, когда мать привнесла меня въ Синаровку, еще немного въ ней жило: одна еще только хата была, — сказано, большая, теплая, а насъ всего человекъ пять, не болѣе: Омелько, Лысунъ еще тогда былъ, мать, Пальчій и старый Паламарчукъ за хозяина.

— Не Семень ли, который ко мнѣ пріѣзжалъ?

— Нѣтъ, этого самого Семена Паламарчука батько; а батько его, знаете, кто былъ? Первый кѹларь у высокопреподобнаго архимандрита лаврскаго, Зосимы. Правда, и Семень уже *старъ чоловікъ*, но его не было еще на свѣтѣ, когда его отецъ у насъ хозяйничалъ на хуторѣ. Дѣдушка вашъ лѣтомъ-то забѣгаетъ на хуторъ, а зимою всё живеть въ Кіевѣ... Лѣса тогда были страшныя, непроходимыя около Днѣпра; проклятыя сахарни еще не вываливали ихъ въ пень, такъ какъ теперь, и лѣсъ-то, какъ старые люди, былъ здоровѣе, сильнѣе. Орѣшина росла, — большіе полозья изъ нее можно было дѣлать, а не то, что сосна или грабъ. Теперь — смотрѣть жаль — все *нівсчать*, не дають и дереву дорости вѣку. Звѣря въ лѣсахъ было тоже немало: кабанъ, волкъ и медвѣдь попадались часто. Я уже былъ такимъ, якъ *хлонецъ* Грицька Огородника, не знаю, какъ его зовуть; но только все, что тогда дѣлалось и говорилось, помню, какъ сегодня. Ну, скажите на милость Божію, почему же теперь все, что ни сдѣлаю сегодня, не дальше, завтра забываю? Сказано — *старѣнная старіість*. Было это послѣ *водохраней*. Днемъ мать всё было возится съ *днйщемо*, Пальчій рубаетъ дрова, а я, сказано, какъ неразумное дитя, подъ этотъ случай саночками спу-

скался съ горы; какъ слышу — завыли не своимъ голосомъ наши собаки; смотрю, вижу — семеро волковъ стоятъ, повѣсивши головы и опустивши хвосты, около воротъ нашей левады. Создателю мой! что теперь будетъ со мною! А Пальчій, — онъ былъ такой понурый и неразговорчивый, — знай кричатъ мнѣ: »Иди, дурню, въ хату, да сними шапку. Это ничего, это бѣдные *сіроми*.« Ну, въ хату! Дала мнѣ мать *свѣченой* водіці, что-бы со мною не было *переполоху*, и заставила сидѣть на печи. »Не бойся, говоритъ, дитиночко.« Правду сказать, немного таки испугался. — Вечеромъ, когда всѣ собрались къ вечеру, Пальчій и говоритъ Паламарчуку: »Знаешь, нашего Омелька *стайчанскіе* чуть не перепугали.« — »А что, всё ихъ восемь ходитъ?« говоритъ Паламарчукъ. — »Ні, только уже... скільки, Омельку?« спрашиваетъ меня Пальчій, — »Сімъ«, говорю. »Я сначала думалъ, что это собаки, а только что пересчитать успѣлъ....« — »Молчи, дурню«, каже мати. »Какіе же это, хлопці, волки-сіроми?« — »Это, жінко, всё штучки твоихъ родичей Литвинковъ«, говоритъ Пальчій. »Еще ты не заходила въ наши стороны — лѣтъ этому пятнадцать — шлялся у насъ Литвинокъ Михалко. То деготь гдѣ-нибудь учить гнать, то зимою, впросившись къ кому-нибудь въ хату, сидятъ себѣ нишкомъ на печи да плететь постолы. Года съ четыре въ нашемя краю, слава Богу, все было тихо, смирно; и Литвинокъ никому не дѣлалъ зла. Довелось ему одну зиму зимовать въ Стайкахъ у Гудзя. Народъ, сказано, заможній: два сына съ наймитомъ ходятъ на пятнадцати паровицахъ на Дошъ и въ Крымъ, который только-что взяли Москали отъ Татарскаго солтана, плугъ воловъ дома; невѣстка, самъ старый Гудзь; гдѣ жъ имъ было поважать Литвинка? Правду сказать, и смотрѣть на него было тошно. Вотъ какъ-будто вижу его передъ глазами: маленькій, плюгавенькій, въ лаптяхъ и порваной, поганой кожушинкѣ, съ головы у него колтунъ⁽¹⁾ такой *ойдливиий* висить, а смотри ты, какой былъ колдунъ да знахорь!« Колдунъ? каже мати. »Молчи, жінко«, говоритъ Пальчій (а онъ былъ такой *жорсткій, немовлящій*): »великій колдунъ, сказано — Литвинъ. Просидѣлъ тамъ Михалко у Гудзя до Евлокіи; уже порядочно повернуло на весну; гонять старый Литвина изъ хаты: »Иди, говоритъ, куда хочешь; довольно съ тебя моей хаты, смотрѣть на тебя гадко, что и *нужа* тебя, а ты нужу їшь.« — »Не будетъ же у тебя, Гудяю«, отвѣчаетъ ему Литвинъ, »ни нужи, ни само-

(1) Plica polonica.

му тебѣ чего ѣсть, и въ семьѣ всей твоей всѣхъ въ осьмнадцать лѣтъ будете звѣрями бѣгать да *хилить* съ голоду передъ народомъ Божьимъ голову, покуда какая-нибудь христіанская душа не упробитъ за васъ Господа. « Вотъ они всѣ, сыновья, невѣстки, Гудзиха, самъ Гудзь и стали волками; ходятъ теперь по свѣту голодными, потому что имъ запрещено ѣсть: ни на человѣка, ни на звѣря кинуться не могутъ, только опустятъ голову и хвосты да воютъ. Миѣ (говоритъ Пальчій) сама титариха рассказывала, когда шла въ Кіевъ на богомолье; еще говорила, что гдѣ-то этотъ самый Михалко цѣлую сватьбу оборотилъ, но какой-то чернецъ изъ Выдубицкаго монастыря отчиталъ ее.»

— А ты же, Омельку, что думаешь? спросилъ я его, останавливая (онъ уходилъ ужинать):—правда ли этому?

— Извѣстно правда, отвѣчалъ онъ съ убѣжденіемъ, достойнымъ прежняго легковѣрнаго Грека ⁽¹⁾:—что Литвинъ, то колдунъ.

Удивительно, до какой древности доходятъ у нашего народа преданія, легенды, таинственное вѣрованіе въ непостижимое, извѣстныя уже тысячелѣтіе назадъ, какъ поразительно соотносятся онѣ, съ преданіями доисторическихъ народовъ, которые когда-то проходили и заселили Русь!

Я совершенно согласенъ съ мнѣніемъ М. А. Грабовскаго, что сравненіе преданій нашего народа съ преданіями, извѣстными уже Геродоту, было бы достойнымъ трудомъ для человѣка, любящаго Украину. Общая фазіономія преданій — одна и та же: Каудаль или Мирсиль, царь Сардскій, любимцу Гигесу показываетъ свою жену нагою, желая убѣдить, что она красивѣйшая изъ женщинъ; обиженная царица подговариваетъ Гигеса убить царя и выходить за него замужъ. Преданіе, не разъ встрѣчаемое въ сказкахъ, включительно до г. Ржевусскаго, который то же повторяетъ въ своемъ разсказѣ о Desprocie Rascyi i Rapu Nymieskiem. Амазь, заболѣвъ, посылаетъ къ Дельфійскому оракулу спросить о причинѣ болѣзни. Въ сказкахъ и пѣсняхъ Украины, даже и въ современномъ быту, не бѣгутъ ли къ знахарькамъ? Легенда о музыкантѣ Аріонѣ, который переплылъ море на дельфинѣ, дала поводъ преданію, записанному В. М. Б—з—скимъ, что каждую субботу съ мутныхъ волнъ Чернаго моря выходятъ морскія чудища (*половина жінки — половина риби*), поютъ пѣсни, а наши чумаки, слушая эти

(1) Mirum est quo procedat graeca credulitas, говоритъ Плиніи.

пѣсни, разносятъ ихъ по цѣлой Украинѣ. Можетъ быть, и въ Литвинѣ Омелька живеть Невръ Геродота?

За человѣческой вѣкъ, говоритъ Геродотъ, до Даріева похода въ Скицію, Невры должны были покинуть свою сторону, потому что имъ не было житья отъ змѣй, которыхъ много водилось въ ихъ землѣ и еще болѣе наползало изъ пустынныхъ окрестностей⁽¹⁾. Оставивъ родиву, они по-неволѣ поселились у Будинновъ (своихъ сосѣдей славянскаго племени, жившаго, вѣроятно, далѣе на востокъ), земля которыхъ поросла густыми лѣсами, и въ самомъ дремучемъ бору есть большое водообильное озеро, окруженное трясниною и тростинкомъ, а въ томъ озерѣ водятся выдры и бобры и еще другія животныя съ четыре-угольными рылами. Хвостами этихъ животныхъ опушиваютъ платья, а..... ихъ полезны отъ истерическихъ припадковъ (IV, 108, Геродотъ).

Въ такомъ подробномъ и точномъ описаніи обширной Будинской страны, никто не найдетъ съ Манертомъ Донской степи. Въ придонскихъ степяхъ нѣтъ трясинъ, тогда-какъ онѣ сплошь являются около Пинска, Мозыря, гдѣ и до-сихъ-поръ дремучіе лѣса, въ которыхъ по-вынѣ водятся бобры, выдры и кунницы, которыхъ Геродотъ надѣ-

---

(1) На половинѣ теченія Днѣстра, народъ и понынѣ рассказываетъ о большихъ змѣяхъ, которыя будтобы тамъ водятся. Преувеличенныя описанія иногда надѣляли ихъ исполинскимъ размѣромъ, и память объ этомъ сохранилась еще до-сихъ-поръ. Такъ, извѣстный польскій натуралистъ, езуитъ Ржончипскій, утвердительно говоритъ, что большія змѣи (*Polozz*, слѣдственно боа Шинія), покрытыя твердой чешуей и отъ осьми до десяти аршинъ длины, обитали въ степяхъ украинскихъ и достигали величины и толщины большой палки. Но и въ новѣйшихъ сочиненіяхъ встрѣчаются подобныя басни. Говорятъ, что лѣтъ за сорокъ видѣли около Одессы огромныхъ змѣй, которыя пожигали собою траву, имѣли на головѣ огненные вѣнцы и такъ далѣе. Конечно, ни одинъ настоящій естествоиспытатель не вѣритъ такимъ рассказамъ. (Я видѣлъ въ 1768 году въ кунсткамерѣ въ Петербургѣ нѣкоторую змѣю съ короною, въ спиртѣ, которой кожа есть тончайшая и блестящая; содержатъ оную за королеву всѣхъ змѣй, почтаемую отъ многихъ славныхъ авторовъ за баснословную. «Дѣтскій Атласъ 1771, Ф. Дилтея). Въ 1829 году, на пути къ Черному Морю, я самъ слышалъ, говоритъ Эйхвальдъ, что въ Рыбницѣ на Днѣстрѣ, около ста-девяносто верстъ отъ Одессы къ сѣверу, одинъ помѣщикъ видѣлъ страшную змѣю въ десять аршинъ длины и въ четверть толщины. Самыя большія змѣи которыхъ лично наблюдалъ я въ южной Подоліи, но болѣе къ Бугу и Днѣпру, были *Coluber sauromates utrabilis*, Палласа. При двухъ дюймахъ толщины, они были до шести футовъ длиною; но какъ и эта длина довольно значительна въ сравненіи съ другими туземными породами, то здѣсь и поводъ ко всѣмъ преувеличеніямъ.

лаеть четыре-угольными мордами. Стоить только взглянуть, по словамъ Эйхвальда, на карту Пинскихъ болотъ, чтобъ указать въ этой лощинѣ большое озеро времянь Геродотовскихъ. Здѣсь стекается множество рѣкъ для образованія Припети. Вся эта, изрѣзанная рѣками, лощина, по новѣйшимъ тригонометрическимъ стемкамъ, у Бѣлина и близъ Пинска, едва на шестьдесятъ-восемь сажень выше морской поверхности, тогда какъ немного къ сѣверу фольваркъ Пудевича у Новогрудка возвышается на сто-пятьдесятъ-одну сажень надъ уровнемъ Балтійскаго моря; а на югѣ, къ истоку Случи, подымается уже Аврачинская возвышенность, раздѣляющая эту водяную систему. Значительное пониженіе Пинской земли, и отсюда къ востоку по Припети до самаго Мозыря,, дѣлаеть этотъ край обширнымъ водоемомъ для всѣхъ рѣкъ, которыя сливаются въ него во множествѣ съ сѣвера, запада и юга, и прежде, когда не было еще никакихъ предохранительныхъ мѣръ отъ наводненія, онѣ легко могли образовать одно большое озеро. Извѣстіе объ немъ не могло не дойти до свѣдѣнія черноморскихъ колонистовъ, которые торговали мѣхами и получали этотъ товаръ отъ Невро-Будиновъ, и должно было обратитъ на себя вниманіе Грековъ.

Кромѣ того, говоря о Неврахъ, Геродотъ описываетъ ихъ еще *кудесниками*. Сябры и поселявшіеся у нихъ Элліны рассказываютъ, что каждый Невръ, по разу въ годъ, превращался въ волка, а тамъ опять принималъ прежній свой видъ. Что они ни рассказываѣтъ, а я не вѣрю; однакожъ они утверждаютъ это и еще клятвенно прибавляетъ Геродотъ съ обычнымъ своимъ простодушіемъ. Наконецъ, онъ называетъ ихъ *вшепдами*, потому-что, по неопратности, они размножили этихъ насѣкомыхъ, которыми и теперь всегда почти сопровождается колтунъ, — отвратительная болѣзнь, столь обыкновенная въ болотистомъ Полѣсьѣ, по низовьямъ Вислы и въ Литвѣ.

П. Р е в я к и н ъ.

Хуторъ Волча Долина.
Васильк. уѣздъ Кіевск. губ.

СТЕПНЫЯ ПИСЬМА.

ПИСЬМО 4-е. (1)

Главное неудобство для хозяйства Новороссійскаго края представляют засухи, но на послѣдніе два года — прошлый 1860 и 1861 — въ этомъ отношеніи нельзя пожаловаться.

Старожилы здѣшніе говорятъ: «если дождлива весна, то будетъ сухая осень; если сухая осень, то будетъ дождливая весна»; но прошлый (1860) годъ совершенно не оправдалъ этого замѣчанія, потому что дожди шли довольно исправно весною и осенью, лѣтомъ же, въ теченіе іюля и августа мѣсяцевъ, была порядочная засуха, которая, впрочемъ, хлѣбамъ не повредила, но зато пасіки сильно пострадали, такъ-что были примѣры, что пзъ выставленныхъ весною 150 пней, на зиму пришлось спрятать не болѣе 50-ти. Во время же уборки сѣна дожди были такъ обильны, что погноили даже сѣно, т. е. оно почернѣло еще въ копахъ, чрезъ что не годится на сбереженіе про неурожай. Всѣ прошлогоднія скверды, послѣ зимы, сильно осыли, что и доказываетъ недоброкачественность сѣна. При нашемъ жаркомъ лѣтѣ, сѣно обыкновенно сгребается на другой, а иногда и въ тотъ же день, какъ скосится, развѣ встрѣтится недостатокъ въ полурабочихъ, а это нерѣдко бываетъ; въ такомъ случаѣ оно можетъ пролежать нѣсколько дней. Впрочемъ, есть у насъ сортъ травы, которую нарочно оставляютъ въ покосахъ, пока не смочитъ ее дождь, — это чапалочъ (*Hierochlon borealis*).

Трава эта бываетъ весьма намъ полезна: она заводится обык-

---

(1) Первые три письма помѣщены въ журналъ *Сельское Хозяйство* за нынѣшній годъ.

новенно на истощенных поляхъ, съ виду очень походить на пырей (*Agrostis vulgaris*), но такъ горька, что, въ свѣжемъ состояннй, ея не ѣтъ никакое животное, и такимъ образомъ земля, по необходимости, оставляется въ покоѣ на вѣсколко лѣтъ и удабривается сгнивающею чаполочью. Какъ только чаполочъ начинаеть выводиться, значить земля уже достаточно удобрилась, или, какъ обыкновенно говорятъ, отдохнула. Плодородной же земли первый признакъ — растущій на ней ковыль, или кйло (*Stipa pennata*). Въ случаѣ неурожая травы, косятъ и чаполочъ, но въ такомъ случаѣ, какъ я сказалъ уже, ее оставляють въ покосахъ, пока она не смочится дождемъ, послѣ чего она теряетъ свою горечь и становится не только съѣдобнымъ, но даже здоровымъ для скота кормомъ. Замѣчательно, что другое, обыкновенное на нашихъ поляхъ горькое растеніе, полынь (*absinthum vulgare*), скотъ ѣтъ очень охотно, только молоко у коровъ, отъ этой нищи, получаетъ горькій вкусъ; этотъ вкусъ сохраняеть и сметана.

Я сказалъ, что въ гребцахъ у насъ часто бываетъ недостатокъ. Дѣйствительно — рабочихъ, т. е. косарей, приходитъ къ намъ очень достаточно изъ сосѣднихъ Киевской и Подольской губерній и Бессарабіи, но полурабочихъ, т. е. женщинъ и мужчинъ, не могущихъ косить, сравнительно очень мало. Лучшими рабочими считаются у насъ *фальчары* — Русины, приходящіе изъ Бессарабіи и Буковины. Название фальчары происходятъ отъ молдавскаго слова *фальча* (мѣра поверхности, немного больше десятины), потому что они нанймаются обыкновенно работать отъ фальчи. Недостатокъ въ полурабочихъ заставилъ нашихъ помѣщиковъ вводить у себя грабли, польза которыхъ признана всѣми. Прежде всего начали употреблять деревянные грабли Абазы, состоящіе изъ длинной жерди, обыкновенно трехъ-мѣриой латы, усаженной деревянными зубьями въ $\frac{3}{4}$ аршина длины, но эти грабли требуютъ ловкости и сноровки отъ рабочаго, что не всегда можно найти, а во вторыхъ — они слишкомъ громоздки, и поэтому и не вошли въ общее употребленіе. — Потомъ начали употреблять грабли системы Говарда (преимущественно фабрики Рансома и Симса), а наконецъ Лутковскаго.

Въ граблехъ Говарда каждый зубъ можетъ подниматься и опускаться, почему эти грабли могутъ хорошо работать на неровной почвѣ. Недостатокъ ихъ состоитъ, во-первыхъ, въ томъ, что они дѣлають слишкомъ малые валки, а во-вторыхъ, что человекъ долженъ идти за ними пѣшкомъ, — поэтому ихъ работа соразмѣряется не съ силой лошади, а съ силой человека, т. е. съ тѣмъ, сколько онъ въ состояннй выходить. Теперь

начали распространяться конныя грабли системы Лутковского; они от Говардовскихъ отличаются тѣмъ, что имѣютъ козлы, на которыхъ сидитъ человекъ, правящій лошадей, и имѣютъ большіе зубья, почему дѣлаютъ довольно большіе вальки. Подъ козлами устроена... которую человекъ нажимаетъ ногами, когда надобно выбросить сѣно. Урожай въ 1860-мъ г. былъ превосходный, но имъ мало кто воспользовался, потому что саранча поѣла большую часть хлѣба; особенно опустошительно дѣйствовала она тамъ, гдѣ выродилась. У меня саранча уничтожила ровно половину посѣвовъ, а въ другихъ мѣстностяхъ не оставила *буквально* ни одного колоса. Замѣчательно, что изъ всѣхъ хлѣбовъ больше всего не пострадало овсу, — прошлый годъ его рѣдко въ какомъ мѣстѣ не уничтожила саранча, а въ нынѣшнемъ онъ рѣдко гдѣ уродилъ, а, большею частью, позаросталъ бурьяномъ; по этимъ причинамъ онъ сильно вздорожалъ.

Осенью холода начались довольно рано, и дождей было очень достаточно, но снѣгъ долго не выпадалъ. Наконецъ 18 декабря сдѣлалась сильная вьюга и снѣгу намело не только достаточно, но даже черезъ-чуръ. Эта вьюга надѣлала много бѣдъ: людей и скота много погубило, дороги такъ позасыпало, что, въ теченіи нѣсколькихъ дней, не было вовсе проѣзду, позаносило и пообрушивало много строеній и почти всѣ колодцы.

Дороги пришлось прокладывать табунами, т. е. если была надобность куда-нибудь ѣхать, то предварительно надо было прогнать по этому направленію табуны лошадей, чтобы сколько-нибудь протоптать снѣгъ. Такъ-какъ, по причинѣ глубокаго снѣга, были проложены очень узкіе дороги, то, при мало-мальски тяжеломъ экипажѣ, чтобы не засѣсть въ снѣгу, наши помѣщики принуждены были запрягать лошадей, съ выносомъ, безъ форейторовъ, какъ говорятъ Поляки: з *вісца*. Прошлую зиму это была у насъ модная ѣзда.

Скотъ, находившійся на *тырлахъ* (мѣста, гдѣ даютъ ему кормъ въ степи, на открытомъ воздухѣ) въ описанную вьюгу, меньше пострадалъ, но близъ построекъ много его подушено снѣгомъ. И у меня задушило снѣгомъ одного верблюда и пару воловъ; снѣгомъ замечено было довольно скота, но поодкапывали; животное задыхалось только въ такомъ случаѣ, когда на него наметано было снѣгу больше сажени, а если меньше, то оставалось живо, потому что отъ дыханія образовывалось въ снѣгу сверху отверстіе, куда, хоть въ небольшомъ количествѣ, протекалъ свѣжій воздухъ; по этимъ отверстіямъ и находили замеченный скотъ.

Подъ Балтой, по слухамъ, 18 декабря, замерзло 17 человекъ, и въ

другихъ мѣстахъ было много, въ этотъ день, подобныхъ несчастныхъ случаевъ. Вообще прошлая зима была у насъ очень снѣжная и морозная: морозы доходили до 30 градусо́въ, чего никто не запомнитъ. Снѣгу было такъ много, что всѣ говорили, будто весенняго разлива не выдержитъ ни одна плотина. Но эти опасенія оправдались только отчасти, потому что, какъ у насъ выражаются, *пустило* не вдругъ, а оттепели перемежались съ морозами, поэтому скоплявшаяся отъ таянiя снѣгу вода шѣла время уходить исподоволь. Впрочемъ, нѣсколько плотинъ было таки вырвано *второю водою*, но не всѣ, какъ опасались; а стоявшiя нѣсколько лѣтъ безъ воды всѣ наполнялись. *Первою водою* называется у насъ весенняя вода, текущая, когда земля еще не оттаяла (*не провала*); естественно, что тогда плотины, сковавшiя морозомъ, легче выдерживаютъ напоръ воды. *Вторая вода* — весеннее теченiе, когда земля уже растаяла; понятно, что тогда чаще страдаютъ плотины.

Кстати, расскажу про свой опытъ—употребить снѣгъ въ пользу садоводства.

Я сказалъ, въ началѣ этого письма, что главное неудобство нашего края составляютъ частыя засухи, которыя, при преобладающемъ у насъ глинистомъ грунтѣ, губельны для садоводства; какъ бы ни были сильны дожди, но если они непродолжительны, то деревьямъ проку отъ нихъ мало, потому что, при нашей волнистой мѣстности, вода скоро стекаетъ, не просачиваясь въ глинистый грунтъ до корней, и молодые деревья, въ первый годъ по посадкѣ, на половину пропадаютъ. Гибнуть они отъ засухи, большею частью, какъ говорятъ у насъ, въ *Спа́сиюу*, т. е. между 15 июлемъ и 15 августомъ: въ эту пору почти всегда бываетъ засуха; дожди же непремѣнно бываютъ, по замѣчанiю старожиловъ, хоть и небольшие, во время еврейскаго праздника Кушей, т. е. въ сентябрѣ мѣсяцѣ. Осенью (1860 г.) я посадилъ тысячу до двухъ дикихъ деревьевъ, въ видѣ живой изгороди, и когда (въ генварѣ мѣсяцѣ) снѣгъ около нихъ слегся, я приказалъ покрыть его гнилою соломой, полосой аршина въ два ширины, толщиной на четверть аршина, для того, чтобы снѣгъ и сырость сохранить возлѣ посаженныхъ деревьевъ на возможно продолжительное время. Эта мѣра мнѣ вполне удалась, потому что еще 1-го мая снѣгъ былъ подъ соломой, а сырость удержалась до сихъ поръ т. е. пока не начались осеннiе дожди. Изъ посаженныхъ деревьевъ пропало не болѣе 5-й части, тогда-какъ, безъ этой мѣры, надобно было бы радоваться, еслибъ хоть половина ихъ уцѣлѣла.

Прошлый годъ замѣчательнъ еще введенiемъ новой отрасли въ на-

шемъ хозяйствѣ, а именно: верблюдовъ. Дѣло было такъ: многіе изъ выселившихся въ Турцію Татаръ пригнали въ Вознесенскъ на ярмарку своихъ верблюдовъ, и тамъ купили ихъ нѣкоторые изъ нашихъ помѣщиковъ; тоже и въ Одессѣ, куда прибыла большая партія переселенцевъ, за недостаткомъ мѣста на судахъ въ Евпаторію, чтобы отсюда ѣхать въ Турцію, но какъ скота не позволили имъ брать на суда, то они должны были продать его на мѣстѣ въ Одессѣ.

Я купилъ себѣ первоначально пару большихъ верблюдовъ въ Вознесенскѣ, а когда нашелъ ихъ годными для всѣхъ полевыхъ работъ, то послалъ за ними въ Крымъ, гдѣ и куплено мнѣ ихъ 10 паръ. •

По словамъ Татаръ, пара верблюдовъ замѣняетъ двѣ пары воловъ, но, по моему замѣчанію, это можно сказать про самыхъ рослыхъ; сила же обыкновенныхъ немного превышаетъ силу воловъ; но предъ послѣдними они имѣютъ преимущество въ большомъ шагѣ. Для перевозки тяжестей и для машинъ они особенно выгодны.

Для уясненія превосходства верблюдовъ въ работѣ предъ волами и лошадьми, я думаю, достаточно будетъ слѣдующаго сравненія: Пара обыкновенныхъ верблюдовъ, безъ отягощенія, можетъ везти тяжесть въ 80 пудовъ, пара воловъ отъ 50 до 60, а пара лошадей отъ 40—50; пара верблюдовъ дѣлаетъ въ день, шагомъ, отъ 60 до 80 верстъ, пара лошадей отъ 50—60, а пара воловъ отъ 25—30. Зиму верблюды переносятъ довольно легко; у меня всю прошлую зиму они были на открытомъ воздухѣ, а пропало два, и то скорѣе случайно, — одинъ, стоявшій въ загонѣ, былъ и купленъ большимъ, а другого, въ загонѣ же, задушило снѣгомъ. Зимой кормилъ ихъ *перельдами*, т. е. сѣномъ, оставшимся послѣ кормленія овецъ. Соль они чрезвычайно любятъ, такъ что съѣсть фунтъ соли за одинъ разъ верблюду нипочемъ. Шерсти съ 20 штукъ я собралъ нынѣшней весной $4\frac{1}{2}$ пуда; опытные люди совѣтуютъ не мыть ее, потому что мытая она трудно сваливается и кромѣ того стриженную шерсть (съ шеи, бедеръ и колѣнъ) и просто снимаемую (со всего остального туловища) собирать отдѣльно, потому что та и другая шерсть совершенно разныхъ качествъ.

Простымъ плугомъ свободно орутъ цѣлную пару обыкновенныхъ верблюдовъ и выорываютъ столько, сколько въ состояніи выходить человекъ, правящій плугомъ, но въ машинѣ, какъ я сказалъ уже, они, по своему большому и ровному шагу, незамѣнимы. Главный недостатокъ ихъ тотъ, что въ дождливую пору ими нельзя работать: они, по особенному

устройству своей ступни, совершенно не въ состояніи ходить по мокрой землѣ, а скользять и падаютъ.

Крестьянамъ не нравится въ верблюдахъ привычка ихъ, при грубомъ и жестокомъ обращеніи съ ними, плевать. Да вѣдь какъ плюютъ! Сразу заляпнуть все лице.

Пасутся они обыкновенно на самомъ бурьянистомъ полѣ и тѣмъ хороши, что если только бурьяну достаточно, то не требуютъ вовсе присмотра, потому что далеко не уходятъ. Обыкновенно они пасутся такъ: схвативъ цѣлый кустъ бурьяну, скомкаетъ его, проглотитъ и потомъ стоитъ задумавшись съ четверть часа, потомъ протянетъ голову, схватитъ другой кустъ — таже операція; такимъ образомъ онъ въ сутки, пасясь, едва сдѣлаетъ отъ 30 до 50 шаговъ.

Этимъ и закончу настоящее мое письмо.

М. Левченко.

Сентября 10 дня,
1861 года.
С. Майорское.

ЛЮДСЬКА ПАМ'ЯТЬ ПРО СТАРОВИНУ.

СПАФАРІЄВА РУДКА.

I.

Років зó три наза́дъ довелось ми́ні їхати у Білгородъ. Набівши на перекладнихъ дóбре бóки, я нанявъ собі зъ Харківа вóльонго підвідчика, старенькаго дідуся Микиту Д. Ужé повхóдили зъ вечерень, якъ рúшили ми вь дорóгу. Микита довго чогóсь мóлився и не хотівъ противъ ночи ви́здити, а про-тє—поіхали. Якъ ви́їхали за городскі лєвáди вь пóле, сóнечко вже сіло, починáла пáдати росá.

— А щó, Микито! спитáвъ я свогó підвідчика,—чи сїми шляхáми горáздъ їздити? зъ дорóги не зблúдвмо?

— Оцє-таки! озвáвся Микита,—нехáй Богъ борóнить! Сóрокъ лїть не блúдючи їздивъ, атóбъ-то вже тепєръ нá ляхо ишло! Колибъ тілько зáвидна переїхати Спафарієву Рúдку.

— А далєко .та Рúдка?

— А по той бїкъ Липцивъ: верстóвъ пять.

— Щó жъ то за Рúдка? мáбудь, багнию́ка цекельна?

— А ви́би-то ви й не знáєте, щó то за Рúдка, що й питáєте? скáзавъ, усмїхáючись, Микита.

— Дáлєбі, що не знáю. Коли спрáвди на тій рúдци дúже грúзько, то лїпше заночúємо у Липцяхъ: противъ дня все-таки смїлїше їхать.

— Ги! вонó-то не грúзько, та, мáбудь, хужъ, вїжъ грúзько.

— Якъ же се такъ?

— А ось якъ. Се дїялось вь дáвню давнинú, ще при гетьманáхъ. Тодї по оцїй самїй дорóзї, де ми їдемо, були непереходїмї рудкї. Дúже

добре треба було знати тропу́ об'їздками, щоб мину́ти рудкі; а хто, не зна́вши, як ускочити́ було́ у рудку, та ще зь важкі́м возомъ, то такечки зав'язне въ багнію́ці, що певно пресїдить не оди́нь день, покіль хто вірятуе. Отъ разъ я́кось Спафарі́й «кі́йсь», покравши у Липцяхъ ко́ней, пусти́вся навті́кача́ навпросте́ць, та й попа́въ у рудку. Загру́зь бідола́га, боро́стаеця собі́ въ грязі́, а тутъ погоне́я ёго́ й настїгла, та й привела́ въ грома́дську роспра́ву. Злоді́їв тоді́ у насъ не велось такъ бага́цько, якъ тепе́рь: за злоді́йство тоді́ катъ катува́въ. Осудїла грома́да одкатова́ть того́ Спафарі́я, та куди́сь-то дале́ко й засла́ла ёго́. Недовго вінъ тамъ бувъ—ути́къ відті́ля, уда́рився въ ліса́, та на оці́й самї́й рудці́, що я роска́зую, вовкі́ ёго́ й розі́рвали.. Отто́ що! Съ то́го ча́су я зовет́ця ся рудка́ *Спафарі́евою*...

— Ну, дакъ що́ жъ тутъ страшно́го?

— Що? ось слуха́йте дальшъ. Спафарі́й бувъ Литві́нъ и зна́вся зь нечї́стими. Якъ пойма́ли ёго́, такъ вінъ тую́ рудку прокля́въ, и съ то́го ча́су нема́ тіе́й но́чи, щобъ у глу́пу́ півні́чъ на оці́й рудці́, або́ огні́ не горї́ли, або́ вовкі́ не ві́ли... звісно—то *нечї́ста*́ сила́ вїе по-во́вчи, голо́сять за Спафарі́ємъ... Бува́е й такъ, що змі́й тамъ коро́нисломъ лі́тае, або́, ні съ то́го, ні съ се́го, вискочить зь рудки кішка, та й са́де на ши́ю; або́ клубо́къ попередь ко́ней ко́титця.. Да чо́го тамъ не тра́пляеця?... Цуръ ёму́! не проти́въ но́чи зга́дувати...

Микї́та зня́въ ша́пку, трї́чі перехрїстї́вся, а далі́ й ка́же:

— Якъ хо́чте, а не слї́д намъ і́хати дальшъ Липці́въ; переночу́емо, а на зорі́ й поїдемо.

Робї́ть було́ нічо́го; я послухавъ Микї́ти.

Верта́ючись наза́дъ, простоя́въ я у Липцяхъ ці́лий день, роспїтую́чи уся́кого про Спафарі́еву Рудку. Ніхто́ нічо́го не зна́въ.. »Е, ка́жуть, така́ рудка, а чо́го вона́ зовет́ця *Спафарі́евою*—не зна́ємо.« — »Э́го́, по́дума́въ я, се жъ Микї́та підві́з ві́зка, щобъ наля́кати мене́!« та, верну́вшись у Полта́ву, забу́въ и про Микї́ту, и про Спафарі́я, и про рудку, и про нечї́сту си́лу.

II.

То-рі́къ, перебіра́ючи старі́ діла́ въ схова́ні Полта́вської Губе́рської Роспра́ви, найшо́въ я одно́ 1727 ро́ку: »о битї́и Старосанжа́ровськимъ сотнї́комъ І́вану Левенцю́ вмі́сто сотнї́ка Самуї́ла Спафарі́я.« Прочита́вши се ді́ло, за́разъ згада́въ я Микї́ту, и побачи́въ, що въ роска́зі ёго́ е части́на всторї́чїеї́ пра́вди. Изъ ді́ла ви́читавъ я ось що́:

Ріку 1725, сёрпня 7 дня, старосенжаровський спішъ Яковъ Власовъ донісѣ, що сотникъ Самійло Спафарій на Спаса, будучи на *нопрасднестві* у братёрському домі, не хотівъ вишити чарки горілки, а далі язю всіє йрості ставъ злословити ёго (попа) такими словами: — — Мабудь, по настрійству попа, и старосанжаровські козаки (15 чоловік) донесли, що Спафарій 1-го лютого, того жъ таки року, на питаннн зборщиківъ, котрі везли *зборъ государевъ*, де сей зборъ сховати, одвітовавъ зъ гнівомъ: «*ось куди»* и, піднявши каптанъ, ставъ зборщиківъ *по-матерно* лаяти.—По цімъ доносамъ, и Спафарія, и попа Власова взято підъ арештъ въ *Малоросійську Коллею*. Що їмъ обомъ тамъ роблено, не звісно, тільки въ 1727 р. велено Спафарію зновъ бути сотникомъ у Старому Санжарові; а такъ якъ ще до сёго совершённнмъ сотникомъ приділенъ Іванъ Ливенець, то Спафарій жалувався за се царёві и писавъ, що «въ прошлыхъ годѣхъ виѣхавъ онъ въ Россію зъ маткою своею Марією и братомъ Ивановъ зъ Волоскои земли зъ господаремъ Волоскимъ, оставя въ Волоскои землѣ домъ, деревни и протчіє всѣ свои пожитки, и по прибытіи служивъ сотникомъ въ Миргородскомъ полку въ вистечки Ерьске съ 718 по 727 г. (?) и былъ на службѣ въ Дербенѣ и прочихъ мѣстахъ немалое время, по указу императора Петра I определенъ сотникомъ въ Старой Санжаровѣ въ октябрѣ 1727 г., но гетьманомъ одставленъ.»

Царіца Ганна Івановна 2 листопаду 1730 року, веліла написати до гетьмана Данила Апостола: «Въ Коллегію Иностр. дѣлъ писать: оный челобитчикъ Спафарій чезо ради отъ уряду сотничества старосанжаровскаго отставленъ? Гетьманъ читавъ про те полтавскаго суддю Василя Кочубея, котрій, прописавши все те, що ми вже сказали, далі говорить, що Спафарій самъ не схотівъ и козаківъ старосанжаровськихъ не пославъ у Глуховъ на елѣкцію. Тоді гетьманъ Апостоль, убачивши непорядки и *протівности*, собтвенного правлѣнія Спафарію держать не приказавъ, и «о бити сотникомъ Ивану Левенцю» видавъ универсалъ 6 октября 1729 р.

Скоро після сёго, неділь черезъ дві, князь Голицинъ при указі приславъ до ёго (Кочубея) и велівъ Спафарія за *злодійство коней* въ Харковському полку *учинить наказаніє* въ Полтаві *по малоросійскому обыкновенію*. 1-го листопаду тогожъ таки 1729 року, Спафарія *бито киями* въ Полтаві *публічно передъ Ратушою*.

Въ одвіті своєму въ Полковій Харковській Ратуші Спафарій сказавъ, що 12 сентябрю, зъ наймитомъ своїмъ Михаиломъ Бурлакою, приїхавъ

зъ Старого Санжарова у Харківъ просить князя Голицина ослобонить ёго хату одъ постюю. Съ Харкова заїздивъ у село Тишки до Агафѣи ЧижакОВОЙ; не заставши її дома, на другій день поїхавъ въ Липецъ и їдучи, загрузъ на рѣдці. Бувъ вінъ піднявши и, випрягши коней, пустивъ на пашу, а зъ наймятомъ самотужки витягли візъ изъ рѣдкн. Не знайшовши своїхъ коней, наймать запрягъ чужихъ пару, на котрихъ вінъ поїхавъ до Липца, а челядника пославъ шукать своихъ. Одїхавши верстви півтори, догнавъ ёго борщевський житель Давило Полежаевъ и пізнавши своихъ коней, одвивъ ёго до липецького писаря Иова, а той одіславъ ёго до наказного сотника въ Борщевую, и тутечки сотникъ Василь Ягуновъ взявъ у ёго шаблю срібломъ оуравлену и трубку пенькову, а ёго самого пославъ у Харківъ, въ полкову ратушу підъ калавуромъ.

III.

Щобъ лѣчче громада вбачила, щб за чоловікъ бувъ Спафарій, виписуемо одъ слова до слова одвити старосенжарівськихъ козаківъ 23 листопаду 1730 р. у Полкову Полтавську канцелярію, якимъ обихожденіемъ Самуїль Спафарій, будучи сотникомъ в сотне Старосанжаровскої найдовался и кому якия обиды, побои и витиски кгрунту и прочіе чинилъ.»

»1. Васплію Вѣсичу и Іосифу Макаренку, товариству сотнѣ Старосанжаровскои, 1726 году зделавъ такую обвду, что узаялъ у нихъ меду прѣсного поль-шоста ведерка, цѣною ведерко по три копы и по той цѣнѣ опослѣ пмъ не хотячи дати денегъ и до сего году нічого не уплатилъ, в чемъ для вѣры подписалися, а вмѣсто Василя Вѣсича и Осифа Макаренка, по ихъ прошенію, дячокъ церкви Успенскои Старосанжаровскои подписался. Прихора.

»2. Гаврила Дмитренка, товарища сотнѣ Старосанжаровскои, 1725 году насилно взялъ дворище, при ринку мѣющееся, и на ономъ стѣвъ домоу, а по многимъ за тое дворище Дмитренкомъ упоминку не платячи ему, хочъ далъ на себе облѣгкъ 1729 г. іюня 24 дня и винился дать рублей 4, однакъ по оному письму и по сроку в облѣгку написанномъ, пменно в постъ Спасовъ того 1729 г. денегъ за оное ему Дмитренку не отдавши, отказуетъ то, что мѣшешъ облѣгкъ — доискуйся с нимъ. Для чего на своимъ неложномъ сознанію подписался, вмѣсто Га-

вряла Дмитренка, по его прошенію, старосанжаровский обыватель Григорій тузинокъ подписался.

»3. Иванъ Кущикъ, кушнѣръ и обыватель старосанжаровский, сожалѣть на Спафарія въ томъ, что виновать ему за наптки, подь часъ сотництва награбленныя, рублей два и еще, езда в Полтаву на него Спафарія за неотдачу денегъ суда просить, витерялъ таларь, и хочъ винилса на Судъ Полковомъ ему Кущику прописанное все отдать, однакъ опослѣ волокитою и одговорками, тямъ, что будетъ служить, онъ волочитца и такъ пропада до сего часу. Совѣстно сознаеть и подписуетца Иванъ Кущикъ.

»4. У Іякова Стефановича, товариша сотнѣ Старосанжаровской Спафарія, сотникуючи, бралъ киндякъ, железо и прочія крамарскія вещи и виновать сталъ ему Стефановичу денегъ рублей три, и всякими волокитами и одговорками до сего часу не расплатился. Вѣрно сознаеть и подписуетца Іаковъ Стефановичъ.

»5. У вдови Маріи Стефановои Даниловичевои, обывателки старосанжаровской, он же Спафарій полотна и прочіихъ вещей, бывши еще сотникомъ, набралъ за рубля, и тямъ словомъ бавячися, что отдасть, не уплатился. Въ вѣрность подписалась (За її той же дячокъ Прихора.)

»6. Хвениѣ Калантирцѣ, жителцѣ Старосанжаровской, за напон Спафарія за сотництва своего должень сталъ рублей 16, а якъ упоминалася 1723 г. о оныхъ у Спафарія долгъ, призвалъ ея в домъ свой подманою такою, что будетъ ей долгъ платить и вмѣсто того смертно оную билъ, и до сего часу весьма болѣеть. Сущє сознавши, подписался мѣсто Хвении Калантирчихи, по повеленію ея, зять оной Стефанъ Середа подписался.

»7. Ивану Семилиту, жителеви старосанжаровскому, подлогомъ такимъ, что ставеть ему платить, почему схоцеть, за бараны шліонскіе, учинилъ такую обиду, же остатние три бараны взялъ и, кому хотѣлъ, онимы добрлся, а по упоминку и награжденіи онъ Спафарій бранилъ его Семилѣта до своей хоти и хвалился, в дворъ завлекши, кіями награждать. То сознавъ и подписался Иванъ Семилѣтъ.

»8. Татьяна Афанасіева, вдова, в томъ сожалѣть на Спафарія, что помѣжъ прописанного Гаврила Дмитренка дворища имѣлося и ея дворище, и Спафарій оное, к своему присвокупивши, держитъ и не платитъ, и особенно виновать, бывши оной за напой золотыхъ осемъ, не отдалъ. На томъ истину сознаючи, подписался за її дячокъ Иванъ Мойстець.

»9. Настоящій городовый старосенжаровский атаманъ Василь Па-

велко на него же Спафарія скорбить в томъ, что рубилъ в его атаманъ лѣсъ дерево, сколько надобно было ему, и винился дать за оное ему атаману платы денегъ рублей 6, а нѣчего не отдалъ. Саморучно на томъ росписался атаманъ Василь Павелко.

»10. Гаврилу Герасимову, товарищеву сотнѣ Старосанжаровской, онъ же Спафаріи учинилъ такую нужду, что взялъ у него меду полчварта вѣдерка, цѣною вѣдерко по два талари, а нѣ в чомъ ему не уплачуши, въ награжденіе похвалку чинилъ—бить хотѣлъ. Правду сознавши, подписался за его дячокъ Прихора.

»11. Григорій Сухій прискорбелъ на Спафарія в томъ случаѣ: обесчестилъ 1725 году жену Романа Терещенка его Сухого тестя Ивана Терещенка, нѣкоторыми урахливыми словами, и лгать ему велѣла, и за то, по предложению на оную сказки Спафарію по суду его жъ Спафарісмъ, zostала вповата и подъ арештъ взята, а пришедшему ночью времени, якъ оную Спафаріи с подарешту взявши в свой домъ, привелъ к плотскому ея с нимъ грѣху; то уже на утрій день Сухій с тестемъ своимъ сталъ виновать, а она права. На томъ самый истецъ подписался; за его дячокъ Мойсѣецъ.

»12. Леонтія Тузенка означенный же Спафаріи с той причины, что, мѣвшеся неубогъ, не просилъ его Спафарія в домъ свой на честь, билъ смертию, отчего, болно немощенъ бивши, и умеръ. Истить тому сынъ его Григорій Тузинокъ.

»13. Сестра родная Спафаріева, панѣ Семенова Чуйкевичева, бивши в гостилъ у него Спафарія в Старомъ Санжаровѣ, купила у вдови Ирины Балухи, обивателки старосанжаровской, бочку рыбы за три рубля и деньги Спафарію в отдачу оной отдала, а якъ стала она вдова у него тыхъ денегъ править, то не только не отдалъ, но еще безстужо и уразливо нѣсколько разъ ругалъ. Для чого вѣрно рѣчь свою сознавши, подписалась; за іі дячокъ Прихора.

»14. Докладаемъ при семъ: означенный Спафаріи дерево дубовое на цѣлый млищ на Вореклу обивателями навоженное, тайнымъ образомъ, в битность сотникомъ, добралъ и что хотѣлъ з оного себѣ строить; нѣкогда трезвимъ не имѣлся, всегда корчемствовалъ, ходя по ночамъ; з обивателей шапки снимавъ и пропивалъ; драки и сварчи чинилъ; гуся людскя по полю ловилъ и в палубъ свой, езда безпотребно и безпутно, ховалъ, и прошлого 1729 году в генваре мце поросятъ у Ивана Боблого укралъ шестеро, а у Ивана Середы семеро, якия поросята, по сознанию Ивана Середы, онъ Середя з женою, зовемою Безлидскою, в его

Спафарія домѣ и познаходили. Старосанжаровскій наказный сотникъ Михайло Карпенко. Городовой атаманъ Василь Павелко. Вонтъ мѣскій Степанъ Волошяненко. Старосанжаровскій писарь Иванъ Панасевичъ.»

Що зрѣблено Спафарієві, щѣ зъ нимъ стѣлось, де вінъ дівся,— не звѣсно.

ОЛЕКСАНДЕРЬ КОНІСЬКІЙ.

Полтава.
7 лютого
Р. Б. 1861.

ПРО КОНОТІПЬ.

I.

У Конотопі було три башти: (1) Попівська, Путівльська и Підліпенська. Бувало, якъ ідешъ, зачїнишь заставу, дай два шагї, або паливницю, атѣ й не мустятъ. И три дороги було: Попівська, Путівльська и Підліпенська. А валъ такий, що якъ глїнешъ, до страшнѣ діло. Блякѣвецъ (2) зовѣться валъ, де Клецакї живуть. И замокъ бѣвъ, де тепѣрь Паламарѣва живѣ (Головїха). Швѣди хотїли винятъ (3) городъ; у городі кулішь варїли, та черпаками лїли зъ валївъ на Швѣдївъ; дакъ вони й одїшли. Матуся мой, якъ ходїла въ Кїївъ на богомїлля, ще дївкою, дакъ її птѣали на дорогї: »А вітки ви?« — »Зъ Конотопа.« — »Чи крїнкїї же вінъ, що наші дїдї и батькї тамъ полягли?«

Лїтъ пѣтдесятъ томѣ бѣде, мїї рѣдичъ, пїпъ, повїзъ синївъ у Чернїговъ; повернѣвшись, казѣвъ, що у Чернїговї валї роскѣпують; коли и въ насъ стѣли роскѣпуватъ невольники. Рїчка Езучъ була чїста та гѣрна, а тепѣрь заросла.

II.

У Конотопі були школи, при кожнїї цѣрквї: що цѣрква, то її школа. Микїльська школа, за грѣблею, була глѣвна. Ще ся школа була до ревїзїї. У тїї школі бѣвъ дякъ, два пїддїчихъ и молодкїївъ скїль-

(1) Застѣви и корѣмісла.

(2) Блокгаузъ? Ред.

(3) Знѣчїть: добѣти сїлою.

кось. Успенська школа була, да не такъ що глѣвна. Хто виучитця у Микільській школі, дакъ прѣмо на-попи. Школярі, лїть у 15, ходїли безъ штапівъ у школу. Цѣрква Усиєнія була прѣже протївъ соборі. Мой матї росказувала: несє дївчїна сметану на базарь продаватъ, ви-скочивъ школяръ изъ Усиєнської школи: »Продай сметану!« — »Дай три шагї, та й берї!« — »Добре жъ, постїй, вїнесу грѣші!« Ухопивъ сметану, да й понїсъ у школу; та дївчина дожидала, дожидала, та давай и плакатъ; а тутъ її тїтка идє. »Чого ти плачешъ?« — »Ухопивъ школяръ, цєтусю, сметану, и грѣшей и глєчїка не вїносить!« Отъ вона й каже: »Ходїм же у школу!« Прїйшли у школу, вона глѣвному й давай жалуватьця. Отъ той и каже: »Пїзнавай же, хто въ тебе взявъ?« и давай шуткуватъ. »Ну, на жъ тобі!« Вїнїсъ глєчикъ и насїпавъ пѣвень соли, вмісто грѣшей. Школярі було изъ Микільської школи переправляютьця човнами черезъ Езучь, наберуть глєківъ, свєрдликівъ и чопѣчківъ; а тутъ на площадї стояли бочкї зъ горїлкою; то оцє повертатъ свєрдликомъ бѣчку, вапустятъ горїлки, и чопѣчкомъ забють; а тоді за грєблю опятъ човнами махають. Школярі, було, овечѣкъ тягають и поросятъ.

Щє я невеличкою була, у Пїдлїшному, годївъ тому шїстдесятъ: двилюсъ—бурса йде якїхсь харцизьякъ. Я думала, що людєй рїжуть, та зъ двора узїла та й утїкла; а вонї якъ пішли, я й вернїлася до-дому. А матуся каже: »Чого ти, дурна, утїкла? то були студєнти; вонї спївали.« А тоді ходїли студєнти лїтомъ по сєлахъ да й спївали. Прѣже якїсь мандрївські пошї служили, тобъ-то такїй, що примандрѣе незнатъ вїткї; отъ було й кажутъ: »Сєгодні мандрївський пїпъ служивъ. Усиєнїє погорїло давнѣ, годївъ тому бѣде шїсдесятъ-чотирї, на Св. Недїлю, у сєреду, якъ Конотїпъ горївъ. А тоді вже перенесли єго на се мїсто, де й тепєрь. Якъ уменшїли попївъ, дакъ Варварський приходъ и перєчисли до субѣру; а цѣрковъ продали у Сміле. Варварську цѣрковъ лїть 9, якъ продали. Цѣрковъ була слѣвна, бїла да чїста.

Прѣже у Конотопї не було судївъ, а була въ Попівцї сотенна канцїлярїя. Шведї були ще за гатьманївъ, колї-то Шведчїна була, а Гатьманщина була ужє послї. Було кажутъ: »и верзє, якъ дурнї люде Шведчїну.« Пропала Гатьманщина. Послї ужє була губернїя у Нѣвгородку.

III.

Старєнькая бабусєнька — лєгко їй згадаєтця — росказуючи про Микільську школу, здумала й пїсню, зложєну на дїченкївъ Микільської школи.

Ой мандрували два диченьки
 Зь Микільскої школи,
 Написали да намалювали
 Марусяни брови.
 «Ой виїди, виїди матусенько,
 Або вишли Марусеньку, —
 Ой подізую да помпую,
 Да впять и помандрую.
 — «Бодіи же вась мандрувала
     Лихая година,
 Якъ я зь вами, пройдісвіти,
     Літа погубіла!»
 Пливé човенъ воді повенъ,
 Да колибъ не пролівся:
 Пішовъ мильи у Крпмъ по сль,
 Да колибъ не барився!
 Ой пливé щука съ Кременчука
 Да прбпята зь зюка:
 «Ой теперъ же намъ, дівчинонько,
 Съ тобою роззюка!»
 Ой пливé човенъ, воді повенъ,
 Да малевані крильця.
 Ой не має и не буде
 Та могó чернобрівця.

IV.

У Ковотіи, окроче тихъ пісень, котрі співають усюди по Україні, співають и такіхъ, що по другіхъ місцяхъ за рідкостъ почути; тутъ почувешъ про жовнірівъ польськихъ, якъ вони живали на нашій Україні.

Ой псѣ-підъ гаю, сѣ-підъ яліновки,
 Іхали жовніри зь Україновки:
 То вь товкихъ, то вь білпхъ,
 То вь зелененькихъ,
 На коникахъ все вороненькихъ.
 Жовніръ у хату, — хазяїнь изъ хати.
 Ставъ жовніръ хазяїнку реведовати:
 «Чогó вь тебе, хазяїно, лічко біленьке?»
 — «Одъ холодóчку, мій жовпірочку!»
 «Чогó вь тебе, хазяїно, ніжки біленькі?»
 — «Одъ черевічокъ, мій жовпірочокъ!»
 «Чогó вь тебе, хазяїно, рúчки біленькі?»
 — «Одъ рукавічокъ, мій жовпірочокъ!»
 «Чогó вь тебе, хазяїно, устá солодєнькі?»
 — «Ой одъ медóчку, мій жовпірочку!»
 Дівитця хазяїнь шкарубіною,

Що робить жовніръ въ господи́ню;
 Дівитця, дівитця, та все толкує,
 Та на своїй милу пруття готує.
 »Ой ти, мужиче-певірниченку,
 Да не вірпшъ моєму білому ліченьку,
 Що невільно стати, пожартувати,
 Молодого жовніра поцілувати!
 Купи, мужиче, ключъ-колбодчку,
 Зачпий, замкаш у комірочку!
 Якъ схоче жовніръ мене любити,
 Бѣде твої замки ломити.
*Якъ нашмаруюся солоніною,
 Віскочу къ жовніру шкарубіною!*
 Купи жъ, мужиче, срібний дзвіночокъ,
 Прпв'язи́ ми́ до поділочокъ,
 Да куді я рушу, то дзвотити мѣшу,
 За твою прокляту, мужиче, дѣшу.»

Що воно значить оді слова про солоніну? Відно, примха якá-небудь, абó-що; теперъ про таку примху не чу́тно. Мабу́ть, воно таку силу міло, якъ теперъ те, що якъ сліду візьмешъ ись-підъ парубка, то бѣде такъ любить, такъ любить, такъ слідомъ бѣде й ходити! Отъ іще конотішська пісня.

Ой у Київі да на ріпочку
 Пили Ляхи да горілочку,
 Да пили вони, випивали,
 Пъз собою Марусеньку підмовляли:
 »Да ходімъ, Марусенько, зъ нами,
 Зъ нами, молодцями!«
 Ой кінетця старенька мати,
 Ажъ немає Марусеньки въ хаті.
 Кінетця до коморі,
 Ажъ немає ні Марусеньки, ні худоби.
 »Сині жъ мої молодці!
 Сідлайте коні вороні,
 Да поїдте шляхомъ,
 Да нажешіть Марусеньку зъ Ляхомъ!«
 Тільки Марусенька братівъ вздріла,
 Такъ на віженькахъ пзомліла.
 »Да браті жъ мої молодці!
 Да щó хочете, те й беріте,
 Тільки мене зъ Ляшенькомъ не губіте!«
 Сріблю, злато — все забрала,
 Да й Ляшенька зарубала.
 »Теперъ же я не Маруся,
 Да нема жъ мого Ляха чорноуса;
 Теперъ же я не вдовіця, —
 Нема Ляха-чорнобривця...«

V.

У Конотопі народъ знає про Горкушу, Каханчика, котрі дебушірили въ самому городі и по околїи; сі случаи не осталися безъ того, щобъ народъ не виливъ їхъ у цїсняхъ; багато такихъ цїсень и прївістей носитця поміжъ тутешніми людьми.

Мати моя розказувала мені (говоривъ мені оди́нь), що у Підліпному розбишака залізнимъ веретеномъ, тимъ що цївкі сучуть, замучивъ жінку, утікъ у Карабутовъ, да тамъ и живъ.

У Коното́нському суді є діло 1784 року про Горкушу. Ви́ишешо съ того діла допросні рєчи. Мо́же, во́иш кому-небу́дь здаду́тця.

А на третій день, съ нихъ Романъ Басенко и Прокопъ Коровченко отлучилися отъ нихъ въ Самарь, для покушки рыбы, съ которою на́мѣрены были ѣхать въ Малороссію для продажи, а особливо въ Лубни, къ женѣ и дѣтямъ онаго Коровченка, кои тамъ домо́мъ жили. А на послѣдокъ и они, въ-четирехъ: Горкуша (Сементъ Ивановъ сынъ), Кравченко, Пякинерь и Хмѣловскій, поѣхали въ степь Запорожскій, къ Павель-граду, и, проѣзжая къ Калмусу, проживая по степамъ, провели времени мѣсяца два; а напослѣдокъ прїѣхали въ Ахтырку въ день Пресвятыя Троицы. Проѣзжая къ оной степами, и остановился подъ Ахтыркою въ березняку, гдѣ и монастырь, подъ конимъ тогда была ярмонка, и простоявши тамъ дней четыре, на пятый день поѣхали въ Конотонъ, для ограбленія Парпурихи; и, проѣзжая къ оному все степами, остановился уже за Константиновымъ—къ Смѣлому, на полѣ, въ окопѣ Гусаковомъ, козака смѣлнскаго Гусака, не въ-отдалъ хутора Бардакового, до котораго они и послали Федора Кравченка съ увѣдомленіемъ, что они прїѣхали. Почему оный Бардакъ къ нимъ туда въ окопъ и прїѣхалъ; и они, напившись съ нимъ горѣлки, почевали тамо, а между тѣмъ послали Кравченка въ Суховерховку къ Пухлому и Шевченку съ увѣдомленіемъ, что они прїѣхали, и ихъ къ себѣ приглашая. Почему они на другой день прїѣхали и съ собою привезли тамошняго жителя Максима, а по прозванію не вѣдаеть; а за тѣмъ, согласивши и ихъ, поѣхали къ Конотону черезъ Грузьку и Козацькую, нигдѣ не останавливаясь. Между тѣмъ оный Бардакъ отдалъ его, Горкуши, червонцы на семь-сотъ рублей, у него хранившіеся отъ ограбленія Холодовича. Подъ ѣхавши жъ подъ Конотонъ, остановились при греблѣ Лугинки, и, оставляя онаго Максима при повозкахъ, пошли сами болотомъ отъ Канды-

биной гребли до самого Конотона для осмотра двора оной Пурпурихи, жены тамошняго городничаго Петра Базилевича; и какъ онаго дому съ того болота узнать не могли, то и воротились назадъ, и поѣхали въ лѣса, къ Сейшу и къ селу Жолдакамъ; и въ близъ лежащихъ тамо лѣсахъ проводили дней съ четыре, по причинѣ великихъ бывшихъ тогда дождей; а на пятый день, оставя возлѣ повозокъ въ бору Пухлаго, сами въ-шести человекъ, съ однимъ ружьемъ, парюю пистолетовъ, сокирою и ратищемъ, на одной пароконной повозкѣ поѣхали въ Конотонъ и, подѣхавши подъ оный, оставя повозку съ лошадьми въ житахъ, сами все въ-шести пошли въ дворъ къ оной Пурпурихи, и, перелѣзши въ садъ черезъ заборъ, оставили въ саду Максима, а надворѣ—Хмеловскаго и Шевченка, а онъ, Гаркуша, съ Кравченкомъ и Пикинеромъ, пошли въ кухню и, повязавши въ оной двоихъ женщинъ и двухъ же мальчиковъ, пошли къ покоямъ, гдѣ на крильцѣ спали два человека козаковъ, отъ коихъ онъ, Гаркуша съ Кравченкомъ, забравши стоявшія два ружья и двѣ сабли и двѣ ладунки, поставили въ-отдалъ, подъ хатю, а ихъ, козаковъ, повязавши ихъ же поясами, отвели въ кухню же; а за тѣмъ и на конюшнѣ трохъ же сторожей, связавши жъ, отвели въ кухню жъ, откуда взявши одного мальчика, пошли въ комнаты, гдѣ дочь оной Пурпуриной дѣвица тогда спала и при ней двѣ дѣвки, и, забравши и ихъ, повели въ кухню невязаныхъ и, заперши въ оной, поставили на караулъ Хмеловскаго и Максима, а сами: онъ, Гаркуша, Кравченко, Шевченко и Пикинеръ, пошли въ комнату къ оной Пурпурихѣ, гдѣ и свѣча еще горѣла, а на кровати лежалъ мужъ ея, Пурпуриной, городничій Базилевичъ, а жена его въ другой комнатѣ спала. И они, вошедши въ хату, сказали ему, городничему: »Здоровъ! чи радъ гостѣмъ?« На что онъ городничій сказалъ: »Здрáстуйте!« Послѣ чего, сказавши ему, что не до его дѣло касается, то чтобъ онъ лежалъ, сами пошли въ другую комнату къ оной женѣ его, Пурпурихи; которую розбудя и одѣвши въ юбку и надѣвши на голову колпакъ, повели къ оному ея мужу и тамо спросили, гдѣ ея деньги сорокъ тысячъ рублей? Послѣ чего она, отперши одинъ сундукъ, въ которомъ было серебряной посуды весьма много и мѣшокъ серебряныхъ денегъ, объявила имъ, что тутъ-де все ея сокровище. И они, взявши съ онаго мѣшокъ серебряныхъ денегъ, а съ другого сундука маленькаго—въ трехъ связочкахъ жемчуга, имперіаловъ четыре и сверхъ того мѣлкихъ два мѣшка денегъ, шубу лисью мужеску подъ краснымъ сукномъ, одинъ кусокъ локтей въ четыре парчи, а другой въ такую жъ мѣру бархату зеленаго венецкаго, голанскаго и простаго,

всего штукъ съ шесть, но сколько именно котораго штукочкъ, онъ знать не можетъ; ружей двое: одно венецкое, а другое тульское; саблю подь серебромъ, лошадей трое вороныхъ; да въ городничего сундучокъ собственныхъ его денегъ мѣлкихъ серебрянныхъ сѣмъ рублей. Между тѣмъ Федоръ Кравченю ударилъ оную городничую разовъ съ четыре барбарою, говоря, чтобы она, по постажъ мяса не ѣла. А Никита Пикнеръ, взявши у него тую же барбару, билъ ея же городничую, говоря, чтобы она не понижала своего мужа. А за тѣмъ Кравченко, Хмеловской и Шевченко, забравши вышеписанныя вещи и, сѣвши на тѣ три лошади, поѣхавши впереди къ оставленной у житахъ повозкѣ Максима, поѣхали за нимъ, а онъ, Горкуша съ Пиканеромъ, пошли пѣшие велѣдъ же за ними. Пришедши жъ на то мѣсто, гдѣ оставили повозку, такъ какъ и оныя Кравченко, Хмеловскій и Шевченко, не застали и оной тамо, ни посланнаго къ ней Максима, то и поѣхали тѣ на лошадяхъ, а онъ Гаркуша съ Пикнеромъ пѣшие, но всѣ вмѣстѣ къ повозкамъ, оставленнымъ ими въ бору. Идучи жъ туды, нашли на дорогѣ чумаковъ, человекъ зъ десять, но отколь и кто они таковы, не вѣдаетъ, ишовшихъ зъ горѣлкою изъ Глухова; къ которымъ они присовокуцаясь, пили у нихъ горѣлку и притомъ объявили имъ, что они гайдамаки; и онъ, Семенъ Горкуша, давалъ имъ деньги мѣдныя мѣлкіе пригорщей съ три, и за тѣмъ они, отставши отъ тѣхъ чумаковъ, пошли черезъ греблю городничаго Базилевича, съ краю отъ Конотопа состоящую, и, перейшовши оную, нашли въ лѣсу стоявшихъ Литвиновъ человекъ зъ десять; но кто они таковы, они не спрашивали. Насыпавши имъ съ кашука денегъ мѣлкихъ, скотили съ одной изъ повозокъ бочку съ горѣлкою, объявляя имъ, Литвинамъ, чтобы они ихъ отвезли до ихъ повозокъ; почему оныя Литвины на то и согласилися, и они, взявши одного съ нихъ на повозку, на которую поскладали всѣ оныя вещи и сѣлъ онъ, Горкуша и Пикнеръ, а Литвинъ поганялъ. Поѣхали вмѣстѣ съ тѣми, что и верхомъ, и, отѣхавши отъ ихъ Литовскихъ повозокъ, съ однихъ гоны, нагналъ ихъ на песку Парпура, но кто онъ, Гаркуша, знать не можетъ, съ однимъ козакомъ, верхами на тѣхъ лошадяхъ, что были въ нихъ повозки, оставленной ими подь городомъ Конотопомъ въ житахъ, и какъ оныя его товарищи, что на лошадяхъ, за нимъ, Парпурою, погналися, а онъ, Парпура, съ козакомъ началъ отъ нихъ убѣгать, то лошади ихъ и позбивали съ себя, съ коихъ козакъ ушолъ въ очереть, а Парпуру они поймали и, связавши его жъ поясомъ, посадили къ нему, Горкушѣ, на повозку, и поѣхали трактомъ къ повозкамъ своимъ,

что въ бору, и, ѣдучи туда, настигли на дорогѣ онаго ихъ Максима, къ повозкѣ было отправленнаго, и заѣхали въ хуторъ Лободинъ, на котораго — онъ знать не можетъ, и, вѣхавши въ дворъ, пострѣчали въ ономъ его жену Лободы, въ которой и начали они требовать подводы; но какъ она начала ихъ бранить, то съ нихъ Кравченко хотѣлъ ее застрѣлить съ ружья, однакъ онъ, Горкуша, до того его, отнявши въ него ружье, не допустилъ. И затѣмъ онъ, Гаркуша, съ Кравченко, оставя прочихъ своихъ товарищей и Парпуру на дворѣ, пошли въ избу къ оному Лободѣ, и какъ тогда Лобода еще спалъ, то они его разбудя, начали у него требовать лошадей. Когда же онъ спросилъ ихъ: «кто ѣдетъ?», то онъ, Гаркуша, отвѣчалъ, что разбойники и что взяли съ собою въ ясырь Парпуру; почему онъ и далъ имъ штофъ водки, трое лошадей верховыхъ и служителя для взятя у нихъ обратно тѣхъ лошадей, какъ доѣдутъ до своихъ повозокъ, и сверхъ того, взяли они у него двое ружьевъ. Въ ономъ же хуторѣ было людей его, Лободы, по примѣчанію его, Горкуши, человекъ съ шесть и затѣмъ они оттуда все вмѣстѣ верхами — а на повозкѣ ѣхалъ Парпура связанный, Максимъ и Литвинъ — поѣхали; а отѣхавши отъ хутора, только верстовъ три, настигла команда козачья конная человекъ въ пятьдесятъ, и начали по нихъ стрелять съ ружьевъ, при чемъ и онаго ихъ товарища Кравченка застрѣлили, и онъ тамъ же упалъ; а они: Горкуша, Шевченко, Максимъ, Хмеловскій и Пикинеръ ушли къ своимъ повозкамъ, и съ ними Лободинъ служитель съ лошадьми, и застали при оныхъ Пухлаго и повозки свои запряжены, на которыхъ съ одной выпрягли лошади и оставили порожнюю въ бору, сами поѣхали верхами, а Пухлый на повозкѣ, а Никита Пикинеръ верхомъ отлучился одинъ съ ружьемъ и взятыми якобы имъ тайно отъ нихъ у Базилевича ассигнаціи, коихъ однакожь онъ, Гаркуша, не видалъ, и Лободинаго человека принудили жъ съ собою ѣхать, и поѣхали пушею, и остановились въ лозѣ, подъ селомъ Трибинскаго, гдѣ опять настигла ихъ тая жъ команда и отняла у нихъ все лошади, и повозку также, и забрали они всехъ его товарищей, кромѣ его, Горкуши, и все взятое ими у городничаго, а у него, Горкуши, остался только жемчугъ да сабля, которые онъ послѣ оставилъ въ Степана Крамера, жителя села Чертоватаго, что на Кильчинѣ; ибо онъ укрылся въ болотѣ, гдѣ до вечера и сидѣлъ, а въ вечеру, вышедши съ онаго, пошелъ лѣсами и степомъ къ Бардаку, куда на другой день въ ночи и пришелъ, и объявилъ ему о своемъ приключеніи; почему онъ, сожа-

лѣя объ немъ, отдалъ ему, Горкушѣ, всѣ деньги, оставшіяся у него, и отвезъ его на своей подводѣ въ Роменской уѣздъ въ хуторъ, прозывается Ракова Січъ, куда приѣхавши, онъ его и оставилъ, и продалъ ему лошадь свою, влячъ мастью сывую, за 22 рубля. Онъ же, Горкуша, нанявши тамошняго жителя, ему неизвѣстнаго, и объявивши, что онъ оставшіяся отъ своихъ возовъ, на которыхъ онъ рыбу привозилъ, и нанявши его одну лошадь съ повозкою, а свою припрегъ на пристяжку, поѣхалъ съ опымъ жителемъ, въ свободу Бригадировку, положи въ повозку свои деньги съ мѣшкомъ.»

Телеръ послухаймо якъ народъ почитуе Горкушу въ своїй пісні:

Да хотівъ Бардакъ, да хотівъ Кіндрать,
 Зъ Тараномъ (*) зрівнятьця...
 Дала жъ ёму вража мати
 Зъ Горкушею знатьця!
 Що въ Бардака у Кіндрата
 Весь двіръ на помості,
 Наїхали до Бардака
 Не веселі гості:
 »Здоровъ, Бардакъ, здоровъ, Кіндрате!
 Якъ ти поживаєшь?
 Зъ далёкого краю гості,—
 Чимъ ти їхъ вітаєшь?
 Ой чи мѣдомъ, ой чи виномъ,
 Ой чи горілкою?
 Попрощайся, Бардакъ Кіндрате,
 Зъ дітками п зъ живкою!
 —»Отъ вамъ, братця Запорозці,
 Грощей по корбці,
 Та не ведіть ви Бардака,
 Въ Конотіпъ въ козабці!
 —
 Позаймали шевці віці, Пеплюевці коні,
 Та вдарились Тараненки рукамі объ полі.

Пісня, якъ бачите, не доведена до кінця, бо той, хто розказувавъ, не знає далі.

Степанъ Нісць.

Черніговъ.

Березоль, 1860 року.

(*) Таранъ — сотникъ смілянскій (Лубенського полку).

СКАЖІТЬ МІНІ, ДОБРІ ЛЮДЕ.

Скажіть міні, добрі люде,
 Въ ко́го я вроділась:
 Що на світі жила́ ма́ло,
 А вже й зажури́лась.

Чи вийду я у садочокъ, —
 Ва́женько вдихаю;
 Чи співа́ла бѣ, чи летіла бѣ —
 И сама́ не знаю.

Чи вийду я до річеньки, —
 Изно́въ зажу́рюся.
 Все дивлю́ся въ степъ широ́кий,
 Та й не надивлю́ся.

За філею філя дру́га
 Шуміть п женѣтця,
 А у мене́ душа́ ту́жить,
 И се́рденько бѣ́тця.

Місяць ясвий зъ зіронька́ми
 Тіхо́ розмовляе;
 А у мене́ молоді́
 Розмо́ви немае.

Скажіть міні, добрі люде,
 Що́ міні́ робіти:
 Ой якъ міні́ на сімъ світі
 Безъ коха́ння жи́ти?

Коли́ бѣ міні́ дали́ кри́ла,
 То я бѣ́ полеті́ла,
 Голу́бкою на рúченьку
 Миле́нькому бѣ́ сіла.

Оттоді́ бѣ́ я, добрі́ люде,
 Васъ́ би́ не ппта́ла;
 Жила́ бѣ́ собі́, співа́ючи.
 И го́ря бѣ́ не зна́ла!

Л. Г л и в о в ъ.

ВИГОВЩИНА. (*)

I.

Поховали Богдана Хмельницького, и нещаслива заздрость уряду гетьманського зразу почала його порядок по-своєму перероблювати. Не одинъ зъ старшихъ генеральнихъ до гетманування квапився, тільки боявся явне съ тимъ одкритися. Тимъ-то, потай ради козацької, хитрі люде намовили молодого Хмельниченка, щобъ не брався до старшпнування надъ поважними полковниками, бо вони того не стерплять и віку йому вкоротять веселого. Учинили жъ вони ніби раду и, зібравши собі значливыхъ козаківъ у двіръ до Хмельницького, ворота замкнули и більшъ нікого не пускали. Війшовъ Юрасъ Хмельниченко зъ світлиці на тую раду; дякує козакамъ за урядъ гетьманства и молоді літа свої прекладає, що не йому такіми справами великими керувати и сівими полковниками, лицарями славними, иривити; булаву, бунчукъ и всі клейноди гетьманські на стілець покладає, низько вклоняється и одіходить у будинокъ. Зумілося козацтво прости, побачивши такє й почувши, бо тільки самі полковники таємницю знали; и довго та булава въ тій раді на стільці лежала. Старшина черезъ осаулівъ не разъ и не два окликала військо, яка бъ була його воля, кому ту булаву до рукъ узяти. Війско бажає, щобъ

(*) Поміщаємъ эту статью вмѣсто литературнаго звѣстія о продолженіи полезнаго труда П. А. Кулиша по предмету общедоступной исторіи Украины. Въ настоящее время подобный трудъ, представляющій, кромѣ историческаго содержанія, образецъ литературной обработки народнаго языка, долженъ стоять наравнѣ съ высокими творческими произведеніями.

тільки та була слава, що Хмельницький гетманує, а нехай би його порадці всіма речами до повного його зросту справували. Тоді вже Хмельниченка козакі в раду з світлиці сплomicь вивели и булаву при собі держати упросили, а як у військо йти, то щоб тоді з своїх рук Вигівському давав, а вернувшись из походу, знов щоб йому Вигівській вертав гетьманські клейноди. Се вже приятели Вигівського простих козаків так наладили, а до того ще усовітували, щоб Вигівський, маючи в себе булаву, *гетьманомъ на той часъ* на листах писався. Взявши ж Вигівський булаву, вже її молодому Хмельниченку не вертав; він його до Києва у науку випровадив, а сам гетьманство опанував уже безпечно. Не мислив Вигівський Москві голдувати; мислив він річ посполіту Польску козаками підірти и Україну на рівному праві з усіма воеводствами поставити. Були в старого Хмельницького великі скарби в землі заховані. Він ті скарби з землі добуває и до війни, потай царя, готуєтця. А тим часом цареві листовне радить, щоб він сілюю короля Яна Казимира змінив своє королівство за Московським царем на вольному сеймі ствердити, и тою порадою царські очі одь України одвертає. Цар же думає, що Вигівський йому на поміч против Ляхів готуєтця, аж тут Пушкарь Полтавський до його піше, що вже в Вигівського з Ляхам полажено и військо чужоземне вже гримми Хмельницького понаймано, щоб на Москву разом из Ляхами несподівано вдарти. Одним же ухом цар Вигівського слухає, а друге Пушкарєнкові наставляє и сам не знає, кому з них віри яти. Він свого боярина Богдана Хитрого на Україну в Переяслав посплає, а Вигівський собі туди ж притяг сь Чигрина з старшиною, и лестивими словами и подарунками великим боярина Хитрого до себе прихляє. Той йому на раді булаву одь царя и грамоту на гетьманство подає, и вже почав Вигівський вповні гетьманом писатись.

II.

Рада ж була в Переяславі з самі старшинні козацької, без черні військової, и Пушкарь полковник на раду не приїхав. То прості козакі з сотниками не вважають Вигівського

за зуполного гетьмана, а Пушкаръ ёго пройдісвітомъ на всю Україну оглашає и всю червь військову городову до радп генеральной зъ черню низовою заохоче, підмоги противъ ворога отчизного и похлібці Лядського зъ Запоріжжя просьть — и допевняетца. Ще жъ Низовé військо зъ Запоріжжя не вигреблося и зъ городовимъ військомъ до-кўпи и до радп генеральной не звялося, ще тільки шістьсотъ добрихъ молодцівъ на підмогу Пушкарéвi въ Полтаву прийшло, а тамъ ужé ханъ у Криму посламъ Вигóвського обітницю чївпть, що на ёго призївъ зо всіма крїлатими ордами на Україні ставатиме. Се жъ ужé другі послі мўснвъ Вигóвський до хана вїправити, бо первихъ Запоріжці перевяли, у Дніпрі потопїли, листї Вигóвського злїпали и до царя послали, та ще й прписавъ кошóвїй отаманъ Барабашенко, що ти, царю, не здолиешъ на Україні городовé козацтво підъ своєю рукою вдérжати, а зроби ти гетьманщину за Порóгми та менé вчпнї гетьманомъ, а городї всі у поспільство повертаї. Така-то була задрїсть у Низовцїв на старшину городову и на роскішне городовé козацтво; такъ-то вони звїкли городїнцямъ яму копати, и коли не царéвi на старшину наговорювати, то військову й сільську чернь бунтувати. Убезпéчивши себе съ Криму, Вигóвський ще условуетца безъ крївавихъ бучь на Україні загетьманити. Вбачаючи військової чернї до себе незпчлївость, а прихїлньность до Пушкаря, вїпъ чéсти ёго й слави не упослїждає, листї ёму лагіднї й ласкаві пише, вїступокъ ёго першїи процїаючи и до прїязнї й згóди ёго пкъ собі нахїляючи, що незгóда и неприязнь спільнёму добру Українському зашкóдять, а ворогамъ сили надъ козаками прибавлять. А Пушкаръ, яко простóта, на ті листї гїркимъ словомъ Вигóвському дорекáє, Ляхомъ Вигóвського, зъ вїду и зъ дїл ёго, лáє. Тодї Вигóвський, не доймаючи вїри козакамъ Українскимъ, вїправивъ до Полтави полкъ Сербської компанїї своєї грошової, щобъ Пушкаря взяти и до ёго припровáдити. Та я жъ Сербська компанїя, не дїйшовши до Полтави, підъ Диканькою коло Бўдпщъ, противъ Жўкового Байраку, обїдати въ полї заходїлась, а тутъ козаки Пушкарєнкови зъ Сїчовими братчиками на її налітають, сїчуть, рубаютъ, якъ полóву розметають. То перше правїй Дніпровїй бéрегъ Чигрїнський найбільшъ огнёмъ воєннимъ палавъ и кровью обливався, а се вже починаетца звáда на лівому бéрезї, на пашїї

Полтавській Україні, та не зъ Ляхами, не зъ жовнірами, не зъ отчизними ворогами, а міжъ самими вже козаками, міщанами й селянами. Іще жъ по Україні білили скрізь косякі Лядські, Татársькі, козацькі; іще очі въ матірокъ по синахъ, у женъ по мужахъ одъ слізъ не пообсихали, а вже козаки зновъ почали одъ Пушкаря й Вигóвського трупомъ падати. Пушкарь бо, сподіваючись на себе одъ Вигóвського великої помсти, військову чернь зъ України до себе скликає, волоцюгъ, дейнекъ, війниківъ, броварниківъ, пастухівъ и наймитівъ людськихъ на козаків значнихъ заохочує и, назвавши їхъ усіхъ дейнеками, величєнний полкъ зъ нихъ утворює. Зъ рогатинами, косами й киями хїжа голота кругъ Пушкаря у Полтаві стовпилась, а багато й по іншихъ городáхъ за Пушкаря обізвалося и въ сотні купились. Хочъ же й мало міжъ тими дейнеками було люду оружного (найбільшъ съ коляками та косами збігались), та запєклимъ и мстивимъ сєрцемъ вони лейстрóвому козацтву, а найбільшъ старшні, не малі тревóги завдавали.

III.

Отъ же гетьманъ Вигóвський собою не вóнтпуть. Вінъ піхóту Німецьку коло свого боку має и Орді десять тисячъ коней съ Криму викликає. Перейшовъ Дніпро передъ Вознесєннямъ, рúшвє на Пушкаря до Полтави, и полковникамъ сєгобóчнимъ звелівъ до себе съ потугами прибувати. И полковники, всюди по городáхъ съ Пушкарївцями сирáвившись и голóту потлумивши, до боку свого гетьмана сходились. Оцє жъ ужє до Сокóліхъ байраківъ Вигóвський съ полковниками своїми прибуває, Орду про запась коло байраківъ кїдає, а далі на долині Полгóзорь два полки Німецької зтяжнóї піхóти Хмельницького станóвить, а самъ зъ обóзомъ до Полтави рúшвє и втаборився міжъ Жукáми и Рибцями, на горі, підъ Полтавою. Ще жъ Вигóвський хїтримъ рóзумомъ роскидає, корóтку весняну нічъ у полі почує, на Пушкаря вдáртити наміряючись, а съ Полтави Пушкарївці густимъ лавами двинули, до табору єго на схóді соңця гучно прппали, військо стрівóжили. Тутъ Січові молодці вїхромъ налітали и въ таборъ повскакували; а дейнеки Вигóвцівъ киями съ табору вишерли и заразъ на горільчанихъ кúфахъ гуляти засіли,

а козаки зъ Запорозцями кинулись Вигівського вози зъ салами, съ пшонями, съ запасною зброєю й одією жакувати. Вони жъ тутъ пораяють и въ таборі бенкетують, а Вигівський, справившись и вхопивши Орду та Німецьку піхоту свою, несподівано на нихъ ударивъ. Тоді деіндеки, на Німцівъ зъ дубинами великою купою кинувшись, заразъ Німцівъ зломил, погнавши и на-вікъ осоромили; а Вигівський тимъ часомъ съ Татарамъ й козацтвомъ на безпечнихъ Пушкарівцівъ добре насівъ и до справи прийти їмъ не давъ. Білися жъ Пушкарівці завзято; пало трупомъ козацтва не мало зъ обохъ боківъ, ажъ тутъ козакъ до Вигівського намету прискакує и вже голову Пушкарівцу на спису показує. Тоді Січові братчики втекомъ заразъ рушили и до Січи манівцемъ чимчикували. А Вигівський Пушкарівцівъ докінчавъ, безъ ошадку рубавъ и на всі сторони, якъ отару, распудивъ. Тоді вже до Полтави двинувъ и заразъ її огнемъ привітавъ, козацькі й міщанські двори пожакувавъ, и, постоявши днівъ зо два, до Чигрина вернувся, сегободні полки по домівкахъ пороспускавши и до нової воєни якоїсь готувитись їмъ заповідавши. Яка жъ се нова була въ ёго війні на думці? Се вже вінъ Пушкаря зломивши и Запорозцямъ носа втерши, задумавъ одъ царя одірватися. Не знали жъ того ёго ўмислу ще й полковники всі, бо потаємне Вигівський, черезъ прхильнихъ собі людей, зъ Ордою змовився; а хочъ присягу на братерство старшина генеральна Орді виконала и одъ Орди такої жъ присяги допевнилася, та вважали, що то для впокою Українського робитця. Тільки чернь воєськова на Вигівського міркала, та сотники за черню руку тягнули, ёго таємниць допспелялися и поголосу вже такъ по Україні пускали, що хоче Вигівський Москву воювати.

IV.

Справді притягъ Вигівський въ-осені 1658 року зъ великими потугами на сєй бікъ Дуїпра, щобъ и впорядкувати ёго, и супротивнихъ собі людей до останку вилупити. Ніхто не зваживъ противъ ёго зверхности озватися, а котрі втекомъ пішли за границю у Московські городи, и за тими Вигівський війскомъ своїмъ ганявъ, а послі въ Гадячі осівся и раду велику зъ стар-

шпнною радивъ. Вбачала ёго старшина, що чернь війскова й сільскá важкимъ дѣхомъ на козаківъ значнихъ и людѣй замѣжнихъ дѣше, — тѣи, що козакѣ зъ войни нерѣвно покорѣстувались, а сѣ, що въ реестрѣ ихъ не повнѣсувано, — отъ и вигѣкували по шинкѣхъ незвичайні на козаківъ значнихъ рѣчі и завѣдливимъ ѡкомъ на займанщинѣ людѣй замѣжнихъ поглядували. Отѡжъ и дѣйнѣкѣ тѣ сѣ такѣхъ людѣй сердѣтнихъ, то зъ опѣякъ и гольтяпакъ завѣятыхъ позбѣрались, що насѣлу статѣчнѣ козакѣ ихъ розгромѣли и по всѣй Украѣні роспѣдали. Хочъ же й уцѣхнули Пушкарѣвцѣ, вбачаючи за Вѣговськимъ потѣги велѣкі, а про-тѣ Вѣговцѣ дѣмали й гадали, якъ себѣ на-дальшъ забезпѣчити. Отъ и на-дѣмались, щобъ ужѣ зъ Украѣни вчинѣти особну рѣчъ посполѣту зъ своєю шляхтою, маршѣлками и всѣкимъ дѣгнѣтарѣмъ, на-взѣрѣ Лѣтовського князтва, и до рѣчи посполѣтоѣ Пѡльскоѣ повнѣми пактами прижѣкнутися. Мѣбуть, сѣ дѣмка давнѡ вже въ голѡвѣ въ Вѣговського кѣблѣлась, та не знавъ вѣнъ, до чѡго ще дѣйдѣтѣя; тимъ за жпвотѣ Хмельнѣцького передъ царськимъ боѣрамъ лѣсѣцею звѣвався и самъ на боѣрство й вѡтчинѣ Москѡвськѣ въ царѣ квѣпѣвся, и колѣбъ на Вкраѣні ёму не повелѡся, то до царѣ бѣ зъ рѡдичами й прѣятѣлѣмъ на даровѣй хлѣбъ одѣхавъ. Якъ же побѣчпвъ, що старшина козѣцька шляхѣцьку наѣцію на Вкраѣні завѣстѣ рада и головою своєю ёго до тогѡ дѣла вважѣе, вѣнъ тодѣ царѣ тѣльки лѣдою лѣдѣвъ, щобъ панѡве Лѣхѣ лѣску царськѣ збѡку вбачали, бо кѣжуть: *гѣрна дѣвка засвѣтана*, такъ ужѣ щобъ, якѣ вѣнъ схѡче, правѣ ёму поступѣли. Такъ же й стѣлось тепѣрѣ, бо корѡль, запобѣгаючи, щобъ царѣ Москѡвськѣй на всѣ вѡльности козѣцькѣ не згодѣвся, прислѣвъ у Гѣдѣчъ до Вѣговського покѣрливѣ посѣлѣ, а сѣ тѣми вже послѣлами старшина козѣцька такѣ пѣункти у Гѣдѣчѣ написѣла: щобъ унѣ мѣжъ двѡма вѣрамъ посерѣдѣнѣ не булѡ, а нехѣй якѡѣ хто хѡче вѣри держѣтѣя, чи Рѣмськѡѣ, чи Грѣцькѡѣ; щобъ мѣтрополѣтъ Кѣївськѣй зъ чѡтырѣма владѣками своѣмъ мавъ мѣсце въ сенѣтѣ Пѡльскому; щобъ гѣтьманъ мавъ наѣвнѣщу звѣрхѣсть у вѣйсковѣхъ и въ зѣмськѣхъ рѣчѣхъ по Вкраѣні, и щобъ ужѣ самъ бувъ воѣводою Кѣївськимъ; щобъ вѣйска козѣцького булѡ шѣдѣсѣтъ тѣсѣчъ; щобъ мѣла Украѣна своѣ трибуналѣ, акадѣмѣи, наѣки, архѣви и друкарнѣ, а панѣмъ корѡннимъ у всѣ тѣ справѣ не вѣтручатися; щобъ усѣ подѣтки йшли въ скарбъ Украѣнськѣй, а не

въ коронний; щобъ сто осібъ зъ гетьманського рейменту король заразъ ноблітувавъ на шляхецтво, а потімъ щобъ на всякому сѣмлі стільки жъ, когò гетьманъ вибере, до шляхецтва приймавъ; щобъ королівське військо, якé въ потребні на Україну прийде, було підъ гетьманською зверхністю; щобъ на заплату козацькому війську ковати на Україні козацьку монету; щобъ воювати Москву вкупі съ Поляками було до вподоби козакамъ оставлено, а якъ не схочуть воювати, то нехай Польша сама зъ Москвою розправляється; якъ же нападе на козаківъ Москва, то щобъ король заразъ їмъ давъ підмогу.

V.

Впокоївши сегобачию Україну и Гадяцькими тайними пунктами себе вбезпечивши, вернувся Виговський до Чигирини и полки свої по домівкахъ поросиускавъ, а самъ уже съ Польскими комисарями то про добра церковні и свіцькі, котрі підъ часъ війни позахоплювано, розбіравъ, щò кому и якъ вернути, то вольні по-давньому торгї Дніпромъ и Чорнимъ моремъ обраховувавъ, то про судї, академі, друки зъ людми письменнимъ радився. Витто неборакъ певну надію собі мавъ, що Україною якъ хотя теперъ поверне и нову шляхецьку націю зъ неї вчинить, бо вже и на сѣмлі горді панї коронні міжъ собою рахували, що козакї не золотомъ и поклонамъ, а хоробримъ серцемъ и шаблею добули собі того гонору и шляхецтва, бо и Македонці, мовлявъ, були спершу завзятимъ розбишакими, и Римляне съ чабанівъ и бурлакъ повстали. А тимъ часомъ діло Виговського безъ народної вподобы зроблене, потай громади и всього Низового війська Запорозького розпоряжене, слідомъ за Виговськимъ рвалося, рупилося и переду вѣсти йому въ отчизні нашої не давало. Гадяцькі пункти заразъ дейницькі пронози провіюхали и Москві обвістїли. Стривожилась Москва, и заразъ двинула князя Ромодановського зъ війскомъ — Виговського діло на Україні псувати. Оглашає князь Ромоданъ на Україні Виговського недоляшкомъ, — увією, державцямъ, жовнірамъ народъ полóхає. Заразъ и почали нові дейнеки до его боку горнутись и вкупі зъ его Москалями двори и всякі добра значнихъ козаківъ жакувати. Перейшовъ князь Ромоданъ річку Пселъ, тягнуци одъ Московського Білгорода, вда-

ривъ на Міргородъ несподівано; всіхъ Миргородянь зрабувала ёго орда до нітки. Одъ Міргорода до Лубень дейнецька згрѣя зъ Москалями Ромодановими простувала. Почули Лубенські козаки, які гóсти хочуть до нихъ завітати, — заразъ усё своё добро почали на возі рштувати, худобу, коней зъ Засулля въ таборъ зганяти и, хто бувъ заможнійшій и до Вигóвського прихильний, всі зъ Лубень якъ мóга повихóплювались и по дикихъ простóрахъ Українськихъ порозволікались, самé убожество въ Лубняхъ покинувши. Кúпа жъ козацтва грошовитого, що ще зъ Пилявської здóбичи скáрби въ себе мала, вимурувала собі підъ сю завірюху скарбóвню въ монастирському винограді за Лубнями и тамъ своё срібло, злóто и коштовну одéжу у мúрі замурувало. Насúнувъ Ромоданъ на Лубні — пúсто въ Лубняхъ, нічого жакувати. Вінъ місто випалвъ до-щéнту, тільки одну цёркву Трóбцю покинувъ, а тутъ ёму про монастирські скáрби донéсено, що ченці Лубенське добро въ себе переходують. Кинулись туди хіжї дейнеки зъ Москалями, весь монастирь розжакували, а замурований скарбъ у винограді знайшли, за малимъ и саму цёркву велику не обібрано, та вже самъ Ромоданъ спивъ и своё драгіше вйсько одъ рабúнку одвернувъ.

VI.

Тимъ часомъ козацькі полковники: Гуляйцький Ніженський, Петро Дорошенко Прилúцький, Онїкий Сілчъ Чернігівський, скúпили своё вйсько, людéй статéчнихъ, заможнихъ и до Вигóвського прихильнихъ, почали рабúнкамъ Ромодановимъ запобігати, городі и сéла одъ ёго одбивати. А все жъ увалився Ромоданъ у Пирятинъ и, стóячи въ Пирятині, послававъ свої загони по іншихъ городáхъ и сéлахъ дóбра людéй заможнихъ пустóшиги. Побили бз самого Ромодана козацькі полковники хúтко, та знавъ Ромоданъ, якъ їхъ посередъ рідного їхъ краю притиснути: вінъ усю чернь, усі злидні, увесь голóдний и завзятий людъ противъ люду значного и багáтого піднявъ, та ще и слобідськихъ козаківъ, що ще за Хмельницького зъ України посхóдили и вже віби на чужу зéмлю на неї поглядали, и тихъ вінъ до сильнèй роботи закликавъ, и ті помагали жорстокимъ и злидèнимъ дейнекамъ сéла и хуторі шáрпати и въ-нивець обертати;

а далі й самъ, надпалівши Пирятина и по-Татарській обідравши, на Гуляницького и на іншихъ полковниківъ руйнівъ, та нічого ёго війську, яко праведно козацькому, хороброму и исправному, не вдіявъ. Тимъ часомъ коло ёго боку зібралоя зъ різнихъ полківъ військової чєрні вкупі зъ дєвнєкамп тисячъ до пяті, чи й бїльшъ. Бачить Ромоданъ, що Вигівці добре на своїхъ мїсляхъ упалися, надумавсь хочъ по Дніпрѣ Україну одъ Польши одірвати и особного гетьмана надъ сєгобѣчнєю Україною огласити. Козакї й дєвнєки на те згодїлїся, абї одъ Вигівського вікрутитись и одъ кари за свої розбїшацькі походи заховатїся підъ нове гетьманство. Отъ и настановїли змїждо сєбе гетьмана значного товарища військового Івана Безпалого, підъ Варвою, въ Пилипівку 1658 року. Тимъ часомъ Вигівський по той бїкъ Дніпра съ княземъ Шеремєтомъ завїся, бо Шеремєтъ, приїхавши на воїводство въ Кїївъ, почавъ по Московськимъ звичаямъ рєчамп керувати, скарбу мїського допїтуватись и одъ сєбе мєншихъ воїводъ зъ ору́жнимъ людомъ по іншихъ городáхъ для грошового збору розсилати. Вигівський підступївъ підъ Кїївъ и бїлїку немалу зъ Шеремєтомъ звївъ; а далі зїїхалєсь, помврілєсь и до царя посланцівъ своїхъ послалп. Вигівський пославъ одъ сєбе Білоцерківського полковника Кравчєнка, що вінъ не прѣтивъ царської звєрхности воює, а тїльки своєволю гультьайську по Вкраїні ускромляє и на твхъ військомъ бє, хто тую своєволю піддєржує. »Не на те миє, каже, «царєві присягали, щобъ у своїхъ мужиківъ підъ неволею бїти и щобъ насъ нашї мужикї за шняку водїли: ми думали, що намъ воля бїльша одъ давнєї бїде, а тепєрьє каже, «воїводи Московські, піддєржуючи своєволю, по Вкраїні велїкі бїчі счиняють.»

VII.

Тамъ же въ Москві Кравчєнко царськїй гнївъ митїгусє, щобъ не посилавъ царь бїльшихъ потугъ на Вкраїну, а тутъ Вигівський, однѣ маючи въ мїсляхъ, послає своєму прїятелєві Гуляницькому въ помїчъ наказного свого гетьмана Скоробагáтенка зъ заднїпрянськими трєма полкамп, а зъ нимъ Поляка Грїшу зъ грошовїми Польськими корогвамп, та ще й Орді тисячєй скїльки.

Самъ же за Дніпромъ своє діло робить п ще більшихъ потугъ съ Криму надждає. Кіпнувсь князь Ромоданъ до гóрода Лóхвиці втікати, а Виговщане зъ Ордою ёго гнати, рубати, у полонь ору́жний людъ ёго брати. Не вдержавсь би п въ Лóхвиці, та зайшла чутка, що зъ Москóвської землі ёму на підмо́гу ще три воїводи зъ ратями вїславо, а тутъ п Запорóзці, не люблячи Виговського, цілимъ полкомъ помагати дейнекамъ прпчвалали, а тутъ ще де-які недóбитки Полтавці, Пушкарєви прїятелї. значні козаки, завхрились п скрізь по Україні прóсте козацтво на Виговського піднімали. Добувавъ Виговський Лóхвиці довго, тїсно сидїв Ромоданъ у голóдному гóроді. Бїлись Виговщане й підъ, Ромио́мъ, де зимувавъ Безпалпї, добували й Зинькова, де Запорóзці зъ голо́тою засїли, та вся та війна на самїхъ сєлахъ та гóродяхъ Українських окошілася: перше бо їхъ Москалі зъ дейнеками пустóшили, а послї Татаре та Виговського жолнїре рабували п на Виговщанъ въ убо́гихъ людяхъ сєрце роздрáжнювали. »Се все старшина́ ли́хо коїть п но́ву войну́ підїмає, козакї-чернь вкўпї зъ сєлянами й мїщанамп, набравшпсь бїдї, гукало. »Колїбъ їхъ царські ратні люде де-небудь застўкали, то ми бъ їхъ самї перевязали п царєві въ рўкп вїдали!« Оцє жъ п въ полкахъ Виговського сторонї козакї по своїхъ двóрахъ одъ вїйськóвої слўжби тулялпсь, а старшина́ невóлею козакїв у полкї виганяли, а хто, мóвлявъ, буде змїнникъ п въ полкї не пїде; у тихъ жїнокъ п дїтєй позабїрають п Орді попродають. Оцє же сєгобóчня Полтавська Україна на двї стóронї распадáлася: одна стóроня — козакї вбогї, зъ недóбитками значнимп Пушкарївцями то зъ братчиками Запорóзцямп до Москви нахилилася, а дрўга, багатирї, на шляхту закандзюбпвшись, до Пóльщп, на нóвпхъ таємнихъ пактахъ, вернўтпся надўмалась. Отъ же даремне Виговський, послї воєнного рóзруху, поставити на нóгп старосвїтську Україну сплкувавсь, даремне дўмавъ козакїв прóстпхъ шáблею до згóдї зъ Ляхами п недоляшками нахилїти п всю Україну на взірь Корóнної п Литóвської рєчп посполїтої впорядкувати. Прóстї бо люде, сєляне й козакї-чернь, Ляхїв жажалися, не нялї Лядському братєрству вїри, а старшинї козацькóї не любїли; Запорóзці жъ, бачпвши ёго навїбратство съ ханомъ, давиó вже на ёго рємствували: не ходївши бо мóремъ п полемъ на Татаръ, їмъ ничимъ було пронїтуватись, а на самїй рїбї та на поляванї вїйськóвому

людові не всідити; тимъ вони й дейнєкъ підпрáli п голóту на Вигóвського підіймали, щобъ ёго стóрону, людéй замóжнихъ, зъ маєтківъ віругувати п їх надбáнимъ поживітися. Зъ сєго часу почнаєтця дóвга незгóда міжъ людьми вбóгими п козаками значнимп на Вкраїні, ажъ пóки вся Вкраїна обнищála п велікі скáрби, що на войні козаки вь Ляхівъ поздобувáli, по чужіхъ скрїняхъ та кишєняхъ ростекліся, а козаки значні тільки вже зємлі собі позахóплювали, одінъ одногó потіснйючи п сь тихъ зємелъ почали зновъ багатіти. На прóвесні 1659 року почáв зновъ Вигóвський сєгобóчию Вкраїну до сєбе єднати, п вже напрямóту Скоробагáтенка зъ унверсáлами своїми розплáс, щобъ усі становілись одностáйно противъ Москóвського вїйска, бо, кáже, цáрські комисáри ще за Хмельницького договорілись изъ панáми Ляхáми, щобъ царєві, якъ умрє корóль, назвáтись королємъ Пóльскимъ, а за те панáмъ Ляхáмъ орúдувати якъ хотя Україною. »Тимъ-то«, кáже, »ми зъ старшиною розсудїли лúчче добрòхїть прихїлїтись до Пóльщи на правáхъ вóльного нарóду, нїжъ мáтиме насъ оддавати Ляхáмъ царь Москóвський, мовъ своє надбáне.«

VIII.

Тимъ часомъ прихїльні до Вигóвського полковники: Дорошєнко Прилúцький ставъ у гóроді Срїбному, а Гуляницький Нїженський у гóроді Конотопі, щобъ ужє бїльшъ підмóги князєві Ромодáну зъ гóродів Москóвськихъ не допускáти. Справді рúшила нóва царська рáть одъ Путївля, а чолóмъ її бувъ князь Олексїй Трубецький. Прочúвши царь, що Ляхї дóбре підъ Вигóвського підмóщуютця, наказáв Трубецькóму, щобъ, не завóдячи бóю зъ Вигóвськимъ, потаємне зъ нимъ зхїхався п новї правá ёмú поступївъ: нехáй берє собі, опрїчь гетьманства, воїводство Кїевске; рóдичівъ ёго п прихїлївъ дóбре вгòвобїти, а колїи унєтця, то п сь Кїєва Москóвську залóгу зъ воїводою вївести, тільки вже нехáй Орду до Крїму одсилає п бїльше зъ нєю не брáтаєтця. Такъ-то вь Москві здавáлось царській думї лєгко булò Вигóвського стóрону одъ Ляхівъ одманїти. А тутъ ужє павáжплась старшина до ногї Москвú вїбїти. Плчúвши, чимъ воно пáхне, князь Трубецький, стáвши на Сýлі вь Костянтїнові, стягнóвъ до сєбе Москóвськихъ воїводъ зъ Лóхвиці, а Безпáлого зъ

Роме́нь, п о́це вже, а́преля 19-го, до Коно́топа підступає. Самъ же Трубецькийъ зъ Ромоданомъ Гуляницького въ Коно́топі обягають, а на Дорошенка підъ Срібне князя Пожарського виправляють. Пожарський Дорошенка зъ Срібного віругувавъ, п Срібне, за прихильность до Вигівського, вірізавъ п спіндрувавъ дощенту; а Трубецькийъ зъ Ромоданомъ одъ проводної неділі ажъ до Петра державъ Гуляницького въ обложенню, нічого ёму въ Коно́топі не вдіявши. Було въ Гуляницького тільки півъ-третя тисячп війська, та все то були бубальці, що й підъ Берестечкомъ Пляшову вмілп загатіти, п на Дрижиполі здоліли одъ Ляхівъ п Татаръ изза мёрзлого трўпу одбиватись. Ані щодєнні приступи, ані підкопи, ані бѳмби й гранати козаківъ не лякали. Козакі дѳбре зъ самопалівъ стріляли, рукопашъ гарно Трубещанъ, Ромоданцівъ п Безпальцівъ сікли й рубали, зъ гарматъ гармати підбивали п кругъ свого валу багато війська Московського трўпомъ положили. Якъ же взялися Москалі валъ передъ собою гнати, щѳбъ кругѳмъ Коно́топа глѳбѳкий ривъ землєю засипати, тоді обложенці вїлазками їхъ дѳбре одбивали, ту зємлю въ Коно́топъ носили п собі валъ ирѳбільшували. Воюють Москалі тутъ безпєчне, Гуляницького добувають, а на нихъ Вигівський съ потўгами Польскими й Татарськими знепальцька наступає. Надблизившись Вигівський до Коно́топу, не всіма потўгами разомъ на князя Трубецького п козаківъ Безпального вдаривъ: вінъ хана Кримського про запась за річкою Соснівкою у захисті поставивъ, а самъ на безпєчнихъ Москалівъ п дейнєкъ ринувся п заразъ коні въ нихъ одігнавъ, а потімъ саміхъ розгромивъ, роспўдивъ п трўномъ Московськимъ п дейнєцькимъ поле одъ села Соснівки до Коно́топа вславъ; тільки тємна нічъ Москалівъ п Безпальцівъ одъ Виговщанъ закрила. Въ-ночі Москалі поправились, у одінь таборъ изійшлися, валомъ обсипались, гарматами обрштувались. Все вони думали, що въ Вигівського невелика задніпрїнська сила п на сто тисячъ свого війська вповали. Ранєнько 28 юля вони князя Пожарського зъ знатними потўгами на Вигівського виправили. Віхромъ налетівъ на Виговщанъ Пожарський, п заразъ Виговщанє назадъ подаліся. Вже й за річку Соснівку Пожарський їхъ переганяє, вже й язика достає князь Пожарський. »Не вганяйся, княже, за Вигівськимъ«, ёму кажуть: »у Вигівського Татарє стоять у засадці!« — »Давай сюді Татарь!« крикне

Пожарський: «всіх їх сяких-такіх синів вірубемо й виполavimo! та й по-Московській ще загнувъ. Ажъ тутъ, якъ вихоръ, налетіли на ёго Татаре й козаки-Чигирінці зъ засадки. За малу годину вже поле трупомъ укрите, и річка Соснівка Московськими головами загачена. Самого Пожарського живцемъ ухопили и передъ хана привели. Вінъ и тутъ лаєтця и въ вічі ханові плює. Махнувъ рукою ханъ — покотилась Пожарського голова вихрвата. Тоді всі Виговщане и Ординці зъ веселимъ духомъ наступили на Ромодана и Безпалого. Не десять же, та й не двадцять тисячъ Московського війська лягло тоді підъ Конотопомъ. Тягнучи воеводи втекомъ за Московську границу до Путівля, разъ-по-разъ въ полі отаборювались и валоми обсіпались, ажъ поки віругувавши їхъ зъ України, переставъ Вигівський гнати. Тоді вже тільки Татарва осипимъ роємъ навкруги того війська Московського увивалась и, догнавши ёго до Путівля, довго ще по Московськихъ селахъ грасувала и людей у неволю хапала.

IX.

Отъ же даремне пролилась и Московська кровъ на Україні. Наше козацтво само по собі важкимъ ярмомъ на шиї въ міщанъ и въ поспільства лежало. По городахъ на Україні козаки охочі, гайдамаки, затызці, колії, левенці, дейнеки, чп якъ тамъ вони ще звались, на козаків реєстровихъ важкимъ духомъ дихали, а въ поляхъ на Запорозжі Низове військо тільки себе праведними козаками и лицарями вважало, само себе жоренемъ и твердиною чести и вікопної слави всього товариства воєнного Українського величало, и мислі почало вже на те хиліти, щобъ царь Московський усі козацькі села на Україні повернувъ у мужицтво, а тільки на Запорозжі козацьке гетманство собі вчинивъ. Тимъ воно зъ самого початку посланцівъ Вигівського до хана Кримського, перенявши на Дніпрі, потопило, а листи ёго до царя одіслало; тимъ воно зразу підмогу Пушкарєві й дейнекамъ вислало; тимъ воно й надальшъ протівъ городового лейстрового козацтва, наче протівъ якої шляхти невірної, криваві бучі замшляло. Справді бо въ городовое козацтво багато народу шляхецького повписувалось и въ полковники, въ сотники, въ хорунжі й осаули пови-

скакувало. Вони, сі панове, підъ велику завірюху за Хмельницького, свого дідизного шляхетства зрекáлися и всі козацькі звичаї собі переймали и козацькимъ рб́омъ ходили, громадської ласки й поваги запобігаючи; якъ же вщ́ухла та б́уря, що ввесь старий порядо́къ догорі́ переверну́ла, вони помалу-малу зновъ почали Україну на старий ладъ навертáти и нобылітáції черезъ Виговського въ короля впро́шувати, щобъ завести зновъ шляхецьку націю на Україні, а самимъ рб́очною тій новій нації вчинитися. Робилось діло те стіха и до Гáдяцькихъ п́унктівъ самихъ не вся старшина́ допускалась. Думалось-то такъ, щобъ перше зъ Ордо́ю та зъ жовнірами Пушкарівцівъ ви́бити та залякати, Низовцівъ зъ Поро́ги попроганя́ти, Ромодáновцівъ за гряви́цю віругувати, та тоді вже нові пакта, нові права, нові говори на Україні огласити и багатихъ, розумнійшихъ, статечнихъ людей вдовольнити. Та не підъ силу було Виговському здр́жати Україну одъ остáтнього рб́зруху. Вінъ-то вповáвъ, що лівобережия Україна вже надто ослабла, бо Пушкарівці, Виговщáне зъ Ордо́ю й Ромодáнівці зъ слобожанами, одини за другими, мовъ серпомъ її ви́жали: вже бо найбільші полкі, що на почáтку Хмельницькихъ тридцять и по сорокъ тисячъ козацтва въ собі мали, всі переп́инули, — Полтавський, Миргородський, Прилуцький, Ірклі́вський, а городі́ й сéла кропивою позаростáли и навкругі́ людськими костя́ми біліли. Котóрі козакі́ тр́упомъ пáли, а котóрихъ зъ жінками́ й дítями до Кр́иму одв́едено, та и всі сусідні зéмлі, підъ ту руїну велику, въ Пóльщі́ й на Україні, пóвні були́ полоні́ обб́хъ народівъ, а щб́ зостáлося людо́у після́ Комотóпського пб́грому, въ тихъ городáхъ, що за Безпáлого стояли, то й тихъ звели́въ Виговський за Дніпро́ зганя́ти, а городі́ попалити, а дéкотрі́ сéла Татáре розхавáли й спл́индрувáли. Зникло абб́ спусті́ло въ Виговщину́ багато́ люднихъ містъ: Зівьківъ, Гáдячъ, Ромéнь, Миргородъ, Лб́хвиця (котóру Москалі́ зніщили, а Татáре доіли), Вéприкъ, Рáшевка, Лютевка, Сорб́ичівці, Ковалівка, Баравівка, Обухівъ, Багáчка, Устиві́ця, Ярэ́ска, Швшáкъ, Б́урка и інші́, — все те п́устками́ и пожарі́щами довго стояло. Підупáвши самъ тогб́ жъ рб́ку, Виговський всéго́ тільки́ тисячъ изъ сорокъ супрб́отивъ себ́е королéві́ Пóльскому́ палі́чувавъ. Тимъ вінъ, на-нявши́ своїмъ ко́штомъ чоті́ри́ тисячі́ затя́зцівъ зъ Сербівъ, Німцівъ, Ляхівъ и зо вся́кого людо́у, та втáборивши́ Татáрську́ залóгу

підъ Чорнимъ гаємъ, поблизу Чигрина, та визиваючи одъ короля жовнірську помічъ, думавъ сплоти въ Україні панувати и тільки людей звачнихъ до себе нобилітацією и хлібними урядами прихилити. Оце жъ вінъ роспустивъ прихильні собі полкі по сей бікъ Дніпра, а самъ, вернувшись у Чигринъ, Галяцькі пункти висилає до короля на скріпу съ послами своїми: Неміричемъ, Верещакою, Сулімою, людьми ученими и вельможними, а брата Данила підъ Київъ, съ пятьма полками тогочасними и съ Татарами, шле, щобъ съ Києва Московську залогу зъ княземъ Шереметомъ віругувати, и такъ уже всю Україну очистили.

П. Кулішъ.

СВЯТІНЯ.

Мовчки струни на бандурі
Я перебіраю.

Заспівавъ би я до тебе —
Голось замірає.

Не почуєшь мого слова
Серцемъ молоденькимъ, —
Квітчапою головою
Схилився до неньки.

»Шести мене, мой пене,
Якъ малу дитину.
Я твоего, нене, лоня
До-віку не кїну.»

—»Ой покїнешъ, мой доню,
Далебі покїнешъ,
У чужий край, въ чужі люде
Пташкою поливешъ.

Прійде, прійде, моя доню,
 Така́я годіна,
 Що рідні́ша неньки́ буде
 Лю́бая дру́жина.с

И я чу́ю тихі́ речі,
 Голосні́ше граю.
 Я душе́ю мо́лодую
 Красу́ обіймаю.

Ой банду́ро, рідна́ сестро,
 Зо́лоті́ стру́ни! (¹)
 Вложи́ в не́ї моє́ се́рце,
 Висо́кні́ думи́.

Неха́й і́й в ві́ сві́ присні́тця,
 Що́ я чу́ю й знаю,
 Про що́ се́рцемъ́ оди́но́кнмъ́
 Го́спода́ благаю́.

Неха́й і́й в ві́ сві́ присні́тця
 Ма́ти́ Україна,
 На́ше го́ре, ва́ша ра́дість,
 На́дія е́дина.

Святе́ сло́во — *рідна́ ма́ти;*
 Е́сть і́ще́ свя́тіння,
 Ви́ща, Бо́гові́ милі́ша —
Рідна́я Вкраїна.

Зрозумі́й, моє́ коха́ння,
 Чи́стою душе́ю,
 Що́ люблю́ я, чимъ́ живу́ я, —
 Б́удешъ́ ти мо́єю.

П. Кулішъ.

(¹) Пзъ запорозької пісні:

Стру́ни мо́ї, стру́ни зо́лоті́
 За́йгра́йте ми́ні́ стя́ха...

ЗЪ НАРОДНІХЪ УСТЪ.

СКАРВЪ.

Бувъ собі чоловікъ та жінка. Були вони люде заможненькі; усёго въ їх доволі: и поля, и скотинки и худоби, и хата простора зъ садочкомъ и левадою. Пославъ ихъ Господь на втіху одного тільки синка, — Павлусемъ звали. Та вже жъ и шанували и нестували вони того одінчика! не такъ батько, якъ мати. И що то вже за мати була! міжъ матірками, на вливовіжу мати! Уже Павлусь бувъ чималий пахолокъ, а вона ще возилася зъ нимъ, якъ зъ маленькою дитинкою. Було власними руками годіе ёго, а вінъ, телепень, тільки глота та, якъ той пущірюнокъ, зновъ ротъ роззявляє. Ускі зиму и осінь съ хати не випустить: »Не ході, синку, каже: холодно, змёрзнешъ, та ще, крпій Бóже, занедужаешъ, то и й умрѣ, не дждѣ, поки ти й одужаешъ.« Прийде весна або літо, — зновъ не пуска. »Не ході, синку: дѣшно, сонце наечє голову, голова болітиме.« Цілісенький рікъ не дасть ёму порога переступить, хибá у неділю поведє до цѣркви, та за нимъ и не мóлтця, такъ обома руками за ёго й держитця, щобъ хто, не то що штовхнѣвъ, а й не доторкнѣвся бѣ. Дє-коли, якъ обриднє ёму стояти, то такій гáласъ пидійме на всю цѣркву, бѣнимъ зъ ёго чортика лика дерє. »Ходіть, мамо, до-дóму, хлипа: їсти хочу!« То мати и ведє ёго до-дóму, не дждавшиє кінця слѣжби и благословєнія. А якъ кладє ёго спати, то самá п стеле, и родягає, и хрєстить, и ще й котка сиває, ненáче надъ годовичкомъ. Чáсомъ, батько, дивлячись на се юрòдство, стає гримати на жінку и похвалятись, що вінъ Павлуся відáсть у школу до дяка ажъ у другє село. такъ куди!.. и не кажі... Така зъ неї дóбра и покїрна жінка, а якъ дійде діло до єї Павлуся, то якъ скажєна стá-

не: и очі вітрищитъ, и запінятця, и за піжъ хапаетця; крий Бóже, щó виробляє!... Кажу жъ вамъ, що й нїжъ матерїями навдивовїжу була мاتی.

Дорїсь Павлу́сь до па́рубка. Такъ ёго вигнало та росцёрло, такий ставъ гладкий та опецькуватий! Піка широка та оду́тавата, якъ у того салогуба. а рúки білі, та ніжні, якъ у панночки. Та одъ чо́го бь імъ и поше́рхнуть? зь—ро́ду, не то щобъ щіпъ абó ко́су у рука́хъ подёржавъ, не взявся й за лопату, щобъ одгребті́ снігъ одъ поро́га, абó за віникъ, щобъ вїмести хату. Було старий и стáne докázувать жінці:

— На яку радість ми ёго вїгодували? Який зь ёго хазяїнъ бóде? Щó зь нимъ стáнетця, якъ ми цомремó?... Остáнетця вінъ на світі, мовъ сліпий безъ поводáтера!

— Э, чоловіче! одка́же жінка:—якъ Богъ милосёрдний пошлє ёму щáстя, то безъ насъ жїтїме ще лóчче, якъ теперїчка!

Ужє Павлу́сєві минувъ и двацáтий, вже бь вінъ и на вечірніці пішóвъ, такъ мاتی не пуска́.

— Не ходї туди, сїнку, ка́же:—на вечірніцяхъ збїраютьця самї п'яніці та розбїшаки; тамъ тебе обїдять, віку тобі збáвлять. Почекáй трóшки, я самá знайдó тобі дівчїну, самóу найкращу на всьму́ світі, самóу роботáшу; вона́ бóде тебе и годувáть, и зодягáть, и доглядáть, якъ рідна мاتی.

Такъ не привївъ же їй Богъ и оженїти сїна. Разъ у ночі розведувáвсь Павлу́сь, якъ на живїть кричїть: »Меду та й меду!« У старїхъ на ту пору не було меду. Щó тутъ на світі робїти?.. Устáла мاتی, накїнула на себе свїтїну, не схотїла будїть цáйничку, и самá мотнóдась по селу́ шукáти того́ меду. А на той часъ такá піднялась фúга, що, не то що у ночі, а вь день не побáчила бь світу Бóжого. Бїгала сердешна, бїгала одъ хáти до хáти (у когó й е, то ка́же нема́: не хочетця уставáть), та я́кось ужє вїшрося у попá. За одїнь сцїльничóкъ обїщáла бóзївка подарувáти. Трохи не замёрзла, та такї-привєслá, и щó жь?.. Повлу́сєві вже не до меду; засну́въ манєсенський, нї-якъ ёго и не розбóркаешъ. Такъ черезъ той-то медъ занедóжала небóга, та и вмерла. За нею вслїдъ и бáтько нóги простáгъ, и нашъ Павлу́сь и не схаменóвся, якъ зостáвсь крúглимъ сиротóю.

Щó жь зь нимъ стáлось?.. Пáвду казáла мاتی: Якъ Богъ милосёрдний пошлє ёму щáстя, то безъ бáтька и безъ мáтери жїтїме ще лóчче, якъ за їхъ. У покїйникївъ,— звїсно, якъ у замóжнихъ хазяїнївъ—бувъ наймїть и цáйничка. Наймїть—па́рубокъ ще молодїй, працєвїтий, не

питущий, а наймичка тежъ чесного роду, осталась бідною сиротою, и покойница приняла її до себе, якъ рідну дитину. За Павлусемъ и імъ добре жилосьъ: було чимъ-небудь єму угодють, то старá и дякуе и грóшей імъ дае, и добру одѣжу, а часомъ за наймита скотину у поле вижене, а за наймичку хату вимете в воді принесє. Отóжъ якъ умíрала старá, то благословила наймита зъ наймичкою побратись, наділила ихъ худобою и ажъ рўки імъ цілувала та просіла, щобъ вони не обіжали її Павлуся, доглядали бъ єго и були єму ріднимъ батькомъ и матірью, а вже вона на тімъ світі буде благати Господа, щобъ вінъ милосєрдний, пославъ імъ усякого щастя и талану.

Отóжъ після смєрти старіхъ, наймить оженився зъ наймичкою и стали собі господарювати. Щастя, вкь горóхъ зъ мшкá, такъ и сиплетца на нáшого Павлуся: и урожаї у єго лўччий, якъ у дрўгихъ, и корівъ нема яловихъ. Накупили волівъ и послали кілька хуръ у Крїмъ за сіллю, на Дїнь за рїбою, пострóили шипóкъ зъ лавкою, та й годють скриню карбóваньями, якъ свиню горóхомъ. Кругомъ у сусідівъ талий давить скотину а у Павлуся, якъ на сміхъ, хочъ би одїнь тоби вїзъ здохъ.

Разъ наймить пїймавъ у садóчку ройкá, такъ съ того одного розроїлось колодóкъ съ тридцять. Наймичка доглядала Павлуся, якъ рідна мати: и годье єго, и голову єму змиє, и росчєше, и одягає, и роздягає, и стєле, такъ єму у вїчі й дивитця, думку єго відгадає, бо Павлусь за весь день и пáри зъ рóта не цўститъ; хочъ би часомъ чо́го и схотівъ, вже не попросить: я́кось єму и слóво вáжко вимовити. Тільки єму в робóти, що цілісїнький день їсть (а лóпавъ здо́рово) та спить. Було прокинетця вранці—заразъ наймичка и ставить передь єго душєю жарену кўрку, абó кáчку, абó повнісїньку макїтру варєниківъ зъ сметáною; їсть неборáкъ, ажъ за ушїма ляцїть. Не всїла наймичка єго утєрти, а вінъ вже й уклáвся спáти. Поспить на перині, лїзе на пїчъ пєснáти ще у прóсі. Побїдає и зновъ куня; коли зїною, то зновъ у прóсо, а коли літомъ, то вийде у садóкъ, ляже підъ грушею, а часомъ, глянувши угóру, трóшки й россєрдитця: «Бїсові груші! пробубонїть: якї смілі, и надъ самісїнькою головою висять а нї однá жъ то не впадє у ротъ.» И щó бъ то дригонуть ногою та штовхнуть объ півку! то и посилаєсь би, такъ, кажь жъ, єму вáжко и поворухнутись. Лежить, лежить, та й засне. Пополудне—изновъ идє у комóру спáти, в снїть вже ажъ до західъ сóнца. Розбудить єго наймичка вечєряти, нагодє, здийме свитину, чóботи, покладє на шерїну, а вінъ тільки вже

самъ засне. Лучалося, наймитъ вернетця съ поля и навідаецця до Павлуся, а тому й голову вѣжко держати на плечахъ.

— А чи не спикнулі бѣ, пане Павлие, люльки? спитае наймитъ.

— Спикнувъ бѣ, пробелькоче Павлиусь, — такъ люльки не знайдѣ.

— Та ось же вона біля васъ на лавці!

— Такъ хто жѣ її набѣе?

— Та вона жѣ набѣта, а жѣ її вамъ и набивъ, якъ їхавъ у цярву. Одже біля васъ в справу положивъ!

Та викреше вогню, распалить люльку и устромить єму у ротъ, то вінъ и смокче.

Було прийдуть до Павлуся парубки, та й намовляють єго, щобъ пішовъ зъ ними на вечерниці.

— Не підѣ, пробунонить, та й очі заплѣщуть.

— Чомъ? питають.

— Далѣко. Якъ-бѣ вечерниці збиралсь біля моєї хати, то може бѣ и пішовъ.

— Э, пане Павлие! кажутъ єму парубки, якъ-бѣ ти побачивъ нашихъ дівчатъ, то не казавъ бѣ, що далѣко!

— Бачивъ, доволі бачивъ... озиваецця Павлиусь.

— Де жѣ ти їх бачивъ? ти жѣ изъ хати ніколи носа не виткнешъ?

— Такъ коли жѣ снятця, щобъ вони показалися! ажъ обридли!.. одкаже Павлиусь, та й перевернетця на другий бѣкъ.

Засміютця парубки, та й підуть відъ єго. Разъ, на зелѣну недѣлю, зібралось парубѣцтво шукати скарба. Узяли зъ собою заступі, лопати и горілочки не забули, та й пішли у степъ. Підуть біля Павлусевої хати, отъ одинъ парубокъ и каже.

— Знаете, що, хлопці! Візьмемо зъ собою на щастя Павла Лѣжини (такѣ дали єму прізвище), то вже певно знайдемо скарбъ: вінъ такий щасливий, що такого в на всѣмъ світі не знайдешъ!

Підійшли парубки до вікні (вікно було одчинене), дивлятця, а Павлусь расплатався на черніи и хропѣ на всю хату.

— Пане Павлие, о пане Павлие! гукинули парубки.—Ходимъ лишецъ зъ нами скарба шукати!

— Не підѣ! одрізавъ Павлиусь.

— Ходимъ бо! просять парубки, ажъ кланяютця. Ми тебе такъ съ

періною на рука́хъ и понесемо; не тебѣ намъ трѣба, а твого щастя. Якъ ти зъ нами бѣдешъ, то, може, Богъ дасть, и знайдемо скарбъ.

— Эгѣ!.. якъ Богъ дасть, то й у вікно вкїне... не пиду!

— Дожидайся жъ, поки тобі Богъ у вікно вкїне, а ми щидемо шукати.

Зареготались, та й пішли собі, заспівавши чумака.

Ходили, ходили по стѣнѣ, ажъ до вѣчора. Шукали, розкопували могилы, до всего приглядувались и нічого сінько не знайшли. Розказують людо, що часомъ скрѣби и самі вилізять на верхъ землі, перекинувшись у яку-небудь пачость: у старого шолудьвого діда, або у ширшавеньке козеня, або у дохлу кішку. Кому щастя, той и нізна скарбъ. Такъ, кажуть жъ, до всего приглядались и нічого не побачили. Вже вертаючись, якъ смѣрклось, недалѣчко одъ села, дивляця — лежить край дорѣги дохлий хортъ. Мабуть, давно издохъ, гідко до єго и близько шідстунити. Отъ оди́нь парубокъ и каже:

— Слухайте, хлѣнци: візьемо сѣго хорта та шпурне́мъ Лежи́ні въ хату; нехай се бѣде той скарбъ, що Богъ єму у вікно вкїне.

Парубкамъ подобалась ся вигадка; отъ вони́ підняли того хорта на дрючокъ и понесли. Підійшовши тихенько до Павлу́севої хати, розмахали хорта, та й шпурну́ли въ вікно, а вінъ якъ бебѣхуетця обѣ помість! такъ и брязнувъ, и зазвенівъ, и, якъ жаръ, по всій хаті розсипався дукатами.

— Тривай, не рушь! закричали парубки: се нашъ скарбъ, се наші гроші...

— Брехня! каже Павлу́сь: — се мій скарбъ: се міні Богъ у вікно вкїнувъ! А що? Я жъ вамъ казавъ — не вірли?

Парубки не слухають єго та товпляця въ хату, а тутъ на той галасъ де не взялись наймитъ зъ наймичкою, убігли въ хату, за рогачъ та замакогитъ, якъ штурхну́ть одного, другого, такъ вони́ й угамувались.

— Будь ласкавъ, кажуть парубки, — хочъ що-небудь дай за те, що припесли твому́ хазяїну скарбъ!

Наймитъ кїнувъ їмъ кілька дукатівъ, та й каже:

— Нате вамъ за пра́цю, а се наші гроші, бо самі-такі розсудить: хто бѣ їхъ у чужу хату вкїнувъ, якъ-би не самъ Богъ того схотівъ!

Та, сѣе кажучи, позбіривъ наймитъ гарненько дукати и сховавъ їхъ у скриню.

Оттакій-то бувъ щасливий пашъ Павлу́сь! Сказано: якъ кому́ Богъ дасть щастя, то не трѣба єму и рідної маґері, не трѣба и скара́жа шукати.

ти: самъ ёго знайде. А другому неборакові на бездоллі, у те жь саме вікно, у котре вкїнувся скарбъ, улїзе злодій и останню сорбчку вїтягне; не поробить день, то на другий и їсти нічого.

Щаслива нїтка до смёрти не вїрвѣлась Павлусєві. Найшлась и дївчина, що, якъ той скарбъ, самá до ёго липялась. Послãвъ ёму Господь в дїточокъ, покїрнихъ, слухийнихъ, працєвїтнихъ, не такихъ, якъ вінъ чудофєтъ, а у мãгїрь, бо жїнка у ёго була невспїуща господїня. И віку ёму таки-чимãло протãгъ Господь: до бїлого волоса доспãвся. Спãвъ, спãвъ, ажъ нїки на-вїки не заспївъ.

Що такє на свїтї щãстã? спїтãвъ би я у дуже пишмєннихъ. Чãстєнько чўєшь, лїуди кãжуть: отой щасливий; глїнешь на того щасливого, а вінъ тобі показує на другого, а самъ жãлуєтця на свою недолу. Зовуть щасливими и тихъ, що увєсь свїй вїкъ нїчого не дбãють, якъ мїй Павлусь. Богъ їмъ усє дає, а вони нїдãтця свїтомъ, не знãють, що у нихъ є и чогó їмъ трєба. Зовуть и скупогó щасливимъ, бо у ёго багãцько грóшей, а вінъ неборãкъ, увєсь свїй вїкъ стережє тихъ грóшей, якъ рябокó на ланьцюгї, нїякої корїсти зъ нихъ не мãє, и голóдний и холóдний, ще гїршъ одъ якогó-нєбудь бїдолахи. Нї, панóве, по мóему той тїльки щасливий, хто другому не завїдує, а дякує Бóга за те, що вінъ ёму послãвъ, — той, когó Господь благословївъ на добрі дїлã, що роскїнулись вони по свїту, якъ розрослась пшениця на добре виоранїй нївї. Нагодїє вона и пãхаря и ёго сусїдївъ, попадє одъ неї скїбка и стãрцєвї вь тóрбу. Не той тїльки щасливий, що самъ натрїскаєтця и вїспїтця, а той, що и другого нагодїє и заспокоїть, бо у такого и душа бїде не голóдна.

Одєжъ такъ загвоздївъ вамъ зпїсьмєньска, щóбъ самї одгãдали, чи мїй Павлусь справдї щасливий, чи, мóже, такимъ тїльки прозвãли ёго завїслївї лїудє? Гледїть же, щóбъ не булó по прїказцї: хвãлїть шинкаръ пьãвнїцю, а дочкї своєї за ёго не вїдãсть! Завїдуєте щãстю мого Павлуся, а нїхтó бь не схотївъ бїти Павлусємъ.

О л е к с а С т о р о ж е н к о .

ЖОНАТНІЙ ЧОРТЬ.

Давно вже люде кажутъ: що и самъ чортъ не пізна, яка зъ дівчини вийде молодиця. Дівчиною вона'и смірна и покірна; слуха матірѣ, батька боітця, старшихъ поважа; вийде на вулицю, то й очей не зведе, а коли зачешить її який парубокъ, то й вилае або заплаче. Подивітця жъ яка зъ неї молодиця, що вона виробляє зъ бідолашнимъ чоловікомъ! И м'оркву скром'адить, и к'ирпу гне, и одъ завійницѣ г'едзаетця, а д'е-коли рогачемъ и туху дасть неборак'ові, и цибулькою нагод'уе. Изъ парубк'ами вже не та: не насуплюетця, а з'уби до нихъ скалить и б'іспки пуска; міжъ люд'ями не сидить м'овчки, а цокот'ять, ког'о попало и коренить и ганить, а часомъ и москаля підвезе, та ще й очей у рябк'а не позича,— жива на небо лізе. Такъ що будешъ робити съ такою жінкою?... Швидче т'ікай до ч'орта зъ рог'ами, коли не хочешъ д'утеля з'істи.

Не бр'ешуть же й люде, кажучи, що и самъ чортъ не пізна, яка зъ дівчини вийде молодиця, бо такъ воно и справді вийшло. Оженився чортъ, та й добувъ собі так'у жінку, якъ ся молодиця, що я росказувавъ. З'аразъ побачивъ сердешний, бо не дурно бувъ ч'ортомъ, що втявъ до гауліка,— не перелюбки, бачите: и місяця зъ нею не проживъ, ухопивъ шиломъ п'атоки, та й давъ одъ неї драга не оглядуючись.

Пл'ентаетця чорт'яка ц'о свігу и н'екла одцур'авсь, бо добре зна, що жінка и тамъ ёго знайде, и відтіля зза п'єчи витягне, и вже такъ ёго налякала, що и чужихъ жін'окъ жаха'етця; де ні здрить очіпокъ або плахту, то й хова'етця, а очі запл'ющуе, якъ жайворон'окъ, угляд'івши шульику. Разъ, якъ ховався вінъ по закамаркахъ, нахопився на ёго якийсь чоловікъ, трохи зъ нігъ не зваливъ.

— Тю, на твого б'атька! скрикнувъ чортъ.— Відк'іль се нечиста мати тебе пре?

— Втікаю одъ жінки, одказавъ чоловікъ,— нехай вона сказв'тця!

— Одъ жінки? спитавъ чортъ.— Куди жъ ти т'ікаєшь? скажи й м'іні, будь ласкавъ.

— До ч'орта зъ рог'ами! Теперъ и вінъ м'іні не страшний.

— Ну, коли такъ, то не ходи жъ дал'єко ёго шукати: я тобі чортъ!

Чоловікъ, почувши се, д'уже злякавъсь, хотівъ бувъ уж'є п'ятами ёму накин'вати, а чортъ ёго зупинивъ, та й каже:

— Не жахайся, голубчику: я й самъ утікь одъ жінки; далась вона й міні у знакї!

Люде кажутъ: біда одна—людей одна. Отъ вони и пішли собі у-двохъ, якъ добрі товариші. Чоловікъ розкаже чортові про свою жінку, а чортъ про свою. Нічого казати — обїдві добрі, годилось би обохъ на одну осїнку повісити. Далі чортъ и каже чоловікові:

— Ти міні, чоловіче, ні якої поради не даєш, а я тобі у великій пригоді стану.

— У якій же ти міні пригоді станешъ?

— Отъ у якій: я буду ускікувати въ утробу жінкамъ, та й буду їхъ мордувати; а ти менє виганяй, та й загрибай гроші лонагою, отъ що!

— Добре! тільки не вскакуй въ утробу моєй жінки: тамъ така гаспедьска утроба, що ти й кінця краю не знайдешъ; тамъ самє пекло, та, мабуть, тамъ вже и безъ тебе сто кіпъ чортівъ сидять, коли не бізшь!...

— Еть, хибя оирічч нашихъ жінокъ и людєй на світі нема?..

Якъ згодились, такъ и роблять: ускічати чортъ въ утробу якій-небудь бідолаший и зачне мордувати, а чоловікъ прийде, поворожять, пошахрує и вижене чорта. Не проїшло й місяця, якъ у чоловіка повнісінквий кашпукъ золота и срібла. Якъ тутъ не розспридитись и не зачванитись? Зъ грошима вже їмъ и жінки не страшно: одъ нобого очіука, плахти, наміста зъ дукачами хоч яка притїхне, хоч якій пельку заткнешъ. Отъ вінъ за щось заспоривъ съ чортомъ, полаявся, та й наклїкавъ на себе лихо: чортъ розсєрдився, та й каже:

— Э, трінай же, іродивъ сїну! не вмівъ менє шанувати, такъ покотуєшъ же ти въ мене жару!

Розійшовся чоловікъ съ чортомъ и байдуже собі: гуляє по шинкахъ, ростохує зъ музикою по марнакахъ, а чортяка тичь-часомъ готує їмъ добру халазію. Та й не хитрий же диявольскій сивъ! забрався въ утробу якійсь княгівні, однимъ-одній дощі у батька, та й мордує небогу, такъ-що князь, гляючи на її мукви, ажъ слізми умиваетця, ажъ волосєся на собі рве. (А се ще діялось, коли хочете знати, ще за Польщі, якъ Україною князі орудували.) Зо всєго свого князтва зібравъ князь лікарівъ, знахурівъ,—такъ ні одїнь нічого не вдіє, ніхто поради не даєть. Ажъ хтось и каже князєві, що є такий чоловікъ, що чортівъ изъ утроби випрїжує. Якъ се почувъ князь, заразъ и розіславъ за влїя гонцівъ, щобъ хочъ цїдъ землєю єго знаішли, щобъ безъ єго и не вертались. Недовго й шукали нашого неборака: десь у шинку знайшли

и помчали до князя. Якъ побачивъ ёго князь, то ажъ кланяетця та просьте; а звісно, якъ ті магнати чого просьте, то хочъ вінъ и кланяетця, а за шабельку берётця: коли не зробившъ, чого бажа, то й голову одчеше; якъ кажуть: и гроші дає, и шкуру дерє.

— Вірятьуї, каже князь, — мою дитину, то я тобі пів-князтва мого віддамъ, а якъ не вірятьуешъ, то спалю тебе на тихому вогню!

— *Поіано Тетяно!* подумавъ неборакъ:—якось прихоятця не до чияги. Заразъ пізнавъ, що се бісяка налагодиць єму оддячити: нічого робити: до чорта; сюди-туди, круть-верть — чого не робивъ, якъ ці пацькавъ и перепрошувавъ чортяку, — не хоче гаспедивъ снівъ.

— Князь обіцявъ міні пів-князтва, каже чоловікъ, — то и тобі одамъ ту половину: тільки покинь княгівну!

— Етъ, каже чортъ:—магнати щєдрі на обіцянки; вони тоді тільки и не збрешуть, якъ обіцяють кару. Залле вінъ тобі за шкуру сала!

Не вилізентъ диявольский снівъ изъ княгівні, та й не вилізентъ, — що гіршъ її мордує. Не радъ ужє бідолашний чоловікъ и тямъ грошамъ, що зібравъ; ужє бъ и до жінки вернувьсь. Хотивъ-бувь утекти, такъ не можна жъ: приставили за нимъ калавуръ и такъ ёго пильнують, якъ ока.

Пройшовъ тиждень, другий, а княгівні усє гіршъ та гіршъ. Отъ князь и розлютувавъсь:

— Ты, каже, —усіхъ впаичувавъ, а мої дочкі не хочешъ? Отъ тобі сроку одні сўтки. Якъ не виженешъ чорта, то я сь тебе зроблю вишварки.

Нічого робити бідному чоловікові; взявъ, та й признався князеві, якъ на сиовіді: «Оттакъ и такъ, каже: се чортъ міні на цакость забравъсь у твою дочку, щобъме не зъ світа зігнати. Ему того тільки й хочетця, щобъ ти менє жаромъ нагодуванъ.» Такъ що жъ? не йме віри князь!

— Брєшешъ, сякий-такій! Якъ не виженешъ, то бѹде, якъ я тобі сказавъ. Вже для тебе не переменяю свого слова: я, каже, люблю правду!

— А щобъ тебе сь правдою! подумавъ чоловікъ, почухавши потілицю. Не твоє се правда, а чортова!

Минѹли сўтки, княгівні ще гіршъ стало. Отъ князь и звелівъ неборака спалити, бо, бачите, любивъ правду. Скрутили бідолашному руки и ноги и положили на коетєрь. Якъ приекли сердєшного, такъ де вь ёго й розумъ узівьсь! вигадавъ, якймъ побитомъ протўрити чорта.

— Вижену, репетує, — вижену диявольского сица, тільки розвяжїть... батєчки, голубчики!

Розв'язали, він и побігъ у будинки, прямо у ту світлицю, де чортъ мордує княгівну. Якъ убийць, якъ крикне не своїмъ голосомъ:

— Тікай, чорте, жінка йде!!

А чортъ навтікачя, такъ прожогомъ у вікно, тільки шійка забрязчала, зъ собою в кватірку вінисъ!

О л е к с а С т о р о ж е н к о .

П А С І Ш Н И К Ъ .

...Одже ви кажете, що не можна пасікою придбати худоби й грошей; ось послухайте про одного давнього пасішника. Я його дуже добре знавъ. Отъ у тихъ пущахъ, що теперъ понівечили, повирублювали, на долиниці поміжъ старими гіллястими дубами живъ той пасішникъ. А прозивався вінъ Чічібаба.

Якъ теперъ дивлюсь на його: старезний дідуганъ, літь, мабуть, дев'яность, височений, сухорлявий, білий якъ молоко, борода йому по поясъ, апро-тє при здоров'ї и силі; поглядъ завжди веселенький, ходивъ вінъ повагомъ, мовъ усє щось дума; неговіркий бувъ: подивитця на тебе, подума, та тоді вже промовить свою річъ, мовъ съ книжки. А якъ що смутне прийде на думку, то заразъ навколішки, помолився — ніби и заспокоївся. Де-коли, то и такє бувало, що сядє на моріжку, обіпрєтця на пенєкъ, та и задумаєтця; сидить нерухомо мовъ неживий; дарма, що и сонце печє, або дощ обіллє.

Першъ мавъ вінъ хутиръ коло лісу, а якъ поховавъ жінку та трєх синівъ, то и забрався у саму пущу, хутиръ віддавъ невісткамъ та унучкамъ, а самъ завівъ пасіку. Що жъ то за пасіка була! не надивєсса на неї: пнівъ було пять-сотъ, а може и більшъ; вульки стояли рядочками, чистєнькі, гладєнькі, покриті полив'яними мисками; скрізь повикошувано, попідчишувано. Посередниі стоявъ у гярнімъ кивоті образъ святого Зосїма, тутъ же и свячена вода; а ззаду хатина невеличка, чепурнєнька.

Живъ той дідъ самъ-собі, не боявся ні звіря, ні злодія; ніщо у його не було підъ замкомъ. Опє якъ треба було йому куди-небудь піти, то бязьме, та и кинє постіль свою підъ дубомъ; отто думка така: побачять, що постіль не прибрана, подумаютъ, що дідъ де-небудь близєнько вештаєтця по пасіці. Унuki рідко ходили до діда, бо не любивъ їхъ за те,

що скільки вінъ ні дававъ їмъ грошей — протрінькають, хазяйствечко звелі ні на що. Вся їжа въ діда була *сіра каша*: такъ звавъ вінъ кулішъ *пионаний*. Натовкмаче було туди сухарівъ житніхъ, попоість трішки, закріє казанокъ, та й повісить на гіляці, щобъ було й на другий день. А якъ хто прийде до ёго, то вінъ постановить на дерев'яній талірці спільниківъ гърнихъ, що ажъ п'яльці пообсмоктують, та хлібъ святий.

Нікуди вінъ в не одверт'явся съ пасіки, опрічч дому Божого. Не бувъ же дідъ в скупій, — гріхъ сказати. Якъ-то въ містечці Козом'яці будували църкву, не доставало казни, приходилось покинути. Порішили йти до діда, повідали ёму свою біду. Довго думавъ дідъ, а потімъ вставъ мовчки, пішовъ по пасіці, та й уривіть тисячі зо дві, звелівши записати въ книжку такъ: «Получено відъ *Богу звісного*.» Не хотівъ вінъ, бачите, слави. Оце вб'є сотню й другу, продасть медъ в віскъ, набере такі-чима́ло грошей, то що на домъ Божий, на біднихъ, а останні захова́.

Разъ приїхавъ я до ёго, щобъ-то позичити грошей. Першъ дідъ розпитавъ мене: на віщо? «На що тобі, батьківъ сїну, гроші?» каже дідъ, чи не на витребеньки панські? Не дамъ, да́лебі не дамъ! — «Та ні, дідусю! трапляється по вигоді прикупити ліску й земельки.» — Дідъ довгенько балакавъ зо мною, усє допитувався, що я буду робити съ тимъ лісомъ та землею, а да́лі й каже: «Піди жъ, сїну, розгром'ядь у сінцяхъ въ куточку поціль; що найдешъ — принесешъ.» Порівся, знайшовъ ўзликъ зъ стом'я червінцями. — Ке лишень глекъ, що у за́пичку. Взявъ я в той глекъ, повнісінький віхтївъ, трісокъ в глини, витрусивъ — покотилось ще зъ сотню.» — «Ще жъ підіми, спасибі тобі, оттой крайній вўликъ.» — И тамъ на́лапавъ я съ п'ятдесятъ. «Буде съ тебе?» — Квитївъ дідъ не бравъ; каже: «Якъ ти Бóга боїєся, то відасї, коли будешъ мати.»

Баче дідъ, що не на́стаче грошей для унїківъ, розсудївъ купити ґрунта в ліскї. Поїхавъ вінъ брати кўпчу у губернію. Та й довго вінъ збір'явся у ту да́льню доро́гу, версть за 50: дужє не хотилось ёму покидати пасіку! Перегледївъ ко́жний вўлвкъ по дєсятъ разъ; мовъ прощавсь. Посадївъ мене, та й довгенько минї розка́зувавъ, що в якъ робити. Ажъ тяжко зітхну́въ, якъ сївъ на візъ: такъ-то вінъ кохався у тихъ бжóлахъ. У Харькові сказа́ли дідові, що треба да́ти якомусь судовикові палацькому п'ятдесятъ карбóванцівъ за кўпчу. «За що?» гукну́въ дідъ. «Не дїжде! та в лўчче ті гроші де-небудь дїну.» Жде та же, обрїadlo ёму; а бїльш то́го — засумувавъ за пасікою. Купивъ будку, та й пішовъ досудовика; вклонївся ёму, положївъ на стїлѣ

бўлку в зверху карбіванця. Судовікъ якъ побачивъ те, такъ в вїзвїрився на дїда. «Що ти, каже, глузувати зъ мене, сякий та такий жушане! Якъ не сто рублівъ, то в кўнчої не матиметь.» — «Нехай я в жушавъ, одвітїе дїдъ, та зъ свої праці; а в твоїмъ каптанці не однá кровопїйка!» — Узїявъ бўлку в карбіванця, та мовъ про себе в каже: «Пїду до старшого; синтаю: коли вонó закопомъ поставлено давати отгїяъ драпїкамъ, то я в дамъ, сїлькпсь.» Баче судовікъ, що сей дїдъ не абї-який, що хто ёго зна! може, в справдї нарббе халеши; вернўвъ ёго, віддавъ кўнчу та вже не взявъ ні хлїба, ні карбіванця... «Нї, каже дїдъ: дрўгпїй разъ не вїманпшъ мене зъ моїї пасїкп: тамъ тїльки я в у-доволї. Цуръ їмъ отгїяъ городамъ та драпїкамъ!»

Алєжъ ше разъ пришлоъ дїдовї возїтись пзъ драпїканя. Підбївъ ёго одїнъ сутяга до позу. Недалєчко відъ пасїкп бувъ лїсь одногó пана, звався вїнъ Чичпсбеевнпчъ. Той сутяга натўркакъ дїдовї, що той лїсь назєжить до ёго роду, такъ для того вїпъ мўспїть ёго одтягати відъ пана, щобъ опїсля унўкп не рємствували, що дїдъ упустивъ родову дїдвщану, бо не натше звѣтця той лїсь Чичпсбеевнпчъ. Довго мїї дїдъ шався, радївся; а потїмъ каже томў сутязї: «Колї ти мене не дўрпшъ, то починаї дїло. Зъ мене бўде в пасїкп; а це для унўкївъ.» — «Добре, каже сутяга, тїльки трєба грóшей.» — «А скїльки?» — «Та на першпй разъ карбіванцївъ зъ сотню.» — «Дармá, на тобї двáдцять червїнчкївъ, та глядї мнї!» — Пїшло дїло та, мáбудъ, лїть зъ дєсять волочїлось. Папъ, якъ мавъ бумаги на той лїсь, то в вїгравъ, а дїдъ потрапївъ тїльки червїпчкївъ чимáло. Сутяга прощавъ десь, якъ у воу впавъ. Не дўже сумувáвъ дїдъ: пасїка вернўла ёмў тї грóшї.

Отгáкъ живъ собі дїдъ Чїчїба: лїшнїго не трáтпвъ, обдїлявъ в церквї, в бїднпхъ; нїчтó на ёго не жалкувавъ. Ажъ-ось, позвавъ мене дїдъ та в каже: «Отъ колї пришлоъ мнї покидати зовсїмъ в пасїку, в свїтъ!» Пославъ я за помóмъ: сповїдãвъ, првчастїли ёго... Показавъ вїнъ ўзякъ, завязаний в сорóцї; давнó вїнъ ёго носївъ. «Оцїпъ, каже, поховáйте мене: це тї грóшї, що одїнъ бїдолаха позичавъ у мене на хазїйствечко, та черезъ двáдцять лїть віддавъ мнї. А все останне моїмъ унўкамъ.» — Якъ умєръ вїнъ, то знашлї в тїмъ ўзяпцї дєсять червїпцївъ. Кїнулись унўкп дїлїти пасїку, та переноспї,—не остáлося в слїду. Не швїдко пїсля того, одїнъ взъ унўкївъ дїдовпхъ хотївъ узãти дóшку, де стоявъ именїкъ, пїднãвъ її в знаїшовъ пãтьдєсãть червїпцївъ. Прожїли унўкп того Чїчїба в свою, в

дідову худобу, та й зделаціли. А діда и досі згадують и молять Бóга за ёго дýшу...

Отъ тепёръ, коли хочете, и нема такихъ пасішниківъ. Такі од-но тє, що не вмють шльнувати коло бжіль; а другє—лєдвє заворúтитца копійка у кишєні, заразь-такі на рєскішь; щобъ и смáшно зїести, гáрно водїгáтнєсь; відкїль вїзьчугця прїмхи городяньскї. Дивїсь—и переведєтца пасїка нї на що. Тепёръ хто має шнївъ зъ сòтню, отто́й и багатїрь. «Нейде вь рúку, кáжуть, та й годї!»

Дóвго шукали грóшей дідовихъ по тїй пúці, де булá ёго пасїка; порїли лєдвє не всю зємлю, по-шїдъ дубáми, скрїзь вїлазали—не знайшли цїодного червїнчєка. «Заклявъ, кáжуть, щобъ нїкому не достáлось; абò положївъ зарїкь, черезъ вїлькїсь рїкь тої знайде, кому дїдъ назначївъ.» Та мнї здаєтца, що й сирáвдї лúчче, щобъ дїтамъ достáлись грунтá, лїсь абò пасїка, нїжъ тї грóнї; то якъ дарємнї, то швїдко роз-вїютца....

Кузьма Шаповалъ.

Запїсано вь м. Коломаці, 12 апрїля 1861 рóку.)

СЕМЕВЪ ПАЛІЙ.

(Запїсано одъ Тарáса Яровóго, изъ сєлá Краснóй, Василькївського повїту, 1847 р. Яровóму булò тодї 85 годъ.)

Вь Моговїлївцї волись живъ собї зъ жїнкою, зъ дїточкáми чоловічокъ. Разъ вїїхавъ вїнь орáти. Орє вїнь да прòсить Бóга, щобъ хóроше вродїло. Жїнка обїдать ёму принєслá; чоловікъ и пообїдавъ, да все пра-цїє. Отъ, нáдъ-вечїрь, чýє вїнь, що плугъ ёго за щось задєржався. Дивїтца—якáсь здоровєнна трúпья голóвá. «Гòсподї Бóже мїї! се, вїд-но, якá-нєбудь лицáрьска голóвá», подúмавъ чоловікъ. «Не дóбре, якъ вонá бúде валїтнєсь по полю; трєба її закопáть на цвїнтарї и одслужїть паназїду за дýшу умєршого.»

Подúмавъ-погадáвъ, а тямъ чáсомъ сонєчко зайшлò. Чоловікъ обє-режно положївъ голóву вь хúстку и шїшовъ до-дóму, а дóма положївъ голóву на зáнку и сївъ вечєрати. Сїдн коло ёго и дїти и жїнка; попої-ля вонї галушóкъ чи чогò Богъ послáвъ,—мòже, й нїчòго, опрїчъ хлїба

святого, не лүчилось, — новечеряли, встають, а жінка подивилась на голову, да й сказала:

— Оця голова, мабуть, на своєму віку багачько хліба переїла.

— Бўде вона ще їсти, одказала голова.

— Эгэ, такь ти таківська! говорить чоловік. — Не треба жь тебе нести на цвинтарь да служити панахїду. Знаю я, що сь тобою робить.

Узяв її, вінїсь за свій вишневий садокъ, у чїсте поле, розіслав багаття, и давай палить. А голова горїла-горїла, поки стала порохнею, такь якь оть сахарь. Подививсь чоловік и, Богъ знає сь чоґо, взяв ту білу порохню вь хустїну (наче насміявся надь нею), принїсь до-дому и мовчки положивь на полицю.

Незабаромъ, може, черезь день, пішовь вінь сь жінкою до цѣрки, а вь господї остались тїлько дочка да малий хлопець. Дочка вже и борщъ заставила вь пічъ, ужє и локшину зварїла: сказано — день воскресний; оставалось тїлько посолить страву, — такь нема жь соли.

— Оттамъ, Гаю, на полицї лежить у хустїні щось біле; мабуть сіль, говорить братъ.

Сестра стала на лавку, взяла хустїну, подивилась и говорить братови:

— Не знаю, чи се сіль.

— Лизни, то и взнаєшь, каже братъ.

Вона покоштувала разъ — нічоґо, вдрўге, втрєте, и говорить:

— Оце якє нудне! и положила зновь на полицї.

Отъ, минає недїль дєсять, а може и бїльше, — упала дочка вь ноґи батьку-матерї и говорять:

— Я вь тяжю; оттакъ було и такъ.

Почухавь батько гїжку, поморщился: треба йти до пана да розказать усє, якь було. (Тодї за такїї сороми дуже карали). Розказавь усє, якь було. Панъ одібравь одь єґо хустку, а черезь пів-року дочка привела ужє сїна. Охрестили єґо и назвали Семєномъ Безбятченкомъ.

Хлопець рісь; ужє и за волами ходивь; якь ось їхали вь Мотовїлівку Запорозці, що приїжджали говить вь Осокирки, и зманили хлопця вь Великий Лугъ. А вь Сїчї кошовий, замїтивши хлопця, взяв єґо до себе вь молодкї. Служить Семєнь, служить, а гонору єму все-таки нема. «Постойте, бўде и мїні гонор!» подумавь собі Семєнь. Узяв, спаливь отаманський курїнь и втікь до-дому.

— Эгэ! такь ти такїй! говорить кошовий: — захотїлось тобї гонору! Бўде сь хлопця лицарь, бўде!... А ну, панове- молодці, говорить вінь

тимъ, що вивезли Семéна,—рушáйте за Семéномъ туди, звідки́я ёго взяли, и приво́зьте назадъ.

А Семéнь-тимъ-часомъ сидить до́ма на печі.

— Ма́мо! говорить,—снилось міні, що при́дуть до мене нзъ Сі́чи козаки, привезу́ть міні го́норъ и візьму́ть нзъ собою.

Ма́ти зйркъ у кваті́рку, ажъ уже Запоро́зці и ко́ней на дворі́ підъ повіткою прив'язу́ють.

— До́брый тобі, говорить, синку, сонъ снівся!

Семéнь тільки засміявся.

Отъ, явъ при́хали вони́ въ Сі́чъ, то кошовий и сказа́въ ёму́:

— Ти, Семéне, еси́ коза́къ до́брый; тепе́рь ма́ешъ ти и го́норъ; бу́дешъ прозива́тись Па́ліе́нь.

Ра́зъ ви́їхавъ кошовий на охóту, зъ Семéномъ; ізди́ли вони́ до́вго и за́їхали въ таке́ місто, що тільки одні́ скéлі да пúца. Ставъ при со́нці и чістому не́бі грі́мити грі́мъ; а се архáнгель Гаври́ль хоті́въ убі́ти по́лоза. Грі́мъ уда́рить, а по́лозъ ви́лізе зъ скéлі, та й засмі́ється.

— Э́го! оттака́ лови́сь! сказа́въ Па́лій, ухопи́въ съ плеча́ янча́рку, приложи́вся, ви́пналивъ—и на ти́мъ місті, де пока́зувався по́лозъ, потекла́ смо́ла.

— Иди́ жъ ти тепе́рь, куди́ зна́ешъ, сказа́въ ёму́ кошовий:—иди́ у сво́ю кра́ину и ри́жъ уся́ку нéхристь, бо ти еси́ чолові́къ угодни́й Бо́гу.

— Ні́, ба́тьку! ка́же Па́лій—не оду́скай мене́ одно́го, а пусти́ зо мно́ю Искру, Кочубе́я и Шма́лька.

— До́бре, сказа́въ кошовий, и одпусти́въ ихъ тре́хъ нзъ Сі́чи.

А навпо́слі вже Семéнь Па́лій зроби́вся па́номъ полковни́комъ Хвáстовскимъ, до́бре рíзавъ Орду́ и Ляхі́въ, да Мазе́па ёго стра́тивъ нзъ за́видности, що Па́лій велича́ли коза́цькимъ ба́тькомъ.

Отта́къ наро́дня невгамована фанта́зія залпа́ла въ ми́оу сво́го коха́нця Па́лій, що про ёго ще й до́сі виспівують на́ші лі́рники, нікче́мні п'яні́чки, не сло́жі зъ своїми́ протопла́стами, котри́хъ самі́ жъ вони́ зову́ть *селі́кими старця́ми*. Па́ліє́ви и роді́тись бу́ла не честь, не подо́ба такъ, якъ усе́ люде́... Ра́зъ тільки я чу́въ сю ми́оу одъ одно́го ма́ло не столі́тнёго ді́да, що бу́въ у насъ па́сішникомъ, одъ Тара́са Ярово́го. Ви́шъ за́знавъ и Запоро́зцівъ, якъ бу́ло вони́ наїздя́ть у Богусла́въ на Ярма́рокъ та, въ са́етови́хъ штáняхъ, чи то въ ганде́верахъ, ки́даютьця бу́ло у це́-

берь зъ дігтемъ, — знайте мовъ менé, що міні всяке багатство — дурниця!

— Славні були лицарі! говорять було, жалкуючи: — такі моторні! Кони у нихъ добрі, одéжа знáтна, червінци, дукáти єсть. Хоть и повісять котóрого, по своéму Мадабурьскому закóну, губернáторъ — все гуляють. Одíнь танцює, другий підопрétця въ бóки рука́ми да приспівує: »Усь балабáнський, чуприна черкеська, — не уважа́й, мо́сці-па́нно, же фортúна кéпська! Ну, зруйнували Січъ, прийшло, виходять, вре́мя, и всіхъ Запорóзцівъ скасували, а по́слі зновъ збирали, дали́ імъ Тамáнь на вічні ча́си сісти. Та се (говорить було́ Тарáсь Яровий съ притискомъ), се зробивъ Голова́тий. Вінъ передъ царцею три дні и три но́чі на одній нозі сто́явъ, по́ки бра́тчикамъ вíпросивъ зéмлю. Отъ и пісня єсть: »1792 ро́ку прийшо́въ ука́зъ зъ импéрні́ Петенбу́рха-го́рода, щобъ панъ Ча́пига и панъ Голова́тий збирали всіхъ Запорóзцівъ на Тамáнь сісти.« Не памятаю́ більше: втекло́ багáто ча́су; да у васъ, пані́чу, все те въ книжка́хъ єсть.

II. Ревякниъ.

СТАРИННЫЙ ЮЖНОРУССКИЙ ПЕРЕВОДЪ

ПѢСНИ ПѢСНЕЙ

СЪ ПОСЛѢСЛОВІЯМИ О ЛЮБВИ.

Это одинъ изъ немногихъ старинныхъ памятниковъ нашей литературы, списанный Н. Н. Костомаровымъ изъ сборника, хранящагося въ Московской Синодальной Библіотекѣ, почерка XV или начала XVI вѣка.

Блаженъ чловѣкъ тое, иже будетъ чести книги сія, а вси слова тоя духовно разумѣваючи, а въ любовь Божію зъ нихъ ся запалаючи, ани што свѣтскаго, ани на похоти тѣлесныя своего ума, ани мыслей оборочаючи. Проклятъ тотъ, который бы тыи книги чолъ, а тые бы слова на похоти женьски собѣ складалъ а оборочалъ, запалаючи зъ нихъ къ нимъ въ милость, а говорячи зъ ними тыми словы, проводячи ихъ а розмовляючи на блудную похоть. Бѣда и горе чловѣку тому! Лучше бы ему не родити, нижли того допустити. Но сама премудрость Бога, который же есть Сынъ Божій, складалъ есть самъ тыи книги черезъ уста мудрого Соломона, для милости своее, абы душа съ нимъ такъ умиловала, бо есть его невѣста и Онъ ее безсмертныи небесныи женьхъ милый, самъ Христосъ Богъ. А 3-й книги царя премудрого рекомыи Пѣснь Пѣсень Соломона, о милости Божіи и любви.

Глава 1.

Гласъ невѣсты-души къ любимому жениху Христу, отъ велико палимовъ любве въшпѣтъ къ нему, глаголя:

Цѣлуй мя цѣлованіемъ оустъ своихъ, бо лѣпши оустъ перси твои надъ вино, благовоннѣши нижли ароматы мастін налѣпшихъ, олеп изліаннныи мя твое; про то молодци миловали суть тебѣ, тягни ма по собѣ, побѣгнемъ въ добровонности мастѣи твоихъ. Оувелъ ма есть царь до винницъ твоихъ; радоватись будемъ а веселитись въ тобѣ. Памятливый будучи перси твоихъ надъ вино; прави и милоуютъ тебѣ.

Гласъ души къ събору святыхъ:

Чорна есмь, але красна дѣбреи Иерусалимскихъ, яко станы кедра, яко же то кожа Соломонова. Недбайте мя знаменати, же смѣда есмь(?); бо мя есть слнце на бервѣ промѣнило. Сынове матере моее боіговали соуть противо менѣ, поставили мя соуть сторожемъ оу винницяхъ; винници моеи не оустерегала есмь.

Гласъ святой церкви а набожной души къ жениху Христу:

Рка же ми, егоже милуетъ душа моя, гдѣ пасѣшь, гдѣ отпочиваеши о полудне? Ать ся тулять не потноу по стадахъ товарншовъ твоихъ.

Гласъ Христовъ къ церкви святой а невѣсте милои души:

Не знаешь ли себѣ, о прекрасная межи жонами? выиди, иди и послѣди стада, а паси козлы твои подле стан пастырскихъ. Ездѣкомъ моимъ оу возехъ фараоновыхъ прирвнала есмь тобѣ, пріетелко моя; красны соуть ягодки лица твоего, яко горьлинка, шіа твоя яко золотое монисто; сноурки золотыи оучинило тобѣ перевпяныи серебромъ.

Гласъ церкви а души о Христе:

Колн есь былъ царь оу ѣдѣ, нардусъ мой далъ есть вонность свою, снопокъ мирры млыи мой мѣѣ, межи персей моихъ пребывати будетъ; грезвѣ кипреки млыи мой мѣѣ оу винницяхъ Екгади.

Гласъ Христовъ къ церкви а къ души:

Ой, красна еси ты, пріетелко моя млая, очн твои голубвыи.

Гласъ церкви а души къ Христу:

Ой красны еси ты, млыи мой витежный! Постеля наша красна свѣтлостію, покрытыя домовъ нашихъ кедрово, склепове наши кипарисовы.

Глава 2.

Гласъ Христовъ акъ церкви святой а души боголюбимой:

Я квѣтъ полпыи а лилія оудольная! яко лилія межи терніемъ, такъ млая моя межи дочерями.

Гласъ церкви къ Христу, своему милому жениху:

Яко же то яблонь межи дрвѣемъ леснымъ, такъ млыи мой межи станы подѣ тѣниемъ, его же то есмь жадала. Сѣдела есмь, а овошье его сладко горлу моему. Оувелъ мя есть царь до винничного покоя, изрядилъ есть въ мнѣ любовь. Откайте мя квѣтиемъ и осыпайте мя яблоки, бо отъ великое милости не могу; левица его подѣ главою моею, а правица его обопметъ мя.

Гласъ Христовъ.

Заклинаю васъ, дщери Ерусалимскія, черезъ олени а серны полныи, абы-
сте не боудяли, ани прочютиити казали милое моее, докуль сама въсхочеть.

Гласъ церкви Божее, всякая душа любящая Бога, того дѣля
зоветься невѣста Христова.

Голосъ милого моего; а и тотъ то есть пришлоъ, скачючи по горахъ а пер-
рескакиваючи погорки и холмы; подобныи есть млыи мои серне а лаян-
ти еленему. А и онъ то стоить за стѣпою нашею, смотрячи сквозе окна а
преглядаючи черезъ боронки. А млыи мои мовль ко мнѣ: встань, по-
спешясь, пріетелко моя милая, голубичко моя красная, а поиди: бо оуже
зима номноула, преваль лютости отшолъ и отступилъ, квѣтіе оуказалось
оу нашей земли, часъ обрезыванія винницъ оуже есть пришлоъ; голосъ
горьличинъ слышанъ есть въ земли нашей; оиникъ выдалъ есть первые
овощи свои, винници квітучи дали суть вонность свою.

Гласъ Христовъ къ церкви святой души, къ своим милым не-
вѣсте:

Встань, милая моя красная, а поиди въ дѣрахъ скальныхъ а въ печеркахъ
каменя, оукажь ми тварь твою; атъ звинитъ голосъ твой въ оушнїю мою,
бо голосъ твой сладкїи, а тварь твоя красна.

Гласъ церкви святой противъ кацѣромъ а еретикомъ:

Зымайте намъ лисенята малии, которыи жъ то казять винници, бо вин-
ница наша квітла есть.

Гласъ церкви святое души къ своему жениху Христу:

Млыи мои мнѣ, а я ему, ежъ ся пасеть межѣ лиліамн, докоуль ся день
не наклонитъ а не оухплетъ тѣневе; не вратъся, млыи мои, подобенъ
будѣ серне алюбѣ лаянтьку еленему на горахъ Веоиль.

(Глава 3.)

Гласъ церкви и святыхъ душъ выбранныхъ съ погановъ въ не-
вѣсты къ своему милому жениху Христу, обручены жъ
ему вѣрою и любовію:

На ложн моемъ въ почѣ глядала есмь, егоже милоуетъ душа моя; искала
есми его, а не нашла. Встану а обонду мѣсто по рынцѣхъ, а по оулицяхъ
искати буду его, егоже милоуетъ душа моя. Искала есмн его а не нашла
есми; знашли мя соуть стороже, которыи жъ то остерегали мѣста.

Въ церквахъ невѣстныи души по Христе ся пытають:

Ци выдали есте, егоже милоуетъ душа моя маленько? Коли жъ есмн про-
мпула есмн? Нашла есмн, егоже милоуетъ душа моя, держала есмн его
апшжъ его пушоу, алыжъ его въведу до дому матери моея.

Гласъ Христовъ о свои невѣсти души:

Заклинаю васъ, дочки Иерусалимскія, черезъ серны а елени полине, абысте не будили, ани прочюгити казали милое моее, докуль бы сама олимпъ хотѣла.

Съборъ святыхъ пытаетъ о души а о церкви святой въ рекучи:

Которая есть то тая, жъ то оуступаетъ чересь поустыню, какъ бы сполпъ домпынъ зъ добровонныхъ рѣчей мирры а ливана а всякого порохоу миро-положного апатекарева, зложеного зъ рознолистыхъ зелен?

Гласъ церковный а души о Христвъ, о своемъ милomъ женихъ.

Ложе Соломоново 60-ть мощныхъ обѣступили изъ насилвѣйшихъ Израильскихъ. А вси держачи мечи а къ боемъ велми оумѣлми, а единого каждого мечъ на бедрахъ его про страха ночнымъ.

О Христвъ душа говорить, повѣдаючи:

Престолъ, вечерядло оучинилъ собѣ царь Соломонъ зъ древа ливанова, столпы его серебряны, оучинилъ опочивало золотое, ступени златые зъ особое млости и любовное, роспростерлъ есть про дщери Иерусалимскія.

Гласъ церкви святой о Христе:

Выйдете, дщери Иерусалимскія, а огладите царя Соломона въ корунѣ, которую жъ есть короновала мати его въ день веселія сердца его.

Глава 4.

Гласъ Христовъ къ свои милои невѣсте церкви души, похваляючи и говорячи къ неи такъ:

О коль красна еси милая моя, коль красна еси! Очи твои голубинны кромъ того, што ся внутрь таятъ, волосы твои яко стадо козъ, которыи жъ ступали зъ горы Галаадъ; зубы твои яко стадо остриженныхъ овецъ, которыи жъ суть вышли зъ мытели, вси маючи по двою ягнятокъ, а ялова не есть ни жадна межъ ими; яко сноурокъ черленны оуста твоя, сладка, якоже то оуломокъ райского яблока, такъ ягодки твоего лица кромѣ того, штожъ ся оувутрь таятъ; яко вежа Давидова шиа твоя, которая жъ то есть оудѣлана зъ дѣлы пушечнымъ, а щитовъ висятъ изъ нее и всякѣи горнашъ мощныхъ; два сесца твоя яко два телатъка диков козы близнятка, а жъ ся то пасутъ на кърпныхъ лиловыхъ. Докуль ся девъ не наклонитъ а не схлится тѣневе, понду на гору мирры а на погорохъ кадила Ливанова. Вся красна милая моя, а посверимъ нѣтъ на тобѣ. Подъ огъ Ливана, милая моя невѣста, подъ огъ Ливана, подъ а будешь корунована, почешши отъ головы а маючи на верху Саниръ а Гермонъ зъ отъпочивалъ львовыхъ. Уранила еси сердце мое, сестро моя милая невѣсто, оурапила еси сердце мое однимъ възглядненіемъ очію твоихъ а оудномъ влосу шип твоен. Коль красны суть

перси твоей надъ вино, а воня мирра масти твоихъ надъ вси добровонныя рѣчи, стѣнникъ жъ каплють оуста твоя, милая невѣсто, медъ и млеко подъ языкомъ твоимъ, а воня одѣвѣя твоего яко воня кадила Ливанова. Огородокъ замкнутый а источникъ запечатанный; выпуканія твоа раи зернатыхъ яблокъ со овощомъ яблоннымъ, купрове съ нардомъ, нарды съ сахаромъ, фистула а циномонъ со всякимъ древомъ Ливановымъ, мирра, аллое съ всеми первыми мастями; колоды затверженныя про глубину водъ живыхъ, которыми жъ текутъ быстринными прудкостію отъ Ливана.

Гласъ церкви, невѣсты Христовы милои души.

Встань, вѣтре, отъ полночи, а встань, вѣтре полуденный, провейте огородакъ мой, мирположныхъ апагѣкъ добровонныхъ рѣчей ее.

Глава 5.

Душа опять ко Христу говорить:

Привиди, милыи мои, до заграды своей, а ежъ овощи яблоней своихъ.

Христосъ къ души говорить:

Подъ до огорода моего, сестро моя милая невѣсто, пожалъ еси мирру мою зъ добровонными рѣчами моими. Ежъ есмь стѣнникъ меду моего, пилъ еси вино мое съ молокомъ моимъ.

Голосъ Христовъ посполито къ всимъ вѣрнымъ:

Ешьте, пріетели мои, а оупивантеса, наиплейшии мои; я сплю, а сердце мое чюеть.

Опять душа ко Христу говорить:

Голосъ много моего, толкучего до менѣ: отвори ми, сестро моя милая, голубячко моя непоскверненная! бо голова моя полна есть росы, а челюсти мои крошеи ночныхъ.

Сволокла еси къ себѣ сукню мою, какъ ся въ нее оболочку? оумыла еси ноги мои, какъ ихъ измараю?

Тоу опять душа съ великою жалостію ко Христу говорить, всповедуючи свои пригоды:

Милыи мои стягнулъ естъ руку свою сквозе дырку, а брюхо мое задрожало естъ зъ дотѣкисніа его. Встала есмь, абыхъ отворила милому моему; руде мои капали суть мирру прейскушеноу, заклепъ дверей моихъ отворила еси милому моему; але сонъ ся оуже былъ оухилилъ, отошолъ; душа моя расплылася естъ, коли мовилъ къ миѣ милыи мои, глядала еси, а не нашла еси его, кликала еси, а не озвалъ, ми ся. Знашли мя суть сторожеве, которые жъ то суть обжигивали мѣсте, блиа ми суть и ранили, и взяли ми плащъ мой сторожеве мура. Заклинаю васъ, дщери Иерусалимскія, найдете ли моего милого, абысте ему оузъявили, же отъ великое милости по немъ не могу.

Гласъ збору свитыхъ къ невѣсте Христове церкви святоѣ и милои души:

Таковыи есть млыи твои любимыи, о накрашшая жъ жонъ, каковыи есть любимыи твои, же еси насъ такъ заклала?

Душа отповѣдаетъ святому збору о своемъ миломъ женисѣ Христѣ, выповѣдуючи его крѣсоту и сличность во подобенствахъ размонтыхъ рѣчей:

Млыи мои бѣлыи а червеныи, выборныи всѣ тысячи; голова его золото, налѣпшее чело его, яко лпстіе палмовое, черныи яко гавранъ, очи его яко голубины надъ потоки водными, которыи жъ суть молокомъ обомыты а сѣдять подле полныхъ быстрицъ, ягодки лица его яко заградки добровонныхъ рѣчей, посажены отъ апатекаревъ. Оуста его лиліа капаюча миру первую, рудъ его оуглажены златы, полныи цитковъ; брюхо его слоново, передѣлено шаверми, голени его столпове морморяны, которыи жъ то соуть оуставлены на подкладахъ златыхъ, тварность его свѣтлость Ливанова, выборныи яко кедръ, горлю его пресладко, а весь възъжаданыи, Таковыи и ти есть мои млыи, а тотъ то есть любимыи мои, дщери Перусалимскіа!

Глава 6.

Гласъ збору святого къ невѣсте Христове а къ милои души:

Камъ есть отшолъ млыи твои, о накрашшая зъ жонъ, камъ ся есть оухилъ млыи твои, а будемъ его гадати съ тобою?

Душа отповѣдаетъ напротивъ збору святому у своемъ миломъ женихѣ Христѣ:

Млыи мои ступилъ есть до заграды своен, на мѣстцѣ благовонныхъ рѣчей, бы ся паслъ у заградахъ а лиліе збиралъ, а милому моему, а млыи мои ииѣ, еже ся пасѣтъ межѣ крыши лиліами.

Тотъ опять Христось говоритъ къ своимъ милои невѣстѣ церкви души, похваляючи ю зъ ея добрыхъ дѣлъ а приподобляючи ю многимъ размонтымъ рѣчамъ:

Красна си, милая моя, сладка и витяжна, яко Перусалимъ, грозна, яко спица къ бою сряженная! Отврати очи твои отъ менѣ, бо тыи соуть ми учипли, абыхъ улѣтель; волосы твои яко стадо козъ, котороежъ то си оуказало зъ Галаадъ, зубове твои яко стадо овецъ, которыи жъ суть вышли изъ мытели оумывальное, вси по двою ягняткъ ииуще, а яловое пѣтъ межѣ иицъ; яко кожа раискаго яблѣка, такъ ягодки лица твоего, кромѣ танныхъ рѣчей твоихъ. 60 есть царевецъ а 80 моужнихъ жонъ, а молодикамъ нѣтъ числа, одна есь, голубко моя доковала моя, едина есть матери своен, выбрана родителницѣ своен⁽¹⁾. Видѣли соуть дщери Перусалимскіа есть а

⁽¹⁾ На полъ противъ этихъ словъ приписано: Пречистѣй Дѣвци Маріи ра-
зочумнѣй.

преблагословеную соуть ю взывали царевны, а мужиіи жоны хващли соуть ю. Которая есть то та южь, ся беретъ яко зря цоустованюч, красна яко мѣсяць, выборна яко солнце, грозная яко спица къ бою зряженаа?

Душа говорить отъ великои радости къ збору святому:

Стоупила есмь до заграды орѣховое, абыхъ оглядала яблока оудольная и осмотрела, къвитуть ли внищи а распложанють ли ся яблока раиска? Не вѣдала есми, душа моя засмутила ми про возы Амниодавовы.

Христось къ души говорить а къ церкви, въ бѣдахъ, въ напастьхъ и въ покусехъ будоучен отъ свѣта, отъ тѣла, отъ диавола, приводячию опять къ собѣ а рѣкучи:

Навроться, навроться, Суманьянони, навроться, навроться, ать на тебе смотрю.

Глава 7.

Душа отповѣдаетъ ему велими жалобне; Богъ бо такъ хотѣлъ кого онъ милуетъ, того и казнить тоутъ, на томъ свѣте; яко злато оу огни, тако ю искушаетъ здѣсь многими скорѣями и бѣдами розмонтыми и печальми, а про тежь она повѣдаетъ а рѣкучи такъ:

То много видишь на Соумянтини, одно заступы боюющихъ?

Тоу Христось опять отповѣдалъ ей, тѣшачи ю а милыми словы похваляючи ю за то, што егo ради миле вси бѣды тѣя и напасти и покусы на нее препущоныи зъ доброю волею, то все есть претерпѣла; а мовячи къ ней такъ:

Коль красны суть ходы и ступанія твоя увъ обуви, дочеро княжати! Связкове бедръ твоихъ якоже то запонки, которыи жъ то соуть скованы руками золотарьскимп, и поупокъ твою яко рѣпичка оуглаженная, николи не требуючи напоевъ, брюхо твое яко стогъ пшеничныи, обложеныи лиліями, два сосца персьи твоихъ яко двое телятокъ ближнятокъ дикое козы, шіа твоя яко вежа слонова, очи твои яко рыбники оу Зевоне, которыи жъ то соуть оу брони дочеръ множества, носъ твою яко вежа Ливанова, ажь то зреть противу Дамашку; голова твоя яко Кармиль, а волосы головы твои якъ багоръ златъ-тканыи царевъ, причипеныи къ жолобомъ. Коль красна и витяжна наименшая оу роскошахъ! а постава твоя приподобана есть палмѣ, а сесца персен твоихъ грезнови вишному. Рекъ есми: оуступлю на палму а похвачу овоцѣ ее; и боудуть перси ее яко гронове вишншии, а воши оустъ твоихъ яко ранскихъ яблокъ, горло твое яко вишо наилучшее.

Свѣста Христова душа тоутъ о своему милому женисъ Христѣ такъ говорить:

Годно милому купити, а оустомъ и зубомъ его къ пережованію. Я милому моему, а ко миѣ оборочаніе его.

Тоутъ душа оп ть, познавши милость а любовь свое-
го милого жениха Христа къ себѣ, тыми словы гово-
рять къ нему.

Понди, милыи моп, а выидимо на поле пребыва въ селехъ, рано встанемо
до винницъ а осмотремо, сквитла ли есть винница, расплоднли ли соуть
квѣтъя овощіи, зацветли ли соуть оуже райская яблока? Тоутъ дамъ тобѣ
перси моп. Мандрагоры дали чуть воюю свою, оу бронахъ нашихъ вся
яблока новая, п ветхая, милыи моп, сховала емь тобѣ.

Глава 8 а остаточная тыхъ то милыхъ книжокъ.

Тоутъ то душа, милая невѣста Христова, распалив-
шися великою любовію а горячею милостью къ сво-
ему милому жениху Христу, желаючи оуже съ нимъ
быти на вѣки въ небѣ а хотячи его видѣти лицемъ въ
лице, а про то жь чересь наборное размышленіе а
оумное боговидѣніе къ нему тыми словы говорить,
просячи а молячись ему:

Кто мп ты дасть братца милого моего, ссучего перси матки моя, абыхъ
ты зншла на дворѣ а поцеловала ты; а оуже мною тогда ни жодниъ не
погордить, а оухвачю ты п поведу до дому матери моеи а да поконка ро-
дительници моеи: такъ мя будешь оучити, а я дамъ тобѣ напои зъ вина скла-
даного а смакъ райскихъ яблокъ моихъ; левица есть подъ главою моею, а
правнца его обонметъ мя.

Голосъ Христовъ къ збору святыхъ о своей милои
невѣстѣ души:

Заклинаю васъ, дщери Иерусалимскии, абы есте не будили, ани прочютиги
казали милое моеи, докуль бы олижь сама хотѣла.

Голосъ збору святого къ невѣсте Христове, дивячи-
ся о ней а таючись, тыми слова ребоучи:

О которая есть тая, жь то оуступаетъ съ пустыни, роскошми ся размо-
гаючи, возлегши на милого своего (1)?

Голосъ жениховъ къ невѣсте:

Подъ деревомъ яблонвымъ оубудилъ есмь тебѣ; тоутъ порушена есть
матка твоя, тоутъ растѣна есть (2) родительница твоя.

Къ души Христосъ говорить, выновѣдуючи ей, какъ
есть мощна милость его съ нею, какъ пожиточна есть
ей къ спасенію ея:

Положь мя яко печать на сердци своемъ а яко знамя на рамени твоемъ,
бо есть сила яко смерть милость, а твердо яко пекло желаніе, лампы ей

(1) По славян. «утвержаема о братъ своемъ».

(2) По славян. «поболь тобою».

яко лампы пламенныя а огненыя; воды многи не могли соуть оугасити любви, ани рѣки затопити ее; коли дасть человекъ все што имѣеть за лю(бо)вь — и будетъ яко же бы ничтоже погубивъ.

Церковь святая говоритъ къ душамъ, которыя теперь ново починають миловати Христа, въ вѣрѣ еще боудучи несовершенни, ани досконали, а рекучи:

Сестра наша маленька а персен не пмать; што оучинимъ сестре нашей въ день; коли жь то маеть быти намовлена алюбо смовлена?

Самъ Христосъ отповѣдаеть за нее, а рекучи:

Естли муръ, влжно жь(?) на ней пушки серебряныя, пакъ ли суть двери, огородѣтъ же ихъ порканы кедровыми.

Душа невѣста Христова, которая жь ся Бога размиловала, говоритъ:

Я есмь муръ, а перси мои яко вежда; занеже есмь оучинена предъ нимъ яко покои наденныя.

Святини о церкви Христове и его милои невѣсте говорить тыми словы, рекучи:

Винница была есть покойному, которая же то маеть люди; дакъ есть ю сторожемъ. Мужъ приноситъ за овощи еѣ 1000 сребренниковъ.

Христосъ говоритъ о своей невѣстѣ святой церкви:

Винница моя предъ мною есть: 1000 твоихъ мирныхъ а съ тыхъ, остерегають которыя овощей еѣ.

Голосъ Христовъ къ блаженной а къ святой души, которая ему набожне безпрестани служитъ, во дни и въ ноци молячись ему въ псалмѣхъ и въ пѣсняхъ и въ пѣнѣяхъ духовныхъ, а въ всемъ волю его чинячи, а надъ все толко его самого вѣрне милуючи, ани о што о иноке на томъ свѣтъ дѣлаючи:

Которая живешь оу виноградѣхъ моего, послухаю голоса твоего; дай ми его слышати.

Душа отповѣдаеть къ своему милому жениху, просячи его, абы ее оуже съ того свѣта ввлялъ къ собѣ въ горнее царство небесное, гдѣ есть солодность всякия вони благоуханія божественного и великая радость, небесное веселіе неизрѣченное и вѣчнаго живота оутѣшеніе, и милости божіа и любви его сладкое насыщеніе а конечнее съ милымъ Богомъ, своимъ милымъ женихомъ, вѣчно съ нимъ милованіе и оутѣшеніе:

Поиди, милый мой, а опривнися дикой козе а ланятку еленому на горахъ благовонныхъ рѣченъ.

Погодѣ конецъ тымъ милостнымъ книжкамъ. Кто ли хочеть съ милымъ Богомъ вѣчно ся случити въ милости его а въ любви, а съ нимъ ся вѣчне миловати а радовати въ его небесномъ царствѣи, то каждый радуйся то прочитай и тыи святыи милыи книжки его, а разумѣи тыи слова вси духовно, а ничего тѣлесно, а што ниболши можеть — распалляйся тыими словы въ его святую божественую милость и любовь въ размышленіи своего богомышленія, въ его боговидѣніи многозрѣніа. Такъ-будешь оумъ зряй Бога, и будешь ему милъ, а онъ тому сладокъ; бо ништо есть такъ оудлично Богу отъ насъ, яко милость а любовь къ нему имѣти, а съ того приходить и къ ближнему любовь и до оубогихъ милосердіе. Бо въ тои заповѣди зъоднои любви весь законъ ся Божий исполняетъ и его воля и хотѣніе въ насъ. Занеже вси святіи оу ветхому законѣ и въ новому оугодили ему тымъ, ижъ его вѣрне миловали и съ правои души. А то все брали наоучку съ тыхъ святыхъ книжокъ его, распаливаючися къ нему въ его милость и любовь, а про тожъ нынѣ суть съ нимъ въ его небесномъ царствѣи, съ нимъ радующися а веселячися, а его сладкіа милости поживаючи въ вѣчномъ утѣшеніи живота вѣчнаго на вѣки вѣковъ.

То чего то для писано: иже самъ Богъ любовь а милость, а хто коли пребываетъ въ любви, тои въ Бозѣ пребываетъ, а Богъ въ немъ; а гдѣ есть самъ Богъ, и онъ съ нимъ маеть на вѣки жити; гдѣ есть наболшая радость вся, наболшее веселіе, наболшая оутѣха, велпкая милость, соладкаа любовь, вѣчное оутѣшеніе, вѣчное радование и вѣчное житіе а вѣчное зъ Богомъ милованіе а всего донсполненіе добраго и вѣчныхъ благъ наслаженіе, опловитая роскошь, безмѣрная свѣтлость, любезная ясность, любезное житіе, воли досыть оучненіе, хотѣнію и конецъ, желанію полученіе милое, съ всеми святыми милованіе, а съ своими любовными знаемыми други, которыхъ тамъ Богъ сподобить, любовное любованіе а вѣчное съ ними оутѣшеніе, а милости Божія и любви его безконечное сладкое насыщеніе; и што еще о семъ, подоживая, слова многа говорю? Гдѣ есть Богъ, тамъ всего добра полно и опловито, »все въ всемъ, всего всѣхъ въ семъ единомъ Господи нашемъ Іисусѣ Христѣ, миломъ небесномъ женисѣ, найдемъ всякого добра полность, радости и веселія, оутѣшеніе, наслаженіе, милованіе любви, а желанія насыщенія, просвѣщенія прославленіе, хваленія, славословленія, пѣнія, «⁽¹⁾ благодаренія, благословенія, чит. съ величіа, вѣчного утѣшенія, боговидѣніа, боголюбленія, богонаслажденія а конечного богонасыщенія. О великая радость а

(1) Слова отличенныя ковычками, написаны въ рукописи почеркомъ отличныимъ отъ того, которымъ писано все сочиненіе. Н. К.

невымовная доброто! О безмѣрная сладкая оутѣха того милого небесного жениха, прекрасного, вождѣннаго, сладко-любимаго, милого Ісуса! Котороеждо радости а милости ни око видало, ни оухо слышало, ни на сердце челоуѣку въсхоживало, што Богъ оуготовалъ однимъ только любящимъ его, которіи его здѣ на семъ свѣте миловали вѣрне. Нужь оуже, милая невѣсто Христова, набожная, вѣрная, боголюбимая душе! Колижь ся его такъ велико розмилвала своего милого прекрасного жениха, того любимаго небеснаго царя, желаемаго сладкого милого Ісуса, милоуючи его съ правои души, со всего сердца и всимъ помышлениемъ твоимъ,—роспали жь ся оуже къ нему великимъ твоимъ люблениемъ а горячимъ твоимъ сердечнымъ милованиемъ а сладко рачительнымъ желаниемъ, тужачи по немъ и жадаючи велико къ нему съ великимъ боolestнымъ въздыханиемъ сердца твоего, говорячи къ нему съ теми словы милыми, а рекучи такъ:

Сладкая молба. О Ісусе сладкій, души моя оутѣшеніе и моя великая милосердная надѣже, помилуй мя! О милосердіе твое, души моея радость и веселіе, спаси менѣ! О оутѣха мая милая, души моея сладкая лобы и милости моя ненасытная, обрадоуй мя, своего раба, радостію непзрѣченною въ небесномъ твоёмъ царствіи, достойно ми дароуп тамо ясно оузрѣти твое святое божественное пресвѣтлое, любимое, сладковѣжелѣнное милое лицѣ, нбо внутрь менѣ сердце мое всегда горить къ тобѣ и тужачи по тобѣ, милостію любовною къ тобѣ всегда полаючи Боже мои, желая насладитися сладкіа твоя любове и милости насыщениа твоего, божественнаго предивнаго насыщениа и всесладкаго твоего любленіа. О всемилостивыи мой, прекрасныи и възъжелѣныи, сладко млыи мои, миѣ вѣрно милыи Ісусе, яко ты еси все желаніе мое, весь еси сладость моя а милость моя ненасытнаа. О всемогущаго Бога Отца Божіе слово Дѣвы Маріа прекрасныи млыи Боже, Боже богомъ, Господи святыхъ, святыи, пресвятыи, любовныи моя, млыи, прекрасныи женише! приими же отъ менѣ сіе хваленіе и моленіе, мое словесное служеніе, плодъ оустень нашихъ тебѣ въ жертву живу, святу, богоугодну, въ волю благоуханіа, и освяти ю духомъ твоимъ святымъ, и прости мя за то и освяти, прослави въ небесномъ твоёмъ царствіи; достойно ми даруи тамо ясно оузрѣти ми твое святое божественное пресвѣтлое лице, и насыти мя сладости твоя, божественныа сладкіа любье, наслаждениемъ, оутѣшениемъ милости въ насыщении оныхъ твоихъ вѣчныхъ благъ, наслаждениа сладкаго мира и любьви, живота вѣчнаго и радости великой, и въ веселіи мноземъ

съ мудрыми твоими дѣвами въ ономъ твоємъ прекрасномъ, небесномъ, пресвѣтломъ, ясномъ божественномъ чертозѣ, съ ними ми вкупѣ ликovati и царствовати и вѣчно ся оутѣшати даруи, въ твоєи великов, премирной и въ сладколюбовной любви, сдишодушно сподоби и вѣчно ся съ ними слоучити. О всемилостивыи мои прекрасныи, возжеленныи, сладколюбивыи Иисусе, въ непрестанныи и въ превѣчныи и въ безконечныи вѣки, аминь.

О душе милаа, певѣсте Христова любимая! естли ся будешь такъ вѣрно молитися къ нему а съ нимъ ся такъ вѣрными словы оумовляти, за вѣрно тобѣ поведаю а слюбити могу, же тебѣ выслушаетъ въ томъ а въ всемъ волю твою наполнить, о што коли его просишь а жадати будешь. А еслибы ся тобѣ еще мало видѣло такихъ милыхъ словъ оумовлянія съ нимъ, бо милость сыти не имать, ани мѣры знать, и хто кого больши милуетъ, тымъ больши ся къ нему любовію распалаетя а сладкими милыми словы съ нимъ ся часто разоумовляеть, — рци же къ нему, милая душе, такъ:

О великоутѣшный милый Сыне Божій, женише мои сладчайшей Христе! Не трудно ми тещи въ слѣдъ тебе, пбо сладость любви твояе душу мою надѣжею оупери, и красота милости твояе сердце мое оуслади, жужаніе сердца моего влечеть мя всегда къ тобѣ и любви твояе всегда палятлива, Владыко, о источникъ жизни и просвѣщеніе мое и живота моего! Есть бо милость твоя въ сердци моемъ, раба твоего, свѣтъ и радость и веселіе, и сладчайше паче медвянаго соту оустомъ моимъ есть милость твоя, рабу твоему прибѣжище и сила, заступленіе и похвала, полна живота вѣчного и всякія оутѣхи небесныя! Како бо помолчить рабъ твой, Владыко, отъ многіи радости ея, милости твояе и любви, оутѣхо живота моего, ли отверзеть оуста свои зможяля, ли како претерпѣть языкъ мой сице не глаголати, неже ли паче въспоетъ и славить всегда безпрестаннѣ ея пользы благихъ. О и како пакы зотворю въ себѣ волны милостей твоихъ и како пакы истекающихъ изъ моего помышленія исполнь суща сладости и великихъ даровъ? Но прославить рабъ твой, Владыко святыи; отъ пзытка бо сердцю оустомъ ноужа глаголати, обыкоша и самыи тои, языкъ о личитель есть всехъ внутреннихъ тавнъ сердечныхъ: аще кого пного кромѣ тебѣ любимаго сердце мое любить! Сего ради во многои огнемъ палимон любви роженъ есмь, не могши оуже терпѣть ктому, но отъ великожелаемыя любви въшю и кричу, рыдаю и плачу съ многія туги и болѣзни сердца моего, распаленіель тужачи по тобѣ, не могуу ктому жити, ани хочю безъ тебе, дыханія моего и живота моего. Славлю тебе небеснаго владыку,

давшаго ми, своему угоднику, милости небесныя въкусити многими дары; о семъ величаю милость твою, владыко Иисусе Спасе мой! вже бо величаю тя, рачительно сердце мое самъ ся величаю; не престаеъ бо языкъ мой и всегда пѣсни а хвалами слава милость твою. О владыко! не оумолкнуть гусли моя, поюще пѣсни духовныя, любви твоя влечеть мя къ тобѣ, Спасе мой, радости сердца его, милость твоя палить мя, желанія влека на просвѣщеніе разумное. Боуди же ти сердце мое земля блага, принимающи съмя доброе во сторичныи плодъ възращенія, и да оброситъ милость твоя верху мепѣ росу жизни вѣчныя, яко да ся обрящеть душа моя въ свѣте ономъ, идѣже жадаютъ ангели оуникнути. О молю тя еще, Спасе всего мира Христе, оумножиться на мнѣ милость твоя и насытитъ алканіе мое, жажду мою палимую оуставитъ и сердце мое огнемъ жгomo прохладитъ и просвѣтитъ омраченую мысль мою, да събереть и помыслы моя вся къ тобѣ и желанія моя исполнитъ. Не терплю бо безъ нея быти, Владыко, поне ни на малъ часъ, аки безъ душа; лучши бо есть милость твоя паче живота моего, нѣсть бо къ тобѣ безсумнѣнія, понѣжь бо паче мѣры и вѣры и моего достоинства оумножилась во мнѣ и на мнѣ милость твоя; сіа дивне сладка сердцю моему, языкъ бо мой познае, не достигиши ея изрѣщи; оудяви же ся и оумъ мой, не терпя многихъ чюдесъ и дивныхъ зраковъ волнѣ ея. О образе и заре небеснаго царя! да имію здѣ обилно до насыщенія; якоже бо огонь палить оуды моя и сердце мое желаніе мое, влека къ тобѣ всегда, Боже мой, и тако ми здѣ съ нею и црн неи и въ неи и добре поживши, да тамо паки въ небесномъ царствіи твоимъ даси ми ея съ великимъ оутѣшеніемъ съвершеніе обилн доволне въ великосладкомъ насыщеніи ся любовныя милости зъ великою радостію и веселіемъ въ чти и хвалѣ, въ блаженствѣ и въ прославленіи, въ величїи и въ просвѣщеніи и вѣчныхъ благъ и наслажденіи въ утѣшеніи, живота вѣчнаго твоего божественнаго сладкаго насыщенія, на вѣки и въ вѣки вѣкомъ не имоущаго конца.

Сіе тобѣ отъ менѣ, моя милая любви, хваленіе и славословленіе, благодареніе, сладколюбимое богословіе. Дав же ми, своему оугоднику, идѣже сама живешь, дабы и я съ тобою тамъ былъ, идѣже есть совершеніе всего множества, всякого блага любовнаго любящихъ тя:

Похвала любви.

О любви любимая Божїа любви есть, сладка еси милостію въ милости любящимъ тя, неизреченная радостію, ласкосердечна оутѣшеніемъ, милостивна любленіемъ милующимъ тя, неизглаголанна веселіемъ, пречюдна

сіяніемъ, пресладка наслажденіемъ, предивна благословеніемъ, пречестна веселіемъ, прехвална благословеніемъ, пречестна величіемъ, пресвята святаиною, пречестна достояніемъ, преблагословенна великолѣшіемъ, пренеистоцимая благоподааніемъ, пресладка пѣніемъ, превозлюбленна божественнымъ благодѣіемъ, премногомилосердна обдарованіемъ, края желаніемъ, милости исполненіе, сердцю оутѣшеніе, души насыщеніе, оуму просвѣщеніе, мысли оцненіе, хотѣнію полученіе, воли наполненіе, желанію наслажденіе, всецѣвременно спасеніе, премирное прославленіе, небесное радованіе, духовное озареніе, божественное сіаніе, апгельское оудивленіе, всихъ святыхъ вѣчное утѣшеніе, праведныхъ душъ радостное отпочиваніе, благоуханное благовоеніе, неизрѣченное веселіе, безмѣрное радованіе, безчисленное милосердіе, неперсчитное оумщедреніе, невысказанное милваніе, безконечное житіе, тихія покои, вѣчными миръ твоимъ любовникомъ, твоимъ оугодникомъ, твоимъ рачителемъ, твоимъ милоникамъ, твоимъ желателемъ, вѣчнаго живота до насыщенія ихъ дозволенное наслажденіе, оутѣшеніе, насыщеніе, и всякого есть добра имъ заплаченіе достаточное. О ты едина прекрасная сладкая любви, чудная милости Божія! откуда ты похваляю, како ли ты вспою, коимъ ли ты словомъ прославлю, каковымъ ли ты языкомъ высловлю? ты бо владѣши державою морскою, възмущеніе жъ волянь его ты оукрочаешь. Ты смирилъ еси яко язвена гордаго мышцею силы своея, твоя суть небеса и твоя есть земля, вселенную и конци ея ты основа, сѣверъ и море ты създа, отъ востока солница и до запада хвално имя твое, и вся тобою състоятся и сдержаться, коупножь вся видимая и невидимая—вся твоя суть, вся о тобѣ състоятся и живутъ и движаться, а безъ тебе ничтоже ачь и что есть; и сего ради тобѣ всяко колѣно покланяется небесныхъ и земныхъ и преисподнихъ, и неволею за повинувшаго тобѣ всяческая на оупованіе, и всякъ языкъ исповѣсть се, яко ты Господь Іисусъ Христосъ самъ есть тая милость и любви въ славъ Бога Отца, съ нимъ царствующи вкушѣ съ святымъ духомъ во вѣки, аминь.

О любви и о ластцѣ и о дарахъ благодати Ею прославляти должно.

Превозлюбленный мой мирныи а милыи брате! Сице Бога твоего възлюбилъ ото всее душа твоя и всимъ сердцемъ твоимъ и всимъ помышленіемъ твоимъ и всею крѣпостію твоею, якоже и тебѣ Богъ возлюбилъ есть, давъ за тебя душу и животъ свой. Будь же ему церковь духовная, и вселитъ въ тя Богъ вышній. Душа бо, имѣющія Бога въ собѣ, цѣрква на-

рицаются жива, свята и честна Богу, и божественныя тайны служатъ ся въ ней и спѣшать ся всегда силы небесныя поспѣтти ю; понеже бо Богъ вселилъ ся есть въ душу твою, ангели и небеса веселятся о тебѣ, оублажающе душу и честь велику еи творяще, пмѣжь паречеться владыка ихъ (?). Блаженъ человекъ, иже ты возлюби отъ всея души своея и възненавидѣ мира и язь въ немъ вся, а токмо имать святаго Владыку добраго и бисера съкровища животнаго ненасытнаго — Бога, и иже еще любить Бога всемъ сердцемъ! Тому на земля нѣсть оумъ, но горѣ всегда, пдѣже и възлюбилъ есть, и душа и възхотѣла есть, и жажеть оумъ отуду и възхощепа есть сладости ради любви Божіа, понеже бо сладости и радости любви Божіа исполнена есть. Въистину блаженъ есть вкусивши ея и ненас(ыт)ився. О сладости и любви и милости Божіа! кто оубо можетъ изрѣщи твоя достойная? Павелъ оубо апостоль, вкусивши отъ нея и ненасытився ея, самъ въпѣеть о тебѣ глаголетъ, яко ни горѣ высота, ни долу глубина, ни сама та жизнь, ни хотячая быти паки, ни смерть, ни вси ангели, ни начала, ни власти, ниже тварь никоторая — все вкушѣ немогутъ разлучити палимыя души отъ любви Божіа. Да и вкушеніе ея сладости огнь безсмертенъ есть, любви бо Божіа Богъ есть, съдѣловаеть же въ души любимом свѣтлая дѣла и чувствіа ея възносить отъ земля на небо, и ненавидитъ земныхъ, самого токмо зрѣть Бога, егоже възлюбѣ. Но оучать ны святи мученицы, възкусившии ся и ненас(ыт)ившии ся отъ нея: съоузъ мяккѣи есть любви Божіа, не можетъ мечь обоюду острѣ ея отсѣщи. Отсѣкаху бо мучители оуды святыхъ, любѣ же ихъ не можаху отсѣщи. О мяккѣи съоузе любви Божіа, исполни сыи чудесь! Не могли ея отрѣшити, мечь ея не отсѣче, огнь еи не растая! Оудове отсѣцаху, любви же не отсѣщашеся; полаху оудове, любви же не згораше; потопляхуся паки тѣлеса святыхъ, любви же ихъ не потопляшеся; вяжутъ паки тѣлеса святыхъ, любви жъ не связана бысть весма. Кто оубо не дивиться мяккому сему сооузу любовному а зѣло чудному, иже не отсѣкаеться никогдаже, ниже паки рѣшнеться! Иже бо кто возлюбѣть Бога всемъ сердцемъ, такову любовь къ нему имать. Сію любовь дастъ Богъ своен церкви, яже есть невѣста его любимая прекрасная душа оукрашеннѣ быти всеи любви. Сіа бо любви начнеть Бога нарицати, въ души столпъ и оутверженіе святыхъ, святая наричеться любви въ души святѣи. Сіа паки любви единочадного сына Божіа съ небеса къ намъ привлече; сеа ради любви Богъ въчеловѣчися. Сеа ради любви стати ся безплотныи, сеа ради любви виднѣ бысть невидимыи, сеа ради любви Богъ человекъ бысть, сеа ради любви человека Богъ съдѣдалъ. О сило великая и непостижимая оуму! сеа ради

любве отверзе ся рай, сеа ради любве дано есть царство небесное челоукомъ, сеа ради любве оуже есть миръ на небеси и на земли. Сеа ради любве связанъ былъ крѣпкій. Сеа ради любве невѣста есть душа безсмертному жениху Христу, да того ради водить свою красоту душа вноутрь себе дѣлы благими съ любовію. Сеа ради любве пострада безсмертныи женихъ за свою любимую невѣсту душу. Кромѣ бо любви сеа аще и есть души благое, не благовольть о ней небесныи Владыка, нудити жь воля ея не хоцеть, единою бо дасть ей власть ходити и итти якоже хоцеть. Кто оубо можетъ исповѣдати или кто довольнѣ всегда прославити и воспѣти Бога и Спаса о дарѣхъ ея? Сеа бо ради вси приахомъ даръ его божества. Слава и хвала и поклоненіе о семъ благоволенію его!

Послушанмо, братіе, добраго оученія и свѣта сего и потщимся всегда ходити въ сеи святой любви чисто и достойно, дондеже время инамы, да вселитъ ся въ насъ Духъ святыи и любви Божіа объемши, спасеть насъ! Не имѣмо, братіе, инои вещи честѣйши развѣ сеа святыи любве, яко да душа наша чиста невѣста обряцетъ ся Христу. Не привяжемъ ся никакоже земныхъ вещей, ни печалей, аще не пещись о стяжаніи и богатествѣ — суетѣ мира сего. Оукрасимъ же ся молитвами и постомъ, бдѣніемъ же и слезами и святою милостынею, яко да тамо обряцетъ душа наша дерзновение предъ Богомъ на страшномъ его судѣ и честь предъ всѣми святыми, и приметь вѣнецъ жизни, иже оуготовалъ Господь всѣмъ любящимъ его, и будетъ едина едно въ единомъ же Бозѣ любима, любимому своему жениху, на вѣки вѣкомъ съ нимъ, царствующимъ въ безконечныи вѣки.

ОБЗОРЪ УКРАИНСКОЙ СЛОВЕСНОСТИ.

VI.

ГОГОЛЬ,

КАКЪ АВТОРЪ ПОВѢСТЕЙ ИЗЪ УКРАИНСКОЙ ЖИЗНИ И ИСТОРИИ.

Статья четвертая.

Въ повѣсти *Майская Ночь или Утопленница*, Гоголь является попеременно то великимъ живописцемъ того, что онъ видѣлъ, или могъ живо себѣ представить, то фальшивымъ рассказчикомъ о томъ, чего никакъ не возможно вообразить безъ предварительнаго изученія. Блестательны у него описанія природы украинской, хороши небольшія сцены, которыхъ свидѣтелемъ не трудно быть въ Украинѣ; но все, что относится къ чувствамъ, обыкновенно тапмымъ въ душѣ каждаго, къ чертамъ характера внутреннимъ, а также къ нравамъ и обычаямъ народнымъ,—все это такъ слабо, сбивчиво и даже вовсе невѣрно, какъ всегда бываетъ у писателей, болѣе воображающихъ дѣйствительность жизни, чѣмъ ее знающихъ. Пройдемъ по всей повѣсти, съ начала до конца.

Вторая и третья строки ея обнаруживаютъ, что Гоголю были извѣстны ночныя забавы сельской молодежи только по наслышкѣ. Онъ говоритъ, что «утомленные дневными трудами и заботами парубки и дѣвушки собирались въ кружокъ, въ блескѣ чистаго вечера.» Если бы онъ умолчалъ хоть о дневныхъ трудахъ, то можно было бы еще подумать, что дѣло происходитъ въ праздничный день. Въ будни же «блескомъ чистаго вечера» пользуются наши поселяне, чтобы окончить

заботы о домашнемъ скотѣ и приготовить вечеръ для трудившейся цѣлый день семьи. Последній отсвѣтъ дня на небѣ служить имъ вмѣсто лампы за вечерю, какъ изображено и въ одномъ изъ стихотвореній Шевченка:

Сім'я вечѣра коло хати,
Вечірни зіронька встає.

Уличныя пѣсни начинаются только тогда ужъ, какъ все старое и малое, все степенное и удержанное дома заботамъ о дѣтяхъ, уляжется спать. Вотъ почему у Шевченка, въ томъ же стихотвореніи, говорится:

Затихло все,—тільки дівчата
Та соловейко не зати́хъ.

У Гоголя, напротивъ, читаемъ: »Уже и сумерки, а пѣсни всё не утихали«. Да онѣ едва начинаются въ сумерки! Серенада же въ сумерки, передъ дверью хаты, въ которой живетъ *кохана дівчина*, какъ представлено у Гоголя, не возможна, потому что родители вообще съ неудовольствіемъ смотрятъ на уличныя ночныя забавы дочерей, а тутъ вызовъ дочери на тайное свиданье былъ бы слишкомъ для нихъ явнѣ. Какъ бы ни были они сами по себѣ поблажливы, да побоялись бы за добрую славу дочерей-невесты со стороны сосѣдей. Поэтому-то, въ народной пѣснѣ, о влюбленномъ парубкѣ поется такъ:

До віконця припадає,
Стиха промовляє:
»Вийди, вийди, дівчинонько,
Зъ рублені хати:
Теперъ нічка темненькая —
Не знатиме мати.«

Гоголь построилъ свою любовную сцену на пѣснѣ:

Сонце низенько,
Вечір близенько,
Вийди до мене,
Моє серденько,

которую и вложилъ въ уста парубка-бандуриста; но, не зная, какъ именно это дѣлается у поселанъ, онъ не понялъ, что здѣсь говорится о близости вечера въ томъ смыслѣ, что, когда вечеръ погаснетъ,

можно будетъ любящейся четѣ повидаться безъ свидѣтелей (въ чемъ и состоитъ прелесть свиданія). Странно было бы вообразить въ виду всѣхъ поселянъ такую сцену, о какой мечтаетъ влюбленный парубокъ, нетерпѣливо слѣдящій за сядящимся ниже и ниже солнцемъ:

Ой вийди, вийди,
 Не бійсь морозу:
 Я твої ніженьки
 Въ шапочку вложу, и пр.

Упомянутое о морозѣ должно было бы перенести воображеніе Гоголя въ ту пору года, которая особенно благоприятствуетъ ночнымъ свиданіямъ—и потому, что кончены полевая работы, и потому, что ночи тогда очень длинны; но у него молодежь тѣшится уличными забавами въ майскую ночь, а влюбленные толкуютъ въ эту пору года о близкой свадьбѣ, которая возможна для поселянъ только осенью, зимою и раннею весною, но никакъ не въ *косовицю*. Въ это время и одинъ потерянный день много значить въ простомъ сельскомъ хозяйствѣ, гдѣ каждый членъ семьи долженъ работать изо всѣхъ силъ. Но положимъ, что молодежь, изъ любви къ ночнымъ удовольствіямъ, обходится самымъ кратковременнымъ сномъ, что въ самомъ дѣлѣ случается; только, не зная, какъ именно распорядится поселянинъ лѣтнимъ временемъ, Гоголь заставляетъ волостного голову бесѣдовать у себя въ хатѣ съ вышукоромъ, спустя долгое время послѣ ужина, безъ всякой экстренной надобности: это—сень, а не май, когда ужинаютъ обыкновенно при «блескѣ чистаго вечера», вѣѣ хаты, и ни въ одномъ окнѣ на селѣ не увидите ночью огня. Впечатлѣніе осенняго времени неумышленно усиливаетъ авторъ, упомянувъ, что свояченица головы въ это время сидѣла на лежанкѣ, поджавши подъ себя ноги. Еще большая выходитъ несообразность, когда пьяный Калѣникъ, попавъ къ головѣ въ хату, воображаетъ свою жінку лежащею на печи. Поселяне лѣтомъ рѣдко спятъ и въ хатѣ, не только на печи. Но это мелочи, а вотъ черта правды, обнаруживающая въ Гоголѣ рѣшительное непониманіе простонародныхъ украинскихъ нравовъ.

У него голова представленъ отъявленнымъ волокитой. Положимъ, что старикъ, у котораго есть взрослые дѣти, былъ «похотливъ», какъ поютъ о немъ въ своей пѣснѣ парубки; но такъ ли онъ выразитъ этотъ порокъ, какъ какой-нибудь отставной капитанъ или про-

сто помѣщикъ, отецъ взрослыхъ дѣтей? Мы пропустимъ безъ вниманія, что Гоголевъ голова заглядывается на всякое смазливенькое личико, и даже то, что онъ «шатается подь окнами молодыхъ дѣвушекъ»; но вотъ что поистигъ странно. Въ майскій вечеръ, послѣ того, какъ его сынъ вызвалъ серенадою любящую его дѣвушку, наговорился и нацѣловался съ нею досыта, голова вызываетъ на тайное свиданіе ту же самую дѣвушку, и между ними повторяется разговоръ о сватовствѣ, который составлялъ цѣль свиданія молодыхъ людей. Ганна говорила сыну, между прочимъ, вотъ что:

«Я тебя люблю, чернобровый козакъ! За то люблю, что у тебя карія очи, и какъ поглядишь ты ими—у меня какъ-будто на душѣ усмѣхается: и весело и хорошо ей; что прिवѣтливо моргаешь ты чернымъ усомъ своимъ; что ты идешь по улицѣ, поешь и играешь на бандурѣ, и люблю слушать тебя!»

Потомъ она допрашиваетъ его: говорилъ ли онъ съ отцомъ объ условленной между ними женитьбѣ?

Въ тотъ же вечеръ та же самая дѣвушка говоритъ отцу, въ темнотѣ, подь деревьями:

«Ты лжешь, ты обманываешь меня; ты меня не любишь; я никогда не повѣрю, чтобы ты меня любилъ.»

Ни однимъ словомъ не предувѣдомилъ Гоголь своего читателя, что его красавица, исполненная дѣтской мечтательности и простодушной поэзіи, способна играть роль самой лукавой гризетки. Но голова въ роли Ловеласа еще у него интереснѣе. Видите ли, старику захотѣлось жениться на возлюбленной своего сына, какъ Филиппу Второму на невѣстѣ Донъ-Карлоса, и онъ добивается этого счастья самымъ удобнымъ для него способомъ. Недоставало ему еще одного: спѣть подь бандуру въ сумерки:

Сонце низенько,
Вѣчиръ близенько,
Вийди до мене,
Моѣ серденько!

Московскій *День* нашелъ по себѣ критика для обороны украинскихъ повѣстей Гоголя отъ монхъ указаній на его погрѣшности противъ народоописанія. Можетъ быть, глядя глазами Москвичей на нашу сельскую жизнь, г. Максимовичъ оборонитъ и эту, какъ онъ, безъ сомнѣнія, скажетъ, «поэтическую, высоко художественную сцену»;

но намъ, не разорвавшимъ живой связи съ нашимъ народомъ, жаль, что повѣсти Гоголя пустили о немъ въ русское читающее общество столько превратныхъ понятій. Почтениому, уважаемому уже за одну его власть поселянину могло придти въ голову—отбить у сына невесту, какъ и королю Филиппу Второму; но для этого онъ и обратился бы къ своимъ преимуществамъ передъ сыномъ, а вовсе не къ тому, въ чемъ ему мудрено соперничать съ молодымъ любовникомъ. Въ одной только московской газетѣ подобныя соображенія не имѣютъ мѣста и вызываютъ *оборону Гоголя* отъ здраваго смысла людей, которые, указывая на погрѣшности молодого таланта, высоко цѣнятъ этотъ талантъ въ его дальнѣйшемъ развитіи.

Но посмотрите, какою игрушкой представлялись Гоголю поселяне, какъ онъ поверхностно на нихъ смотрѣлъ, какъ мало похожи они на людей! Влюбленный парубокъ, попавъ на сцену тайнаго свиданья своей нѣжнѣйшей голубки съ отцомъ, и не помысливъ о ревности, которая, сколько мы понимаемъ свойства души человѣческой вообще и характеръ нашихъ сельскихъ любовниковъ въ особенности, должна бы быть у него господствующимъ чувствомъ на ту пору. »Невольное покачиваніе головою и легкій сквозъ зубы свистъ одна только выразили его *изумленіе* (*),—вотъ первое впечатлѣніе, произведенное на молодую душу возмутительною сценою женскаго лукавства.

»Ай да батько!« говорилъ Левко, очнувшись отъ своего изумленія (продолжаетъ Гоголь) и глядя гелѣдь ухонднвшему съ ругательствомъ головъ. »Вотъ какія за тобою водятся проказы! Славно! Постою же, старый хрѣнь, ты у меня будешь знать, какъ шататься подъ окнами молодыхъ дѣвушекъ! будешь знать, какъ отбивать чужихъ невестъ! Гей, хлопцы! сюда! сюда! кричалъ онъ, махая рукою парубкамъ, которые снова собирались въ кучу: ступайте сюда! Я увѣщевалъ васъ идти спать, но теперь раздумалъ и готовъ, хоть цѣлую ночь, самъ гулять съ вами. Согласны ли вы побѣлеть хоршенько сегодня голову? Что онъ въ самомъ дѣлѣ задумалъ? Онъ управляетъ у насъ, какъ-будто гетманъ какой. Мало того, что помыкаетъ, какъ своимъ холопьями, еще подѣзжаетъ къ дівчатамъ нашимъ. Вѣдь, я думаю, па всемъ селѣ нѣтъ смазливой дѣвки, за которою бы не волочился голова.« (**)

(*) Соч. и П. Гоголя. I. 66.

(**) Тамъ же, 67.

Эта выпска поражает насъ двойною неестественностью: отсутствиемъ въ любовникѣ хотя бы малѣйшаго чувства неудовольствія къ возлюбленной и полнымъ забвеніемъ съ его стороны, что голова всё-таки отецъ его. Левко во всемъ разговорѣ съ товарищами даже не называлъ голову отцомъ. Хотя бы онъ сказалъ, что не признаетъ его больше за отца. Нѣтъ, онъ просто относится къ нему, какъ «вольный козакъ» къ головѣ и говоритъ о старческихъ его проказахъ такимъ тономъ, какъ-будто въ нихъ для сына нѣтъ ничего особенно поразительнаго. Какое! онъ тутъ же сложилъ про отца водевильную пѣсенку.

«А у меня, какъ нарочно, сложилась въ умѣ славная пѣсня про голову. Пойдемте, я васъ выучу, продолжалъ Левко, ударивъ рукою по струнамъ бандуры.» (*)

У писателя, болѣе близкаго къ украинскому народу, несколько явилась бы мысль, что дѣло вѣдь идетъ объ отцѣ, и нусть ужъ Левко—самый безпутный пзъ парубковъ (тогда какъ у Гоголя, напротивъ, онъ опозтизированъ насколько это было для автора возможно); но вѣдь у тѣхъ, къ кому онъ обращался, были тоже отцы. Неужели же ни въ одной душѣ не явился упрекъ товарищу: «Левко, а всё-таки онъ тебѣ отецъ!» Ни тѣни чего-нибудь подобнаго не явилось въ умѣ живописца украинскихъ нравовъ, обороняемаго г. Максимовичемъ. Его парубки съ восторгомъ приняли предложеніе Левка и хоромъ распѣвали слѣдующій во всѣхъ отношеніяхъ безобразный пасквилъ, сложенный сыномъ на родного отца:

Хлопцы, слышали ли вы?
 Наши ль головы не крѣпки!
 У кривого головы
 Вдругъ рассыпался всѣ клепки.
 Набей, бондарь, голову
 Ты стальными обручами!
 Вспрысни, бондарь, голову
 Батогами, батогами!
 Голова нашъ съдъ и кривъ,
 Старъ, какъ бѣсъ, а что за дурень!

(*) Тамъ же, 68.

Прихотливъ и похотливъ:
 Жмется къ дѣвкамъ.... Дурень, дурень!
 И тебѣ лѣзть къ парубкамъ!
 Тебя бѣ нужно въ домовину,
 По усамъ да по шнямъ!
 За чуприну, за чуприну! (*)

Когда перечитываешь теперь первыя сочиненія Гоголя и находишь въ нихъ мѣстами такое поразительное отсутствіе ума, чувства и вкуса, становится отчасти понятною излишняя строгость къ нему такихъ критиковъ, какъ Полевой. Но, точно такъ, какъ порицатели Гоголя, изъ-за его погрѣшностей противъ природы человѣческой, не видѣли достоинствъ молодой, слишкомъ неопытной его фантазіи, почитатели его, ради свѣжихъ, оригинальныхъ красотъ новаго таланта, не хотѣли видѣть поразительныхъ для насъ его недостатковъ. Таковъ почти всегда бываетъ судъ современниковъ надъ первыми произведеніями литературнаго гения. Горячій споръ за него оканчивается обыкновенно взаимными уступками. Только умы неподвижные, неспособные развиваться ходомъ науки и самой жизни, остаются до конца вѣрны первоначальнымъ убѣжденіямъ.

Чтобы не возмутиться поступкомъ Гоголевой героини Ганны и находить естественнымъ спокойствіемъ ея любовника, заставшаго ее на тайномъ свиданіи съ «неожиданнымъ соперникомъ», надобно быть или очень, очень юнымъ, или очень, очень ветхимъ. Противъ хормъ свой пасквиль подъ окномъ родной хаты и пустивъ въ отцовское окно увѣситымъ камнемъ (не извѣстно, впрочемъ, своеручно ли), Левко долго дразнить еще отца переодѣваньями, наконецъ успокоивается и засынаетъ въ сладкихъ мечтахъ о возлюбленной, а послѣ развязки повѣсти видятъ ее спящую подъ створеннымъ окномъ, говорить ей сонной чувствительныя вѣжности, крестить и радуется, что будетъ мужемъ той дѣвушки, которая въ одну и ту же ночь выходила изъ хаты на тайное свиданье съ сыномъ и отцомъ. «Какая незлобная, какая простосердечная натура украинская!» могутъ заключить изъ всего этого изучающіе нашъ народъ по повѣстямъ Гоголя. «Въ этомъ народѣ автору *Отелло* нечего было бы дѣлать.» А между тѣмъ.

(*) Тамъ же, 72.

пѣсни этого народа часто говорятъ объ отравахъ и убійствахъ изъ ревности, да и уголовныя преступленія въ украинскомъ простонароднѣ едвали не чаще всего совершаются въ безуміи ревности. Но какое дѣло обороняющимъ Гоголя критикамъ до подобныхъ фактовъ? Они рѣшились оборонять Гоголя героически...

Такимъ-образомъ, мы находимъ противуестественными отношенія любящаго парубка къ его возлюбленной и сына къ отцу, а на этихъ-то отношеніяхъ и основана вся повѣсть. Въ предыдущей статьѣ мы говорили о натянутости у Гоголя разговоровъ между влюбленными. Въ *Майской Ночи*—то же самое, какъ это видно изъ приведенной выше риторической тирады, въ видѣ рѣчи влюбленной сельской дѣвушки. Гоголю, повидному, такъ же трудно было придумать рѣчи въ описаніи любовнаго свиданія, какъ и его Ивану Федоровичу Шпонькѣ. Тотъ заговорилъ съ барышнею о мухахъ; у Гоголя сельская красавица отъ сомнѣній въ возможности счастья, отъ задушевной бесѣды съ милымъ парубкомъ, переходитъ по-дѣтски къ счету звѣздъ.

»... Да тебѣ только стоить, Левко, слово сказать—и все будетъ по-твоему. Я знаю это по себѣ: иной разъ не послушала бы тебя, а скажешь слово—и невольно дѣлаю, что тебѣ хочется. Посмотри, посмотри! продолжала она, etc. Посмотри: вонъ, вонъ далеко мелькнули звѣздочки: одна, другая, третья, четвертая, пятая...« (*) и начинается дѣйствительно дѣтскій разговоръ, что дескать ни одинъ дубъ не достанетъ до неба, что Богъ спускаетъ съ неба лѣстницу передъ свѣтлымъ воскресеньемъ... До того ли имъ въ ихъ затруднительномъ положеніи? Все это похоже у Гоголя на то, что говоритъ ся въ пословицѣ: *Чувъ, що дзвонять, та не знавъ, у якій церкві*. Вся эта сцена не создана, а слѣплена изъ того, что сохранилось въ памяти автора отъ бесѣдъ съ няньками-украинками. Можетъ быть, даже и самый счетъ звѣздъ взятъ Гоголемъ изъ известной пѣсни:

Ой ти въ хаті, я на-дворі;
Війди, серце, злічимъ зорі.

(*) Тамъ же, 59.

Но, въ такомъ случаѣ, онъ упустилъ изъ виду слѣдующій за этимъ стихъ, опредѣляющій смыслъ пѣсни:

Не лічила я не буду...

Сліяніе чудеснаго съ дѣйствительностію въ *Майской Ночи* сдѣлано Гоголемъ по образцу Гофмановыхъ повѣстей, но безъ Гофмановскаго искусства. Какимъ образомъ очутилась въ рукѣ уснувшаго парубка записка комиссара? на этотъ вопросъ можно отвѣчать только: такъ было угодно автору. Но и самая записка, независимо отъ чудесности ея полученія, исполнена невѣроятности, которую можно объяснить только молодостию автора и его незнаеміемъ, какъ стоятъ вещи въ украинской сельской жизни. Гоголь представляетъ комиссара неограниченнымъ деспотомъ, котораго прихоть принимается, какъ абсолютный законъ, волостнымъ головою въ такомъ чисто семейномъ, неподлежащемъ полицейскому вѣдѣнію дѣлѣ, какъ женитьба сына. Стоить намъ прочесть эту записку, чтобы судить, до какой степени читатели и критики Гоголя вѣрили ему во всемъ, что бы онъ ни сказалъ о своей родинѣ.

»Приказъ головъ, Евтуху Макогоненку. Дошло до насъ, что ты, старый дуракъ, вмѣсто того, чтобы собрать прежнія недоимки и вести на селѣ порядокъ, одурѣлъ и строишь пакости; а вслѣдствіе того, приказываю тебѣ сей же часъ женить твоего сына, Левкѣ Макогоненка, на козачкѣ изъ вашего же села, Ганиѣ Петрычѣнковой, а также починить мосты на столбовой дорогѣ и не давать обывательскихъ лошадей безъ моего вѣдома судовымъ паничамъ, хотя бы они вѣхали прямо изъ казенной палаты. Если же, по пріѣздѣ моемъ, найду оное приказаніе мое неприведеннымъ въ исполненіе, то тебя одного потребую къ отвѣту. Комиссаръ, отставной поручикъ Козьма Деркачъ—Дришпановскій.» (*)

Смѣшно, но не сообразно съ дѣйствительностію. Гоголь, вѣроятно, зналъ, что въ какомъ-нибудь тридцатомъ царствѣ приближенные къ деспоту люди не только готовы исполнить всякую прихоть своего владыки, но даже стараются предупредительно угадать ее. Иначе дѣлаются дѣла въ сельскомъ мірѣ относительно негѣпаго вмѣшательства полицейскаго чиновника въ дѣла семейныя, о которыхъ онъ пишетъ на-ряду съ починкою мостовъ и выдачею обывательскихъ лоша-

(*) Тамъ же, 83.

дей. Гдѣ Украина, изображенная Гоголемъ, обороняемъ отъ насъ московскимъ *Днемъ*, мы не знаемъ. У насъ, по обѣимъ сторонамъ Днѣпра, такой Украины нѣтъ; развѣ отыщеть ее, собственно для московской газеты, г. Максимовичъ...

Познаніе правовъ и обычаевъ украинскихъ, неуваженіе къ чело-вѣческой личности украинскаго простолюдина такъ и разитъ на каж-домъ шагу въ первыхъ повѣстяхъ Гоголя. Волостной голова, которо-му влетѣлъ въ окно увѣсистый камень, который былъ осрамленъ пасквиломъ и при этомъ влюбленъ въ молодую дѣвушку,—но заищикъ комиссара тотчасъ женить на этой дѣвушкѣ своего сына, буяна и соперника!

»Ну, да для именитаго гостя... завтра васъ попъ и обвѣнчаетъ. Чортъ съ вами! Пусть комиссаръ увидитъ, что значитъ исправ-ность!» (*)

Еслибы животныя имѣли даръ слова, можетъ быть, они въ по-добныхъ случаяхъ такъ и говорили бы; но люди, да еще украинцы, да еще козакки, въ лицѣ почетнѣйшаго между ними, могутъ говорить такъ только на страницахъ украинскихъ повѣстей, написанныхъ для такихъ читателей и судей, какимъ является, спустя тридцать лѣтъ, г. Максимовичъ. *Чортъ съ вами!* Это напутственное благословеніе отца, сказанное сыну, въ присутствіи писаря и другихъ членовъ сельской громады! Подавленный, деморализованный рабствомъ индійскій парій, и тотъ иначе выражается въ подобныхъ случаяхъ. Волостной голова въ Украинѣ слишкомъ далекъ отъ Гоголева тиша, въ какой бы зависимости ни находился отъ полицейскаго своего начальника.

И какой легковѣрный этотъ голова! Вечеромъ, въ потемкахъ, столкнулся, въ роляхъ Донъ-Жуана, съ сыномъ, а черезъ часъ, мно-го черезъ два (судя по ходу повѣсти), вѣрять словамъ сына, что будто бы онъ »отлучался вчера ввечеру еще въ городъ и встрѣтилъ комиссара» (**). Но такихъ несообразностей, обнаруживающихъ автор-скую небрежность къ сущности искусства, много у Гоголя въ пер-выхъ его повѣстяхъ. Ему, напримѣръ, нужно, чтобы голова и двое спутниковъ его столкнулись въ потемкахъ лбами съ писаремъ и дву-мя его провожатыми, но тутъ же онъ говоритъ, что писарь былъ

(*) Тамъ же, 84.

(**) Тамъ же, 84.

въ жилетѣ цвѣта винныхъ дрождей (*). Ему нужно женить Левкѣ черезъ нѣсколько часовъ по полученіи комиссарской записки, — свадьба къ услугамъ читателя. Не говоря ужъ о томъ, что дѣло происходило въ маѣ, когда жешятся только паны, живушіе готовымъ хлѣбомъ; не говоря о пренебреженіи къ обряду сватовства, дѣвичь-вечера, приготовленья коровай, безъ котораго сельская свадьба пемьслма, хоть бы о томъ подумалъ авторъ, что и въ самомъ богатомъ домѣ необходимы разныя приготовленія къ приему свадебныхъ гостей. Все это соображенія ненужныя для живописца украинскихъ поселенъ, по мнѣнію устарѣвшей, ветхой, отуцѣлой критики. Невольно вспомнишь каррикутуру Квитки: »Емѹ кажешъ: блакітна, а вишь товчѣ: *сінл-ста*. Емѹ кажешъ: не годітця, а вишь чухаетця та каже: *Пічаво-ста: для Халловъ и такоіи Богъ брлѣдѣ.*» (**)

Но у Гоголя нелѣпости въ изображеніи нравовъ, обычаевъ и характеровъ украинскихъ выкупаются по крайней мѣрѣ прекрасными описаніями природы и комическою стороною явленій жизни, представленныхъ у него болѣе или менѣе въ каррикатурномъ видѣ. Чѣмъ же выкупить себя оборона его украинскихъ повѣстей отъ критики, которая ищетъ въ нихъ истинности изображеній, вдохновенія отъ глубоко-почувствованной жизни и наконецъ пользы, какая необходимо должна для насъ пропстекать отъ уразумѣнія извѣстной сферы явленій при посредствѣ поэтического ясновидѣнія?

П. Кулішъ.

22 ноября 1861 г.
Петербургъ.

(*) Тамъ же, 74.

(**) *Повісті Квітки*, I, 126.

КРАТКОЕ ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ОБОЗРѢНІЕ ЮЖНОРУССКАГО КРАЯ.

III.

Всѣмъ извѣстно, что лучшая для растительности почва есть черноземъ, а въ этомъ отношеніи Украина, конечно, не уступаетъ ни одной странѣ въ мірѣ. Полоса, начинающаяся отъ Карпатскихъ горъ и кончающаяся въ Сибири, Барабинскою степью, большею - частію покрыта этою почвой. Она, произведеніями своими, не только удовлетворяетъ потребностямъ жителей, но и доставляетъ избытки, которые изъ Южнорусскаго края отправляются за границу чрезъ порты Чернаго и Азовскаго морей.

Эта черноземная полоса начинается въ Галиціи, восточнѣе Львовскихъ песчаныхъ возвышеній, и идетъ двумя полосами: одна, чрезъ Буковину, входитъ въ Бессарабію и кончается на сѣверозападѣ отъ г. Кишинева; другая, широкою полосой, направляется на востоко-сѣверо-востокъ, захватываетъ часть Люблинской губерніи и входитъ по этому направленію въ русскіе предѣлы. Въ Россіи, сѣверная граница чернозема идетъ на Житомиръ, Кіевъ, Черниговъ, Чернь (Тульск. губ.), Рязань и Казань. На югъ, черноземъ не касается низовьевъ рѣкъ, впадающихъ въ Черное и Азовское моря, но близко подходитъ къ берегамъ этихъ морей, и оканчивается среднимъ теченіемъ р. Маныча. Съ востока, отъ этой рѣки, граница полосы идетъ на сѣверъ почти до Саратова, откуда переходитъ на лѣвый берегъ Волги и тянется на востокъ. Наибольшая ширина черноземнаго пространства, отъ Оки до Маныча, достигаетъ 945 верстъ. Мы не говоримъ, что все это пространство сплошь покрыто черноземомъ, но здѣсь онъ составляетъ преобладающую почву. Для лучшаго разсмотрѣнія про-

изводительной почвы нашего края, мы разберемъ её по губерціямъ и, гдѣ потребуется, по уѣздамъ.

Происхожденіе чернозема составляетъ еще спорный вопросъ между учеными. По общенародному мнѣнію, черноземъ образовался чрезъ гниеніе растений и чрезъ смѣшеніе ихъ съ землею, на которой они выросли. Нѣкоторые ученые согласны съ этимъ мнѣніемъ, предполагая, что прежде страна была покрыта лѣсами; другіе отвергаютъ существованіе здѣсь лѣсовъ, потому что нынѣ не осталось никакого ихъ слѣда, а приписываютъ происхожденіе чернозема образованію водному и полагаютъ, что море, покрывая прежде всю страну, осаждало илъ, подобный тому, какой осаждаютъ нынѣ Средиземное море. Но какъ въ черноземѣ не найдено нигдѣ раковинъ—всегдашней принадлежности морей, то и это мнѣніе отвергается. При разложеніи чернозема на составныя его части, найдено, что въ немъ заключается: минеральныхъ частей отъ 85 до 88, перегнойныхъ отъ 10¹/₂ до 8,—и воды отъ 4 до 3³/₄ на сто частей; обилію перегноя и азотныхъ частей приписываютъ его плодородіе. Выгоды чернозема въ сельскомъ хозяйствѣ состоятъ въ томъ, что онъ не требуетъ тщательной обработки и даже она можетъ быть ему вредна тѣмъ, что заглушаетъ посѣяныя сѣмена; не требуетъ удобреній, заключаая въ составѣ своемъ не менѣе 12-й части естественнаго перегноя. Невыгоды же черноземной почвы состоятъ: въ совершенныхъ неурожаяхъ во время сильныхъ засухъ, неурожаяхъ, достигающихъ иногда до того, что не родится ни одинъ стебель на посѣянномъ полѣ; для паханья эта почва требуетъ значительной силы, не менѣе пары воловъ; сельскохозяйственныя дороги, пролегающія по этой почвѣ, въ дождливое время бываютъ трудно проходимы, потому что въ то время черноземъ распускается гораздо глубже всякаго другаго грунта, а липкость его увеличиваетъ иногда тяжесть колесъ въ пять разъ и болѣе.

Теперь приступимъ къ обзорѣнію разнаго рода почвъ, залегающихъ на пространствѣ южной Руси. Въ Люблинской губерціи плодородіемъ отличаются уѣзды Грубешовскій, Замосцьскій и Люблинскій, но только первый изъ нихъ имѣетъ настоящій черноземъ, и въ нѣкоторыхъ мѣстахъ замѣняютъ его жирная глина и мѣловой рухлякъ. Эта послѣдняя почва покрываетъ и среднюю часть губерціи; она, по наружному виду, похожа на черноземъ, но требуетъ однакоже удобреній. Къ западу, земля состоитъ изъ глины, смѣшанной съ пескомъ, но производитъ при хорошемъ удобреніи, пшеницу въ изобиліи. Въ сѣверной ча-

сти губернии грунтъ земли частію илистый, частію болотный. На пространствѣ между г. Люблиномъ и м. Пяски почва песчаная; она же покрываетъ и значительную часть Луковского уѣзда. Люблинская губ., во всемъ Царствѣ Польскомъ, есть плодороднѣйшая; въ ней остается отъ продовольствія жителей, среднимъ числомъ, до 600 тыс. четвертей разнаго рода хлѣба, который и вывозится частію въ Варшаву, частію въ Пруссію. Лугами изобильны уѣзды Грубешовскій, Красноставскій, Хелмскій, Радзынскій и Замоискій. Луга расположены по низовьямъ рѣкъ, высоты же заняты или лѣсами, или пахатными полями, оттого здѣшнее сѣно не бываетъ отличнаго качества; травосѣяніе почти неупотребительно; но какъ скотъ и лошади находятся около десяти мѣсяцевъ на подножномъ корму, то и сѣна остается для продажи много; оно сбывается частію въ Варшаву, а частію на мѣстѣ, кавалеріи, постоянно въ губерніи квартирующей.

Восточная Галиція, страна по преимуществу земледѣльческая; почва ея, за исключеніемъ нѣкоторыхъ мѣстъ, вообще плодородна. Сѣверная полоса имѣетъ грунтъ земли суглинистый, весьма способный для произрастанія зерноваго хлѣба, въ-особенности пшеницы. Полоса, проходящая съ запада на востокъ, чрезъ Львовъ, большею частію песчана, а нѣкоторые холмы подъ этимъ городомъ покрыты чистымъ пескомъ. Чѣмъ южнѣе и ближе къ Карпатамъ, тѣмъ почва разнообразнѣе; къ востоку же и въ Буковинѣ она состоитъ изъ чернозема отъ $\frac{1}{2}$ до 1-го аршина глубины. Земледѣліе здѣсь стоитъ не на высокой степени; трехпольное хозяйство почти повсемѣстно. Несмотря на удобства къ разведенію луговъ, въ прекраснѣе-орошеннѣхъ долинахъ страны, и значительное количество пастбищъ въ горахъ, скотоводство мало развито въ Галиціи, такъ-что на всю эту страну приходится рогатаго скота менѣе $1\frac{1}{2}$ милліона и $\frac{1}{2}$ милл. головъ лошадей; какъ то, такъ и другое не высокаго качества. (Жителей въ ней болѣе 6 милліоновъ).

Въ Венгріи, Русинами заселены какъ гребень Карпатскихъ горъ, такъ и часть южной ихъ пологости, а потому здѣсь богатство жителей зависитъ не столько отъ почвы, сколько отъ возвышенія воздѣлываемаго поля надъ поверхностію океана. На самомъ гребнѣ горъ, грунтъ земли каменистый, прикрытый въ иныхъ мѣстахъ мергелемъ, въ другихъ—мѣловымъ рухлякомъ; по суровости климата производитъ только овесъ, ячмень, картофель и рѣпу, но каждая углубленная долина, закрытая отъ сѣверныхъ вѣтровъ, даетъ уже рожь; южнѣе же,

милахъ въ десяти отъ гребня, растутъ и пшеница, а южный склонъ горъ даетъ виноградъ отличнаго достоинства, персики и вишнія ягоды.

Южноруссы въ Минской губерніи заселяютъ самую неблагопріятную для земледѣлія, песчаную и болотистую, полосу. Почва песчаная залегаетъ здѣсь между Пинскомъ и Кобринюмъ, и, вообще, въ Полѣсьѣ, въ Пришетскихъ болотахъ, часто, среди открытыхъ болотъ, встрѣчаются пески, въ видѣ обнаженныхъ холмовъ, какъ напр. около м. Любашева и въ другихъ мѣстахъ. Чѣмъ болѣе мѣстность отдалается на сѣверъ отъ Пришети, тѣмъ грунтъ земли становится глинистѣе, или обращается въ сунесь и, слѣдственно, плодородитѣе, такъ что, съ помощію хорошаго удобренія, производятъ пшеницу. Около самой рѣки почва болотная, илистая и въ восточной части такъ же песчана, какъ и въ западной. Разумѣется, что при такой дурной землѣ хлѣбопашество не можетъ быть успѣшно; въ пиныхъ мѣстахъ, даже сильное удобреніе полей производятъ только слабый урожай. Сѣна въ этихъ мѣстахъ собирается болѣе, чѣмъ нужно для прокормленія скота, но сбытъ его невозможенъ, по причинѣ дурнаго качества и недостатка дорогъ. Только обиліе лѣса поддерживаетъ здѣсь земледѣльца и дозволяетъ ему, за проданный лѣсъ, покупать въ сѣверныхъ частяхъ губерніи и, преимущественно на Волыни, хлѣбъ, въ которомъ онъ всегда чувствуетъ недостатокъ.

Сѣверная часть Волынской губерніи во всемъ подобна Минской: песчаная пространства, въ видѣ дюнь, лежатъ между низовьями р. р. Случи и Горыни; илистый грунтъ находится въ болотахъ Владимірскаго и Ковельскаго уѣздовъ, по низовью р. Стыра и почти во всемъ лѣсистомъ Овручскомъ уѣздѣ. Въ этихъ же мѣстахъ попадаются острова торфу, который употребляется иногда на удобреніе полей. Южная часть губерніи, въ особенности верховья Случи и Горыни, покрыты черноземомъ, хотя неглубокимъ, но дающимъ обильную жатву; остальное же возвышенное пространство на сѣверъ до пришетской долины состоитъ изъ суглинка и сунеси. Хотя каменистыя мѣста попадаются часто въ обрывахъ лоцинь и берегахъ рѣкъ, но на возвышенностяхъ ихъ почти не видно. Наибольшимъ плодородіемъ отличаются уѣзды: Старо-Константиновскій, Заславскій, Острогскій и Кременецкій. Такимъ образомъ, въ отношеніи доброты почвы, Волынская губернія представляетъ три полосы: сѣверная, едва вознаграждающая трудъ земледѣльца; средняя, дающая средній урожай приблизительно

около 4-хъ зеренъ, и южная, приносящая около 8 зеренъ; средній же сборъ по губерніи полагается слишкомъ въ $4\frac{1}{2}$ четверти на одну посѣянную, что составитъ излишку отъ продовольствія жителей отъ 400 до 800 тыс. четвертей хлѣба, смотря по урожаю. За исключеніемъ степныхъ — въ Старо-Константиновскомъ уѣздѣ, дуга въ губерніи заливные и лежатъ по долинамъ рѣкъ и въ болотахъ; собираемое сѣно перемѣшано съ осокою и молодымъ камышемъ; но какъ сѣнокосеніе производится два раза въ годъ, то сѣна въ губерніи достаточно.

Въ Кіевской губерніи почва чрезвычайно разнообразна, а потому мы разберемъ её по уѣздамъ. Въ Радомысльскомъ уѣздѣ подпочва почти вездѣ состоитъ изъ глины, поверхность же покрыта пескомъ въ различномъ смѣшеніи съ глиною. Сѣверозападная часть заключаетъ почти чистый песокъ; въ южной песку отъ 25 до 60 процентовъ; низменные же мѣста покрыты глеевато-песчаной почвою, иногда въ смѣси съ мергелемъ, а чаще съ болотистымъ торфомъ. Песчаная полоса по побережью Днѣпра въ Кіевскомъ уѣздѣ продолжается, заключаая въ себѣ не болѣе 20 проц. глины; въ западной сторонѣ этого уѣзда черноземъ съ глиною и пескомъ; первый лежитъ болѣе по отлогостямъ; въ южной же полосѣ черноземъ покрываетъ и возвышенности. Въ Васильковскомъ уѣздѣ, чѣмъ южнѣе, тѣмъ черноземъ тучнѣе; по р. Роси къ нему примѣшанъ песокъ. Въ гористыхъ мѣстахъ Каневского уѣзда, черноземъ смѣшанъ съ глиною, а на остальномъ пространствѣ залегаетъ тучный черноземъ. По лѣвому берегу р. Тясмина, близъ м. Смѣлы, Черкаскаго уѣзда, есть пространство, оставшееся послѣ вырубленнаго сосноваго лѣса: покрытое зыбучимъ пескомъ, оно совершенно бесплодно и вредитъ еще сосѣднимъ пахатымъ полямъ, засыная ихъ мало-помалу пескомъ. Берега Днѣпра въ этомъ уѣздѣ тоже песчаны; въ прочихъ же мѣстахъ то глинистый, то черноземный грунтъ земли. Почва Чигиринскаго уѣзда дѣлится на три полосы; ближайшая къ Днѣпру — иловата и песчана; слѣдующая за нею, шириною въ 3 — 4 версты, состоитъ изъ зыбучаго песку, потомъ черноземъ, смѣшанный съ пескомъ и глиною, при границахъ уѣзда постепенно переходящій въ чистый черноземъ. Въ Бердичевскомъ уѣздѣ преобладаетъ черноземъ, но къ границамъ губерніи въ составъ почвы примѣшивается песокъ и глей. Въ сѣверозападной части Липовецкаго уѣзда, обширные черноземныя равнины; такой же грунтъ имѣетъ и юговосточная, лѣсистая, часть; по рѣкѣ же Собя,

правая сторона съ примѣсью глины, а лѣвая съ пескомъ; долина рѣки совершенно песчана. Въ Таращанскомъ у. почва черноземная, въ составъ которой входятъ также песокъ и глина въ разныхъ пропорціяхъ, но вообще для растительности благоприятная. Чистый черноземъ покрываетъ и Звенигородскій уѣздъ; только въ южной части песчаная подпочва выходитъ на поверхность. Изъ этого обзора почвы Кіевской губерніи видно, что она на $\frac{3}{4}$ пространства плодородна, а производительность ея весьма разнообразна. Такъ, въ Радомысльскомъ уѣздѣ, при общемъ неурожаѣ 1841 года, не собрано и половинны посѣяннаго, — тогда какъ въ Бердичевскомъ и Липовецкомъ урожаи были самъ—четверть. Въ урожайные года, Радомыльскій уѣздъ не даетъ и пяти зеренъ, тогда какъ прочіе уѣзды даютъ отъ 8 до 9 разъ болѣе посѣяннаго. Три рода луговъ существуетъ въ Кіевской губерніи: болотные, луговые и степные; болотные—въ Полѣсьи, луговые на долинахъ рѣкъ и степные въ югозападныхъ уѣздахъ. Эти послѣдніе, по произрастенію въ нихъ горошковыхъ и злачныхъ травъ, считаются самыми выгодными. Во всей губерніи, приблизительно, сѣна собирается около 32 милліоновъ пудовъ; а какъ рогатаго скота здѣсь считается отъ 500 до 600 тыс. головъ, и лошадей отъ 95 до 110 тыс., то и корму для нихъ весьма достаточно, хотя бы прибавить мелкаго скота до 900 тысячъ.—

Въ Каменецъ—Подольской губерніи почва гораздо однообразнѣе, чѣмъ въ Кіевской. Въ Каменецкомъ и Проскуривскомъ уѣздахъ, она состоитъ изъ жирнаго чернозема, за исключеніемъ незначительнаго пространства каменистыхъ мѣстъ, по нагорному берегу Днѣстра. Въ Винницкомъ у. почти вездѣ также черноземъ; около праваго берега Буга, грунтъ земли, послѣ вырубленнаго лѣса, состоятъ изъ сѣрватой глины, требующей сильнаго удобренія. Ямпольскій, Брацлавскій и Ушицкій уѣзды покрыты черноземомъ; въ первомъ только глина съ пескомъ на югѣ, а въ послѣднемъ возвышенныя мѣста суглиннистыя. Въ Летическомъ, Ольгопольскомъ и въ сѣверной части Литинскаго уѣздовъ залегаетъ суглинокъ, способный для произрастенія пшеницы, но въ послѣднемъ, на сѣверѣ, находится чрезвычайно тучный черноземъ. Наконецъ Балтскій у. покрытъ клейкимъ черноземомъ, но въ иныхъ мѣстахъ онъ лежитъ такъ тонко, что въ жаркое лѣто обращается въ пыль; въ дождливое время здѣсь бывають превосходные урожаи. У крестьянъ этой губерніи хозяйство трехпольное: многіе же помѣщики, по недостатку луговъ, ввели у себя многопольное

и сѣютъ кормовыя травы. Вообще Подольская губернія весьма плодородна, и, несмотря на густое населеніе, она сбываетъ въ Одессу значительное количество пшеницы. Луговъ въ губерніи мало и занимаютъ они только $\frac{1}{3}$ часть всего пространства; оттого и скота здѣсь не много, несмотря на то, что значительнымъ подспорьемъ корму служитъ здѣсь барда съ винокуренныхъ заводовъ, на которыхъ затирается болѣе чѣмъ 50 тыс. четвертей хлѣба.

Въ Херсонской губерніи почти вся страна покрыта черноземомъ, за исключеніемъ долинъ, рѣкъ и лимановъ и морскаго побережья, которыя состоятъ изъ супеси, или суглинка, или въ рѣдкихъ мѣстахъ изъ чистаго песку; но плодородіе почвы здѣсь весьма различно, что зависитъ болѣе отъ климата, нежели отъ грунта земли. Сѣверная полоса, сохранившая еще небольшое количество лѣсовъ, рѣдко имѣетъ плохіе урожаи, тогда—какъ южная, открытая, необозримая степь, весьма часто подвержена засухамъ, и не будучи закрыта отъ сѣверовосточныхъ вѣтровъ, даже и въ не очень жаркое лѣто, даетъ посредственные урожаи; при мокромъ лѣтѣ они бывають, впрочемъ, обильны. Система здѣшняго крестьянскаго хозяйства переложная: послѣ четырехлѣтняго посѣва, обыкновенно поле оставляется подъ паръ на 9—10 лѣтъ; по прошествіи двухъ, трехъ лѣтъ поле зарастаетъ травою и обращается въ сѣнокосъ. Впрочемъ, въ Александрійскомъ и Бобринецкомъ уѣздахъ перелоговъ не существуетъ. Здѣшніе луга всѣ почти степные; пользуясь обиліемъ ихъ, жители разводятъ много скота и овецъ. Нахатныхъ полей здѣсь четвертая часть противъ всего пространства; при урожаѣ съ нихъ собирается до 4-хъ милліоновъ четвертей хлѣба, и тогда излишекъ простирается до 12 тыс. четвертей. Сбываемый хлѣбъ въ портахъ Чернаго моря состоитъ изъ арпакки, гирки и озимой пшеницы; ржи въ губерніи сѣютъ мало и для винокуренныхъ заводовъ она получается изъ сосѣднихъ, сѣверныхъ, губерній.

Черноземъ преобладаетъ и въ Курской губерніи, но онъ тамъ находится болѣе или менѣе въ смѣсѣ съ глинюю и пескомъ. Толщина этого чернозема здѣсь различна: въ Суджанскомъ у. она не болѣе 3-хъ вершковъ, а между рѣками Псіюль и Семь достигаетъ до $1\frac{1}{2}$ аршина. Менѣе плодородныя уѣзды Старооскольскій и Ново-Оскольскій. Сыпучіе пески находятся: на лѣвомъ берегу р. Оскола, за с. Ржавцомъ, по лѣвую сторону Сѣвернаго Донца, при слияніи р.р. Усожа и Сваны, и вдоль Обоянской дороги къ Курску. Суг-

линокъ залегаетъ почти по всеѣмъ ярамъ, а въ особенности по правой сторонѣ р.р. Доща и Корочи, и почти по всему правому нагорному берегу Семи. Каменистая почва попадаетъ только въ нѣкоторыхъ оврагахъ и во многихъ рѣкахъ. Супесь, въ этой губерніи, встрѣчается рѣже другихъ почвъ; наибольшее ею занимаемое пространство, по правому берегу Семи, имѣетъ въ ширину отъ 1-й до 3-хъ верстъ. Несмотря на то, что Курская губернія считается степною, луга въ ней почти все заливные и составляютъ менѣе $\frac{1}{7}$ всего пространства; травостяніе здѣсь не въ употребленіи, но сѣна на прокормленіе домашняго скота достаточно. Зерновой хлѣбъ родится въ изобиліи; неурожайные года рѣдки и средній сборъ считается въ 5 четвертей на одну посѣянную. Избытки, происходящіе въ урожайные годы, доставляются въ сосѣднія губерніи на пристани, которыхъ Курская не имѣетъ, по той причинѣ, что въ ней находятся только верховья большихъ рѣкъ и судоходства поэтому въ ней быть не можетъ.

Воронежская губ., раздѣленная р. Дономъ почти на двѣ равныя половины, имѣетъ почву, по правую сторону этой рѣки, большею частію черноземную; на лѣвой же сторонѣ преобладаютъ супесь и суглинокъ, а черноземъ залегаетъ полосами и островами. Сѣверная часть Павловскаго уѣзда, въ-особенности по р. Толучѣвкѣ, покрыта мѣловымъ рухлякомъ. Большихъ песчаныхъ пространствъ въ губерніи не имѣется, а незначительныя полосы пролегаютъ по долинамъ лѣвыхъ притоковъ Дона. Изъ всего пространства пахатной земля половина требуетъ удобренія, сильнѣйшаго въ сѣверныхъ, слабѣйшаго въ южныхъ частяхъ губерніи. По десятилѣтней сложности, средній урожай здѣсь высчитанъ въ самъ-четверть, но въ урожайные годы избытокъ отъ продовольствія жителей бываетъ очень значителенъ; случалось, что онъ достигалъ до 3-хъ миллионovъ четвертей. Хлѣбъ, преимущественно пшеница, сбывается въ Ростовъ, по Дону, чрезъ Волгу, для войскъ Кавказскаго корпуса и въ Елецъ для перемолки и доставки отсюда въ Москву. Луга здѣсь степные и заливные; первыхъ больше, потому—что долины рѣкъ здѣсь узкія; сѣна собирается достаточно для прокормленія скота, тѣмъ болѣе, что здѣсь его зимою прокармливаютъ яровою соломкою.

Въ отношеніи почвы, Черниговскую губернію можно раздѣлить на три полосы: сѣверная, т. е. уѣзды Мглинскій и Суражскій, покрыты сѣропесчаною землею, рѣдко вознаграждающую трудъ хлѣбонашца;

здѣсь урожай самъ—третьей считается хорошимъ. Средняя полоса состоятъ изъ Глуховскаго, Кролевецкаго, Сосницкаго, Стародубскаго и Новозыбковскаго уѣздовъ, въ которыхъ верхняя почва покрыта весьма тонкимъ слоемъ чернозема, смѣшаннаго преимущественно съ глиною и отчасти съ пескомъ. Южная полоса, или уѣзды Конотопскій, Борзенскій, Нѣжинскій и южныя части Глуховскаго и Кролевецкаго, имѣютъ почву черноземную, съ незначительною подмѣсью глины; южная часть гораздо плодороднѣе двухъ первыхъ, и у жителей остается хлѣбъ для продажи; средняя, большею частію, обходится своимъ сборомъ; сѣверная же, обильная лѣсами, промѣнливаетъ ихъ на недостающій хлѣбъ. Кромѣ многихъ лѣсомъ поросшихъ впадинъ, илистыхъ и болотистый грунтъ покрываетъ нижнее теченіе праваго берега р. Десны, до впаденія ея въ Днѣпръ¹, откуда начинаются пески, тянущіеся по длинѣ Днѣпра, на сѣверъ слишкомъ на 120 верстъ. Не считая лѣсныхъ и болотистыхъ пространствъ, луга занимаютъ $\frac{1}{14}$ часть губерніи, но ихъ весьма достаточно для прокормленія малорослаго и худаго скота. Сѣно же здѣсь рѣдко превышаетъ цѣну въ 15 коп. серебромъ пудъ.

На подпочвѣ глинистой, плотнаго сложенія, въ Полтавской губерніи лежитъ преимущественно черноземъ, а также супесь, суглинокъ и песокъ. По теченію р. р. Днѣпра, Ворсклы, Орели и Псіюла, залегаютъ полосами пески, которые островами находятся также въ Кременчугскомъ и Золотоношскомъ уѣздахъ. Каменистая почва рѣдко встрѣчается на поверхности; можно указать только на окрестности Кременчуга и около с. Исачекъ, на р. Сулѣ. Уѣзды Гадячскій, Полтавскій, Кобеляцкій и Лохвицкій, а также возвышенности, по теченію Сулы, имѣютъ суглинокъ, но черноземъ вездѣ преобладаетъ, залегая большими полосами и островами; остальные уѣзды губерніи покрыты тучнымъ черноземомъ, глубиною отъ $\frac{1}{2}$ до 2-хъ аршинъ. Вообще же почва Полтавской губерніи одна изъ самыхъ плодородныхъ, по тучности чернозема, и удобреніе употребляется только подъ конопляники. Сѣно собирается здѣсь съ заливныхъ луговъ и степей; послѣднія даютъ обильнѣйшій сборъ и питательнѣйшую пищу для скота; трава въ степяхъ достигаетъ иногда до 2-хъ аршинъ высоты. Зерноваго хлѣба и сѣна не только достаточно, для прокормленія жителей и скота, но остается и того и другаго значительный излишекъ, который и сохраняется въ большихъ скирахъ, на случай неурожаевъ. Сбытъ земледѣльческихъ произведеній отсюда весьма затруднителенъ, по отдаленности отъ портовъ Чернаго моря и отъ пристаней на

тѣхъ рѣкахъ, которыя доставляютъ продукты въ Москву, Петербургъ и Ригу; Днѣпръ же весьма неудобенъ для сплава громоздкихъ товаровъ, по причинѣ пороговъ.

Харьковская губ., орошенная рѣками лучше сосѣднихъ съ нею губерній, имѣетъ $\frac{2}{3}$ всего пространства подъ черноземною почвою, требующаго удобренія только подъ коноплю и табакъ. Въ уѣздахъ Старобѣльскомъ, Зміевскомъ и Ахтырскомъ, кромѣ наносной въ долинахъ рѣкъ, вся почва состоитъ изъ жирнаго чернозема, прочіе уѣзды нѣсколько бѣднѣе въ этомъ отношеніи. Песчаныя пространства залегаютъ въ Волчанскомъ, Харьковскомъ и Богодуховскомъ уѣздахъ длинными, но узкими полосами. Солонцеватая почва встрѣчается въ южной оконечности Изюмскаго уѣзда, а каменистая только на берегу Донца, около Изюма. Черноземъ, смѣшанный съ глиною, находится на югѣ отъ Харькова, по дорогѣ на Екатеринославъ и по р. Лопани. Этотъ грунтъ земли даетъ пшеницу обильнѣе и доброкачественнѣе даже той, которая произрастаетъ на чистомъ черноземѣ, которому больше вредятъ засухи. Система хлѣбопашества въ губерніи трехпольная, но существуютъ и перелогя, тамъ, гдѣ много земли. Хлѣба родятся достаточно и излишекъ прострается до 300 тыс. четвертей, который былъ бы еще болѣе, если бы работники не уходили на лѣто въ Донскую землю. Здѣсь случаются и неурожайные годы, во время коихъ хлѣбъ привозится изъ Курской и Екатеринославской губерній. Луга на сѣверѣ заливные, на югѣ степные и сѣна собирается болѣе, чѣмъ надобно.

Въ Екатеринославской губерніи преобладающая почва черноземная; ею обильны Новомосковскій, Павлоградскій, почти весь Бахмутскій и части Александровскаго, Верхнеднѣпровскаго и Екатеринославскаго уѣздовъ. Чѣмъ болѣе подвигаться на югъ, тѣмъ толщина черноземнаго слоя уменьшается и въ южной части сперва залегаютъ черноземъ съ глиною, а потомъ еще южнѣе суглинокъ и чистая глина. Сѣверныя части Славяносербскаго и Бахмутскаго уѣздовъ имѣютъ почву мѣловатую. Пески залегаютъ: по лѣвому берегу Днѣпра, отъ устья Самары до устья Орели; по лѣвому берегу послѣдней до с. Гупаловки; по лѣвому берегу Самары и вверхъ по р. Волчьей до с. Воскресенскаго. Каменистый грунтъ проходитъ отъ Днѣпровскихъ пороговъ на востокъ до р. Калміуса, но онъ на поверхности прикрытъ другими почвами, а видѣнъ только въ обрывахъ рѣкъ и нѣкоторыхъ оврагахъ; хрящеватой и солонцеватой земли встрѣчается весьма мало.

Плодородіе земля здѣсь необыкновенно; безъ всякаго удобряванія одно и то-же поле даетъ три года сряду хорошій урожай; потомъ оставляется подъ паръ, а черезъ два года на немъ косится отличное сѣно. Зерноваго хлѣба въ губерніи собирается до 3-хъ милліоновъ четвертей и ишеница разнаго рода сбывается въ Таганрогъ, Мариуполь, Бердянскъ и Ростовъ. По причинѣ переложной системы, количество сѣнокопныхъ луговъ опредѣлить нельзя, но сѣна въ степяхъ собирается такъ много, что только въ сухія лѣта косится сѣно на заливныхъ лугахъ, по долинамъ рѣкъ.

Таврическая губернія состоитъ изъ трехъ частей: горной, степной и степной-черноземной. Въ горной части, которая составляетъ $\frac{1}{13}$ часть губ., почва весьма разнообразна: каменистая, глинистая, известковая, песчаная и хорошо удобренный суглинокъ. Все степное пространство Крымскаго полуострова покрыто глиною, смѣшанною съ пескомъ въ разныхъ пропорціяхъ; есть нѣсколько полосъ и сѣрой земли; вся эта степь достаточно хлѣбородна, исключеніе составляютъ глинисто-солонцеватыя полосы въ уѣздахъ Евпаторійскомъ и Перекопскомъ, окранны морскихъ береговъ по Сивашу и небольшія пространства въ уѣздахъ Феодосійскомъ и Симферопольскомъ. Этотъ грунтъ совершенно не удобенъ для хлѣбопашества, а рѣдкія, солонцеватыя, на немъ растущія травы доставляютъ пастбище для скота, преимущественно овецъ и верблюдовъ. Песчаная полоса идетъ по всему низменному берегу Днѣпра и отъ Кинбурна до Каховки и далѣе, эта послѣдняя занимаетъ собою пространство въ длину на 160, а въ ширину на 35 верстъ; въ нѣкоторыхъ мѣстахъ пески эти образуютъ дюны, называемыя здѣсь кучугурами. Степная черноземная полоса находится въ трехъ сѣверныхъ уѣздахъ губерніи, на материкѣ; здѣсь залегаетъ черноземъ глубиною около аршина, исключеніе составляютъ: описанная песчаная полоса, глинистосолончаковый берегъ Сиваша и подпочва, выказывающаяся на возвышенностяхъ, которая по р. Токмаку состоитъ изъ кристаллическихъ породъ, въ Бердянскомъ уѣздѣ изъ твердой, красной глины и около Таганрога изъ твердаго известняку. На южномъ берегу Крыма жители занимаются винодѣліемъ и садоводствомъ, пахатныхъ же полей тамъ весьма мало; вся же остальная часть губерніи удобна для хлѣбопашества и скотоводства. Земледѣліе здѣсь было на различныхъ степеняхъ совершенства: начиная отъ переложной системы Ногайскихъ татаръ (нынѣ переселившихся въ Турцію), до прекрасно примѣняемой къ мѣстности четырехпольной системы иѣ-

мецких колонистовъ — съ садами, удобренными лугами и засаживаемымъ лѣсомъ. До переселенія татаръ изъ сѣверныхъ уѣздовъ губерніи отпускалось за границу до 100 тыс. четвертей зерноваго хлѣба; нынѣ, по переселеніи всего мусульманскаго народа въ Турцію (слишкомъ 200 тыс. человѣкъ), поля останутся невоздѣланными; страна же можетъ прокормить вдвое болѣе прежняго населенія (687,000).

По добротѣ почвы, Землю Войска Донскаго можно раздѣлить на слѣдующія полосы: сѣверную, состоящую изъ округа Хоперскаго и частію Усть-медвѣдickaго, въ которой грунтъ земли черноземный, смѣшанный то съ глиною, то съ пескомъ и имѣетъ много прогалинъ суглинка и супеси. Это пространство оканчивается на востокѣ спадомъ, перерѣзаннымъ многими оврагами, называемыми здѣсь ериками; на западной, возвышенной сторонѣ этой плоскости и по ерикамъ преимущественно лежитъ чѣрноземъ; на восточной же сторонѣ, внизу, почти вездѣ глинистые и отчасти песчаные солончаки, поглощающіе всю прѣсную воду, стекающую по ерикамъ съ горной части. Эта полоса тянется чрезъ округи Черкасскій и первый и второй Донскіе, сохраняя тотъ же характеръ мѣстности и почвы, но по маловодью она гораздо менѣе плодородна первой полосы. Третью полосу составляетъ вся правая сторона Дона; за исключеніемъ долины всѣхъ рѣкъ, она покрыта черноземомъ; тучнѣйшія залегаютъ въ Міускомъ и Черноморскомъ окр. Песчанія полосы находятся въ долинахъ рѣкъ Дона, Донца, Хопра, Бузулука и Медвѣдицы. Каменистый грунтъ выходитъ на поверхность около р.р. Міуса, Крынки, Севастьяновки и нѣкоторыхъ другихъ. Какъ въ Донской Землѣ удобреніе полей не въ употребленіи, то изъ 144 тыс. квадратныхъ верстъ всего пространства считается неудобной землѣ 7880 верстъ, которыя впрочемъ и при небольшомъ уходѣ могли бы также производить зерновые хлѣба. Система хозяйства здѣсь въ самомъ плохомъ состояніи; существуютъ единственно одни перелогі, но по плодородію и обилью земли, за исключеніемъ сильныхъ неурожаевъ, жители Земли Войска Донскаго обходятся собственнымъ хлѣбомъ, а шеницу нѣсколькихъ сортовъ отпускаютъ за границу. Степныхъ и заливныхъ луговъ въ странѣ весьма много, такъ что со всей земли собирается, приблизительно, до 122 милліоновъ пудовъ сѣна; но это огромное количество употребляется безъ остатка въ краю на кормъ рогатому скоту и лошади, которыя составляютъ здѣсь неисчерпаемое богатство.

Исключая Тамань, Земля Черноморскихъ Козаковъ, (нынѣ состав-

ляетъ Кубанскую область, т. е. ея сѣверную часть; закубанская же еще вовсе не изслѣдована, потому что она находилась въ рукахъ непокорныхъ горцевъ), состоитъ изъ сплошнаго чернозема; къ югу, т. е. близъ Кубани, толщина около аршина; чѣмъ сѣвернѣе, тѣмъ онъ лежитъ тоньшимъ слоемъ и на самомъ сѣверѣ проникнуть солончаками. На Тамани земля сѣрая, чрезвычайно легкая, смѣшана съ пескомъ и во многихъ мѣстахъ согрѣта подземнымъ жаромъ дѣйствующихъ грязныхъ вулкановъ. Таманская почва чрезвычайно плодородна, но легко истощается и требуетъ значительнаго времени для поправленія. Урожай на земляхъ, по сѣверную сторону Кубани лежащихъ, достигаетъ до самъ-тринадцати; а на Тамани зерно, посѣянное въ дѣвственную почву, даетъ самъ-двадцать.—Въ степи черноморскаго войска нѣтъ ни песковъ, ни камней, ни другихъ минераловъ; на Тамани же есть каменья и желѣзныя руды. Прикубанскія и приморскія заливныя болота имѣютъ грунтъ частію песчаный, частію илистый и солончаковый и въ нихъ залегаютъ большія пространства торфа, который здѣсь въ дѣло не идетъ. На всю черноморскую степь можно смотрѣть, какъ на обширный лугъ, съ превосходными значными, разнообразными травами; засѣянное поле—рѣдкость, потому что козакъ сѣетъ только для своего обихода, а не на продажу; на продажу же онъ разводитъ скотъ. На 28 тыс. квадр. вестахъ всего пространства — степь прокармливаетъ до 200 тыс. рогатаго скота, овецъ болѣе полумилліона и около 50 тыс. лошадей. Этотъ скотъ и составляетъ главный предметъ торговли края; такъ - что, среднимъ числомъ, козаки продаютъ ежегодно рогатаго скота до 30 тыс., лошадей до 5 тыс. и овецъ около 150 тысячъ штукъ, на сумму отъ 800 тыс. до милліона рублей.

Въ заключеніе, мы должны сказать, что, несмотря на доброту почвы, Южная Русь не производитъ и третьей доли того, что бы она могла производить, еслибы не представлялись къ тому одолимыя и неодолимыя преграды. Этихъ главныхъ преградъ существуетъ двѣ: 1) климатъ: хотя его и называютъ умѣреннымъ, но это названіе справедливо только въ-отношеніи южнаго берега Крыма и малой югозападной части Подольской губерніи. Въ самомъ же дѣлѣ, переходы въ температурѣ здѣсь необыкновенно рѣзки и составляютъ до 40 градусовъ въ хорошихъ и до 70 въ худшихъ мѣстахъ, т. е. что въ самой умѣренной полосѣ, какъ напримѣръ въ Подольской губерніи, лѣтомъ жаръ превосходитъ, а зимою холодъ достигаетъ до 20 гр. Реомюра; въ Херсонской же губ. и восточнѣе Дона крайняя температура доходитъ

до 35 гр. Кромѣ этихъ годовыхъ измѣненій иногда бываютъ поразительныя и суточные: разность температуръ въ одинъ день бываеъ въ 20 гр., что зависитъ отъ перемѣны вѣтра; западный и югозападный приносятъ тепло и влажность, сѣверовосточный холодъ и сушу.

2) Недостатокъ сообщеній. Вся Южная Русь, за исключеніемъ Галиціи и Люблинской губерніи, весьма мало имѣетъ устроенныхъ шоссе,— между тѣмъ благодатный черноземъ, по своей мягкости, въ дождливое время очень неудобенъ для движенія тяжестей, до-того, что повозки грузнуть въ немъ по ступицы, а колеса, увлекая грязь за собою, увеличиваются вдвое въ своемъ объемѣ. Водяныя сообщенія почти не подають надежды къ исправленію: извилистое теченіе Днѣстра, пороги на этой рѣкѣ, на Бугѣ и на Днѣпрѣ, измѣчивость фарватера всѣхъ этихъ рѣкъ и Дона, и, наконецъ мелководье лимановъ — надолго останутся значительными препятствіями къ плаванію судовъ. Единственная надежда остается на постройку сухопутныхъ сообщеній, т. е. шоссе и желѣзныхъ дорогъ. Тогда только улучшится и сельское хозяйство, потому-что личная польза, не встрѣчая препятствій, будетъ лучшимъ двигателемъ къ его развитію; а теперь главная остановка за сбытомъ сельскихъ произведеній.

Н. М.

ВЕЛИКДЕНЬ У ПОДОЛЯНЬ.

(По поводу «Быта Подолянь» — Шейковского. Выпускъ I-й, 1860 г. Кіевъ.)

II.

Загадка. Сімь миль мѣсту, а на кінці мѣсту
квіточка зацвіла. — Сімь миль мѣсту, а на кінці
квітъ — на весь свѣтъ.

Отгадка. Великдень.

Кто захотѣлъ бы изучить народное одѣяніе Подолянь, пусть пожалуетъ на Великдень на цвинтаръ. Другого удобнаго случая видѣть всѣхъ въ лучшихъ уборахъ, какіе только есть, не найти; всѣ остальные праздники не представляютъ ничего подобнаго: изъ церкви въ домъ — *та й годі*; Великдень напротивъ собираетъ всѣхъ — и собираетъ тамъ, гдѣ каждому быть можно. Вышедши на *цвинтаръ*, мы увидимъ лицъ обоего пола и всѣхъ возрастовъ, да притомъ, — въ самыхъ лучшихъ нарядахъ. Слово *нарядъ* представляетъ воображенію шелки, атласы, пожалуйі — жемчугъ, бархатъ... Напрасно!.. тѣ Украинцы, которые могли бы одѣться богато, отказались отъ національныхъ нарядовъ; а кто не отказался отъ нихъ, тотъ удержалъ самое необходимое — *щобъ тільки голому не ходити*. Лѣвая сторона хоть кое-что имѣетъ; а на правой и особенно у Подолянь осталась только неразлучная спутница жизни — *світа*, и существуетъ въ разныхъ ея измѣненіяхъ: *світа, ствітка, чугай, чугайна*, и не только съ *прѣстого сукна*, но даже съ *пѣртомъ*. Богачи имѣютъ кожухи и *ярокові* свиты, а очень богатые — *світу крамськю*. Ноги обуваютъ въ *постолі* — самоходы (измѣненный видъ постоловъ — *равлики*); сапоги встрѣчаются рѣдко, не только въ будень, но и на Великдень, — а то и безъ постоловъ. Женская одежда отличается отъ мужской отсутствіемъ *кабки* (по-подольски — *капа, каптуръ*) и *вилбжистихъ коміромъ*. По большею частію одна и та-

же свита грѣеть всѣхъ: мужа и жену, отца и мать, сына и дочь. Мѣсто плахоть заняли *мережані запаски* и *спідниці*. *Жінки завиваютьця въ паміткі*, а въ платкѣ *срамъ віити міже люди; заперёджуютьця* большими платками, складывая ихъ по діагонали въ треугольничкѣ. Въмѣсто очника служитъ *каптуръ* — тотъ же очипокъ, но съ круглымъ донышкомъ, и въ цвѣты. Лучшіе *каптурі* получаютъ изъ Одессы. Красный поясъ довершаетъ нарядъ. Ходятъ больше босикомъ.

Для дівчатъ лучшмъ парядомъ служитъ сорочка. Обобравныя до рубахи, Подолянки — дѣвцы умѣли сдѣлать *сорочку* щегольскойю. Сколько времени проводятъ онѣ *за крѣсами! збирає, мережить, поликі вишиває...* Надъ шитьемъ рубашки проходитъ иногда полгода. Очевидно, этого не было бы, та *хіба ідна сорочка въ голові, а білише роботи и нема!* Тільки *въ матері и посліуи, якъ дочка підростє*. Но зато ни въ какомъ нарядѣ Подолянки не бываютъ такъ прелестны, какъ *въ собі вишивані сорочці*. Широкая, бѣлая, какъ снѣгъ, небрежными складками она спадаетъ по плечамъ и груди, закрывая ихъ *одъ цикавого ока*; станъ туго охваченъ червонымъ *поясомъ*. Тамъ не пьютъ рубашекъ *безъ коміра* (т. е. съ горсомъ), какъ въ Гетьманщинѣ; тамъ шея плотно охватывается узенькимъ, вышитымъ *заполочью, коміромъ*, который не пришивается, но есть *зімка* самихъ *брїжівъ*, состоитъ изъ мелкихъ складокъ. Оттого—то и сорочка въ высшей степени *расна*, и чѣмъ *раснища*, тѣмъ признается лучше. Рукава, равнымъ образомъ, широкіе, сбпраются также *въ комірець* у кисти и подвизываются выше локтя, оставляя нижнюю часть руки открытою. Верхъ щегольства—*поликі*, т. е. шитье на рукавахъ. Головной уборъ дівчатъ—Подолянокъ также отличенъ отъ убора дівчатъ Полтавской, Черниговской и даже Кіевской губерніи. *Заплітаютьця* тамъ *въ дрібніці* и косы повязываютъ, какъ на рисунокѣ Ригельмана, (съ подписью, сколько мнѣ помнится, «крестьянская дѣвушка»). Въ Гетьманщинѣ, какъ извѣстно, заплетаютъ одну косу и та виситъ по плечамъ. Мѣщанки подолянки *заплітаютьця пошляхецький*—въ *ріжки*—двѣ косы на затылкѣ, каждая ближе къ уху; завиваютъ ихъ накрестъ: лѣвая коса идетъ затылкомъ къ правому уху, а правая къ лѣвому и такъ перекрещиваются; на теменн онѣ связываются въ узелокъ маленькими *виплітками*. У которой мѣщанки малая коса, та носитъ *уплітки*, какъ всякія щегольхи высшаго круга. Въ гетьманщинѣ нѣтъ такого разли-

чія: только иная мѣщаночка-кокетка ходитъ совсѣмъ не заплетааясь. Если наблюдать дѣвичій уборъ по дорогѣ отъ Миргорода черезъ Кіевъ и Білу-Церкву на Подоль, то обычай заплетаться въ одну косу доходитъ до Білої-Церкви. Тамъ починають заплетаться уже въ *ріжки* и завязанныя головы встрѣчаются рѣже и рѣже.

Стрічки въ Миргородѣ не въ употребленіи; только и лентъ на головѣ, что *підкісникъ* висить. Чѣмъ ближе къ Кіеву, сколько я замѣтилъ, тѣмъ больше *стрижокъ* употребляютъ и первоначально увеличивается *підкісникъ*: вмѣсто одной *стѣнжки*, вплетаютъ ихъ понѣсколькы. Попадаются и такія, которыя украшаютъ *стенжками*, и голову. По ту сторону Кіева *підкісникъ* съ одной косой теряется, являюся двѣ косы (*ріжки*) и *стѣнжки* преобладаютъ надъ платкомъ. Но *стрічки* какъ — то навязываютъ по головѣ. *Квітки* также почти до *Білої-Церкви* затыкають бѣльшія — спереди, а къ затылку все меньшія, — отчего *заквічана дівчина-чубата*. Вѣнки постепенно сѣвѣютъ и *київські квітки* встрѣчаются рѣже и рѣже; *наміста чіпляють* все больше и больше, *платки* постепенно замѣняются *спідницями*; *червоні чоботи* постепенно преобладаютъ надъ желтыми, а *чорноголовці* или *чорнобривці* совершенно пропадаютъ. На ярмаркахъ уборы представляютъ смѣсь, въ которой незаметно перевѣса на сторонѣ какого-либо обычая, но все идетъ *мішма*. Такую еще физиономію имѣетъ ярмарка въ *Білій-Церкві*. Здѣсь еще встрѣчаются *скиндлячки*, какъ и около Миргорода. *Жінки въ очіпкахъ* и въ *наміткахъ*; *чоловіки въ чумаркахъ*; *юбки* тоже есть и т. д. Но въ Умані не увидите *жінки безъ намітки*, развѣ шляхтянку или мѣщанку, да паню; всѣ дѣвчата въ *дрібницяхъ*, кромѣ шляхтянокъ и мѣщанокъ, также *дяківенъ* и т. п. *Стрічки*, которыя тамъ называютъ *биндами* (бинда), прикалываются до *лубка* (родъ обпчійки), который дѣлають изъ бумаги, и снимають его съ головы и накладываютъ на голову, какъ шапку. *Лубокъ* извѣстенъ также подъ именемъ *кички* (кйчка). *Лубокъ безъ биндівъ* точь-въ-точь околышъ отъ фуражки, только выше — всего верхка въ два вышиною. *Бинди* не какъ попало цѣпляютъ къ лубку; но прежде всего самый *лубокъ* разъ коло-разу обвивають *биндою*, спирально, *щобъ и не знати, що тамъ папіръ*. Затѣмъ *чіпляють* и *бинди* — саму ширшу на самый *спідъ*, а которыя поуже, тѣ постепенно одну на другую до самой *вузенької*; *при кінці чорна оксамітка* — шириною въ палець или *биндочковий кісникъ*; *поверхъ него блищача*

вузэсенька—мишурная. *Бинди до лубка* не пришиваются, но прикалываются (только сзади) *шпильками съ червоною головкою*. Когда лубокъ наложить на голову, то *бинди* сзади спускаются *понижче пояса*, и застилаютъ всю заднюю часть головы: отъ уха до уха, только двѣ верхнія — *блещѣча* и *оксамітка* обыкновенно коротки, только *обходять* лубокъ и *кінці сходяться*. Когда снять лубокъ, то голова украшается только косами, въ которыя влетаютъ *кіслики* или *шнуркові*—красныя плетенныя шнурочки, толщиною съ тонкое гусиное перо, или—*биндочкові*—красныя узенькія ленточки шириною въ палецъ. Какъ *шнуркові*, такъ и *биндочкові кіслики*—шерстяные, велюичи. *Квічаютьця* тожь въ обратномъ порядкѣ—большіе цвѣты затыкаются на затылкѣ, а меньшіе въ постепенномъ порядкѣ *на перѣдѣ*. Иногда употребляютъ только два цвѣтка, которые втыкаютъ за косу на затылкѣ, или по одному за каждое ухо. Любимые цвѣты *подолянокъ*:—*новнякъ*, называемый также *купчандиъ* (гвоздика), *чорнобривецъ грецький* *чорнобривецъ* (*smutna wdowa*), *настурція* (красоля), *рѹта*, *барвінокъ*, *мятка* (проста и вилгѣльська), *любистокъ*, *паідкі* (тожь *сердѣчникъ*), *зірка*, *страпанте злія и сіре злія*. Сюда же надо причислить *окладникъ*, *дюдерево*, *разноцвѣтъ* или *острѹжки*, *ласкавицю*, *байсаміну*, *марѹну* и т. д. Вѣпки тамъ плетутъ тонкіе изъ цвѣтовъ и листьевъ; зимою, вмѣсто того и другого, служатъ перья, окрашенныя въ зеленый, синій и красный цвѣтъ съ *позіткою*. Желтыхъ сапогъ совершенно нѣтъ, но и красные, даже черные, рѣдко попадаются: больше ходятъ *босикомъ*! Вмѣсто того, чтобы связывать голову, какъ больные, (какъ въ Гетьманщинѣ), *підвѣзуютця*—черезъ уши и темя. Шляхтянки и т. п. *закрѹтютця*. Впрочемъ—это для защиты отъ холоду. Кромѣ косъ, носятъ еще *мѹшки* (начосы), всего пальца въ два шириною. Идутъ они по бокамъ чела за уши и привязываются къ косамъ въ томъ самомъ мѣстѣ, гдѣ онѣ начинаются—у самой головы. *Серѣжки* тамъ называются *ковткѣми*—*ковткі* (отъ *ковтатися*—*болтаться*); носятъ *дукачі*, а *намістомъ* богачки застилаютъ всю грудь.

Домашній уборъ отличается тѣмъ, что *молодіци завиваютьця*, вм. *намітки*, въ хустку, нѣкоторыя въ *кашмірову шаль*; *дівчата безъ биндіевъ*, и какъ тѣ, такъ и другія въ запасахъ и постоянно *босі*— даже зимою. Ходитъ босикомъ на Подоли вѣшло въ обычай и ту женщину, которая ходитъ босою ногою по снѣгу, называютъ *чепурухою* (бачь якъ чепуритця!). *Дівчата и молодіци*

отправляются босыми ногами по снѣгу и на довольно-значительное разстояніе, требующее двухъ-трехъ и болѣе часовъ времени, лишь бы въ своей деревнѣ. До глубокой осени (до післа Покрови) онѣ и не думаютъ о сапогахъ, даже до Параски и Гмітра (до Гмітра дівка хітра).

Играющіе, всегда, лѣтомъ и зимою въ хатѣ, и на Великдень подъ открытымъ небомъ, почти безъ исключенія въ сорочкахъ, развѣ ужъ большой холодъ.

Парубочі сорочки также вышиваются; такъ бывало въ старину и въ Гетманщинѣ, но теперь уже вывелось. На Великдень парубки тоже въ сорочкахъ. Вообще говоря, Подоляне только въ особенныхъ случаяхъ одѣваютъ *свиты*, кожухи и т. п., напр. на ярмарку, плути до попа съ просьбою и т. п. По возвращаясь изъ ярмарку, если погода не мѣшается, большею частію, остаются въ сорочкахъ. Лѣтомъ мужчины, большею частію, ходятъ съ открытою головою. (Здѣсь, разумѣется, высказаны не все особенности Подолянъ).

Великдень,—улца;—*діді съ чоловіками поділились на гуртбчки*; иные сидятъ, другіе стоятъ, кто опершись на палку, кто на *парканъ*, и *роздѣбнюють стиха*, поглядывая на рѣзвляющую молодежь. Не та цора, чтобы и имъ принять участіе въ игрѣ: *старікості не ворущатця и сѣрце збучавіло*. Не то ужъ у нихъ и въ головѣ: *тому сина женити, у того внука на віддані, тому дочку дружити*. А хазайство! Вотъ чѣмъ ихъ головы *турбуютьця*. Но бывало... *Э! скажетъ дідъ, покачивая головою, бувало и ми тее... ажъ земля движіть. Вміли до горі головою ходити; та що задувати: поти вживати світа, поки служатъ літа. Отъ чіе теперь (грало: покажетъ на парубковъ, на дѣвчатъ); послі отнихъ буде, укажетъ на дѣтей; а колісь и імъ відлетитъ, якъ будуть такі угодні въ Господа, що дожиють нашихъ літъ. О! тоді и вони стануть, якъ и ми, та тільки будуть поглядати, якъ молода кровь грае...*

А молода кровь грае! тамъ шіла бьютъ, тамъ кашу варять, тамъ *харляя* скачутъ; онде въ чорта, въ довоі лозі... Вотъ дівчина побѣжала, вотъ и другая—въ противоположную сторону. Это *дитинку* продають. И *горохъ*, и *гоірочки*, и *кривий танецъ*, и *зайнко*... *Великдень та й годі*. Передадимъ же по порядку все эти игры, коснемся и другихъ, какія знаемъ... Хотя наше и *минуло* уже, хоть

намъ ужь и не участвовать въ играхъ,—такъ услужливое воображеніе поможетъ намъ.

Шило бити. Парубки прежде всего *виміраютьця*: берутъ поясъ и за него каждый беретъ рукою по порядку—одинъ, потомъ тѣсно возлѣ его руки беретъ другой, тамъ третій, четвертый и т. д. до послѣдняго. Выше руки послѣдняго беретъ первый, за первымъ второй и т. д. пока станетъ пояса. *Снідній* (т. е. тотъ, чья рука будетъ *на самінь споді*—послѣднею, когда уже весь поясъ вымѣряютъ,) или, смотря по уговору, *вѣрхній*—(чья рука будетъ *на самінь вѣрсі*, когда выше этой руки уже нельзя взяться за поясъ) идетъ въ кружокъ, который образуютъ остальные играющіе, плотно утѣвшись одинъ возлѣ другаго, чаще всего вокругъ ямки. Предварительно заготавливаютъ *шило-битку*. Вся сущность этой игры состоитъ въ томъ, что находящійся въ кружкѣ парубокъ долженъ поймать битку, а тѣ между тѣмъ, сколько могутъ, стараются не допустить его до этого, не силою, но хитростію, подавая шило по-за плечами другъ-другу. Тотъ, дѣйствительно, не знаетъ даже въ какой сторонѣ оно *обертаетця* и только ударъ по плечамъ—*самій несподіваний* или, какъ говорятъ, *що не знаєшь звѣтки на тебе спіде*, даетъ ему знать это. Но тѣмъ временемъ битка—*шило* снова *уже гень-гень* и новый ударъ, и снова *шило пощилося*. При неловкости своей и при ловкости кружка, середній можетъ и довольно долго пробыть въ кружкѣ, пока ему удастся поймать-таки это *шило*. Пойманный съ шиломъ, какъ бы въ наказаніе за свою неловкость, самъ идетъ *въ середину*, а тотъ садится на его мѣсто въ кружкѣ. И ужь дастъ же онъ за свое! Но судьба очень часто рѣшаетъ дѣло иначе: не успеетъ онъ и *замазнутись, якъ той ланъ! и спіймавъ*. »А! сучого сина!« *та й підешь зновъ на своє місце*—въ середину. А тутъ еще хохоть, остроты... Вся цѣль игры—смѣхъ. Дѣйствительно, шило почти исключительно оканчивается тогда, когда ни играющіе, ни смотрящіе на нихъ уже не въ силахъ больше смѣяться.

Кашу варити или въ коля грати. Парубки или *хлопці* въ четверемъ—(въ двѣ парі) прежде всего *виміраютьця*; но уже иначе: по два, и чаще всего *подію*, а не *поясомъ*. Впрочемъ, то не законъ: *»на чимъ би не виміратись, аби виміратись.«* *Виміравшись*; *снідній* стаетъ *въ пару съ сніднімъ*, а *вѣрхній* съ *вѣрхнімъ*. Это еще не относится къ самой игрѣ, а составляетъ только преддверіе ея, какъ бы жребій: *кому ставати за коля, а кому іздити*. Во всѣхъ

играхъ, при которыхъ только *вимираютьця*, *спіднімъ* хуже; а *верхні* *панують*. Но обычай *вимираютьця*—въ ходу при каждой игрѣ, состоящей изъ двухъ половинъ—разумѣется въ игрѣ парубочей. Такъ и здѣсь *спідні* стоятъ за коня, а *верхні кашу варять, іздя, перевертаютьця*.

Все это происходитъ такимъ образомъ:

Чтобы образовать коня, *спідні* стоятъ на колѣни, лицомъ одинъ къ другому, и потомъ наклоняются къ землѣ такъ, что и локтями стоятъ на землю. При этомъ наблюдается, чтобы, когда они *притупляютьця* одинъ къ другому, плечо одного приходилось въ *перехваті* другого. Спины ихъ обоимъ находятся на одной площади и образуютъ одну сплошную поверхность; причемъ лѣвый или правый бокъ одного прикасается къ лѣвому же или правому боку другаго, ибо они лицомъ (передомъ) въ противныя стороны. Головы свои они оба *подаютъ* къ землѣ, чтобы такимъ образомъ не мѣшать *верхнімъ*—да и самимъ лучше. Когда *спідні* такимъ образомъ устроятся—*зроблять коня, стануть коня*, *верхні* стоятъ одинъ по одну сторону его, а другой по другую, и который изъ нихъ *безсилъпѣ*, тотъ начинаетъ игру; оборачивается спиною къ коню, слѣд. и къ товарищу, который тоитъ по ту сторону коня, и ложится *гориниці*—т. е. спиною на коня, поперегъ его *по самі середині*, наблюдал, чтобы не скатиться на землю. Другой, верхній, наклоняется на этого,—разумѣется со стороны головы,—беретъ его *за поперекъ* (по-підъ крѣжі) и поднимаетъ *до гори-ногами*. Поднимаемый въ свою очередь охватываетъ руками поднимающаго, такъ же *за поперекъ*, и ноги поднимаетъ *до гори*, чтобы такимъ образомъ пособить товарищу и приготовиться стать на землю, какъ увидимъ ниже. Если тому удастся поднять этого (иногда *на самімі початку спортить; не такъ возьме або-що, та й упустить; а поправлятися не годитця*), то голова поднявшаго очутится въ *самихъ рѣзкозахъ* поднятаго, который виситъ внизъ головою и ноги нагнувъ черезъ плечи своего товарища. Если въ этой позиціи посмотримъ на нихъ въ профиль, то увидимъ фигуру, нѣсколько похожую на букву Г, изображенную въ обратномъ видѣ (Г), т. е. отъ правой руки къ лѣвой, или на печатное прописное Т безъ праваго плеча, что одно и то же (Т). *Перехрѣстя* этой буквы поднято вверхъ и сверхъ того *ломається* (т. е. ноги въ колѣнахъ). Фигура эта не стоитъ, но тотчасъ же обращается на мѣстѣ, отчего получится изображеніе, похожее на настоящее Г, разумѣется съ тѣмъ же изгъномъ. Потомъ

это Г наклоняется, ложится через копы и, такимъ образомъ, своимъ посохомъ достаетъ земли и тотчасъ же поднимается въ обратномъ видѣ: очевидно, это играющіе *перекидуются*—*кашу варять*: поднявшій оборачивается спиною къ коню, ложится съ ношею, отчего тотъ, кто былъ поднять становится на землю и затѣмъ поднимаетъ своего товарища. Если это уластятъ, то получается снова та же фигура, только въ обратномъ видѣ, и уже по другую сторону копы. Затѣмъ происходитъ то же самое: поднявшій оборачивается, ложится; поднятый становится на землю и т. д. При этомъ нельзя поправляться; поэтому *вѣрхні* обыкновенно скоро *спортятъ*: который-нибудь *унуститъ* товарища, или оба скатятся, или одинъ не подниметъ другаго: *попробуе—цикъ! та лишь засміється*. Когда *спортятъ*, тогда *вѣрхні* становятся за копы (*копы станеть*), а *спідні* уже *кашу варять*. Варящіе кашу всѣми силами держатся одинъ другаго и напрягаютъ всѣ усплія, чтобы не испортить; но тяжесть ноши, при напряженности положенія, скоро утомляетъ. *Спіднімъ* въ этой игрѣ легче, нежели *вѣрхнімъ*, но *вѣрхнімъ* больше удовольствія, нежели *спіднімъ*. »А що? попоиздили?« — А ми по вась!

Харлай грати, или скакати харлай, или же просто *харлая*. Названіе предыдущихъ игръ понятно: *шило*—оттого, что средній постоянно шьется, вьется. Существуетъ и поговорка, напоминающая эту игру: *вѣтця, якъ шило*. Другая игра: *кашу варити*, равнымъ образомъ имѣетъ для себя объяснительную поговорку: *каші наварити* — тоже, что надѣлать *колотні*, какъ *пива наварити* значитъ накуралесить. Другое названіе этой игры понятно безъ объясненій. Но откуда произошло названіе харлай? Въ языкѣ существуетъ слово *харлай* или *харлань* — тоже, что и *харпакъ* — ничего немущій. Харлай — названіе относительное: всравненіи съ Ротшильдомъ, всѣ наши богачи — *харлаі*; но, въ свою очередь, найдется очень-очень много и такихъ, которые будутъ дѣйствительными харлаями всравненіи съ послѣднимъ харлаемъ изъ нашихъ богачей. Но едвали можно допустить, чтобы *игра въ харлая* имѣла что-либо общее съ харлаями. А впрочемъ—*что ёго скаже...* Однако сомнительно: здѣсь одна половина играющихъ представляетъ собою коней, а другая скачетъ на нихъ. Это очевидно не харлацкое дѣло. Развѣ намѣшка надъ ними, что они не умѣютъ ѣздить *вѣрхи*; потому что роли играющихъ переменяются съ паденіемъ на землю кого-либо изъ первыхъ. Самая игра состоитъ въ слѣдующемъ:

Виміравшись, парубки— не болѣе десяти (т. е. всего четыре, пять парь)—дѣлятся на двѣ половины—верхніе къ *верхнімъ*, а *спідні* къ *спіднімъ*. *Спідні* идуть къ церковной стѣнкѣ и становятся *коня*: первый въ половину нагибается и опирается объ стѣнку плечомъ, причемъ, очевидно, туловище его должно изогнуться, — иначе оперся бы головой, а не плечомъ. Второй такимъ же образомъ становится позади перваго и на него опирается, но уже не какъ тотъ—объ стѣнку, а слѣдующимъ образомъ: животомъ нѣсколько какъ бы ложится ему на спину *наздовжъ* и *наскось*, потомъ нагибается къ землѣ и голову прачеть тому подъ грудь. Третій такимъ же образомъ поступаетъ въ отношеніи ко второму, четвертый въ отношеніи къ третьему и т. д. Если посмотрѣть на этихъ коней съ высоты, то увидимъ родъ *кіски* — какъ если бы обыкновенную женскую косу, заплетенную *въ три пасли*, срисовать *наздовжъ* не цѣликомъ, а только лѣвую ея половину. Когда такимъ—образомъ устроится конь, *вѣрхні* одинъ за другимъ *розбіаютьця* и скачуть на нихъ въ длину: скачущій опирается руками на крайняго и сразамаху скачетъ, пропускаетъ—ловкій скакунъ —промежь своихъ ногъ всѣхъ коней и садится на послѣдняго. За первымъ другой, стараясь сѣсть возлѣ перваго, если онъ удачно скочивъ, тамъ третій и д. Прежде всѣхъ скачетъ тотъ, кто скачетъ лучше всѣхъ, потому-что отъ того, гдѣ онъ сядетъ, зависитъ успѣхъ ихъ роли. Если первый сядетъ очень близко, то для втораго,—а для третьяго непременно—не хватитъ мѣста, развѣ перескочитъ перваго.—Для этого первый можетъ и нагнуться. Но рѣдко находятся такіе *митці*, которые могли бы перескочитъ такимъ образомъ, однако бывають. И если участвуютъ въ игрѣ, то скачуть послѣ всѣхъ: *якъ шичне, то ажъ підъ самісінькою стіною сяде. Щобъ дальше залетѣвъ, та нікуди*.

— *Не поправляйсь, не поправляйсь*, кричатъ *зісподу*.

— *Говори!* отвѣтитъ онъ, *та ногами въ боки, наче острогами*.—*Ось лишъ везіть добре; а я не впаду*.

Такъ *вѣрхні* скачуть до тѣхъ поръ, пока кто изъ нихъ не свалится на землю *до гасла*. *Гасло* дають *зісподу*: *юді*, кричатъ, или *злазь*, и т. п. Если же не выскочитъ, а только *шичне*, или же, выскочивши, *зсунетця* и т. п. *до гасла*, такъ-что ногами коснется земля, то *спідні* идуть скакать, а *вѣрхні* стануть за коня. Если замѣтять, что кто изъ вскочившихъ не твердо сѣлъ, то *гасло* нарочно не скоро *подають*. И сколько суматохи при этомъ! *Держись, дер-*

жись-держись! кричать спідні на своїхъ; *держись-держись!* кричать верхні на свого. А той причепитця и держитця, ажъ руки мліють. Въ крайнихъ случаяхъ и зубами схватится, не разбирая мѣста, да въ азартѣ попадетъ, вмѣстѣ съ полотномъ, и тіла шмать.

— *Не кусайся!* завопть укушенный: *што-тамъ? який тамъ сучий синь заходивсь зъ зубами коло купра!.. Ай а-и! годі! хай вамъ цурь!* А тѣ, знай, смѣются; *А!*.. крикнетъ укушенный-послѣ всего:—*ну добрі має зуби. Якъ собака вкусивъ. Бімѣ, шо пѣвне, и тіло вирвавъ...* Да вотъ тѣ ужъ готовы, пора становитись. И становятся снова въ прежнюю позицію не забывъ сказать: *та не кусайтесь, бо віскочу; ви жъ не вовки, щобъ живцемъ істи. А кому мало свяченого, кобили шукай, або біжи зайця злови...* Глядіть же! *не кусайтесь-теі собачня! ви чуєте? не кусайтесь, говору вамъ!* прибавить, уже спрятавъ голову. Да тѣ, къ кому рѣчь относилась, и не слышать: они рады, что скакать пора, и *гайда*—одинъ за другимъ.

Довгоі лозу. Эта игра не имѣетъ сама по себѣ ничего замѣчательнаго; играющіе ложатся на землю въ рядъ, одинъ отъ другаго на нѣсколько шаговъ, и послѣдній поднимается, бѣжитъ и перескакиваетъ черезъ всѣхъ лежащихъ. На другомъ концѣ и самъ ложится. То же дѣлаетъ и слѣдующій, и т. д. Бѣгутъ не поодпначкѣ, но едва первый перешагнетъ двухъ-трехъ, какъ начинаетъ слѣдующій, тамъ слѣдующій и т. д. Вся прелесть *довгоі лози* состоитъ въ живости, съ какою парубки бѣгаютъ, и въ плавности. Для-шутки пной лежащій *щине*, *щобъ бѣгущій носомъ заноровъ.* Если это удастся, то общій смѣхъ наградитъ его выходку; но случается, что этотъ *не піде кумилѣмъ* (клубкомъ), и дастъ тому *плскача* и поскачетъ далѣе. Тогда смѣхъ имѣетъ для него обратное значеніе; а кромѣ того *ще й нашить.*

Есть и *дівоча довга лоза.* Эта уже съ пѣснью. Дѣвцы берутся за руки по-парно и становятся пара отъ пары въ нѣкоторомъ разстояніи. Руки онѣ поднимаютъ *до гори* и образуютъ родъ *одвіріцівъ* (что-то въ родѣ буквы П, только перекладина на серединѣ выше, а по краямъ ниже; головы, разумѣется, выдаются). Число паръ неопредѣленно. Въ образованную такимъ образомъ цѣпь дверей, послѣдняя пара пробѣгаетъ и всѣ поютъ:

А въ довгоі лози

Скакали дівки, якъ кози.

Пробѣжавши подъ всеми руками, эта пара останавливается и поднимает руки, въ свою очередь, а слѣдующая бѣжитъ и т. д.

Въ парубочей довгой лозѣ число играющихъ также не опредѣляется.

Замѣчательнѣйшая и послѣдняя парубоча игра, это — *Чортъ (въ чорта гра́ти)*. Она довольно сложна и пѣть мнѣческой характеръ. — — —

Кромѣ этихъ игръ, парубки иногда *гра́ютъ въ мячѣ*. Но игры въ мячъ не *великодні*; изъ нихъ употребляются только тѣ, которыя не требуютъ много мѣста, какъ-то: *въ коня, въ каші, въ середіинки, въ горішкѣ*, въ нѣкоторыхъ мѣстахъ *въ таранѣти* — игра, пѣющая двѣнадцать частей (колінъ). По желанію играющихъ, число колѣнъ уменьшается до шести, но можетъ и увеличиваться (вподвійні) вдвое, (впотріи) втрое, даже вчетверо и вшестеро. Существуетъ еще игра, называемая *стіинкою* (стіинка), и нѣкоторыя другія.

Заключительною парубочкою игрою надо поставить искусство *стріити дзвіницю*: становится пять, на нихъ—на плечахъ—четыре, на четырехъ три, тамъ два и наконецъ одинъ. Чтобъ *дзвіниця не впа-ла*, берутъ длинный шестъ, за который держатся руками средніе въ каждомъ этажѣ и верхній. Такъ они удаляются зъ *цвинтара*, *щобъ уже не вертатись* для игры *до пришлого року*. *Дзвіниця* подвигается и поетъ, за нею идутъ остальные парубки и также поютъ; сверхъ того, *той навприсідки, той кѣлиса...* *Якъ пішла вже дзвіниця, то зъ цвинтара всі-наче ізъ віникомъ замівъ*. Какъ-то грустно становится, когда видишь уходящую *дзвіницю*: она будто символизируетъ удаляющійся Великдень. Самая веселость удаляющихся кажется натянутою, искусственною; ихъ пѣсни—не пѣсни, но прощанье, *голосіння*, и, не смотря на веселый, большею частію, напѣвъ, возбуждаютъ въ душѣ противоположныя чувства... Такъ—какъ силачи перевелсь, то *дзвіницю* не въ каждомъ селѣ и не каждый годъ можно видѣть.

Къ великоднымъ играмъ, кажется, надо отнести и нѣкоторыя дѣтскія игры, какъ-то: *въ проса, въ дзвона, въ баштана, въ*

німця и *въ жмўрки* (пїжмурка) (*). Ни въ одну, впрочемъ, изъ этихъ игръ на Великдень не играютъ, и я отношу ихъ къ великоднимъ по соотношенію ихъ съ послѣдними: — *просо* потому, что существуетъ гавка (и танокъ): *просо сіяти* (въ этой игрѣ, впрочемъ, уже приглашаютъ *жати просо*). Игру *въ дзвона*, по сходству обрядовой стороны ея со многими гавками: играющіе образуютъ цѣльный кругъ (какъ въ *занькѣ* и др.) и *въ середині, сѣрце бьетця, и все: бамъ! бамъ!*, пока не проскочитъ подъ руками, и пр. *Баштанъ роблять* — *грають въ баштана* — цѣлое лѣто. Игра эта своеобразна и сложна; въ ней участвуютъ хозяинъ (иногда съ семействомъ), собаки и *злодіи*. *Пімець* походить на *шило*, только играютъ стоя, и битку носятъ одинъ съ внѣшней стороны кружка; онъ подбрасываетъ битку и если тотъ, подъ кого она подброшена не спохватится, то подбросившій обходитъ весь кругъ, беретъ битку и бьетъ неосмотрительнаго *наздогнѣ*, вокругъ всего кружка. Если же этотъ осмотрится, то самъ хватаетъ битку и *наздогнѣ* за подбросившимъ. Право бить оканчивается съ занятіемъ опустѣвшаго мѣста въ кружкѣ, которое долженъ занять уходящій. Впрочемъ, эти игры могутъ и не принадлежать къ Великодню. Чтѣ же касается *жмурокъ*, то эта игра, по всей вѣроятности, есть великодная. Расскажемъ ее въ подробности.

Въ *жмўрки* на Подоли играютъ двоякимъ образомъ: *на дворі* и *въ жаті*. *Надвірні жмурки* требуютъ много пространства, нуждаются въ городкѣ и т. п. *Жмурятъ* здѣсь обыкновенно два, по добровольному согласію, остальные *ховаютьця*. Одинъ изъ прячущихся даетъ знать словомъ *ужѣ*, что значить пора искать. Тогда жмурящіе въ одинъ голосъ кричатъ: «*кѣбле-кѣбле!* (или *бѣбре-бѣбре*) *ховай-же-ся добре; бо я хорти маю, по полі пускаю: якъ пїнмутъ, роздеруть, — Я виненъ не буду*». Прокричавши всѣ эти слова, одинъ идетъ гонять, а другой наблюдаетъ, чтобы кого изъ ховавшихся *покицяти*—ударить, или хоть прикоснуться внѣ городка. *Кицяѣ* и тотъ, который ходитъ гонять. Кого гоняющій застанетъ петронушпмся съ мѣста, тотъ кричитъ: *цуръ!.. на гарачіи мїсці*, — и получаетъ уступки нѣсколько шаговъ. Гоняющій тогда только можетъ *покинути* этого, когда догонитъ послѣ данной уступки. *Цуръ* кричатъ и въ томъ случаѣ, если по какой-либо причинѣ, а не по неумѣнью

(*) 6-я кн. Основы—ціці-баба (стр. 36 Рідзьяні святкі).

и т. п. случится, что нельзя уходить. Иногда еще и плюют на землю: *тэху! цурь...* Тоже дѣлають и *на гарачімъ місці: тэху! цурь! на гарачімъ місці.* Кого покиццли, тотъ начиняеть жмурить. Въ жмуркахъ съ большимъ городкомъ обыкновенно дѣлятся на пары, и если покиццали одного, то и другой идетъ жмурить. Игра въ томъ только и состоитъ, что жмурять, прячутся и *кицяють.*

Хатні жмурки отбываются въ *хаті*; стѣны хаты замѣняютъ городокъ. Если же эти жмурки устроятся подъ открытымъ небомъ, то дѣлается городокъ: *забиваемъ кілківисочѣньки и обводимо матузолъ, чи поясами—наче кошáру чи обару зробимо.* Въ этомъ-то городкѣ должны находиться всѣ играющіе; выходъ за ограду равносильнъ *покиццанню.*

Кто первый должень *жмурити*, выбираютъ слѣдующимъ образомъ: кто нибудь одинъ садится и всѣ ставятъ ему на колѣно третій палецъ правой руки, образуя такимъ образомъ звѣздочку. Когда всѣ это сдѣлають, сидящій (наибольшій въ игрѣ говоритъ слѣдующее (и съ каждымъ словомъ, своимъ пальцемъ — тоже третьимъ — прикасается къ пальцу каждого по порядку (*): *дзень передзѣнь коти котудзѣй, коні кунувáвъ, ноги покувáвъ срібломъ, злото́мъ підъ ко́питомъ — бразь! великодний князь; кóсточки, пъявочки, чикъ?* На чьемъ пальцѣ придется *чикъ*, тому завязываютъ глаза и онъ, значитъ, жмурить. Въместо этихъ словъ иногда считаютъ до десяти слѣдующими словами: *единой, дру́гой, трóйца, лойца, пъяданъ, лáданъ, сукнамъ, б́жкнамъ, деревѣнь, декусъ (**).* На чьемъ пальцѣ придется *декусъ*, тотъ жмурить.

Когда завязжутъ глаза, то приводятъ его къ дверямъ, если играютъ въ хатѣ если же на дворѣ, то къ какому-нибудь колышку, и между приведшимъ и жмурающимъ идетъ слѣдующій разговоръ:

Приведшій: *Панáсь—Панáсь! на чімъ ти стоишь?*

Жмур. *На шпилькáхъ, на голкáхъ, у червóнихъ чобіткáхъ.*

Прив. *Хто́жь то́бі ку́півъ?*

Жмур. *Панáсь.*

(*) Пишу эти слова точно такъ, какъ они остались у меня въ головѣ отъ дѣтства; но иногда я не понималъ ихъ. Знаки я разставилъ только тамъ, гдѣ они слышатся въ живой рѣчи.

(**) Дальше этого счета нѣтъ.

Прив. Кипься до насъ не по... насъ (*), и затѣмъ уходитъ, а тотъ ощупью ловить играющихъ (навномаски). Кого поймаютъ, тому уже завязываютъ глаза, приводятъ къ порогу и говорятъ: Панасъ—Панасъ! и проч.

Что значать всѣ эти слова и рѣчи, пусть объясняютъ другіе; я обращаюсь къ ганвкамъ.

III.

Очевидно, что слово *гайка* происходитъ отъ гай; отсюда же (?) и *гайтись* — равносильное слову *баритись*, медлить, но не «проводить время» и тѣмъ менѣе «терять время по-пусту», какъ говорятъ г. Шейковскій (вып. 1. стр. 1 и 43). «Терять время» по-украински — *гайти часъ*, терять время по-пусту — *дирма* (под. дарѣмне, или надурняцю) *часъ гайти*. Это первая ошибка въ «Бытѣ подолянъ», которую мы должны исправить. Далѣе — г. Шейковскій производитъ отъ одного корня слѣд. слова: *гайтись*, *гайтись*, *гайти*, *гайка* и *гайтись*. Едва ли справедливо, будто *гайтись* происходитъ отъ того же корня, что и всѣ эти слова. Не лучше ли, для производста слова *гайтись*, обратиться намъ къ народному языку и оставить вниманіе на словѣ *гій* (и *гой* — то же самое, только новѣйшей формациі). Склоняется это слово: *гой*, *гоєві* (*гоєви*) и т. д. *і* переходитъ въ *о*. Въ настоящее время чаще употребляется *гой*: «якій же *гой*!» говорятъ простаку, — или «*иди цюди гою!*» говорятъ тому, кто бонется подступитъ — вообще *гой* значить почти тоже, что *бевзь*, на подоли неупотребляемое. Слово *гій* употребляется только въ слѣдующихъ выраженіяхъ: «*гій на тебе!*» «*гій на твою голову!*» Эти выраженія — оскорбительны, и младшій старшему не говоритъ: *гій* и пр. Въ большей части случаевъ къ той и другой фразѣ прибавляется еще — *скажѣний* (**), или *нависній*. Смягченный смыслъ той и другой фразы можно выразить словомъ *схаманись*,

(*) Пропущенное слово можно замѣнить русскимъ *не обеслазь*.

(**) Я не имѣю возможности сравнить между собою слова *гій* или *гой* и *гой*, встрѣчающіяся въ сѣверно-русскихъ памятникахъ, и *гзгой*. Но они должны имѣть что-то общее.

для *гажүйся* — опомнись, не сумашествуй. Употребительна также и слѣдующая фраза: ...*лима гоя въ голови* — тоже, что по польски: *on ma pcha w głowie*. Какъ бы то ни было, но словомъ *гой*, *гій* выражаютъ больного, положимъ, что и душевно. Нельзя ли думать, что того же гоя посылали и на раны, чтобъ *загівѣвъ*, — какъ посылаютъ его на головы сумашествующихъ? Если это такъ, то очевидно, что слово *гівѣтъ* и *хвостомъ не обернулось до гайвокъ и гаю*. Если и носили больныхъ въ гай, если и теперь носятъ, то это едвали значитъ, что больныхъ ищѣляетъ гай; но, вѣроятно, духъ обитающій въ гаю имѣлъ такую силу. Если допустимъ, что слово *гой*, *гій* дало начало слову *гівѣти*, *гівѣтъ*, а это кажется, не сомнѣнно, то можно допустить, что такой ищѣлитель былъ *гой* или *гій*, но не гай. Мысль о пребываніи духа-ищѣлителя въ гаяхъ могло породить и то обстоятельство, что цѣлебныя травы растутъ преимущественно въ гаяхъ; но кто же сѣялъ эти травы, если не самъ ищѣлитель? — Далѣе (стр. 45) г. Шейковскій говоритъ: «О сходствѣ нашихъ гайвокъ съ южно-русскими веснянками... и говорить нечего...» Съ словомъ *нашихъ* мы соединяемъ ту мысль, что онъ говоритъ отъ лица Подолянъ, но кого же разумѣть подъ Южно-Руссами? ужели Подоль не относится къ южной Руси?... Подоль вѣдь южнѣе Кіева, а въ Кіевѣ поются веснянки. Но Подоляне не Бѣлорусы, и не Поляки, а тѣ же Украинцы, что и въ Гетманщинѣ, и въ Запорожѣ, и въ собственной Украинѣ, всѣ они называются Южно-Руссами... Куда же относить г. Шейковскій Подолянъ?

Въ описаніи гайвокъ, г. Шейковскій мало или вовсе не даетъ понятія объ обрядовой сторонѣ нѣкоторыхъ гайвокъ. Возьмемъ напр. 12-ю: *кривій танецъ*. Все, что г. Шейковскій говоритъ объ этой гайвкѣ, состоитъ въ слѣдующемъ: «Это гайвка одноключевая и самая извѣстная, такъ-что вошла даже въ пословицу» (стр. 28). Между тѣмъ, по своей оригинальности, *кривій танецъ* имѣетъ право на подробное описаніе. Изъ всѣхъ гайвокъ только эта нуждается въ городкѣ и играющія дѣвчата (иногда участвуютъ и молоденькія женщины) прежде всего устрояютъ *городокъ*, обозначая его тремя камнями или тремя колышками. Если проведемъ прямыя линіи отъ одного камня къ другому и третьему, то получимъ тупой уголъ. Длина сторонъ его зависитъ отъ числа играющихъ. Потомъ играющія берутся за руки, составляютъ цѣльный ключъ и ходятъ возлѣ этого городка, припѣвая:

А въ кривого танца и пр...

Не могу оставить безъ вниманія еще того, что г. Шейковский относитъ гайвки къ двумъ культамъ — именно — къ эпохѣ «боготворенія лѣсовъ и рошей, (стр. 41) и видѣтъ въ нихъ слѣды некромантического культа «(42). Съ мнѣніемъ о некромантизмѣ въ гайвкахъ мы рѣшительно не согласны. Не касаясь мнѣнія о сходствѣ гайвокъ съ росалками, мы скажемъ, что доказательствомъ некромантизма въ гайвкахъ не можетъ служить то, что онѣ «отправляются только на цвинтарѣ.»

Словомъ *цвинтарь* на Подолѣ означаютъ мѣсто въ церковной оградѣ и *кладбище*. Православныя кладбища у Подолянъ заведены отдѣльно отъ цвинтаря, сравнительно въ недавнее время; до тѣхъ же поръ Подоляне погребали своихъ мертвецовъ въ церковной оградѣ — *на цвинтарі*.—Но не исключительно «на цвинтарі», а иногда въ церкви, иногда въ саду, подъ любимымъ деревомъ, иногда и просто на полѣ. Такія могилы въ нѣкоторыхъ мѣстахъ можно видѣтъ и теперь, равнымъ образомъ какъ въ большей части селъ нѣтъ *старыхъ* кладбищъ, а только новыя; что очевидно доказываетъ недавность обычая хоронить покойниковъ на кладбищѣ. Но это ничего не говоритъ въ пользу некромантизма, такъ какъ названіе кладбища цвинтаремъ произошло случайно, а для означенія мѣста погребенія умершихъ существуютъ ему только свойственныя имена,—именно: *мошлѣки, гробки; жидіевскѣ окѣпище* или *окѣписько, турецкѣ кладовище* или *кладовисько*. Употребляется еще—*гробовище* для означенія православнаго кладбища—и самое слово *кладбище*. Если бы *цвинтаремъ* называлось мѣсто погребенія правильно, то всякое мѣсто, на которомъ погребаютъ или погребали, носило бы такое же названіе;—чего мы не видимъ. Но въ одномъ изъ именъ, присвоенныхъ кладбищамъ, не называется *цвинтарь*, напротивъ очень часто можно слышать, что *въ давнину гробовище* (и т. п.) *было на цвинтарі*. Такое раздѣленіе именъ указываетъ и различіе понятій, ими выражаемыхъ. Слѣдовательно, повторимъ, слово *цвинтарь* ничего не говоритъ въ пользу некромантизма.

Какъ не говоритъ въ пользу некромантизма слово, такъ не говоритъ въ пользу его и мѣсто. Хотя гайвки поются только въ церковной оградѣ, гдѣ погребались мертвыя тѣла; но не это ссывало *на цвинтарь* пѣть гайвки,—праздновать Великдень. Если бы мы имѣли возможность узнать, разсмотрѣть празднованіе Великодня въ ту

пору, когда еще мертвых не погребали *на цвинтарі*, т. е. въ церковной оградѣ,—то нѣтъ сомнѣнія, что увидѣли бы ганвки въ числѣ праздновашіи, такъ какъ Великдень есть праздникъ весны. Чтѣ же тогда сзывало на цвинтарь? Вспа, мы должны отвѣтить. Слѣдовательно, она же была причиною пѣнія ганвокъ *на цвинтарі* и тогда, когда у церкви стали погребать. Обычай остался и послѣ того, когда перестали погребать покойниковъ *на цвинтарі*, потому—что не имѣлъ никакой связи съ похоронами, съ гробами. Производство слова отъ *gai* подтверждаетъ это же мнѣніе; ибо мы знаемъ, что славяне мертвыхъ сожигали и ставили *на роздорѣжахъ*, но не знаемъ, чтобы они выносили ихъ въ гай. Можетъ быть, была и такая пора, но ганвка новѣе ея, какъ увидимъ изъ значенія ихъ въ годовомъ циклѣ празднованій, и относится къ порѣ обожанія силъ природы.

Еслибы ганвки относились къ некромантикѣ, то очевидно имѣли бы связь съ *проводами*. Но проводы не имѣютъ никакого сходства съ ганвками: на проводы пьютъ, ѣдятъ, задувъ курятъ, а на Великдень, на цвинтарі, не пьютъ, не ѣдятъ, не курятъ; на проводахъ нѣтъ никакихъ игръ, на Великдень игры, куда ни глянь — и т. д. Далѣе проводы совершаютъ на кладбищѣ, а Великдень празднуется въ церковной оградѣ. Если посмотримъ на цвинтарь, какъ на мѣсто погребенія мертвыхъ, то увидимъ, что проводы праздновали *на цвинтарі*: и теперь первая *ўчта*, первая чарка *за упокоѣ души помершихъ*. выпивается *на цвинтарі* (въ дзвініці); тамъ же, въ колокольніѣ, выпиваютъ и послѣднюю *првідну чарку*; но нѣтъ никакихъ признаковъ ганвокъ на кладбищѣ. Отсюда слѣдуетъ, что проводы были связаны съ цвинтаремъ, какъ мѣстомъ погребенія и до тѣхъ поръ совершались исключительно на цвинтарѣ, пока *на цвинтарі* погребали. Но какъ только стали погребать на кладбищѣ, то и проводы переведены туда же. Отчего же ганвки не потянулись за проводами, если и онѣ, какъ проводы, относятся къ некромантическому культу? Если бы онѣ хоть *чўточку* вязались съ *цвинтаремъ*, какъ мѣстомъ погребенія мертвыхъ, то непременно, *бодай чўточку*, привязались бы къ кладбищу, хоть на столько, насколько проводы остались *на цвинтарі*, въ память прежняго значенія его. Но этого нѣтъ, а потому нѣтъ и въ ганвкахъ *слѣдовъ некромантическаго культа*.

На этомъ можно бы и покончить рѣчь о Великоднѣ; въ *бытѣ Подольск* о немъ больше не говорится. Но какъ мы общали, въ

началѣ этой статьи, указать мѣсто Великодня въ годовомъ циклѣ празднованій, то и должны обозрѣть весь годовой кругъ празднованій. При этомъ само собою откроется и то мѣсто, которое Великдень, по характеру своему, занимаетъ въ году. Начнемъ съ самого Великодня.

Такъ-какъ мужскія игры не имѣютъ словъ, и физиономія ихъ неопределена, то, оставивъ эти игры въ сторонѣ, займемся гавнками. Внутренній смыслъ ихъ еще болѣе докажетъ, что онѣ не относятся къ некромантическому культу.

Уже было говорено объ обычаяхъ *відавати колодки*, о связи Великодня съ колодеиъ. Тогда мы сказали, что *колодїи были заключительнымъ праздникомъ любви, а весна—начальнымъ*, и, говоря это, сослался на содержаніе «нѣкоторыхъ гавнокъ.» Эти—то нѣкоторыя гавнки и отнесемъ къ первому отдѣлу ихъ. Всѣхъ отдѣловъ три: *первый* относится къ безбрачной жизни, *второй* воспѣваетъ темную (и свѣтлую) стороны жизни семейной для женщины; *третій* относится къ земледѣлю.

Прослѣдимъ это по гавнкамъ, напечатаннымъ въ *Быть Подолянь*. Скажемъ предварительно, что нѣтъ доказательствъ въ пользу первоначальной полноты извѣстныхъ теперь гавнокъ, что они подверглись порчѣ. Это доказываютъ слова, вставленные въ гавнки уже послѣ крещенія: *Ісусъ Христосъ, церквадр*. Гавнки съ примѣсью христіанскихъ понятій оставимъ въ сторонѣ.

По порядку изложенія, въ *Быть Подолянь*, первой по нашей мысли будетъ:

3 Горóшокъ (стр. 13—14).

Війся, горóшку, въ два стручки,
Зародї, Бóже, чотїрі,
Шобъ ся парубкї женїли,
Та насъ на висїлля просїли.

Цѣль—то едвали такова! Какимъ образомъ съ урожаемъ гороху соединена женитьба парубковъ, рѣшить трудно; развѣ предположимъ, что было время, когда предки наши не знали другаго *збóжа*, кромѣ гороха. Въ такомъ случаѣ очѣнь легко объяснить, почему парубки могли жениться подлѣ условіемъ урожая гороха: *а чимъ жінку гудувати?*

Гречаної половіци
 Не захоче їсти,
 А ячмінна зъ остюками —
 Бѣде въ зѣби лізти.

Такъ поєтся въ *коломиці*.

Четвертая гаївка, вѣроятно, безъ конца. Пяту, *Лвирь* (Яворикъ, стр. 15) должно признати также неоконченою. Но потому, что въ ней есть, ее можно причислити къ первому отдѣлу. Вотъ она, безъ припѣва.

Коло млина—млива (1),
 Тамъ дівчина ходила,
 Ажъ тамъ (2) вийшло
 Три місяці яснихъ —
 Три парубкі краснихъ;
 Ажъ тамъ вийшло
 Три зіроньки яснихъ—
 Три дівчинні краснихъ... (3).

Тѣмъ оканчується эта гаївка. Но мы спросимъ: чтожь дальше? Отсутствие отвѣта наводитъ на мысль, что она безъ конца.

Шестая гаївка, равно какъ и тринадцатая, сатирическія противъ парубковъ; но сатира молода и отзывается грубостію. Впрочемъ шестая гаївка въ такомъ видѣ, какъ она напечатана г. Шейковскимъ, поєтся рѣдко, а большею частію измѣняется—и именно въ слѣдующемъ:

Кілько въ решеті водіці,
 Тільки парубкамъ *правдиці* (изм. кривдиці)
 Кілько въ решеті дірочокъ (или дюрочокъ) (4)
 Тільки парубкамъ *болячокъ* (изм. сорочокъ).

(1) Я слышалъ: *Коло млині калина*.

(2) т. е. *посиль*, такъ и говорятъ на Подоли, преимущественно—въ повѣствованіяхъ.

(3) Слич. Полт. губ. Вѣд. 1861 г. № 25 — Стояла тополя и пр. стр. 187.

(4) Я бывалъ въ с. Шарановкѣ, но не слышалъ, чтобы тамъ говорили *дюрка*, какъ пишеть г. Шейковский. Это отзывается Бѣлоруссіей или Польшею, но украинскаго ничего въ себѣ не имѣеть. Возлѣ самаго Каменца, гдѣ жвуть *віштякі*, гдѣ наша народность сильно пострадала подъ вліяніемъ Польши, какъ въ гетманщинѣ подъ вліяніемъ *эмоскалімъ* дворянъ, тамъ только

Поминають и болячки, но, сколько я слышалъ, въ томъ только случаѣ, если поминають пановъ или въ хороводѣ участвуетъ *бди-дівка*.—Эту ганвку также должно отнести къ первому отдѣлу, такъ какъ въ ней представлены только *парубки* и *дівчата*.

Въ седмой—(Зайнко, а не заіііок, какъ пишетъ г. Шейковскій) подъ именемъ зайнка представляется, очевидно, дѣвушка въ какихъ-то трудныхъ обстоятельствахъ:

«А—ні тобі, зайнку,
А—ні віскочити;
А—ні тобі, зайнку,
А—ні віглянути!»

Быть-можетъ, это—затворничество женщинъ, или послѣдствіе ревности. Въ этомъ случаѣ:

«Зайнку! обернися,
Кого любишь, обіймися» —

будетъ наставленіемъ презирать свое непріятное положеніе и жить по влеченію любви. Но, вѣроятноже, здѣсь представлена обыкновенная дѣвчнна, влюбленная; она тужить, что неимѣетъ возможности *ні вискочити* до милаго, *а ні виглянути*; а не видятъ, что милый тутъ же, — что стоитъ только *обернутись*, чтобы *обнятись*. Поэтому, только эта ганвка относится къ первому отдѣлу.

Первый стихъ: *Зайнку! за головонку!*.. выраженіе самой сильной печали, величайшаго горя. Когда поютъ его, это еще разительнѣе, вы видите, что *зайнко* хватается обѣими руками за голову, на ваше ожиданіе роздается вольнымъ crescendo каждый стихъ:

А—ні тобі, зайнку,
А—ні віскочити;
А—ні тобі, зайнку,
А—ні віглянути!»

Неоцѣнимая свобода! о тебѣ такъ горюють.

это, пожалуй, и можно слышать. Неслѣдовало такихъ словъ навязывать Подолянамъ вообще. Вообще языкъ въ Бытѣ Подолянъ до крайности *перемичленъ* г. Шейковскимъ: онъ хотѣлъ подвести языкъ подъ выдуманные имъ законы ассимиляціи звуковъ въ языкѣ Подолянъ.

Ой ти, зайчику—бідолайчику!
 Та поплінь—поплінь по Дунайчику.
 Розчеси росу—косу,
 Пригладь чорні брови;
 Возьміся по—підь пашки,
 Шукай собі товаришки.

9) Шумъ (стр. 21).

Въ этой гайвкѣ представлено положеніе дѣвушки, мать которой пьянствуетъ: *дочці шуба треба, а мать, «що наловила (риби), то и пропіла»* и только утѣшаетъ дочку обѣщаніями:

*Почкай, говорить, доню до суботи,
 Бѣде шуба и чоботи.»*
 «Субота минае,
 А чобіть не мае.»
 — Почкай, говорить, доню, до вівірка
 Бѣде шуба и сівірка. —

Миѣ какъ будто поминтея еще двустипіше изъ этой гайвки:

Минувъ вівіорокъ,
 Минѣ и сорокъ...

Эту гайвку мы отнесемъ тоже къ первому отдѣлу. Слово — *Шумъ* можетъ быть прозвищемъ *гультая*, который

.., не робе, тілько пье,
 Прийде до дому — жінку бье.

Пьяные поднимаютъ шумъ въ семьѣ. Есть стихъ въ народной пѣснѣ: *Ой у шума зелена шуба*. Шубы, покрытыя сукномъ или чѣмъ-либо другимъ зеленого цвѣта, и теперь можно видѣть на старикахъ мѣщанахъ и шляхтичахъ.

Отъ одной гайвки, не знаю подъ какимъ именемъ она извѣстна, у меня осталось въ памяти слѣдующее двустипіше:

Ой дівки, якъ квітки!
 Женітеся, парубки!...

На рубежѣ между первымъ и вторымъ отдѣломъ стоятъ гайвка *Жельманъ*.

Объ этой гавкѣ г. Шейковскій говоритъ: «Преданіе гласитъ, что во время уніи Жельманъ — жидъ взялъ, въ арендное владѣніе, церкви. Когда онъ на великдень не хотѣлъ отворить ихъ, его стали упрашивать и будто бы съ этихъ поръ сохранилась пѣсня» (стр. 34—35). Не можетъ статья, чтобы Подоляне, между которыми разыгрались двѣ послѣднія драмы нашей исторіи—*різаніна* (харківщина) и *колівщина* (колівщина), стали воспѣвать *орендаря*—и еще возаѣ церкви и на Великдень. Здѣсь двѣ невозможности: украинская — народная и религіозная. Жельманъ былъ не еврей, а кто-то другой. Не укажетъ ли намъ этого самая гавка?

Жельманъ—*гавка* двуключевая: одинъ ключъ сидитъ, накрывши чѣмъ попало одну *дівчину*, которая лежитъ или наклонится къ землѣ; другой подходитъ къ нему и начинаетъ пѣть. Г. Шейковскій говоритъ, что сидящій ключъ представляетъ собою семейство Жельмана, а дѣвушка, «у которой закрываютъ лице (не лице) платкомъ, представляетъ собою панну Жельманъ.» (стр. 35). Это объясненіе не можетъ быть принято даже и тогда, если согласиться, что эта гавка относится къ временамъ уніи, потому что 1) въ такомъ случаѣ, для чего паннѣ прятаться? 2) Если бы дѣвушка представляла собою дочь Жельмана, то звалась бы Жельманівна, а не панна Жельманъ. Такое выраженіе совершенно не въ духѣ украинскаго языка. 3) Если бы Жельманъ былъ еврей, то звался бы Зельманъ, а не Жельманъ. Итакъ—Жельманъ не еврей, а дѣвушка—и пр. не его дочь и не еврейка. Но кто жъ они?

Извѣстно, что хороводы представляютъ начала сценическаго искусства; потому и въ Жельманѣ первый ключъ играетъ одну роль, а второй другую. Первый ключъ привѣтствуетъ (напишемъ такъ, какъ въ *Быть Подолянъ*):

Помогай—Бігъ, Жельманъ,
Помогай—Бігъ, ёго братъ,
Помогай—Бігъ, Жельманова
И братова и вся Жельмановы родіна.

Второй ключъ отвѣчаетъ на это привѣтствіе:

Богдай здоровъ Жельманъ,
Богдай здоровъ, ёго братъ,

Богдѣй здоровъ, Жельманова
И братова зъ вшистковъ (1) родиновъ.

И затѣмъ спрашиваетъ:

За чимъ—за чимъ, Жельманъ?

За чимъ—за чимъ, Жельманова?

За чимъ—за чимъ, и пр...

По мѣсту знаковъ препинанія, должно заключать, что г. Шейковскій принималъ звательный падежъ всѣхъ слѣдующихъ словъ: *Жельманъ, ёго братъ, Жельманова и братова и вся родина*. Но это не звательный падежъ, и по формѣ и по смыслу.

На вопросъ сидящаго ключа: *за чимъ—за чимъ* и пр., пришедшій отвѣчаетъ: *за пѣнною*. Спросимъ еще отъ себя: кто пришелъ *за пѣнною*? На нашъ вопросъ отвѣчаетъ самъ пришедшій ключъ Онъ поетъ:

За пѣнною Жельманъ,

За пѣнною ёго братъ,

За пѣнною Жельманова (а не Жельмановы)

И братова (а не братовы) зъ вшистковъ родиновъ. (2)

Итакъ, Жельманъ былъ въ приходящемъ ключѣ — не одинъ, но и Жельманова — его жена и пр. Если же приходилъ Жельманъ и Жельманова и пр., то есть — если первыйключъ игралъ роль Жельмана и пр..., что очевидно, то онъ, привѣтствуя сидящихъ, не могъ видѣть въ нихъ себя — а потому и въ его рѣчи надо видѣть не *обращеніе*, выражаемое звательнымъ падежемъ, но простое повѣствованіе. Сценическое искусство здѣсь еще въ младенчествѣ: пришедшій ключъ, представляя собою семейство Жельмана, самъ и рассказываетъ, кто пришелъ, кто привѣтствуетъ. Первые слова его представляютъ простой рассказъ и должны быть понимаемы такъ:

Помогѣй Бигъ (каже) Жельманъ,

Помогѣй Бигъ (каже) Жельманова и пр.

(1) Окончаніе *овъ* есть стар. *юсъ* и въ Винницкомъ уѣздѣ эти слова произнесли бы такъ: *зъ вшистковъ родиновоѣв*—т. е. въ первомъ случаѣ юсъ простой (а), а во второмъ — йотированный (ја). *Вшистка* вм. *всѣ* — очевидно, полонизмъ.

(2) Г. Шейковскій въ этомъ мѣстѣ не точно передалъ гайку. Я слышалъ, что ее поютъ именно такъ, какъ я здѣсь пишу.

Возстановимъ же эту гайвку въ первоначальномъ ея смыслѣ:

Прих. ключъ: Помогай—Бігъ—Жельманъ,
 Помогай—Бігъ—ѣго братъ,
 Помогай Бігъ—Жельманова
 И братова и вся Жельманова родина.
 Сид. ключъ: Богдай—здоровъ (т. е. бувъ) Жельманъ,
 Богдай—здоровъ ѣго братъ,
 Богдай—здоровъ Жельманова
 И братова зъ вшистковъ родиновъ. и пр.

Предложенный выше вопросъ: кто былъ Жельманъ и панна?—начинаеть уясняться: мы видимъ, что Жельманъ былъ кто-то пришедшій за панною. Если мы рѣшимъ, для чего Жельманъ пришелъ за панною, то рѣшимъ и кто онъ былъ самъ, и кто была та панна, за которою онъ пришелъ.

За панною могутъ приходять *старости*, для сватанья.

На Подоли, (не знаю, такъ-ли и въ другихъ мѣстахъ), когда приходять *старости*, то *відданіця* (разумѣется, въ простомъ народѣ) прячется *на нічь*. Но это теперь, когда есть печь; а въ то время, когда предки наши жили *въ будахъ* (*)—когда, стало-быть, печи не было, куда она пряталась? Кто оспорить, что се не прикрывали чѣмъ-попало, какъ это и теперь представляется въ гайвкѣ? Очевидно, не блестящая будущность предстояла *відданіци*, если она пряталась. Прикрывая свою дочь, родители хотѣли добра для своей дочери. Въ гайвкѣ видно, какъ родители допрашиваютъ пришедшаго: *на який ґрунтъ?* (чѣмъ ты будешь жить?)

— Я, говоритъ, *на жидівскій ґрунтъ* беру ее.

— *Ми панни не маємо, на такий ґрунтъ не даємо.*

Итакъ — *дівчина* — это панна *відданіця*, а Жельманъ — *вірьянъ* — *свата* ѣ, женихъ. Вѣроятноѣ всего, эта гайвка представляетъ собою весь процессъ выхода замужъ *дівчини*, — отъ прихода съ *хлібомъ* и оканчивая *шлюбомъ*.

Для объясненія имени *Жельманъ*, представляемъ свою догадку. Можно, въ нашемъ языкѣ, найти много словъ гдѣ передъ и стоять *ль*—напр. *гальмо*—недостатокъ. Это слово я слышалъ въ слѣдующей фразѣ на ярмаркѣ: *а нічого собі шканіна, — безъ гальма*;

(*) На это указываетъ уцѣлѣвшее слово *буда* и дальше *будувати, будінокъ, будівля, забудівки*.

нізащо знанить. *Гальмб*, слѣд., происходитъ отъ корня ган, и слѣдовало бы сказать — ганьмб, но нь перешло, — смягчилось въ лъ и вышло гальмб. По этому соображенію, слово *Жельманъ* — будетъ *женьманъ*. Известно, что ъ соответствуетъ звуку е — втакъ будетъ — *Женеманъ* — т. е. слово сложное изъ двухъ — *жена* и *манъ*, *манпть*, *выманпвать*. Слѣдовательно, слово *жельманъ* означаетъ *выманивающій жену*. Смыслъ ганвки подтверждаетъ это значеніе слова: *Жельманъ* то такой, то иной *груить* сулить, — очевидно — *обманываетъ*. Итакъ *Жельманъ* — имя нарицательное — можетъ быть даже, общее, какъ теперь *сватѣчь*. И при теперешнихъ *свѣтаняхъ* стараются обманывать. Для этого употребляютъ даже *підбрѣхаца*.

Иного значенія этой ганвки и дать нельзя, потому самому что она ганвка.

Кострубонько (стр. 23)

Если эта ганвка имѣетъ мпическое значеніе, то для объясненія ея не пригодится ли слѣдующая *оповідка*:

Пшли собі втрохъ — сонце, вітеръ и морозъ, а дівчина перé шмáтя:

— Здоровъ, дівчино! заговорили.

— Здоровъ, відказала вона.

И пшли далі. Та не погодітця, — кому зъ нихъ дівчина здоровлёмъ озвалася. Сонце каже: мни; вітеръ каже: мни; морозъ каже: мни! — Треба самої запитатись. Вернулись.

— А кому зъ насъ, небого, ти здоровлёмъ озвалася?

— Отбму *коштубанёви*, — озвалася вона, — що въ середині. —

А то бувъ вітеръ.

Разсёрдилось сонце.

— Постій же! каже; — я жъ тебе спалю, якъ вийдешъ въ поле лежати.

— Не бійсь! озавсь вітеръ: сонце припечё, а я повію, то й прохолодю.

— Я жъ тебе зморозю, морозъ каже, — якъ вийдешъ на лідъ шмáтя прáти.

— Не бійсь, озавсь вітеръ: що вартъ морозъ безъ мене!

Не будетъ ли *кострубонько* то же самое лице, что и въ этой *оповідкѣ коштрубань* — т. е. *вітеръ*?

Кострубонько, по содержанію, едвали не вдовья ганвка; она кончается радостью жены, освободившейся отъ мужа. Содержаніе га-

ивки слѣдующее: въ началѣ ея представляется *дівчина* въ раскаяніи, *що Коструба не любила* и просить его приѣхать, обѣщая стати съ нимъ *до шлюбчанку*. Потомъ постепенно отъ поѣздки *въ поле сіяти* переходять къ похорону Кострубѣ, помня болѣзнь его и т. д. Кончается она слѣдующими словами:

Слава тобі, Христе цару,
 Шо мій милий на цвинтарі!
 Ніженьками притоптала,
 Рученьками приплескала.

Причина этой радости высказана въ самой гайвкѣ.

.....Кострубѣнку!
 Не лай не лай мої мамі!...

За этимъ ограничимся вышескою еще нѣсколькихъ мѣсть пѣз гайвокъ.

Кому воля...

.....
 А жіночкамъ не своя воля:
 Підъ порогомъ поросѣ квичить,
 У печі казанъ біжить,
 У колісці диті кричить,
 А на печі воркунъ ворчить.
 Перосѣ каже: на годуй мене;
 Окригъ каже: відсунь мене;
 Диті каже: закопши мене;
 Воркунъ каже: накрой мене.

Черезъ сніп, черезъ хату
 (А) я молоденька
 Иду стихенька,
 Шобъ ключами не бражчати,
 Шобъ свекрухи не збудити

.....
 .....

Нехай спить (шобъ не встала!)
 Шобъ мої голдовеньки не клопотала.

Ганвка, представляющая продажу дитяти, выражаетъ весь ужасъ такого явленія суиружеской жизни: продающую проклинають, вмѣсто уплаты за дитя. Продающая хочетъ —

Сімъ кіпъ
И сніпъ,
Сімъ міхівъ
Горіхівъ,
Бочку води
На три годі.

Покупающая отвѣчаетъ:

А я дамъ клубокъ вѣлу,
Шобъ тобі дорóгу заснувало,
Черенъ и чересло,
Шобъ тебѣ въ очеретъ занесло.

Это, впрочемъ, не постся, но говорится, и послѣднія слова говорятъ разомъ продающая и покупающая.—Очевидно, эта игра относится къ глубокой древности: слова *черенъ* теперь нѣтъ въ языкѣ и мѣсто его заняло другое—*лемінь*. —

Остановимся нѣсколько на пройденныхъ ганвкахъ. Важное значеніе семьи у Славянъ возвышалось еще болѣе, вслѣдствіе религіозныхъ вѣрованій о загробной жизни. Оставивъ въ сторонѣ историческія свидѣтельства объ этомъ, обратимся къ народу. До сихъ поръ думаютъ, что для умирающихъ *безъ дружини* нѣтъ мѣста *на тѣмъ свѣтѣ* (6), и потому похоронъ парубка нѣсколько походитъ на свадьбу: *квітки, вінокъ, хустки*... (7) Похоронъ дѣвушки въ этомъ отношеніи еще замѣчательнѣе. Кромѣ того, что умершей прикалываютъ *два вѣнка* и даютъ *хустки* несущимъ *корогви* (процесію, образство), для нея *на той свѣтѣ* назначается женщхъ. Какой-нибудь изъ парубковъ—большую частію любившій покойницу, — *оббирається са молодбою*: ему перевязываютъ руку (*хусткою*) и въ такомъ видѣ онъ провожаетъ покойницу *до хати*. (8) Послѣ этого въ семействѣ умершей онъ считается

(6) Не отсюда ли вѣрованіе о росѣлкахъ.

(7) Мнѣ помнится, что похоронъ парубка или *дівки*—*відданці* называютъ *всїллямъ*: *дає богъ всїлля*.

(8) Хатю на Подоліи называютъ иногда могилу, а домъ *курінемъ*. «Хаті нѣши на цвинтарі» говорилъ мнѣ крестьянинъ во Ольгон. уѣздѣ: «а васъ прдсю до курія.»

зятємъ и въ общемъ мѣнш, кажется, вдовцомъ. Что породило это вѣрованіе, рѣшать не намъ; но для насъ важно то, что на *той-свѣтъ* нельзя было являться *безъ дружини*. Это вѣрованіе, быть можетъ, было причиною сожженія вдовъ.

Представляя себѣ брачную жизнь дѣломъ такой важности, предки наши, очевидно, всѣми силами должны были стараться о приисканіи *дружини*. Это стараніе до сихъ поръ замѣтно въ народныхъ празднованіяхъ. Нѣкоторые изъ этихъ празднованій одною только половиною сюда относятся, а другія и не имѣютъ иного значенія. Великдень принадлежитъ къ первымъ,—не весь, а только частію относится къ празднованіямъ, такъ—сказать, любви. Какое же именно мѣсто занимаетъ Великдень въ ряду этихъ празднованій?

Прочитавши гайвки, отнесенныя нами къ первому отдѣлу, каждый легко можетъ замѣтить, что любовь здѣсь представлена, какъ мечта, какъ желаніе. Иныя гайвки покрайней мѣрѣ выражаются ясно (*шобъ парубки женились; женітеся, парубки*); но въ другихъ и того нѣтъ: *кого любишь, обіймися*. Мы помнимъ еще одна гайвка, въ обрядовой сторонѣ которой одна изъ играющихъ представляетъ, *якъ на милого подивитись, якъ колѣ милого стѣти, якъ до милого притулитись, якъ милого обняти...* Но играющія словно не сочувствуютъ всему этому, будто ихъ дѣло—сторона. Въ остальныхъ празднованіяхъ оказывается не то: такъ на *Купайла* (ночь противъ 24 іюня) уже является имя парубка и родителя дѣвицы. Въ одной пѣснѣ представлено поле, на которомъ цвѣтеть гречиха, и тѣмъ полемъ конь бѣжитъ, а за нимъ парубокъ съ уздою, и говоритъ коню:

Чекай, коню, загнудаю
Та пойдимъ до Дунаю —
До Дунаю воді піти,
До Карпа дівку любити.

Какъ видно, здѣсь любовь уже ближе къ личностямъ, но все еще далека отъ опредѣленности и существуетъ только въ намѣреніи—*поїдежъ любити*. Равнымъ образомъ и существующій обычай купаться, *шобъ вінки спіли*, не менѣе далекъ отъ опредѣленности и лицъ. Вѣнокъ—символь *дівовання*, явственнѣе указываетъ на любовь,—тѣмъ не менѣе мы не видимъ здѣсь, желаетъ ли чего дѣвица, ныря *шобъ вінокъ спливъ*, и только можемъ догадываться, что это

предзнаменованіе или родъ гаданья, быть ли ей молодницею, или еще ходить въ вѣнкѣ. За то на Катерини (24 ноября) и на Андрѣя (29 ноября) видимъ стремленія къ супружеской жизни, съ прямымъ указаніемъ лицъ: *чи ожѣнюсь я? чи віддѣмся л?* На Андрѣя первенствуетъ вопросъ: *кто перше (*)*? Ночь противъ Екатерины назначается собственно для гаданія мужчннъ о невѣстахъ, а ночь противъ Андрея для гаданія дѣвиць о женихахъ. Впрочемъ, нельзя сказать, что на Катерини гадаютъ только мужчины, а на Андрея только женщины: въ томъ и другомъ празднованіи участвуютъ оба пола. Вѣроятно, въ свое время существовало и рѣзкое разграниченіе, но теперь этого нѣтъ, и только при разсказахъ о гаданіи спрашиваютъ: *а коли ворожівъ?* Если противъ Андрея, то замѣчаютъ: *проти Катерини було ворожити, а на Андрѣя дівоче грало*. Тоже самое замѣчаютъ и дѣвицамъ: *на Андрѣя було ворожити, а на Катерини—діло парубоцьке*. Вѣрованіе о вишневой вѣткѣ связываетъ праздникъ Катерини съ першимъ святимъ вечіромъ (багата кутя) «На Катерини,» разсказывала мнѣ дѣвчина, «лѣтимо вишневу гнѣлку ідиолітку и садимо її въ черепкѣ, або въ плящці, та й кладемъ на теплімъ місці, а хто має, то въ лѣху и що-дня, відъ Катерини ажъ до першого святого вечіра, поливаемъ зъ губи (изъ устъ). Примічають, якъ зацвіте на св. вепірѣ, то збѣдетця на що помііла.» Скромность дівоча не дозволяла ей сказать: «якъ зацвіте, то цвіте доля, — то віддасія.» Ни Катерини до східь-сонця ніще починають плестъ вѣнокъ для першого святого вечіра (см. ниже).

На Андрея гадаютъ, сверхъ помянутаго, на саѣд. вопросы: *вдовецъ чи молодецъ буде сѣженій? якъ їб звати?* ходять подслушивать разговоры и замѣчаютъ, *чи доведѣтця сидіти, чи ні* и т. п.

На Рождество гаданья идуть уже далѣе: *«дівчина, котра на віддані, бире ідну лѣжку підъ пазвѣ, а дрѣту на стілѣ кладѣ. Якъ покѣшае куті, то біжить на двірѣ—на те місце, де кабина шмаліли, та й слушае. Зъ якої стороні собака загавкають, съ тої бѣдуть старості. Якъ вертаѣтця до хати, то дівитця въ вікно крізь верхню шибку. Кажуть, дастця бачити сѣженій, що сидіть за столомъ и кидѣ на ню лѣж-*

(*) Вспомнимъ балѣбушки.

кою.» Подобное гаданье есть и на Андрея: «якъ повечерають, якъ миски заберуть зъ стила, дівка бирé скáтерку зъ ложками, стаé на сiшнiмъ порóзи и три рáзи торонхоче ложками. Зъ якого бóку озвúтця собáки, съ тóго бóде сужений.» Но въ колядахъ. *хлопци* и *дiвчáта* представляются уже имѣющими пару. Вотъ нѣкоторыя изъ такихъ колядокъ:

Молодцiвi.

1.

Въ слáвнiмъ селi, въ багáтiмъ дворi,
 Ой дай Боже!
 Тамъ пьють молодцi все добрiнi,
 Ой дай Боже! (*)

Мiже нiми есть грéшний молодéць
 Грéшний молодéць» Н хлопець.
 Послáе вiнь *вiрь* явiрь (¹) за дiвку.
 Вонá до ёго все листи пише:
 «Грéшний молодче! не томi коней —
 Не томi коней, не турбуй людéй;
 Тамъ я до тебе самá прибу́ду.» —
 По́лемъ ишла, якъ чóрна хмáра;
 Въ село ввiйшла, якъ дрóбенъ дощикъ;
 У сiви ввiйшла, якъ зорá зiйшла;
 До хáти ввiйшла, якъ паняночка.
 Ёго нeнька ажъ ся зъумiла:
 Що мiнi Богъ давъ за паняночку? —
 За поняночку, за невісточку!
 По вóду пiшла, винá принесла;
 По вогóнь пiшла, злóта принесла—и пр.

2.

А въ недiлю рáно—поранeнько,
 Ой дай Боже!
 А загадали всiмъ на вiйну ити: (**)

(*) Припѣвается за каждымъ стихомъ.

(¹) Не *вiрьяна* ли?—Ред.

(**) Ой закарéдно да й загадано (или зарéдано)
 У всiмъ молодцямъ на вiйну ити.

«Хто сина має, най висиліє,
 А хто не має, нехай наймає.»
 Вдова сина мала, то й висиліла,
 Якъ висиліла, то й научіла:
 Не їдь, синку, попередъ віська,
 Али їдь, синку, позаду віська.
 А вінъ не слухавъ, впередъ поїхавъ.
 Король питає: чій-то синъ грає? —
 Вінъ конемъ повернувъ, вісько навернувъ:
 «Та рушай, вісько, підъ Бендеръ місто.»
 Вісько рушає, зъ гарматъ стріляє,
 Ажъ чотирі печі росипаєтця, —
 Татарський городаръ издригаєтця, —
 Міщане ходя, радоньку рада:
 Що цьому дитяті подарувати.
 Винесли імύ срібла, золота.
 А вінъ на тее не подивівся,
 Шапочки не знявъ и не вклонівся;
 Конемъ повернувъ, хусткою махнувъ —
 Хусткою махнувъ, вісько навернувъ:
 »А рушай, вісько, підъ Бендеръ місто!«
 Вісько рушає зъ гарматъ стріляє и пр., какъ и выше.
 Только послѣ рады, купці
 Вивели імύ коня вороного.
 А вінъ на тее не подивівся,
 Шапочки не знявъ и не вклонівся;
 Конемъ повернувъ, шаблею махнувъ —
 Шаблею махнувъ, на вісько гукнувъ:
 «А рушай, вісько, підъ Бендеръ місто!»
 Вісько рушає и пр. какъ и выше. Только здѣсь уже:
 Старшина хіде, радоньку раде:
 Що цьому дитяті подарувати.
 Вивели емύ панны въ наряді.
 А вінъ на цее та й подивівся,
 Шапочку знявъ, низько вклонівся, и пр.

3.

Ой рано-рано кўри зачили —

Ой дай Боже!

А ще раньше вставъ грѣшний молодѣць —
 Грѣшний молодѣць, N хлопець —
 Ой устáвъ-устáвъ, три свѣчки всукáвъ:
 При однѣ свѣчі ліченько вивáвъ,
 При другі свѣчі коника сідлáвъ,
 При треті свѣчі брáтя пробуджáвъ:
 «Вставáйте, братя, коні сідлáйте —
 Коні сідлáйте, хортівъ скликáйте,
 Та поїдимо на полювáня:
 Ой бо я назнáвъ кúnку въ дѣреві —
 Кúnку въ дѣреві, пáнпу въ теремі.
 А комú бúde кúnка на шубу,
 А мнѣ бúde пáнна до шлюбу.
 Відъ цего слова бувáй же здоровъ —
 Та не самъ собою, зъ отцémъ—зъ нѣнькою—
 Зъ отцémъ — зъ нѣнькою и съ челядкою —
 И съ челядкою, и съ колядкою,
 Зо всіма нáми-приятелáми. (*)

Дівці.

У чистімъ полі покрай дорóги,
 Ой дай, Боже!
 Тамъ грѣшна пáнна пшеніцю жáла;
 Ой жáла жáла, не спочивáла;
 За нею сніпки въ чотирі рáдки.
 Прийшлаб-жъ до неі ажъ три вѣр'яни:
 «Ой ви-вѣр'яни! ви, голублáта!
 Не беріть менé изъ поля, зъ нивы,
 Возьмѣте менé у бáтька зъ двора
 У бáтька зъ двора, зъ хáти з-за стола.
 Відъ цего слова бувáй здорова, и пр.

Къ тому времени, значить, когда мы празднуемъ Рождество Христова, парубки и дѣвицы въ древности имѣли уже въ виду пары для

(*) Такъ оканчується и всякая другая *молодецька* коляда и всякая *дівоча* съ необходимою переменою для смысла.

себя, чтобы побораться, когда наступит мѣсяць Просинець. Но, очевидно, не всё это удавалось. Оттого и остался еще одинъ день для гаданій о женхахъ и невѣстахъ. Это новый годъ—и собственно ночь противъ нов. года. Въ это время можно гадать тому и другому полу безъ различія. Гадающіе сидятъ за зеркаломъ, думая увидѣть въ немъ *дблю*. Также зовутъ суженаго крикомъ въ трубу: «суджений нерозгуженій! йди до мене вечерати.» Думаютъ, что сидѣнье передъ зеркаломъ можетъ окончиться смертью. Только крайность можетъ вызвать такія рискованная гаданья. Это наводитъ на мысль, что нынѣшній новый годъ былъ послѣднимъ временемъ гаданій и быть можетъ оканчивалъ собою пору сватовства, а покрайней мѣрѣ былъ недалекъ отъ этого. И въ самомъ дѣлѣ, за новымъ годомъ слѣдуетъ уже *Колодй*, когда, какъ мы видѣли, уже вяжутъ *колодки*, оставшіяся безъ пары, какъ бы въ наказаніе за оплошность. Кто знаетъ, что означала въ свое время колодка? Быть можетъ, съ этимъ соединялось лишеніе какихъ-либо правъ, а можетъ быть это дѣлалось просто для того, да будетъ стыдно. Во всякомъ случаѣ, привязанная колодка не означала чести. За Колодіемъ слѣдуетъ уже Великдень.

Такимъ образомъ, въ цѣломъ году, мы не находимъ ни одного празднованія, подходящаго къ ганвкамъ перваго отдѣла, гдѣ бы любовь была выражена болѣе обще, нежели на Великдень. Поэтому мы и ставимъ Великдень начальнымъ праздникомъ по отношенію къ любви.

Какъ будто для предостереженія отъ увлеченія любовью,—въ параллель съ первымъ отдѣломъ ганвокъ, даже совмѣстно, — *пбмішь*, идутъ ганвки отнесенныя нами ко второму отдѣлу, въ которыхъ воспѣвается уже семейная жизнь и притомъ съ тайной своей стороны. Объ опытъ разбились все поэтическія прикрасы, и молодіиці какъ-будто говорятъ дѣвцамъ-мечтательницамъ: «не спѣшите, *подивуйте!* Ужели васъ прельщаютъ ежедневныя хлопоты (Кому воля)? А *свекрѹха!* Не будете ходить, какъ вамъ угодно и приятно, но *стихѣнька*, и не только *черезъ хату*, но и *черезъ сѣни*, остерегаясь и ключами брануть. И все только потому, что *свекрѹха* спитъ (шобъ не встала!), чтобъ не разбудить ее! А пожалуй, какой-нибудь Кострубовько *лѣятиме коханій матуці*. Васъ прельщаетъ *свій хлѣбъ*? Вотъ продаютъ *дитинку!* конечно не изъ роскоши. Сверхъ всего и *ки* васъ ждуть! Не спѣшите же, неопытныя, *не лізьте въ вбду, не спитавши брбду.*»

Не можетъ стать, чтобы эти ганвки составились, какъ говорит-

ся, такъ—себѣ; но можетъ быть, что онѣ относились только къ молодіицямъ—и, быть можетъ, еще къ тѣмъ, которыя только-что разстались съ *дівобачисмъ* и грустили о потерянной волѣ, о житіи за *матиними плечима*. Во всякомъ случаѣ мы не будемъ къ нимъ возвращаться, ибо не знаемъ остальныхъ *бабськихъ святъ*, съ которыми эти гайвки могутъ имѣть связь, если онѣ *жіночи*. Въ отношеніи къ мѣсту, занимаемому Великодисмъ въ годовомъ кругѣ празднованій, гайвки втораго отдѣла могутъ имѣть самостоятельное значеніе только тогда, когда онѣ составляютъ собою одно изъ *жіночихъ* празднованій. Но объ этомъ мы ничего не можемъ сказать.

Не безъ основанія поставивъ Великдень первымъ въ ряду празднованій любви, перейдемъ къ третьему отдѣлу гайвокъ—къ гайвкамъ хозяйственнымъ. Послѣ укажемъ, какое мѣсто занимаетъ Великдень и въ ряду этихъ празднованій.

Одною оглавленія гайвокъ третьяго отдѣла достаточно для того, чтобы видѣть, къ какой порѣ хозяйственныхъ работъ относится Великдень: «макъ сіяти», просо сіяти.» Пора, очевидно, сѣянья — по поздняя; время теплое, когда просо сѣютъ. *Огірочки* въ то время уже стелются—уже *ся вьютъ*, и горохъ вьется. Теперь просо сѣютъ уже тогда, когда летаютъ *хруци*; но это всё еще весна — пора сѣянья. На Подолѣ, послѣ Великодия, встрѣчаемъ хозяйственный праздникъ въ Зеленыхъ свитахъ, тогда какъ Гетманцы выходятъ на Юра, Подоляне ходятъ на поле съ крестнымъ ходомъ *збѣже святити*. Пора, очевидно, позднѣе сѣянья. *На Купайла*, расхватавши *иллиць*, несутъ схваченное каждый на свой огородъ, *щобъ дувъ влзъ на гиркахъ*. *На Маковія* (Маковій 1-го августа:—не Макошь ли?) уже святятъ плоды лѣтнихъ трудовъ: спѣлый макъ въ головкахъ, подсолнечники въ цвѣтахъ, морковь (корни), настырпакъ, колосья и т. п. Повѣріе про *осетъ* (*) указываетъ, что Маковеемъ окарчиваются *сѣгѣришні святя*: уже заботятся, *щобъ на-рікъ осетю не було*, и святятъ его. Но и кромѣ осета, освященіе плодовъ свидѣтельствуеетъ, что *Маковій* былъ послѣднимъ хозяйственнымъ праздникомъ. Между-тѣмъ передъ нами еще есть Різдвані святки. Вспомнимъ, что происходитъ еще и этими святками.

(*) Вѣтки, вынувши изъ воды, бросаютъ на *гату*—на крышу, «щобъ морозъ городяви не побивъ;» послѣ ссымають ихъ и *вѣра житиѣ»*

Время съ *першого святѣго асѣира* до *тѣки-пратѣки* (**)
(10 сѣчня) на Подоли извѣстѣно подѣ именемъ *Різдянихъ святѣкъ*.

Когда все уже готово, хата прибрана и т. д., Подоляне, впрочемъ не вездѣ, вносятъ въ хату *дѣбру вѣзку* соломы и разстилаютъ ее по всей комнатѣ, такъ-что земли, или полу, нигдѣ не видать. Это я видѣлъ, между-прочимъ, и въ домѣ своихъ родителей. На столѣ сыплютъ горсть проса, ставятъ нѣсколько *зубкѣвъ* чесноку, немного отрубей (*вѣсѣвѣкъ*); все это накрываютъ лучшимъ, нарочно выбираемымъ, сѣномъ и потомъ столѣ накрываютъ скатертью. Такое же сѣно кладутъ и подѣ столѣ. На *пѣкутѣ* ставится снопъ *жѣта* или *сѣржѣку* колосьями вгору; иногда этотъ снопъ украшаютъ еще и обжиночнымъ вѣнкомъ. Именно этимъ начинается Святый Вечеръ, а пока въ хатѣ ничего этого нѣтъ, нѣтъ еще и свят. вечера. Все это такъ и стоитъ до *Новѣго рѣку*,—у кого и долѣе. Духовенство объясняетъ этотъ обычай яслями виолеемскими, а въ народѣ эта солома извѣстна подѣ именемъ *дѣдуха дѣдѣхъ* (см. ниже), и въ этой соломѣ дѣвицы, или кто другой, квочуть, какъ на сѣдѣки, *шѣбъ кѣри квочтѣми*; солому изъ того снопа, что на *пѣкутѣ*, употребляютъ для дѣланія гнѣздъ на сѣдѣкамъ, а зерномъ его кормятъ куръ, *шѣбъ дѣб-ре нѣслися*. Во время ужина, Подоляне *ловлятъ рѣи*: хозяинъ, или кто занимаетъ его мѣсто, первый беретъ *кутѣ* ложкою.—Подоляне начинаютъ съ кутѣ—поздравить всѣхъ съ праздникомъ, пожелаетъ дождать *прѣшлого рѣку*, съѣстъ три ложки и наберетъ немного въ четвертый разъ; за этимъ разомъ набранное кидаетъ къ потолку и отскочившія зерна ловитъ обратно въ ложку; сколько поймаетъ зеренъ, столько поймаетъ роевъ. Это, кажется, дѣлаютъ только въ тѣхъ домахъ, у кого есть пасѣка. Замѣчаютъ, если много кутѣ останется у потолка, то будетъ *меднѣй рѣкъ*. Кутѣю на Подоли готовятъ не изъ ячнхъ зеренъ, какъ въ Гетманщинѣ, в изъ пшеничныхъ, нарочно отбирая лучшія зерна. Зерно это варятъ такъ, чтобы оно не разкнпѣло, но было цѣло. Пока зерно еще въ печкѣ, трутъ макъ, мѣшаютъ его съ медомъ, разведеннымъ теплою водою (*лѣтепломъ*), и потомъ съ этимъ макомъ мѣшаютъ вареную пшеницу; въ такомъ видѣ она получаетъ названіе кутѣ. Ячная кутѣ (изъ шѣстаного ячменю)

(**) Скорная трава; ее называютъ чортовымъ растеніемъ—*чѣртѣво зѣлѣ*. Не осокъ ли? см. *Очеркъ дож. жизни и нравовъ Великорусскаго народа въ XVI и XVII стол.*, Костомарова. Сиб. 1860. стр. 197.

на Подоли составляетъ родъ каши; ее называютъ *логазою* (логáза) и ѣдятъ, когда вздумается, съ саломъ, съ молокомъ и т. д. Но на Рождество даже украине бѣдныхъ кути непремѣнно пшеничная. Г. Шейковскій смѣшалъ *кутю съ коливомъ*—Это напрасно: *коливо* готовится безъ маку и думаютъ, кто сколько съѣсть зеренъ *колива*, столько разъ долженъ помолиться о душѣ. Ничего подобнаго о кутьѣ не думаютъ. Съ *коливомъ*, въ нѣкоторыхъ мѣстахъ, неразлучна *помана* (**)—особый родъ куличей съ крестами; при кутьѣ этого нигдѣ нѣтъ.

Послѣ ужина въ ходу обычай *послать вечеру*: сыплотъ въ платокъ орѣховъ, иногда яблокъ, потомъ ставятъ три кулича или три *паланиці*, или *три книші*; завязываютъ и отсылаютъ по такой вечерѣ попу, кумамъ, крестному отцу и матерѣ, родителямъ, и т. д. Къ куличамъ и т. п. въ нѣкоторыхъ мѣстахъ прибавляется кутья въ тарелочкѣ, или два-три вареника. Въ нѣкоторыхъ мѣстахъ въ обычай при вечерѣ послать живую курицу. Принесшій вечеру, если онъ самъ глава семейства, говорятъ: *просимо на вечеру*; если же принесшій будетъ сынъ или дочь, то говорятъ: «просили тато и нѣня (*) на вечеру, и я просю.» У попа, въ тотъ платокъ, въ которомъ принесли вечерю, въ замѣнъ ея, завязываютъ просфору; дѣтямъ, какъ и вездѣ, даютъ гостинца (нѣсколько грошей), а взрослымъ тутъ же бываетъ *учта*. Духовенство объясняетъ вечерю дарами волхвовъ, а народъ видитъ въ немъ простое засвидѣтельствоваіе уваженія: *кого поважало* (или *шанюемъ*), *тому й вечерю шлемо*.

Подоляне, на першій день Різдва, готовятъ обѣдъ, а Гетьманцы нѣтъ. Но это къ намъ не относится: прежде всего мы должны обратитъ вниманіе на *господарські колядки*. Вотъ нѣкоторыя изъ нихъ:

1.

Пане господарю! На вашімъ дворѣ золоті крісла —

Ой дай, Боже!

А на тихъ кріслахъ панове слядъ, радоньку радя —

Ой дай, Боже!

Радоньку радя старосвіцькую:

(*) Подоляне начинаютъ ужинъ съ кутьи, какъ обѣдъ на Великдень съ яйца.

(**) Отъ *поминать*. Я видѣлъ это въ Балтскомъ уѣздѣ.

(***) На Подоли до-сихъ-поръ не вывелось изъ употребленія это слово.

Чомъ теперъ не такъ, якъ спрѣжа було —
 Якъ спрѣжа було, якъ ся діяло?
 Батько пзъ сїномъ до справи стае,
 Сестра на сестру чари готуе,
 А братъ на брата мечъ виготовляе...
 Якъ жиловá Христá мучила
 Та на кудрѣвi (*) ой роспишала;
 Гвiздiями рúчки прибивала,
 Увсяке дрéво за *мiстi* (**) гнiаал.
 Увсяке дрéво за гнiстi не йшло,
 Проклiята гiва та й проступила:
 Съ пáльця мiзиньця та й кровь пустила.
 Де крiвцi кáне,—цérковця стáне —
 Стáне цérковця съ тромá верхáми —
 Съ тромá верхáми, съ тромá хрестáми —
 Съ тромá хрестáми, съ шiстьмá вiкнами.
 У першiмъ верхú дзвóники дзвóня,
 А въ другiмъ верхú свiчi палають,
 А въ третiмъ верхú слúжбоньки правля.
 Слúжбоньки правля за госпóдара,
 Свiчi палають за госпóдиню,
 Дзвóники дзвóня за дiти вáшi.
 Дай же вамъ, Бóже, здорóвля въ вашъ двiръ —
 Здорóвля въ вашъ двiръ, а щáстя на-двiръ —
 Щáстя на-двiръ на худiбочку,
 Здорóвля на васъ, на челядочку —
 На худiбочку на роговúю,
 На челядочку на молодúю.
 Дай вамъ, Бóже, въ пóли и въ двóри —
 Въ двóри и въ пóли, въ пáсику, дóли.
 Шобъ вáша бджолá все меднá булá,
 У пóле ишла, вигравáючи,
 А съ пóля ишла, спочивáючи,
 Въ тiчки ввiiшла, сiла, спочiла—
 Сiла, спочiла, весь медъ зложiла.

(*) Кúдeрь—кедрь. Говорять и кудирь; кудрѣвiй и кедрóвiй.

(**) Теперъ говорять *пáнiсть* или просто *панисть* — ноготь.

Відъ цього слова будьте здорові
 — Будьте здорові, пань-господару! (*)
 Ціи святки святкуйте здорові,
 Другихъ у Бóга дождіть въ здоровлі —
 Та не самі собою, зъ дідьми, зъ жонною,
 Зъ Иисусомъ Христомъ, съ святимъ Рожествомъ,
 Зо всіма нами-приятелями,
 Зо всімъ собóромъ и Святимъ Бóгомъ.

2.

Пане-господару! Ви прославились:
 Новимъ острогомъ (**) обгородились —
 Ой дай, Боже!
 Коло вáшої хáти чотіри сади —
 Чотіри сади все винограда —
 Ой дай, Боже!
 Пане-господару! ми жъ васъ просімо —
 Ми жъ васъ прóсимо не прогнівайтесь:
 Ми вáші ворóта повічнїємъ
 И садъ-виноградъ повиломляємъ —
 Ой садъ-виноградъ повиломляємъ,
 Раїську птицю порозганяємъ.
 Пане-господару! ми жъ бо васъ прóсїмъ —
 Ми жъ бо васъ прóсїмъ—не прогнівайтесь;
 Ми вáши ворóта позачиняємъ
 И садъ-виноградъ попідїймаємъ —
 Ой садъ-виноградъ попідїймаємъ,
 Раїську птицю позаганяємъ
 Відъ цього слова — и пр.

3.

Пане господару! А съ тво́го двóру —
 Ой дай, Боже!
 А съ тво́го двóру плужо́къ вихо́де;

(*) Такъ оканчується всякая коляда *госпóдарові*.

(**) Остри́гъ — особаго рода тысь съ *остри́нкомъ* (стри́ха). Плететься о́нь почти всегда *кіскою*, красивою и сравнительно не дешево.

Ой дай, Бóже!

А за тямъ плужкóмъ самъ Господь хóде,

А святий Петро воли погóне,

Пресвятá Дiва

или

А Бóжа Мáти

} имъ iсти нóсе,

Имъ iсти нóсе, гарненько прóсе:

Ой оритъ, синки, гóри й долинки,

Бóдемъ сiяти жiто, шенiцю —

Жiто, шенiцю, всiяку пашницю;

Збиремо жiнцiвъ сiмьсотъ молодцiвъ,

А вязáлничокъ сiмьсотъ дiвочокъ.

Закладемо стiжки, якъ земля вширшкi —

Якъ земля вширшкi, до нéба ввишкi.

За цимъ же слóвомъ и пр...

Замѣчательно, что колядки *господинi* не имѣють хозяйственного значенiя. Вотъ двѣ изъ нихъ:

1.

Въ чистiмъ полi по-край Дунáю

Ой дай, Бóже!

Тамъ три святиi вóду святили —

Вóду святили, золотий хрестъ згубили.

Туди ишла чéсна жовá, —

Якъ туди ишла, и той хрестъ знайшла

Перейшли ii ажъ три святиi:

«Ви, чéсна жóно—господiнечко!

Ви-жъ туди ишли, ви-жъ той хрестъ знайшли.

А вручiть же намъ золотий хрестикъ,

Бóдете мáти дорогóу заплáту —

Дорогóу заплáту: три служби—Бóжi —

Пéрша слóжба за вáшого мýжа,

А дрóга слóжба за господiньку,

А трéтя слóжба за дiтки вáшi.»

Вiдъ цего слова бóдьте здоровi,

Бóдьте здоровi, чéсна жóно —

Чéсна жóно—господiнечко! и пр.

«сїйся, родїся жїто, пшениця, всяка пашнища на щастя, на здоровля, на новїй рїкь, шобъ уродїла краще, якъ у-торїкъ.» Это зерно собирають и прячуть. «*Якъ помїръ въ селї, это зерно сипля по вїкнахъ;—ніби-то помїръ скаже: не їдїмъ цюди; тутъ Новїй Рїкъ.*»

По выходѣ изъ церкви, слуги берутъ коня, вола и барана, гдѣ есть эта худоба, украшаютъ ихъ поясами, колосьемъ, калпной, барвинкомъ и въ такомъ видѣ вводятъ въ комнату поздравить господаря съ новымъ годомъ, новымъ счастьемъ. Замѣчаютъ при этомъ *чи густе, чи рїдкѣ* счастье будетъ. — Это я видѣлъ въ домѣ родителей.

Еще раньше—не медля по отходѣ всенощной—выходятъ въ садъ, *дїдухѣ налїти*—т. е. ту солому, что была въ комнатѣ, собираютъ, выносятъ въ садъ и тамъ зажигаютъ, *шобъ садовина родила, шобъ осельня* (гусеница) *не обвїдала*. Кроме этого, замѣчательный обычай на первый св. вечеръ: послѣ ужина одинъ кто-либо изъ мужчинъ беретъ сѣкпю (топоровъ на Подоли итѣ), зоветъ кого-либо съ собою въ садъ. Въ саду происходитъ слѣдующее: тотъ, что вышелъ безъ сѣкпю, садится за *перодючою деревиною*, а тотъ, что съ сѣкпю, будто хочетъ рубить ее и *цюкне*.

— Не рубай мене! бѣду вже родїти, говорять сїдящїй.

— Ні, зрубѣю, говоритъ второй: чомусь не родїла.—И другой разъ ударитъ сѣкпюю.

— Не рубай! буду вже родїти!

— Ні, зрубѣю—такї: чомусь не родїла!—И третїй разъ ударитъ сѣкпюю.

— Бїйся Бѣга! не рубай! буду родїти лѣче за всїхъ.

— Гляди жъ!—говоритъ тотъ и удаляется. А сїдѣвшїй перевяжетъ это дерево *перевѣслою* и также удаляется. Это происходитъ возлѣ каждаго дерева, которое не родить.

Около Нового Года вымолачиваютъ и тотъ снопъ, что стоялъ на покутѣ. Вымолоченное зерно прячуть до сѣвбы, а тогда мѣшаютъ въ сѣмена. (*)

(*) Прогнѣвъ Нов. Года, ночью, послѣ шедрївокъ, парубки ходятъ по домамъ зъ Миланкою. Это родъ маскарада: одинъ парубокъ одѣвается молодїцею—это Миланка, другой цыганомъ, третїй *дїдомъ* — старикомъ. Этотъ водитъ козу—тоже переодѣтаго парубка. Цыганъ иногда ходитъ съ медвѣдемъ (парубокъ), иногда бываетъ и лошадей. Вся эта компанїя входитъ въ комнату. Полъ окномъ перелъ тѣмъ временемъ поють:

На другий св. вечір (голодна кутя) поутру пекуть *підпалки*, и мажуть ихъ медомъ. Передъ ужномъ, отецъ, или сынъ, или братъ отца идетъ, съ *підпалкомъ на обору, на кошару*—вообще между

Ой учора нзъ вѣчера
 Пасла Миланка два качури —
 Пасла-пасла, загубила,
 Шукючи, заблудила,
 Приблудила въ чисте поле:
 Въ чистімъ полі Василь оре:
 -Васильчику-чичерчику (чѣбчику, вѣроятно!)
 Посію тебе въ городчику;
 Бѣду тебе доглядати:
 По тричи на-день поливати,
 Що суботи проривати,
 За росу-косу затикати,
 До цѣрковці виражати,
 Наша Миланка ложки мила,
 Ложку, тарилку упустила; (*)
 Ложку, тарилку доставала.
 Тонкий хвартухъ замачала (или замочила):
 Повій, вітре буивісенький,
 Висуши хвартухъ топесенький;
 Повій, вітре, крізь ворота,
 Висуши хвартухъ краще злота;
 Повій, вітре, сякь-такъ, сякь-такъ,
 Висуши хвартухъ, якъ макъ, якъ макъ.
 Пустить Миланку — пустить до хати;
 Наша Миланка змѣрзла въ пати;
 Ой у Миланки коротка світка,
 Наша Миланка змѣрзла въ литкі.

Когда впускаютъ до хаты, тогда поочередно начинаютъ каждый свою роль, а праздные выманяють что могутъ: *радѣва Миланці на намітку, св. Миланці на очкуръ, сала и т. п.* Коза танцуетъ, а дідь припѣваетъ:

Ой козо-козо! козо-небого!
 Поскачи жъ мині трѣхи, немвого:
 Дастъ нашъ господарь півзолотого,
 А подобріє, дастъ и другого;
 А хозяйчка—мірочку грѣчки—
 Наші козуні на варѣнички.
 Ой козо-козо! поглянь на граба!
 Поглянь на граба, тамъ сидить зрада.
 Яка то зрада? Старая баба.
 Старая баба на печі сидить —

(*) Вм. этимъ двухъ стиховъ иногда поють:
 Наша Миланка въ Дністрі бѣла,
 Дністрову воду-воду пила —

чистыхъ животныхъ, кропить тамъ св. водою, пишетъ крестъ мѣломъ на дверяхъ, на воротахъ и ѣсть *підпáлокъ*, «шобъ не приступивъ який злий духъ, якъ ото втікають вони зъ води.» Кормъ для скота берутъ не вилами, но руками,—по той же причинѣ.

Бѣлоруссы, вмѣсто *підпáлка*, пекутъ пирогъ съ кашею и грибами, и съ этимъ пирогомъ ходять, какъ Подоляне съ *підпáлкомъ*. Бѣлоруссы, пиша крестъ, приговариваютъ: «прога кусни, а хреста писни.» Это дѣлается во избѣженіе несчастія.

Стрѣльба во время водоосвященія у Подолянъ, кажется, не имѣетъ значенія. Но у Бѣлоруссовъ она значитъ *волковъ разгонять*: куда два побѣгутъ, куда три, такъ и будутъ ходитъ цѣлый годъ.

На печі сидѣть, солóму сичé —
Солóму сичé, пироги печé;
А зъ нóса каптѣть,
Пирóги мастѣть.

Ой козо-козо! не оглядайся!
На мене-дѣда не задивляйся;
Бо въ мене-дѣда борода гніда,
Борода гніда, ажъ до колѣна.

Ой на горі монастиръ,
До нѣго доріжка.
Вмѣрла моя бабусенька,
Зосталася кізка.
А я дѣдъ, а я дѣдъ,
А я невеличкий;
А я свої дзюби-люби
Куплю черевічки.
Черевічки невелички,
Передóчки съ китáечки (2)
Закаблúки съ кабанá (гарбузь)
А якъ підемъ до оренáди (кóрпима).
То вдаримо трóпака.

А дѣдъ бáбци купивъ капці,
Та корóтки були, товтявъ пáльци.

Коза танцуєть подъ тактъ.

Полученное за коляду, щедривки и Миланку, за исключеніемъ расходовъ, поступаетъ въ церковь на братство. Братства на Подолі до-сихъ-поръ остались. Недавно только отнята у братствъ пасіка. Также, когда отдали на откупъ свѣчную продажу, брачниками и сестричками запрещено дѣлать свѣчи въ 1859 году. Пасіки отняты раньше.

Что первый набереть св. воды такая вода *добра для насі-ки*—*кропити, якъ бджолá заідаєтця.*

Есть хозяева, которые до этого времени поятъ весь скотъ дома изъ ведеръ и теперь только начинаютъ гонять къ проруби—въ томъ убѣжденіи, что лучше онъ выдетъ изъ зимовки—*ситіици буде*. Бѣлоруссы, на Богоявление, по выходѣ изъ церкви, передъ обѣдомъ, бросаютъ въ огонь кусокъ желѣза и тамъ—въ печкѣ—онъ остается цѣлый годъ, въ предохраненіе скота отъ волковъ во время ночлеговъ на полѣ.

На Ордань Подоляне собираютъ со стола сѣно и все, что было подъ сѣномъ: отруби (висівки), чеснокъ, просо. Изъ отрубей дѣлаютъ припарки, когда болитъ подъ грудью. Въ случаѣ кражи, чеснокомъ мажутъ языкъ одного изъ церковныхъ колоколовъ и такимъ образомъ звонятъ. Вѣрятъ, что если воръ слышитъ этотъ звонъ, то его Богъ выявитъ. Просо трутъ, и когда завидятъ, что идетъ попъ съ кропиломъ, на скорую руку разводятъ эту муку водою и этою жижею пишутъ кресты на четырехъ стѣнкахъ въ комнатѣ—на каждой по одному, чтобы ихъ, еще мокрые, окропили святою водою. Эти кресты остаются на стѣнкахъ до Срѣтенія; тогда ихъ счищаютъ и прячутъ счищенное. Когда корова *не може счиститись*, то ей даютъ этихъ остатковъ креста. (Вѣрятъ, что ночью противъ Ордани вся тварь получаетъ даръ слова,—что вся вода на нѣкоторое время обращается въ вино.)

Изъ всего сказаннаго видно, что *Різдвяні Святки* отрываются отъ прошедшаго времени и имѣютъ значеніе только для будущаго. Слѣдовательно, въ ряду хозяйственныхъ празднованій, они предшествуютъ Великодню. такимъ образомъ, Великдень есть весенній праздникъ и, въ настоящее время, второй относительно хозяйства. Последній между ними—т. е. заключительный—праздникъ есть *Маковѣл*, а первый—т. е. начальный—*Різдвяні Святки*.

И такъ Великдень, по своему значенію, имѣетъ два мѣста между народными празднованіями, по двумъ сторонамъ самыхъ празднованій: въ отношеніи къ любви Великоднемъ празднованія начинаются, въ отношеніи къ хозяйству—Великдень есть продолженіе празднованій. Едва ли можетъ быть, чтобы и въ древности съ Великоднемъ совпадали два эти празднованія; вѣроятно, любовь праздновалась раньше—въ началѣ весны, а сѣва въ концѣ ея, когда *обсіютця*, какъ

теперь по окончаніи живвъ празднуютъ *обжинки*, гдѣ поются пѣсни про живво.

За этимъ мнѣ остается только пожелать, чтобы тѣ, кто имѣтъ возможность повѣрить мои слова съ дѣйствительностію, дополнилъ недосказанное мною и исправилъ мои ошнѣки. *Ziarno do ziarnka—be-dzie miagka. Курка по зѣрни клюѣ, и то найдѣтца.*

Надо сказать еще, что остатки *священнаго* закапываютъ въ землю и вѣрятъ, что на который день, послѣ перваго дня Великоднѣ, закопать ихъ, черезъ столько лѣтъ на томъ мѣстѣ выростетъ *рута*, но не *маруна*, какъ бы слѣдовало, если бы Великденъ относился къ некроманткѣ. — Изъ маруны (морана?) дѣлаютъ для покойниковъ, вѣнки.

Въ нѣкоторыхъ селахъ на Подоли говорятъ еще *вирши*. Въ награду за доставленное удовольствіе, составители, или, правильнѣе, декламаторы виршей получаютъ писанки и крашанки, которыя складываютъ для нихъ въ нарочно—поставленную шапку. Вирши произносятся съ колокольни въ окно, а слушатели стоятъ на землѣ. Такихъ виршей у меня есть достаточное количество въ рукописи, очень древней. Составителями виршей почитаются *бакалары*. Имъ же приписываютъ и составленіе *папастниковъ*. Бакаларство на Подоли существуетъ и теперь въ мизерныхъ остаткахъ; но давняго разгула школы не имѣютъ, и составителей виршей теперь нѣтъ: пользуются старинными. За бакаларами Подольяе жалѣютъ, но въ самомъ дѣлѣ они не стоятъ того; рѣдко между бакаларами встрѣчался порядочный человекъ: кромѣ того, что обыкновенно ничѣмъ не занимались, они еще крали птицу, дрова, *звѣдили дѣвчѣтъ* и т. п. Иначе и быть не могло; потому что ихъ было довольно много, жить было нечѣмъ. Одно, чѣмъ они приносили пользу, это—обученіе дѣтей. Въ самомъ дѣлѣ, съ паденіемъ бакаларовъ, число грамотныхъ до—того уменьшилось, что нерѣдко встрѣчается одно грамотное лице изъ *підданнихъ* — на нѣсколько деревень подрядъ. Всѣ вирши отличаются юморомъ—иногда очень неискusstнымъ. Кромѣ виршей, говорили еще *орачіи*. Ораціи произносились были обыкновенно въ *господі*. Когда приходили съ ораціею, самый бойкій, который долженъ былъ произносить ее, входилъ въ комнату, а прочіе оставались въ сѣняхъ или, просто, подъ окномъ и пѣли—или тропарь—передъ виршею, а кондакъ послѣ нея, или то и другое передъ виршею, если хозяинъ долго не выходилъ слушать орацію. Иногда были пѣты пѣснн, похожіи на церковныя, но соб—

ственнаго произведенія. Иногда вирша, или орація, дѣлилась между нѣсколькими отроками; тогда входили въ комнату всѣ тѣ, которые должны были говорить. Языкъ въ виршахъ и въ ораціяхъ несравненно чище языка проповѣдей, хоть и здѣсь удерживается *л* въ прошед. времени, и много есть польскаго—особенно въ заключеніяхъ, которыя обыкновенно суть молитвы о многолѣтій *служивовъ, жолнпривъ, пѣнства* и пр. Преимущественно поминаютъ *рицѣрство*—Теперь вирши уже вытѣснены изъ школъ и бытуютъ между *пьянцѣками* изъ шляхты, отставныхъ солдатъ и т. п. Иногда декламируютъ вирши пономари или *шутники* изъ поселянъ. Изъ дьячковъ развѣ старики занимаютъ ими, но молодое все не *видѣжуеця*—по застѣнчивости, хотя у многихъ хватило бы и охоты и способностей. Къ нелѣпостямъ, которыя выдумала нужда бакаларская, относится такъ - называемый *Сонъ Богородицы*, который между Подолянами чрезвычайно распространенъ и считается молитвою. По преданію, *Сонъ Богородицы* бакалары переписывали и мѣняли на что могли: на прядиво, сало, крупу, пшено и т. д., для чего они ходили *по-пидъ вѣкна*, какъ теперь *щѣтинники* и т. п. Голь на выдумки хитра.

А. Свидницкій. (Патриченко).

ПО ВОПРОСУ О ЮЖНО-РУССКОМЪ ЯЗЫКѢ.

(*Письмо къ редактору*).

Къ статьѣ моей: *Отвѣтъ на письма г. Максимовича къ г. Погдину*, напечатанной въ августовской книжкѣ «Основы», редакция сдѣлала слѣдующее примѣчаніе»: Помѣщаемъ ее, (т. е. статью) не какъ выраженіе мнѣній редакціи по вопросу о южно-русскомъ языкѣ, а какъ личное мнѣніе автора, могущее вызвать возраженіе, а можетъ быть и разрѣшеніе вопроса, весьма любопытнаго въ настоящее время, когда—съ одной стороны—Великороссы, а съ другой—Поляки, въ древней южно-русской письменности усматриваютъ начатки своихъ собственныхъ языковъ и не признаютъ, въ тоже время, признаковъ языка мѣстнаго».

Это примѣчаніе, какъ ни кажется оно, *на первый взглядъ*, вѣрнымъ, прямо опредѣляющимъ результаты и монхъ собственныхъ наблюденій, приведенныхъ даже и въ настоящемъ «отвѣтѣ», и замѣтки г. Погодина, въ его спорахъ съ г. Максимовичемъ, поразило, однакоже, меня до такой степени *неточностью выраженій и смѣшеніемъ предметовъ* (*), что я призналъ необходимымъ объясниться и, если возможно, устранивъ поводъ къ недоразумѣніямъ и неправильному взгляду тѣхъ читателей «Основы», которые питаютъ какое-нибудь сочувствіе къ рѣшаемому вопросу. Подобное объясненіе показалось мнѣ тѣмъ полезнѣе, чѣмъ желательнѣе надежда редакціи на возраженіе, а можетъ быть и на разрѣшеніе не только весьма любопытнаго, но и весьма важнаго въ наукѣ, вопроса. Послѣдній относится прямо къ филологіи, а эта наука успѣла уже получать ту опредѣленность и точ-

---

(*) Какихъ—предметовъ?

ность, (конечно, въ глазахъ людей слѣдившихъ и слѣдящихъ за ея развитіемъ), какія во многомъ приближаютъ ее къ послѣдовательно-сти выводовъ математическихъ. Въ математикѣ же часто приходится начинать съизнова всю работу, какъ скоро въ предшествующихъ выкладкахъ вкралась хотя ничтожная, въ одной цифрѣ или въ одномъ знакѣ, ошибка.

Какъ ни коротко примѣчаніе редакціи, но въ немъ ярко отдѣляются двѣ мысли, одна съ другою, какъ увидимъ, не имѣющія ни малѣйшей связи: 1) Великоруссы въ древней южно-русской письменности видятъ зачатки собственнаго языка, отрицая признаки языка мѣстнаго; 2) Поляки въ древней южно-русской письменности видятъ зачатки собственнаго языка, отрицая также признаки языка мѣстнаго.

Что касается до первой мысли, то я бы желалъ знать, кого имѣете вы въ виду, говоря вообще о *Великоруссахъ*? Позвольте мнѣ, въ этомъ случаѣ, перемѣнить ваше *о* на *у*, потому что народъ знаетъ только *Русь*, *Русса*, прилагательное *русскій*; неправильность или чужеземность терминовъ *Росса*, *Великоросса*, встрѣчающихся въ письменномъ языкѣ торжественнаго слога одѣ и иныхъ воззваній прошлаго вѣка (1), всего нагляднѣе обнаруживается изъ отсутствія отъ нихъ прилагательныхъ *росскій* или *великоросскій*. Полякъ можетъ хвататься за случайно и въ позднюю уже пору явившееся названіе *Rossia*, чтобы, слѣдуя неумѣстнымъ и нелѣпымъ своимъ посягательствамъ, искусственно сколоченнымъ терминомъ *Россіянинъ* указать на совершенное отлічіе народа сѣвернаго отъ южнаго, по намъ, *русскимъ*, неприлично съ такимъ же презрѣніемъ поппрять ногами голось цѣлыхъ десятковъ миліоновъ народа (2) и положительныя свидѣтельства исторіи. Народъ русскій сѣверный, какъ я уже замѣтилъ, не знаетъ ни *Росса*, тѣмъ менѣе—*Великоросса*, а исторія, на самыхъ первыхъ страницахъ своихъ, отмѣтила для сѣвера названіе *Русь*, *Русская земля*, въ ту пору, когда югъ не усилъ еще и войти въ составъ одного государственнаго (?) цѣлаго: «и взъбрашася 3 братья съ роды своими, пошла по себѣ всю Русь, и придоша; старѣйшій Рюрикъ

(1) Слово-*Россія*—употреблялось уже гораздо раньше. (2) Совершенно справедливо; но, вѣдь, народъ же говорить—*Ра(о)сья*; это слово встрѣчается и въ народныхъ пѣсняхъ, — даже украинскихъ: одна изъ послѣднихъ начинается такъ: »Була Польща, була Польща, а сѣла Росія.» Ред.

сѣдѣ въ Повѣградѣ, а другіи Синеусъ на Бѣлѣозерѣ, а третій, Изборетъ, Труворъ. Отъ тѣхъ прозвася *русская земля*, Повугородьци (Поли. Собр. Рус. Лѣт. I, 8—9).

Кто же эти—Великоруссы? Невольно придется отвѣчать на этотъ вопросъ русской поговоркой: *первой, другой да и обчелся*; въ самомъ дѣлѣ, первой—*Погодинъ*, другой—*Лавровскій*, а больше нѣтъ. Но нѣтъ изъ Великоруссовъ, а есть и еще одинъ, самый важный, говорившій о томъ же дѣлѣ съ полнымъ знаніемъ его, отчетливостью и основательностью, говорившій, какъ истинный ученый, фактами, а не пустыми словами, подобно нѣкоторымъ фантастамъ-беллетристамъ, привыкшимъ, въ умственномъ своемъ усыпленіи, рѣшать всѣ вопросы силою, развитога у нихъ бездѣятельностью, одного воображенія и даже отъ надутости самомиѣнія бросающимся съ яростью на эти факты науки, свидѣтельствующіе такъ ясно объ ихъ грубѣйшемъ невѣжествѣ, а тотъ еще одинъ — *И. И. Срезневскій*. Къ какому его относите вы? Хотя и родился онъ въ великорусскомъ городѣ, Ярославлѣ, но еще груднымъ ребенкомъ былъ привезенъ въ южную Русь, гдѣ воспитался, развился, образовался и всецѣло сроднился съ новою мѣстностью, ставшею для него вполне родиною ⁽¹⁾. Такимъ образомъ, на двоихъ великоруссовъ приходится одинъ малоруссъ, въ рѣшеніи даннаго вопроса, о языкѣ южнорусскомъ, стоящій обоихъ первыхъ. А вы говорите *вообще* о великоруссахъ и даже сравниваете съ поляками. Не говоря, пока, ничего о характерѣ отзывовъ послѣднихъ, я останавливаюсь на *количественной* цѣлѣ сравненія. Вѣдь въ Познани, и Берлинѣ, и Парижѣ, и Краковѣ и Львовѣ, даже въ самомъ Царствѣ, трубятъ поляки десятками лѣтъ и цѣлыми легіонами объ отсутствіи малорусскаго нарѣчія,—тутъ можно обобщать; но какъ возможно обобщеніе

(1) Мы должны замѣтить, что такой взглядъ на г. Срезневскаго и его средство съ южною Русью, которая будто бы стала для него *молвилъ родиною*, принадлежитъ собственно автору, но никакъ не нашему вѣстнику. Изъ чего видѣтъ г. Лавровскій, что въ г. Срезневскомъ мы приобрѣли новаго соотечественника? Не изъ того ли, что, живя въ Харьковѣ, онъ находилъ для себя полезнымъ издавать сочиненія Котляревскаго и украинскія народныя пѣсни съ замѣтками въ духѣ тогдашняго, вовсе не критическаго, направленія, а перейдя на кафедру въ С.-петербургскій университетъ и Академію Наукъ, тотчасъ убѣдился, что гораздо полезнѣе отвергать возможность своеобразнаго развитія украинской литературы и народности?.. Нѣтъ, мы не посягаемъ на права города Ярославля. Ред.

великоруссовъ, на основаніи двохъ лицъ, положеніи которыхъ при томъ послѣдовали за учеными выводами малорусса (1)? Не будетъ ли въ этомъ много излишней чести великоруссамъ? Я думаю такъ, и вотъ почему.

Отзывы двохъ великоруссовъ основаны исключительно на научныхъ данныхъ, выведены изъ наблюдений надъ языкомъ древнихъ памятниковъ письменности русской; другими словами, явились они результатомъ ихъ филологическихъ, правильнѣе—лингвистическихъ, занятій довольно частнымъ вопросомъ—отличіями нарѣчій сѣвернаго русскаго и южнаго русскаго, отличіями въ звукахъ и этимологическихъ формахъ языка. Эта только исключительно лингвистическая сторона и послужила поводомъ отзывамъ ихъ; ничего посторонняго тутъ не примѣшивалось. Но, помилуйте, вѣдь такое занятіе въ современной великорусской литературѣ, сосредоточенной въ журналахъ, выставлено чуть не позорнымъ, заклеяемо бездарностью, совершенною бесполезностью; въ требованіяхъ ея рѣшеній *жизненныхъ вопросовъ*, вы встрѣчаете на каждомъ шагу непростительнѣйшее презрѣніе къ вопросамъ, составляющимъ основаніе, почву правильного рѣшенія и первыхъ; крикливымъ вожатаямъ этой литературы нѣсколько лѣтъ уже стали неадабны вовсе трудъ, а съ нимъ и положительныя свѣдѣнія, которые одни могутъ быть порукою вѣрности и основательности заключеній и по жизненнымъ вопросамъ; имъ необходимы только слова, гладко составленные, перемѣшанные съ извѣстнымъ количествомъ чужезычныхъ терминовъ для ходячихъ современныхъ понятій, которымъ часто не въ состояніи дать правильнаго и опредѣленія пишущій, схватывающій ихъ, какъ пѣвучая птица, съ голоса другихъ. И въ вопросѣ объ отношеніи великорусскаго нарѣчія къ малорусскому, современная великорусская литература, въ лицѣ считающихъ себя представителями современныхъ прогрессивныхъ мнѣній въ Россіи, скорѣе бы допустила голословное и отвлеченное сужденіе, чѣмъ бы дозволила явиться на страницахъ своихъ подробному перечисленію фактовъ

---

(1) Московская газета *День* улоговѣригъ почтеннаго автора, что нѣм г., рѣшающихъ спсеча подобные вопросы—легкомъ. Они употребляютъ всѣ минимонаучные приемы для убѣжденія своихъ читателей — въ нецѣлности украинской литературы»,—тогда какъ для этого было бы достаточно и одного книжнонаціональнаго самоозлобства и непониманія. *Ред.*

того или другаго нарѣчія; другими словами, журнальная литература великорусская охотно дала бы у себя мѣсто самому негѣпному мнѣнію, лишь бы оно затрогнувало *живые вопросы*, т. е., въ вышеченныхъ фразахъ, высказывало бы досужую игру воображенія, безъ малѣйшей даже и претензіи на отношеніе этого мнѣнія къ истинѣ (1). Но относительно малорусскаго нарѣчія, великорусская литература не сдѣлала и того (2), а обобщеніе ваше двухъ слабыхъ примѣровъ, къ тому же—съ скучными филологическими данными, по моему мнѣнію, придаетъ много чести великоруссамъ.

Съ другой стороны, при такомъ характерѣ рѣшенія вопроса о малорусскомъ нарѣчіи, представленнаго двоими великоруссами, ваше обобщеніе оскорбляетъ и малоруссовъ. Ежели у великоруссовъ нашлось хотя два человека, которые обратили вниманіе, при чтеніи древней русской письменности, на ваше прекрасное нарѣчіе и представили свое мнѣніе о томъ, основанное не на голыхъ словахъ, а на фактическихъ данныхъ, то почему-же молчатъ сами малоруссы (3) и спокойно смотрятъ, какъ одинъ народъ за другимъ, великоруссы и поляки, вторгаются разомъ въ область ихъ языка? Согласитесь, вѣдь, это не къ чести малоруссовъ, сжели они понимаютъ цѣлѣнность выводовъ вели-

(1) Еще разъ должны мы заявить свое разномысліе съ г. Лавровскимъ. Если между дѣятелями современной журнальной литературы не оказалось, положимъ, людей довольно сильныхъ въ его специальности, для того, чтобы признать жизненную полезность лингвистическихъ трудовъ, то изъ этого еще не слѣдуетъ, чтобы эта литература была до такой степени безправственна въ своихъ отношеніяхъ къ *живымъ вопросамъ*, какъ это представлено г. Лавровскимъ. Это выходитъ тоже, что въ пословицѣ: *разсердись — да и шубу въ печь*.

Ред.

(2) Такъ-какъ мы, въ объявленіи объ «Основѣ» на 1882 годъ, выразили нашу благодарность «образованнѣйшимъ великоруссамъ за трогательное для насъ доброжелательство, съ когорымъ они смотрятъ на оживленіе украинской словесности, то печатая въ своемъ журналѣ упреки г. Лавровскаго, мы обязаны сказать, что слова наши преимущественно относились къ дѣятелямъ современной журнальной литературы, великорусской, которые и въ настоящее время почти единодушно вооружились противъ москвофильской исключительности, проповѣдуемой газетою *День*.

Ред.

(3) Они не молчали. Лишь только г. Погодинъ заселилъ великоруссами землю Кіевскую, г. Максимовичъ вступилъ съ нимъ въ *яро*, а мы слушали только, что изъ этой *яри* выйдетъ, вѣсего того чтобы множествомъ голосовъ заглушать преиспрающихся. Что будетъ далѣе — увидите, но погодите оскорбляться (нашими замѣтками) за украинцевъ: у нихъ найдутся собственные голоса для выраженія своего оскорбленія.

Ред.

корусскихъ; о полякахъ пока умолчимъ. Но въ томъ-то и дѣло, что подобное заключеніе, вытекающее изъ вашихъ словъ, невѣрно, и именно потому, что вы о народности-то излагавшихъ научное мнѣніе о малорусскомъ нарѣчій судили по результатамъ этого мнѣнія; вотъ почему и попался г. Срезневскій въ число великоруссовъ, если только вы не оставили его, въ ту минуту, какъ дѣлали примѣчаніе, ни при чемъ, какъ будто онъ ничего и не говорилъ по этому вопросу. А между тѣмъ, г. Срезневскій раньше великоруссовъ высказалъ это мнѣніе, даже зашелъ нѣсколько дальше, до чего не рѣшились доходить послѣдніе, именно, будто и развитіе-то отличительныхъ чертъ *нынѣшняго* малорусскаго нарѣчія обязано своимъ происхожденіемъ не раньше, какъ времени послѣ XIII столѣтія. Слѣдовательно, не только два великорусса, но, что относится къ непризнанной вами чести малоруссовъ, и одинъ малорусъ, прежде всѣхъ, путемъ чисто научныхъ и самыхъ строгихъ ученыхъ наблюденій, заявилъ, что въ древней письменности русской не выразились характеристическія свойства нарѣчія малорусскаго. Такимъ-образомъ, съ этой точки зрѣнія, вы, смѣю думать, не можете видѣть въ высказанномъ мнѣніи исключительной принадлежности великорусской, еще болѣе какого-либо неопозволительнаго стремленія великоруссовъ, о чемъ можно догадываться изъ сопоставленія вашего послѣднихъ съ поляками (*).

Да и что говорится въ этомъ мнѣніи? По словамъ вашего примѣчанія, великоруссы видятъ *въ древней южно-русской письменности начатки собственного языка*. Какого своего собственного языка. Конечно не народнаго? потому что народный языкъ на сѣверѣ и югѣ существуетъ искони и развивался самъ-собою, то въ большей общности, какъ въ древнее время, въ силу большаго общенія отъ единства государственнаго, то въ отдаленіи другъ отъ друга, вслѣдствіе насильственнаго расторженія и подчиненія чужеземному господству, прошедшему также безъ вліянія на языкъ оторванной части. Безъ-сомнѣнія, вы разумѣете *собственный* языкъ письменный. И неужели же вы что-нибудь серьезно можете сказать противъ этого? неужели, въ самомъ дѣлѣ, вы думаете, что языкъ древней письменности русской, даже и южной, не былъ дѣйствительно начаткомъ нынѣшняго письменнаго или литературнаго языка русскаго? Сколько

(*) Вотъ въ вашихъ словахъ можно дѣйствительно видѣть смѣшеніе предметовъ.
Ред.

ни извѣстно намъ памятниковъ древней письменности, и южной и сѣверной, языкъ въ нихъ одинъ и тотъ же, за исключеніемъ развѣ мѣны взаимной *ч* и *ц* новгородцевъ. Да при единствѣ государственномъ, при единствѣ народа, иначе и быть не могло: раздѣленіе письменнаго языка, при такихъ условіяхъ и не мыслимо. Этотъ единый письменный языкъ настолько же былъ начаткомъ сѣвернаго литературнаго языка, насколько и южнаго, иначе онъ былъ начаткомъ литературнаго языка *русскаго*.

Въ XIII столѣтіи, югъ Руси разрушенъ Татарами; посредствомъ в. княжества лѣтовскаго, въ XIV столѣтіи, онъ отошелъ къ Польшѣ: первое обстоятельство остановило на нѣкоторое время литературную дѣятельность, а послѣднее не могло не содѣйствовать новому обороту языка письменнаго на югѣ, и въ то время, какъ на сѣверѣ продолжалось самобытное развитіе древняго языка письменнаго, на югѣ, съ конца XIV, особенно въ XV и XVI вѣкахъ, мы уже находимъ отраженіе въ письменномъ языкѣ нѣкоторыхъ отличительныхъ свойствъ народнаго языка и примѣсь польскихъ особенностей. При восстановленіи, въ XVII вѣкѣ, снова единства между югомъ и сѣверомъ, обитатели перваго встрѣтили тотъ-же письменный языкъ на сѣверѣ, который, въ основаніи своемъ и въ развитіи до XIII вѣка, былъ и ихъ, въ такой же мѣрѣ, собственнымъ языкомъ; только въ теченіи четырехъ вѣковъ раздѣльности, онъ успѣлъ пойти дальше въ развитіи и кое-что выработать новаго. Да, древнюю письменность русскую, все равно, гдѣ бы она была, безъ всякой тѣни сомнѣнія, считаемъ мы положительнымъ начаткомъ *нашего языка*, признавая ее точно въ той же степенн и начаткомъ *вашего*, потому, что онъ былъ одинъ для всѣхъ областей единаго государства, съ общими признаками выдѣлявшагося уже изъ среды остальныхъ Славянъ *языка русскаго*, безъ особенностей, которыя бы указывали на мѣстное нарѣчіе южное. Замѣйте, съ *обще-русскими признаками*, какъ говорилось мною и въ 1852, и въ 1858, и въ 1859, наконецъ, и въ 1864 г., въ августовской книжкѣ «Основы». Только взаимная мѣна *ц* и *ч* Новгородцевъ составляетъ исключеніе. И при настоящемъ случаѣ, я рѣшаюсь высказать вамъ прямо и рѣшительно, не какъ аксіому, добытую вообще наукою, что и трудно при отсутствіи у насъ воздѣлывателей науки, а какъ личное мое убѣжденіе, вытекшее изъ долготѣнныхъ наблюденій, что это единство въ древней письменности языка и отсутствіе признаковъ въ ней мѣстнаго южнаго нарѣчія есть *фактъ*, котораго наличнымъ

материалами никакимъ образомъ вы не опровергнете. Въ иныхъ обстоятельствахъ находится вопросъ, который можетъ возникнуть изъ этого факта и рѣшеніе котораго не только любопытно, но и въ высокой степени важно для науки, именно: заключается-ли причина отсутствія признаковъ малорусскаго нарѣчія въ древнѣйшей письменности южной въ томъ, что такіе признаки еще не успѣли развиться, но крайней мѣрѣ не успѣли еще охватить бôльшей части народа, какъ, напр., и нынѣшній переходъ *о* въ *и*, или отсутствіе мѣстныхъ особенностей нарѣчія объясняется не первобытностью большинства массы южно-русскаго народа въ нынѣшнихъ предѣлахъ южной Руси, другими словами—видѣтъ ли причину въ мнѣніи г. Срезневскаго или въ мнѣніи г. Погодина. Такимъ образомъ, первая половина вашего примѣчанія разрѣшается слѣдующимъ образомъ: ученый знатокъ славянскихъ нарѣчій и въ частности малорусскаго нарѣчія, какъ ему роднаго, малоруссъ (*), а за нимъ *только два Великорусса*, въ древней письменности русской до XIII—XVI вѣковъ видятъ одинъ языкъ для всѣхъ областей государства и въ немъ *необходимо* справедливо усматриваютъ начатки *собственного* языка письменнаго, т. е. русскаго литературнаго, одинаковаго для сѣвера и для юга Россіи. Обратимся ко второй половинѣ вашего примѣчанія.

«Поляки въ древне-южно-русской письменности усматриваютъ начатки своего собственного языка и не признаютъ въ то же время признаковъ языка мѣстнаго». Прежде всего рождается вопросъ: къ какой древне-южно-русской письменности обратились Поляки? Къ той-ли, какую имѣли въ виду одинъ Малоруссъ и два Великорусса, при выводахъ своихъ о единствѣ языка письменнаго въ древнее время на Руси и объ отсутствіи въ немъ признаковъ малорусскаго нарѣчія, или къ другой? Вопросъ этотъ слишкомъ нетрудный, чтобы затрудняться немедленнымъ же его рѣшеніемъ. Къ древней письменности Поляки не обращаются и въ своей литературѣ; языкъ и собственныхъ ихъ начальныхъ памятникѣвъ, XIV—XV вѣковъ, становится имъ извѣстнымъ изъ занятій и выводовъ иноплемениныхъ ученыхъ, тѣмъ, естественно, менѣе можно ожидать вниманія отъ нихъ и еще менѣе изученія ими древне-кирилловской нашей письменности. И литература польская, несмотря на все ся громадное богатство въ объемѣ, не

(*). Не Малоруссъ ни по происхожденію, ни по мѣсту рожденія, ни по образу литературной и общественной дѣятельности. *Ред.*

укажетъ ни на что въ пользу такого вниманія ⁽¹⁾ и подобнаго изученія памятниковъ нашей письменности до XIII—XIV столѣтій. Одинъ почтенный Мацѣвскій вздумалъ—было доказывать полонизмъ языка въ словѣ о полку Игоревомъ, приводя какъ будто факты для подтвержденія своего мнѣнiя; но этотъ опытъ скорѣе похожъ на опредѣленіе красокъ слѣпымъ или звуковъ глухимъ, какъ имѣли мы случай нѣкогда доказать это печатно. Нѣтъ, Поляки взглянули на письменность южно-русскую совершенно иную, на ту письменность, о которой сказалъ я выше, по поводу пасыльственнаго отторженія юга Руси отъ сѣвера и подчиненія перваго господству польскому, письменность, во которой, на ряду съ выразившимися признаками малорусскаго говора, попадаются и свойства польскаго языка. Различіе, какъ видите, громадное. Поляки приняли въ соображеніе такую письменность, въ которой и Малоруссъ и два Великорусса отличали уже несомнѣнные слѣды нарѣчiя южно-русскаго, письменность такого времени, когда всѣ они трое сочли—бы безуміемъ не признавать фактически выявившимся нарѣчiе малорусское, какъ самостоятельное нарѣчiе въ ряду остальныхъ славянскихъ, и притомъ отстоящее отъ польскаго, за исключеніемъ вдавленныхъ временнымъ и случайнымъ польскимъ господствомъ словъ, системою звуковою и развитіемъ этимологическихъ формъ такъ-же далеко, какъ каждое юго-восточное нарѣчiе отъ нарѣчiй сѣверо-западныхъ. Слѣдовательно, сопоставленіе Великоруссовъ съ Поляками, въ вашемъ примѣчаніи, отзывается полнѣйшею несостоятельностью и неосновательностью. ⁽²⁾

Но этого мало. Сопоставленіе ваше, убѣжденъ, безъ всякаго съ вашей стороны умысла, заключаетъ въ себѣ *tacite* и несправедливое оскорбленіе. Разсмотримъ обстоятельства.

Поляки обратились къ дикому заключенію о языкѣ письменности южно-русской. XVI—XVII столѣтій, не непосредственно, а ужъ какъ къ доказательству ихъ еще болѣе нецѣпныхъ сужденій о *нынѣшнемъ* малорусскомъ нарѣчiи. Вамъ, конечно, извѣстны давнишнія тенденціи Поляковъ выставить малорусское нарѣчiе въ смыслѣ провинціализма языка польскаго, на подобіе говора мазурскаго и другихъ поль-

⁽¹⁾ А въ исторіи Польской литературы, Вишневскаго, въ *Несторъ*, Бартошевича? Ред.

⁽²⁾ Не ошибаетесь ли вы сами,—такъ-какъ вамъ извѣстно мнѣніе одного только Мацѣвскаго? Ред.

ско-народныхъ говоровъ (1); извѣстна и цѣль столь невѣжественнаго взгляда Поляковъ, противорѣчіе здравому смыслу котораго можно объяснить единственно лишь разгоряченною фантазією политиковъ польскихъ, перешедшею, въ этомъ случаѣ, какъ и во многихъ другихъ, за предѣлы самой простой и очевиднѣйшей истины. Объ этомъ имѣлъ уже случай говорить я гораздо прежде выхода августовской книжки Основы и гораздо подробнѣе, нежели въ примѣчаніи редакціи Основы къ статьѣ моей. Скажите теперь, нашелся-ли хотя одинъ Велико-русскъ, который-бы, подобно Полякамъ, возставалъ противъ самобытности нынѣшняго малорусскаго нарѣчія (2)? Напротивъ, не каждый ли изъ *Русскихъ*, занимавшихся вопросомъ о древне-русскомъ языкѣ, ставилъ во главу угла самостоятельность южно-русскаго нарѣчія въ нынѣшнее время, и уже черезъ эту самостоятельность дѣлалъ поиски въ древности? Примѣчаніе ваше появилось по поводу моей статьи, слѣдовательно черезъ меня произошло и обобщеніе Велико-русовъ и сопоставленіе ихъ съ Поляками, а потому я и вынужденъ остановиться на себѣ.

Сколько разъ ни случалось мнѣ говорить печатно о малорусскомъ нарѣчіи, въ статьяхъ-ли другаго содержанія, въ которое малорусское нарѣчіе входило стороною, случайно, или въ статьяхъ, касающихся спеціально этого нарѣчія, вездѣ, при всякомъ случаѣ, разсматривалъ я его, какъ особое нарѣчіе, — какъ объ особомъ самостоятельномъ нарѣчіи и отзывался. Не утомляя вашего вниманія приведеніемъ доказательствъ изъ старыхъ годовъ, за семь, за восемь лѣтъ и больше, я упомяну о самомъ недавнемъ времени. Вамъ, какъ истинному любителю всего малорусскаго, а слѣдовательно не безъинтересующемуся всею, что относится въ литературѣ до южной Руси, конечно, извѣстна статейка 1861 года въ С. Петерб. Вѣдомостяхъ, подъ заглавіемъ «южно-русс. ий элементъ въ Австріи». Если она прошла вами не замѣченною въ свое время, то прошу взглянуть на нее теперь, и вы увидите, что какъ прежде, такъ и въ этой статейкѣ, со всею положительною высказано мною мнѣніе о самостоятельности вообще

(1) Ту же самую тенденцію нынѣ обнаруживаетъ—съ другой только стороны — московская газета *День*. *Ред.*

(2) Этотъ вопросъ поражаетъ насъ своею неожиданностію, особенно въ то время, когда новѣйшіе славянофилы производятъ въ представители Галицкой Руси такихъ людей, какъ г. Раковскій, — совершенно чуждый почтеннымъ дѣятелямъ галицко-украинской народности, — подобно тому, какъ г. Лавровскій произвелъ г. Срезневскаго въ Украинцы. *Ред.*

южно-русского нарѣчія; вы увидите, что и сама статейка, между прочимъ, вызвана именне нелѣпыми криками въ польскихъ газетахъ, журналахъ и брошюрахъ, отрицающими дѣйствительность такого значенія малорусского нарѣчія. Поднимитесь двумя годами по-выше, и пробѣгите въ Журналѣ Министерства Народнаго Просвѣщенія (1859, № 6) статью: «обзоръ замѣчательныхъ особенностей нарѣчія малорусского, сравнительно съ великорусскимъ и другими славянскими нарѣчіями». Тамъ, самыя первыя строки укажутъ вамъ, какъ смотрѣлъ я и въ 1859 году на ваше родное нарѣчіе. Чтобы не утруждать васъ поисками, я выпишу первыя четыре строчки, въ которыхъ явственно обозначился взглядъ мой, вотъ онъ: «При современномъ вниманіи къ ученой разработкѣ языка славянскаго, по всѣмъ его нарѣчіямъ, нельзя не остановиться и на малорусскомъ нарѣчіи, развѣвшемъ въ себѣ *столь-же своеобразныя черты, какъ и остальные нарѣчія славянскія*». А вотъ и заключеніе, на страницѣ 39: «Пробѣгая мысленно всѣ приведенныя выше черты малорусского нарѣчія, легко замѣчаемъ, что между ними есть много такихъ, которые *неоспоримо даютъ этому нарѣчію право на такое-же самостоятельное мѣсто, какое занимаютъ и другія нарѣчія славянскія*».

Но независимо отъ всего этого, чѣмъ могла дать вамъ поводъ дѣлать посредствомъ меня сопоставленіе Великоруссовъ съ Поляками и отвѣтная статья моя, напечатанная въ Оснѣвѣ? Въ ней точно также, на почвѣ нынѣшняго малорусского нарѣчія совершенъ и весь процессъ опроверженія г. Максимовича, и подборъ и объясненіе моихъ доказательствъ.

И не смотря на все это, въ примѣчаніи редакціи Основы, по поводу отвѣтной статьи, обвиняюсь не только я, но и Великоруссы вообще въ отрицаніи самобытности нарѣчія малорусского, я, который имѣлъ случай едва-ли не больше и не положительнѣе другихъ утверждать, и притомъ не голословно, а разборомъ данныхъ языка, его самобытность, и какъ обвиняюсь?—сравненіемъ съ тѣми Поляками, противъ намѣренной и безобразной слѣпоты которыхъ, въ этомъ случаѣ, возставаъ-же самъ я, такъ еще недавно. Какъ понять, какъ объяснить это? Мнѣ думается, что у васъ прежде уже, быть можетъ, издавна вертѣлась въ головѣ какая-нибудь сродная съ этимъ мысль, быть можетъ и истинная, и благородная, и благоразумная; вы искали случая обнаружить ее, моя статья почему-то показала вамъ

пригодною для этого обнародованія и вы, не обративши вниманія, что въ ней идетъ дѣло объ отдаленной старинѣ и ограничено единственно поисками характеристическихъ чертъ нарѣчія въ древней письменности русской, впустили эту мысль; а забывши, что сродство не есть тождество, что $a \times b \times c$ не есть $a \times b \times d$, вернули и сравненіе съ Поляками.

Не считаю нужнымъ объяснять руководящую вами мысль, при этомъ сравненіи, но считаю для себя правомъ высказать свой взглядъ на это сравненіе. Оно въ моихъ глазахъ, такъ близко присмотрѣвшихся къ дикимъ бреднямъ большей части газетчиковъ и журналистовъ польскихъ о южно-русскомъ языкѣ, ядлется синонимомъ укора въ абсолютномъ невѣжествѣ, въ привычкѣ говорить не знаніемъ и изученіемъ, а фантазією, необузданною въ полетѣ своемъ за идеями, не имѣющими вовсе прямого отношенія къ поставленному предмету разговора — о языкѣ или нарѣчій, синонимомъ укора въ проведеніи въ общество понятій не истины, все созидающей, а лжи и обмана, все разрушающихъ. Можно-ли обвинять въ этомъ вообще Великоруссовъ, по отношенію къ взгляду на самостоятельность нарѣчія малорусскаго и въ частности обвинять меня, предоставляю рѣшить вамъ самимъ, хотя однимъ словомъ «да» или «нѣтъ», и хотя въ примѣчаніи подъ этимъ письмомъ, (*) которое прошу васъ напечатать, если вы дорожите истинными понятіями читателей вашей Основы, въ чемъ я не позволяю себѣ сомнѣваться.

Петръ Лавровскій.

Харьковъ, 4 ноября, 1861 года.

(*) Мы уже выше замѣтили, что авторъ самъ смѣшалъ предметы. *Ред.*

ПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫЯ ПОСТАНОВЛЕНІЯ И РАСПОРЯЖЕНІЯ, КАСАЮЩІЯСЯ ЮЖНОРУССКАГО КРАЯ.

I.

ОБЩІЯ

ПОСТАНОВЛЕНІЯ И РАСПОРЯЖЕНІЯ ПРАВИТЕЛЬСТВА.

Объ освобожденіи, въ нѣкоторыхъ случаяхъ, отъ тѣлесныхъ наказаній временно—обязанныхъ крестьянъ, коимъ объявлено Высочайшее благоволеніе. Въ дополненіе 8 пункта прил. къ 19 ст. XV Т. улож. о наказ. постановлено, что тѣхъ крестьянъ, вышедшихъ изъ крѣпостной зависимости, которымъ лично, а не въ числѣ другихъ объявлено было высочайшее благоволеніе, если притомъ они не подвергались наказаніямъ по суду, въ прежнее время, могутъ быть подвергаемы тѣлесному наказанію только въ томъ случаѣ, когда они признаны виновными въ преступленіяхъ, за которыя въ законахъ опредѣлены или лишеніе всѣхъ правъ состоянія, или же лишеніе всѣхъ особенныхъ, лично и по состоянію присвоенныхъ правъ и преимуществъ, или заключеніе въ смирительномъ домѣ съ потерю нѣкоторыхъ особенныхъ правъ и преимуществъ, и не иначе, какъ по испрошеніи высочайшаго соизволенія на приведеніе приговора въ исполненіе. (Пол. глав. ком. объ устр. сельск. сост. 26 сент. 1861 г. въ сен. вѣд. 14 ноябр. 1861 г. № 91).

О введеніи взаимнаго страхованія отъ огня имуществъ въ городахъ и мѣстечках имперіи. Положеніемъ комитета гг. министровъ 10 октября 1861 г. опредѣлено: разъяснивъ, черезъ начальниковъ губерній, домовладѣльцамъ городовъ, посадовъ и мѣстечекъ пользу взаимнаго страхованія имуществъ отъ огня и различныя системы этого страхованія, предложить имъ, не пожелаютъ ли они учредить общества взаимнаго страхованія на слѣдующихъ условіяхъ: а) участіе во взаимномъ страхованіи предоставляется на волю каждаго изъ владѣльцевъ; б) взаимное страхованіе можетъ быть учреждено отдѣльное по каждому городу, или общее по нѣсколькимъ городамъ; в) избраніе той или другой системы страхованія и начертаніе подробныхъ правилъ по страхованію, предоставляется усмотрѣнію самихъ владѣльцевъ и съ этою цѣлью имъ дозволяется составить изъ среды себя временную комиссію отъ 3 до 5 лицъ. При

желаним же домовладѣльцеви одного города учредить взаимное страхование въ соединеніи съ другими городами, заявляется о томъ губернскому начальству, которое, по полученіи подобныхъ заявленій отъ двухъ или болѣе городовъ, разрѣшаетъ присылку въ одинъ изъ нихъ уполномоченныхъ отъ прочихъ, для составленія проекта положенія; 2) для покрытія убытковъ, превышающихъ годовую премію, можетъ быть испрошенъ кредитъ изъ городскихъ и общественныхъ суммъ, по приговору подлежащаго общества, а гдѣ сіе не представится возможнымъ, то изъ казны, въ размѣръ, соотвѣтствующемъ нынѣ производимымъ въ пожарныхъ случаяхъ ссудамъ, т. е. не свыше $\frac{1}{2}$ суммы убытковъ, впредь до составленія запаснаго капитала, равняющагося этому размѣру. (Пол. ком. мн. 10 окт. 1861 г. въ сен. вѣд. 28 ноябр. 1861 г. № 95).

О принятіи неизлѣчимо больныхъ и престарѣлыхъ солдатокъ, въ богадѣльни приказовъ общественнаго призрѣнія. Постановлено, что въ богадѣльни приказовъ общественнаго призрѣнія, по распоряженію губернскаго начальства, отсылаются солдатки, какъ замужнія, такъ и вдовы, неизлѣчимо больныя, умалишенныя, равно престарѣлыя, дряхлыя и калеки, съ производствомъ на сихъ женщинъ солдатскаго пайка отъ казны. (Мн. гос. сов. 23 окт. 1861 г. въ сен. вѣд. 28 ноябр. 1861 г. № 95).

Объ отпѣль троекратной публикаціи въ вѣдомостяхъ, при выѣздѣ частныхъ лицъ за границу. Отмѣненъ пунктъ 2 ст. 436 устава о паспорт. и бѣгл. (св. зак. 1837 г. Т. XIV), въ коемъ содержится правило о троекратной публикаціи въ вѣдомостяхъ объ отъѣздѣ за границу, и въ дополненіе подлежащихъ статей того же устава постановлено, что мѣсто и лица, отъ коихъ зависитъ выдача отъѣзжающимъ за границу, какъ русскимъ подданнымъ, такъ и иностранцамъ, свидѣтельствъ о немѣнѣніи къ тому препятствій, обязаны выдавать подобныя свидѣтельства, если на отбывающихъ за границу не были предъявлены или не поступили въ установленномъ порядкѣ въ сіи мѣста или къ симъ лицамъ, по день выдачи означенныхъ свидѣтельствъ, законныя требованія со стороны частныхъ кредиторовъ или со стороны правительственныхъ мѣстъ и лицъ. (Мн. гос. сов. 23 окт. 1861 г. въ сен. вѣд. 8 дек. 1861 г. № 98).

Объ учрежденіи совѣта министровъ. 12 Ноября 1861 г. послѣдовало высочайшее повелѣніе объ учрежденіи совѣта министровъ и о порядкѣ движенія дѣлъ въ ономъ. Цѣль учрежденія сего совѣта министровъ и главноуправляющихъ, подъ личнымъ предсѣдательствомъ самаго Государя, видна изъ высочайшаго повелѣнія, въ которомъ сказано: «Государь Императоръ, имѣя въ виду, что кромѣ дѣлъ государственнаго управленія, требующихъ высочайшаго разрѣшенія или утверженія, и представляемыхъ Его Величеству черезъ государственный совѣтъ, комитетъ министровъ и другія высшія государственныя учрежденія, есть много дѣлъ, по существу своему представляемыхъ Его Величеству непосредственно министрами и главноуправляющими отдѣльными частями государственнаго управленія, — изволимъ признать полезнымъ, для соблюденія общей системы и единства, при разрѣшеніи дѣлъ сего рода, подвергать предварительному, въ присутствіи Государя Императора, обсужденію и разсмотрѣнію всѣхъ министровъ и главноуправляющихъ тѣхъ изъ сихъ дѣлъ, кои по роду ихъ требуютъ общаго соображенія.»

Такимъ образомъ, на предварительное разсмотрѣніе совѣта министровъ, въ присутствіи Государя, поступаютъ изъ министерствъ и главныхъ управле-

ній: а) виды и предположенія къ устройству и усовершенствованію разныхъ частей, ввѣренныхъ каждому министерству и главному управленію; б) свѣденія о ходѣ работъ по устройству и усовершенствованію разныхъ частей, завѣдываемыхъ министрами и главными управленіями, и предположенія, объ устраненіи тѣхъ затрудненій, кои при производствѣ сихъ работъ могутъ встрѣтиться; в) первоначальныя предположенія, возникающія въ министерствахъ и главныхъ управленіяхъ, о необходимости отменить или измѣнить какой либо изъ дѣйствующихъ законовъ, съ тѣмъ, чтобы проектъ закона, составленный въ слѣдствіе разсмотрѣннаго такимъ порядкомъ предположенія, былъ министерствомъ или главнымъ управленіемъ внесенъ на разсмотрѣніе государственнаго совѣта; г) тѣ мѣры, требующія общаго содѣйствія разныхъ вѣдомствъ и управленій, кои по существу своему не подлежатъ разсмотрѣнію другихъ высшихъ государственнхъ учреждений; д) свѣденія о важнѣйшихъ распоряженіяхъ каждаго министерства и главнаго управленія по его вѣдомству, требующихъ общаго соображенія. Свѣденія сіи должны быть заявляемы въ совѣтъ министровъ съ тою цѣлію, чтобы каждому министру и главноуправляющему были извѣстны главнѣйшія дѣйствія и распоряженія другихъ министровъ и главныхъ управленій; е) заключенія особыхъ комиссій, учреждаемыхъ по высочайшимъ повелѣніямъ, для разсмотрѣнія отчетовъ министровъ и главныхъ управленій; и ж) тѣ дѣла, кои по особымъ повелѣніямъ Государя, будутъ назначены для предварительнаго разсмотрѣнія и обсужденія въ совѣтъ министровъ. (Выс. пов. 12 ноябр. 1861 г. въ сен. вѣд. 17 ноябр. 1861 г. № 92).

II.

МѢСТНЫЯ

ПОСТАНОВЛЕНІЯ И РАСПОРЯЖЕНІЯ ПРАВИТЕЛЬСТВА.

Объ облегченіи владѣльцевъ крымскихъ имѣній при взысканіи казенныхъ долговъ. Относительно оказанія облегченій владѣльцамъ крымскихъ имѣній, при взысканіи съ нихъ казенныхъ долговъ за неисправныхъ подрядчиковъ, принимавшихъ разныя поставки для Черноморскаго вѣдомства въ 1807—1819 годахъ, — постановлено: отъ взысканія долговъ, по неисправнымъ подрядамъ для черноморскаго вѣдомства, въ количествѣ 91,480 руб. освободить, съ утвержденія генералъ-губернатора, тѣхъ владѣльцевъ заложенныхъ имѣній, которые представляютъ доказательства, что имъ, при покупкѣ сихъ имѣній, не было извѣстно, что они состоятъ въ залогѣ казны. (Пол. ком. мнѣвъ 20 іюня и 4 іюля 1861 г. въ сен. вѣд. 13 окт. 1861 г. № 82.)

Объ учрежденіи почетныхъ блюстителей приходскихъ училищъ войска Донскаго. Для ближайшаго попеченія о приходскихъ училищахъ войска Донскаго въ хозяйственномъ и нравственномъ отношеніи, учреждается званіе почетныхъ блюстителей; въ почетные блюстители набираются станичными обществами отставные чиновники, урядники, и козаки войска Донскаго, но только тѣ, которые сами изъявляютъ на это согласіе и готовность принимать особенное участіе въ благосостояніи училищъ; они утверждаются въ званіи наказнымъ атаманомъ и выбываютъ только по собственному желанію, или же, когда служ-

ба ихъ признана будетъ училищнымъ начальствомъ бесполезною для училища. Состоящіе въ званіи почетныхъ блюстителей освобождаются отъ всякой другой службы во войску. (Пол. воен. сов. 31 авг. 1861 г. въ сен. вѣд. 17 окт. 1861 г. № 83).

О продолженіи срока ярмарокъ въ городѣ Зеньковѣ. Продолжень срокъ существующихъ въ г. Зеньковѣ (Полтавской губ.) ярмарокъ: Средопостиной, Успенской, Покровской и Николаевской на 7 дней. (Дон. мин. вѣ. д. 21 авг. 1861 г. въ сен. вѣд. 24 окт. 1861 г. № 83).

Учрежденіе новыхъ ярмарокъ. Разрѣшено учредить въ городахъ: Новой Ушищѣ (Подольской губ.) двѣ трехдневныя ярмарки, — первую съ 23 апрѣля, а вторую съ 26 ссентября и Заславѣ (Волынской губ.) 15-ти-дневную ярмарку съ 1-го іюля. (дон. мин. вв. д. 21 авг. 1861 г. въ сен. вѣд. 24 окт. 1861 г. № 83).

О замѣнѣ для козаковъ войска Донскаго безочередной службы—сылкою. Въ дополненіе подлежащихъ статей свода законовъ постановлено: козаковъ войска Донскаго, приговариваемыхъ на безочередную службу, въ случаѣ совершенной неспособности ихъ ни къ полевой, ни къ внутренней службѣ, — отправлять для водворенія въ Сибирь или отдаленныя, кромѣ Сибирскихъ, губерніи, не лишая правъ лично и по состоянію имъ присвоенныхъ. Приговоры станичныхъ обществъ объ удаленіи такого рода порочныхъ и неспособныхъ къ службѣ козаковъ въ Сибирь или отдаленныя губерніи, приводить въ исполненіе съ утвержденія войсковаго правленія. (Пол. воен. сов. 20 сент. 1861 г. въ сен. вѣд. 7 ноябр. 1861 г. № 89.)

О предоставленіи начальникамъ губерній права назначать полиціймейстеровъ въ губернскіе и городничихъ въ уѣздные города. Предоставлено начальникамъ губерній право назначать полиціймейстеровъ въ губернскіе и городничихъ въ уѣздные города, значительные по торговлѣ, промышленности и населенію, безъ сношенія съ комитетомъ о равныхъ, по непосредственному ихъ усмотрѣнію и подъ личною отвѣтственностію. Въ числѣ этихъ городовъ поименованы слѣдующіе: Екатеринославъ, Полтава, Симферополь, Харьковъ, Черниговъ, Одесса, Кременчугъ и Нѣжинъ. (Выс. пов. въ сен. вѣд. 7 ноябр. 1861 г. № 89.)

Учрежденіе общества для вспомоствованія и човникамъ города Харькова. 1-го октября 1861 г. утвержденъ уставъ общества, пмѣющаго главнѣйшую цѣлью вспомоствованіе чповникамъ въ г. Харьковѣ, служащимъ и отставнымъ, равно и семействамъ ихъ, выдачею ссуды и пособій какъ денежныхъ, такъ и матеріальныхъ. При дальнѣйшемъ же развитіи своихъ средствъ, общество будетъ заботиться о доставленіи чповникамъ и семействамъ ихъ способовъ къ образованію и приготовленію къ той дѣятельности, къ которой, по врожденному дарованію, они будутъ имѣть призваніе.

Учредители Общества суть денутаты отъ всѣхъ губернскихъ присутственныхъ мѣстъ въ Харьковѣ, а также отъ тамошнихъ: университета, попечителя учебнаго округа и конторы государственнаго банка.

Общество составляется а.) изъ чиновниковъ служащихъ, которые обязаны вносить ежегодно извѣстный процентъ съ получаемаго на службѣ содержанія, и изъ чиновниковъ, служащихъ, но не получающихъ содержанія, которые обязаны вносить въ годъ не менѣе 1 р. 50 коп., какъ процентъ съ

средняго оклада содержанія; лица эти называются дѣйствительными членами; б.) изъ лицъ обоюго пола, всѣхъ сословій, приглашаемыхъ обществомъ и называемыхъ почетными членами, и в.) изъ лицъ обоюго пола всѣхъ сословій, вносящихъ ежегодно не менѣе определенной суммы деньгами, которые называются членами вспомогателями.

Средствами, составляющими вспомогательную кассу общества, служатъ: а.) ежегодные взносы дѣйствительными членами, получающими на службѣ содержаніе, одного процента изъ общей суммы содержанія и не получающими такового—одного процента со стапятидесяти рублей, а также единовременные вычеты трехъ процентовъ изъ получаемыхъ дѣйствительными членами наградъ, какъ деньгами, такъ и подарками; б.) добровольные взносы почетныхъ членовъ; в.) постоянные взносы членовъ—вспомогателей, не менѣе 10 р. въ годъ.

Лица, состоящія дѣйствительными членами общества, въ теченіи не менѣе пяти лѣтъ, имѣютъ право, если пожелаютъ, при отставкѣ или при переходѣ на службу въ другой городъ, получить изъ кассы общества внесенныя ими однопроцентныя деньги, безъ начисленія на нихъ процентовъ.

Дѣйствія общества обуславливаются самою цѣлію его, именно вспомошествованіемъ чиновникамъ и ихъ семействамъ, посредствомъ выдачи ссудъ и пособій.

Кругъ дѣйствій общества обнимаетъ собою только чиновниковъ, служащихъ въ присутственныхъ мѣстахъ и вѣдомствахъ г. Харькова, а изъ служившихъ въ тѣхъ же мѣстахъ и вѣдомствахъ, тѣхъ, которые имѣютъ жительство въ самомъ городѣ Харьковѣ; отсюда не изъемяются ихъ семейства, вдовы и сироты.

Ссуды производятся только дѣйствительнымъ членамъ общества, соразмѣрно нуждамъ ихъ и по усмотрѣнію правленія общества, въ количествѣ въ одинъ разъ: для дѣйствительныхъ членовъ, получающихъ содержаніе, не болѣе половины годоваго оклада его, а для получающихъ содержанія—не болѣе 75-ти рублей, съ платежемъ за пользованіе выданными въ ссуду деньгами, $\frac{1}{2}$ % съ рубля въ мѣсяцъ.

Пособія же производятся какъ дѣйствительнымъ членамъ общества, такъ равно всѣмъ служащимъ и отставнымъ чиновникамъ, ихъ семействамъ, вдовамъ и сиротамъ.

Пособіе выдается, по усмотрѣнію правленія общества или полагаетъ его собранія, сообразно дѣйствительной нуждѣ. Пособія производятся какъ деньгами, такъ и вещами, въ размѣрѣ, по усмотрѣнію правленія, не выше 300 ртбелей, а на сумму больше означенной—по усмотрѣнію полнаго собранія.

Правленіе общества составляютъ депутаты, ежегодно избираемые изъ дѣйствительныхъ членовъ, отъ каждаго присутственнаго мѣста.

Общему собранію всѣхъ дѣйствительныхъ членовъ общества, принадлежитъ право повѣрять сообразность дѣйствій правленія съ уставомъ общества, выслушивать годовой отчетъ, дѣлать свои соображенія для будущихъ дѣйствій общества, сообразно цѣли и средствамъ онаго, разсуждать и постановлять опредѣленія по такимъ дѣламъ, которыя превышаютъ власть правленія. (Пол. ком. мин.—въ 10 окт. 1861 г. въ сен. вѣд. 14-го ноября 1861 г. № 91.)

О преподаваніи свеклосахарнымъ заводчикамъ нѣкоторыхъ средствъ къ поддержанію ихъ оборотовъ. Въ видѣ временной мѣры, предоставлено свек-

лосахарнымъ заводчикамъ какъ Кіевской, Подольской и Волынской, такъ и другихъ губерній, пользоваться въ Кіевской конторѣ кредитомъ, подъ учетъ векселей, на принятыхъ, въ государственномъ банкѣ, правилахъ. Для разсмотрѣнія же кредита тѣхъ изъ свеклосахарныхъ заводчиковъ, которые обратятся въ контору за ссудами на общихъ правилахъ, постановленныхъ для учета векселей, образуется при Кіевской конторѣ, по примѣру государственнаго банка, учетный комитетъ изъ управляющаго и вышѣшнихъ директоровъ отъ дворянства и купечества, съ назначеніемъ въ оный двухъ или болѣе чинновъ, отъ свеклосахарныхъ заводчиковъ, по соглашенію Кіевского, Подольскаго и Волынскаго генералъ—губернатора съ мѣстнымъ губернскимъ предводителемъ дворянства. (Выс. пов. 13 окт. 1861 г. въ сен. вѣд. 21 ноября, 1861 г. № 93.)

Объ упраздненіи школы для приготовленія сельскихъ писарей. Упразднена учрежденная въ имѣніи Межерихъ, Волынской губерніи, школа для приготовленія крестьянскихъ мальчиковъ Волынской, Кіевской, Подольской и Могилевской губерній, на должности сельскихъ писарей. (Выс. пов. 1 ноября, 1861 г. въ сен. вѣд. 5 дек. 1861 г. № 97.)

О порядкѣ избранія городского головы въ г. Евпаторіи. (Таврической губерніи.) Городской голова въ Евпаторіи, также какъ и въ Симферополѣ, Феодосіи и Перекопѣ, избирается поочередно: на одно трехлѣтіе изъ Христіанъ, а на другое изъ Татаръ или Караймовъ; но еслибы общество пожелало оставить прежнюю голову и на слѣдующее трехлѣтіе, то это, при взаимномъ согласіи, не воспрещается. (Мн. гос. сов. 30 окт. 1861 г. въ сен. вѣд. 1 дек. 1861 г. № 96.)

О дозволеніи избирать въ Одесскій городской сиротскій судъ особаго первоприсутствующаго. Въ дополненіе ст. 4360 общ. губ. учр. постановлено, что въ сиротскомъ судѣ города Одессы, вмѣсто городского головы, председательствуетъ особый первоприсутствующій, избираемый на основаніи правилъ, постановленныхъ въ уставѣ о службѣ по выборамъ. (Мн. гос. сов. 30 окт. 1861 г. въ сен. вѣд. 8 дек. 1861 г. № 98.)

ВІСТІ.

НѢСКОЛЬКО СЛОВЪ

О ДВОРЯНАХЪ ПРАВАГО БЕРЕГА ДНѢПРА.

Желая сказать нѣсколько словъ о современномъ нравственномъ состояніи такъ-называемаго высшаго сословія въ Украинѣ правобережной, мы должны бросить бѣглый взглядъ на прошедшее.

Среди демократическаго общиннаго славянства, на берегахъ Днѣпра, какъ и вездѣ, не было дворянъ. Первый ихъ зародышъ въ этомъ краѣ—дружина князей варяго-русскихъ, утвердившихся здѣсь помощью оружія.

Потомки княжескіе и дружинники стали впоследствии богатыми землевладѣльцами.

Монголы грабили, разоряли, ставили баскаковъ, но не коснулись внутренней жизни народа, не измѣнили значенія сословія. Къ высшему классу завоевателей—надо предположить—присоединились по временамъ и мѣстные жители, награждаемые за услуги ихъ въ пользу князей.

Литовское вліяніе установило феодальную лѣстницу изъ тѣхъ же бояръ, и, наконецъ, польское нивелировало феодальную іерархію во имя шляхетскаго равенства.

Вотъ, въ короткихъ словахъ, всѣ юридическія фазы, чрезъ которыя проходило высшее украинское сословіе до извѣстнаго времени.

Что касается національнаго характера украинскаго высшаго сословія, то онъ также подвергся нѣсколькимъ видоизмѣненіямъ.

Пришельцы Варяги, вступивъ въ родственныя связи съ коренными мѣстными жителями, находясь въ постоянномъ съ ними общеніи, вско-

рѣ приняли языкъ и другія отличія мѣстной народности. На фактъ этотъ, въ которомъ видно сближеніе одного класса данной мѣстности съ другимъ, въ которомъ замѣтна уступка (сознательная или инстинктивная) пришлаго меньшинства мѣстному народному большинству, высшего класса низшему, — мы смотримъ, какъ на явленіе нормальное, которое въ исторіи не всегда, къ сожалѣнію, повторяется. Съ теченіемъ времени прежнія варяжскія начала — естественно — все болѣе и болѣе исчезали, поглощаемыя мѣстнымъ элементомъ.

Монголы не имѣли почти никакого нравственнаго вліянія на Украину, а во время литовскаго владычества Русинская народность имѣла сильное вліяніе на весь высшій классъ великаго княжества литовскаго.

Южная Русь вошла въ составъ шляхетской рѣчи-посполитой, имѣя уже образовавшійся классъ дворянъ, которые, и послѣ присоединенія, до нѣкотораго времени, стояли за религію и народность мѣстную. Но устройство польское, предоставлявшее обширныя выгоды дворянскому классу вообще, — освобождавшее его отъ феодальной зависимости, водворенной литовскими князьями, — было заманчиво для украинской шляхты. Обычай, языкъ, сословная гражданственность, болѣе развитая свободою шляхты въ Польшѣ, — вскорѣ получили предпочтеніе и въ глазахъ шляхты украинской. Господствующая народность въ эпохи невѣжества всегда имѣетъ нравственное вліяніе на людей, которые, по своимъ аристократическимъ свойствамъ, болѣе преслѣдуютъ собственныя выгоды, чѣмъ общенародныя пользы, — да притомъ полонизмъ полагалъ рѣзкое отличіе шляхтича отъ хлопа: могъ ли, послѣ этого, аристократъ найти въ себѣ достаточную нравственную силу, чтобъ противустоять подобному искушенію?

Бопланъ, въ первой половинѣ XVII вѣка, говоритъ, что дворяне украинскіе стыдились своей мѣстной народности, языка и православной вѣры, перемѣняя ее на католическую.

Такъ — какъ исторія не указываетъ намъ значительныхъ переселеній шляхты польской, въ особенности — землевладѣльцевъ, въ Украину, (хотя, конечно, не безъ того, чтобы нѣкоторые здѣшніе дворянскіе роды не были въ самомъ дѣлѣ переселенцы польскіе) — то, говоря вообще, мы должны принять слѣдующее основное положеніе: *большая часть украинскихъ дворянъ праваго берега Днѣпра не что иное, какъ ополячившіеся украинцы.* Это положеніе важно въ томъ, между прочимъ, отношеніи, что упреки людямъ, вышедшимъ изъ

этого сословія, но считающимъ себя украинцами, упреки въ національномъ отступничествѣ, похожи на то, какъ еслибы отмѣчившіеся чешскіе аристократы стали бы упрекать чеховъ, обращающихся къ своей родной, славянской національности.

Не станемъ слѣдить за подробностями историческихъ событій и укажемъ только на нѣкоторые факты, имѣющіе болѣе прямое отношеніе къ нашему вопросу. — — —

Принявъ народность польскую, дворяне южнорусскіе мало-помалу приняли и весь складъ понятій тогдашняго польскаго дворянства и съ-той-поры составляютъ вмѣстѣ съ нимъ, по большей части, одну нравственную единицу. — — —

Они приняли характеръ повсемѣстныхъ пропагандистовъ польской народности, защитниковъ шляхетства во имя идеи, пропагандистовъ католицизма; этихъ же самихъ началъ далеко не чуждо и современное польско-украинское дворянство.

Причину того, что эти начала такъ глубоко всосались въ плоть и кровь польской шляхты, должно искать въ самой формѣ польскаго правительства и въ началахъ католическаго ученія.

По нашему мнѣнію, нѣтъ другой формы общественной, которая бы такъ зловредно дѣйствовала на развитіе общественнаго сознанія, какъ аристократическая республика. Самая уродливая форма нѣмецко-деспотической централизаціи не причиняетъ такого глубокаго вреда развитію общества, какъ шляхетская децентрализація. — — —

Въ аристократической же республикѣ выгоды привилегій распространяются на многочисленное общество, на длинный рядъ поколѣній. Люди эти, при большихъ матеріальныхъ зредствахъ и др. удобствахъ, доставляемыхъ ихъ положеніемъ, достигаютъ прежде другихъ своего рода просвѣщенія, и запечатлѣваютъ аристократическимъ характеромъ дальнѣйшее умственное развитіе.

На Украинѣ, къ аристократизму сословному присоединился и аристократизмъ народный, такъ какъ паны считали себя поляками, а народъ былъ украинскій; понятіе превосходства сословнаго перешло въ понятіе превосходства національнаго; мысль подчиненія сословнаго—перешла въ мысль колонизаціи. До сихъ поръ очень часто можно встрѣтить у здѣшней шляхты фразы въ родѣ этихъ: *„mówi po-chłopsku, rochłopsku napisana książka.”* и т. п.

Что касается до религіознаго прозелитизма — то онъ прямо вытекаетъ изъ доктрины католической, которая говоритъ: *„виѣ меня — нѣтъ*

спасенія. До чего можетъ онъ дойти, какой фанатизмъ можетъ породить эта доктрина — въ исторіи униі самое краснорѣчивое доказательство.

Но «что было—то прошло и былъежъ поросло» и мы объ этомъ и не упомянули бы, если-бъ эти черты нравственнаго направленія стараго времени не проглядывали и въ настоящее время.

Для болѣе полной характеристики общества дворянъ праваго берега Днѣпра — мы коснемся всѣхъ группъ, которыя образовались среди него въ настоящее время. Для обозначенія ихъ — мы позволимъ себѣ употребить мѣстныя названія которыми обозначаются эти группы: а) мошродзѣи; б) knejra szlachecka katolicka — иногда *крылатые*; в) большая часть здѣшной молодежи.

а) *Мошродзѣями* здѣсь называются помѣщики разныхъ сортовъ и подраздѣлений. Тутъ и Уманскіе солидные папы, и Бердичевскіе разудалые ярмарочные молодцы, и Радомысльскіе крикуны, и благородные сахаровары, и всякаго рода спекулянты, и Вольнискіе, и Подольскіе арпстократы съ ихъ шестернями; здѣсь-же и всѣ ихъ сателиты т. е. всѣхъ родовъ помѣщичьи чиновники, всякіе Нагайкевичи и т. п.; здѣсь-же и панскіе паразиты. Сословныя понятія этой группы довольно хорошо характеризуются однимъ сатирическимъ произведеніемъ, общепѣвнымъ у насъ. Содержаніе его — сѣтованіе шляхты, по поводу предпринимаемой крестьянской реформы. Выпшемъ нѣсколько мѣстъ изъ него.

Narodził się zły Antychryst
 Powiał na nas duch zachodni,
 Chłopi mają być swobodni,
 A panowie wszyscy głodni...
 Wieczna hańba polskiej szlachcie
 Uswych chłopów być na pachcie.
 Narodził się zły Antychryst —
 Dzisiaj górą plemie chama,
 Na oścież piekielna brama...
 Natura wzdryga się sama...
 Bez pana, bez ekonoma
 Toż Gomora i Sodoma!..
 Narodził się zły Antychryst!..
 Ukraino, kraju żyzny!
 Coż ty poczniesz bez pańszczyzny?
 Jak przywykniesz do golizny?
 Bez pańszczyzny i bez bata
 Toż to istny koniec świata!..

Но кромѣ этой практически полезной стороны ихъ образа мыслей,

у нихъ есть и общія черты отвлеченно нравственныя — есть и своего рода либерализмъ, и патриотизмъ, и демократія, и особые педагогическіе принципы...

Такъ, напр., первый догматъ этого либерализма и патриотизма—это въ высшей степени возмутительное, негуманное обращеніе съ мелкими чиновниками и священниками — конечно православными. «*Dałem się we znaki porowi*» — говоритъ самодовольно *мошродзѣи*, отличившійся на этомъ поприщѣ. Въ этомъ отношеніи, слывуть недостижимыми идеалами достославныя личности изъ среды балагульской онаго времени, оскорблявшія безъ разбора священниковъ православныхъ и мелкихъ чиновниковъ (передъ болѣе крупными эти господа раболѣпствуютъ — конечно, не на словахъ, а на дѣлѣ) — первыхъ за то, что у нихъ широкополыя рясы и бороды, вторыхъ—за красный воротникъ, да наконецъ тѣхъ и другихъ за то, что они не удостоились чести — принадлежать къ мѣстному шляхетско-польскому кругу и находиться въ числѣ вѣрныхъ чадъ римскаго папы.

Демократія проявляется здѣсь въ зависти всякого сколько-нибудь менѣе состоятельнаго въ отношеніи къ болѣе состоятельному. «*Mu biedna szlachta—a to panowie*» — такъ отзывается владѣтель «100 душъ» крестьянъ (употребляемъ любимое этою группою выраженіе) о владѣтелѣ «150 душъ.» Всякій низшій кружокъ завидуетъ и терпѣть не можетъ вышшаго, всякій высшій пренебрегаетъ низшимъ.

Въ педагогикѣ у нихъ есть тоже свои оригинальные взгляды. Такъ, любимое ихъ наставленіе для дѣтей: «не дѣлай такъ: такъ ни папаша, ни мамаша не дѣлаютъ, *tak tylko chłopskie dzieci robią.*»

Въ отношеніи ко всякой болѣе широкой мысли, они ведутъ себя очень изворотливо. Такъ, *напр.* они постоянно повторяютъ, что они поляки, но если, по этому поводу, потребуется отъ нихъ какое-нибудь пожертвованіе, хоть-бы на какую-нибудь польскую бібліотеку, они отвѣчаютъ: «хотя мы поляки, но у насъ есть свои мѣстные интересы», когда заговорить имъ о мѣстныхъ интересахъ, *напр.* о какой-нибудь мѣстной народной школѣ, они отвѣчаютъ: «намъ до этого нѣтъ дѣла, мы поляки.» Превосходное, обоюдоострое оружіе!

Впрочемъ, есть дѣла, въ которыхъ энергія ихъ проявляется чрезвычайно блистательно—это, именно въ противодѣйствіи всякому сближенію съ крестьянами и всякому проблеску южно-русской народности. Дерзнетъ кто-ли заговорить дружески съ крестьяниномъ, осмѣлится ли дать ему малорусскую книгу—пойдутъ

толки отъ Кіева до Житомира, отъ Житомира до Каменца, и по всѣмъ захоlustямъ. Вдругъ начнуть вамъ доказывать, что вы, вотъ въ такомъ то и въ такомъ мѣстѣ—доказывали въ такое—то и въ такое время крестьянамъ то-то, хотя—бы вы въ этомъ мѣстѣ никогда и не говорили съкрестынами, или даже совѣмъ не были. Причины подобныхъ слуховъ легко угадать:—шляхетская гордость, нечистая совѣсть въ отношеніи къ крестьянину («на злодію шапка горить»), притязанія на полопизмъ здѣшняго края;—вотъ мотивы, заставляющіе клеветать на всякаго, кто дерзнетъ высказаться съ симпатією къ крестьянскому народу и къ южно-русской народности.

Всѣ то, что дѣлають мужчины *en grand*, ихъ почтенныя жены дѣлають *en petit*, съ примѣсю, конечно, сантиментальныхъ вздоховъ. Искусство сплѣтничать и надоѣдать дворовымъ людямъ доведено у нихъ до совершенства. Конечно, чувствительныя дамы плачуть, когда ихъ слугъ наказываютъ, но онѣ сами сознательно доводятъ до этого своихъ мужей, причемъ обыкновенно прибавляютъ: «какъ это ужасно, что *avec nos gens* иначе нельзя поступать.» Правонакое доброе сердце у этихъ кроткихъ ангеловъ!

Конечно,—есть исключенія изъ всего сказаннаго, но это общая характеристика.

Мы сказали теперь о самой солидной части нашего дворянскаго населенія спокойствіе ея рѣдко возмущается какою—нибудь мыслію, голова и сердце ея спокойны,—за то органы пищеваженія обременены работою и—надо отдать имъ честь,—работаютъ неутомимо; сами дворяне этого разряда считаютъ себя самыми порядочными людьми, добрыми семьянами и вѣрными чадами римской церкви, такъ—какъ они еженедѣльно посѣщаютъ костѣлы и дѣлають ксендзовъ въ руку.

Теперь перейдемъ къ менѣе солиднымъ группамъ разнородныхъ направленій.

Здѣсь, на первомъ планѣ, какъ самыя близкіе къ предидущей группѣ, рисуются пропагандисты идеи шляхетства и католицизма, послѣдователи воздушной мистики Красинскаго.

То, что въ предидущей группѣ является съ цинизмомъ неумытой, грязной дѣйствительности, то здѣсь окружается скучнымъ туманомъ слѣзныхъ воздыханій. Теоріи этой группы похожи на тѣ фосфорическіе огоньки, которые носятся надъ старыми могилами. — Они чрезвычайно какъ любятъ разсуждать объ идеѣ шляхетства

и католицизма, они хотят облагородить эти доктрины кой-какими уступками—или лучше—кой-какими восклицательными фразами.

... »Nie szlachtę chłopić, lecz lud szlachcić trzeba «вотъ девизъ ихъ социальныхъ понятій. Фраза эта въ теоріи довольно смѣшна—не ужели нѣтъ болѣе развитаго человѣческаго типа, какъ шляхтичъ?—для насъ она даже очень возмутительна. Она намъ напоминаетъ шляхтича, со всѣми его шляхетскими угнетеніями нешляхетной черни, шляхтича не только древнихъ какихъ-нибудь временъ, но временъ, которыя гораздо ближе къ нашей памяти...

Но у этихъ господъ всё выходитъ иначе, у нихъ всё окрашено шляхетствомъ: прошедшее у нихъ совсѣмъ иначе рисуется, чѣмъ у всѣхъ прочихъ. Они враги фактическаго изученія въ прошедшемъ, они преслѣдуютъ только какую-то идею, отвлеченно посвящаяся надъ прошедшимъ въ ихней фантазіи. Представитель ихъ взглядовъ въ этомъ отношеніи это г. Короновичъ, въ сочиненіи »Słowo dziejów polskich.«

Этотъ господинъ умѣлъ всё такъ ушляхетнить, что у него рѣчь депутата Бенѣвскаго, доказующаго, что можно надуть казаковъ и не исполнить постановленій Гадячскаго договора, имъ самимъ подписаннаго, считается благородною!

Тотъ-же самый міръ шляхетскій, который пытается поддержать и превознести г. Короновичъ! quasi—историческими разсужденіями г. Поль воспѣваетъ въ своихъ шляхетскихъ расподіяхъ, гдѣ всякій шляхтичъ со всѣми предразсудками является какою—то величественною статуею, а весь міръ шляхетскій какимъ—то высокимъ идеаломъ. Объ его произведеніяхъ выразился Лелевель: »всё это арабески на развалинахъ ветхаго зданія.«

Г. Поль заговорилъ, было, когда-то и въ пользу простаго народа, но потомъ, начятавшись по-больше родословныхъ, опомнился и пздалъ тоже сочиненіе въ исправленномъ видѣ, замѣнивъ упомянутыя мѣста описаніемъ осени (Pieśń o Ziemi) (*).

Что касается католицизма, то люди этой группы защищаютъ его непогрѣшимость, на основаніяхъ историческихъ, конечно, изложенныхъ á la Короновичъ, и даже часто доказываютъ полезность отцевъ езуитовъ. Впрочемъ объ этомъ вопросѣ—мы, отрицающіе непогрѣшимость

(*) Г. Поль одного своего посѣтителя встрѣтилъ, на первыхъ порахъ, попросомъ: «какой вашъ гербъ?»—тотъ, разсмѣявшись, ушелъ къ соблазну нѣсколькихъ контушовыхъ лицъ, пересматривавшихъ родословныя.

католицизма, які блуждаючія во мракъ овцы, котрымъ предопредѣлено поступити въ адъ, не стаємъ говорить во избѣжаніе вѣщешей духовной гибели.

Что касается большей части молодежи здѣшняго края, то тутъ рисуются группы съ самыми разнородными оттѣнками, болѣе или менѣе отличающимися отъ предъидущихъ.

Значительная часть молодыхъ официалыстовъ у пановъ при фабрикахъ, въ роли писарей и т. п., до сихъ поръ и, нѣсколько лѣтъ тому назадъ, почти вся молодежь отличалась главнымъ образомъ энергіей, заявлявшеюся въ фразахъ, въ презрительныхъ отзывахъ о всякой не-польской народности. Они любятъ прошедшимъ (*Nie tak to illo tempore bywało*) съ той точки зрѣнія, что

«Dawniej wiedziano—komu się uklęcić.
Szedł pan w kontuszu, a lokaj w kubraku
Dziś od pomyłki trudno się uchronić—
I pan i sługa—obydwaj we fraku!»

Поручъ съ ними рисуются предметы ихъ сердечныхъ вздоховъ, вносящіе безъ разбора, но очень усердно, подобные этимъ стишки въ свои альбомы. Но, впрочемъ, такъ-какъ ихъ вниманіе занято совсѣмъ другими вопросами, то мы, раскланявшись съ ними по-вѣжливецъ и пожелавъ имъ счастливой ловли жениховъ, перейдемъ къ кружку Украиннофиловъ à la Чайковскій.

Эти господа отлично ѣздятъ верхомъ, травятъ зайцевъ, носятъ какія-то quasi-козацкія свитки, свистятъ громогласно и поютъ пахабныя пѣсенки народныя, иногда читаютъ Богдана Залѣскаго, Чайковского и Мальчевскаго, иногда бьютъ своихъ лакеевъ-козачковъ, но впрочемъ приговариваютъ, для поддержанія любви къ свое-народности, что это «по-козацкѣ». Если вы съ ними заговорите о народности и народной литературѣ, то они вамъ укажутъ на великаго рапсолиста Падuru и знаменитаго этнографа Осташевскаго. И о томъ, что существовалъ какой-то Шевченко, они знаютъ, но впрочемъ рѣдко кто его читалъ, а корифей пхияго вкуса, г. Падура, говоритъ, будто Шевченко воинеть хлонскіямъ дѣгтемъ и за 20 к., да чарку водки, онъ готовъ бы рѣзать встрѣчнаго поперечнаго шляхтича. »Да, впрочемъ, онъ и языка не знаетъ хорошо« — вотъ *поучился-бы у нашего пѣтуха* и проиѣлъ-бы съ нимъ »Ukrainku.«

Но отъ всѣхъ этихъ оттѣнковъ рѣзко отдѣляется значительная часть болѣе просвѣщенной здѣшней молодежи. Они, въ самомъ дѣлѣ, довольно

искренно сочувствуютъ положенію народной массы, они готовы на личныя пожертвованія въ пользу своихъ идей, по у нихъ есть кой-какія преданія, почерпнутыя изъ той среды, изъ которой они вышли и которая ихъ заставляетъ перёдко противодѣйствовать интересамъ мѣстной народной массы.

Они смотрятъ на дѣла человѣческія съ извѣстной напряженной, напередъ составленной, точки зрѣнія и преслѣдуя свои убѣжденія тамъ гдѣ это возможно, и тамъ, гдѣ невозможно, теряютъ изъ виду то, что лежитъ въ основаніи всякаго человѣческаго общества—пачущныя потребности чело-вѣка, сообразныя съ его развитіемъ. Отсюда выходитъ то, что нѣкоторые изъ нихъ—либералы въ университетѣ—сдѣлавшись помѣщиками, примѣрно угнетаютъ крестьянъ (конечно, по какому-нибудь высшему соображенію). Другіе, болѣе добросовѣстные, гнушаясь положительнымъ занятіемъ, проводятъ всю жизнь въ разрѣшеніи запутанныхъ общественныхъ вопросовъ, посредствомъ громкихъ споровъ что называется у нихъ публицизмомъ; этотъ разрядъ людей, часто съ запасомъ значительныхъ силъ, съ обширными дарованіями, теряетъ ихъ въ нравственныхъ попойкахъ, къ которымъ эта группа имѣетъ особое пристрастіе. Если-бы міръ физическій былъ созданъ по складу ихъ фантазій, то отъ землетрясеній, вулканическихъ изверженій, солнечныхъ затмѣній и т. п. не было-бы покоя.

Кромѣ этихъ обще-нравственныхъ чертъ, рѣшительно не гармонирующихъ съ современными потребностями нашего народа, нуждающагося въ систематическомъ развитіи нравственныхъ, юридическихъ и экономическихъ силъ — у нихъ есть взгляды, которымъ ужъ никакъ мы не можемъ симпатизировать.

Такъ, нѣкоторые изъ нихъ защищаютъ слѣдующій силлогизмъ: потребности народа выражаются въ его просвѣщенныхъ представителяхъ; такъ-какъ болѣе просвѣщенная часть здѣшняго общества (*intelligenceja kraju*) ополчилась, то, значить, здѣшній край польскій. И эти люди считаютъ себя демократами!..

Всѣмъ этимъ господамъ мы совѣтовали бы присматриваться попристальнѣе къ современнымъ потребностямъ общества, не предупреждать хода дѣлъ слишкомъ заблаговременными рѣшеніями, помнить, какая связь должна быть между демократами извѣстной мѣстности и ея народомъ, не забывать, что полонизмъ на Украинѣ—это шляхетство—или, ужъ если преданія шляхетской среды въ нихъ слишкомъ сильны, не мѣшаться ни въ какіе щекотливые дѣла и вопросы.

Сказавъ обо всѣхъ этихъ группахъ, образовавшихся среди общества дворянъ Украины праздберезной, мы должны еще сказать нѣсколько словъ о той группѣ, которая здѣсь слыветъ подъ пменемъ *хохлома-ловъ* и окончательно расходится со всѣми предыдущими.

Эти люди, вышедши изъ среды украинской ополоченной шляхты изучая мѣстную прошедшую жизнь и современные ея потребности, пришли къ сознанию своей національной солидарности съ мѣстнымъ Украинскимъ населеніемъ, и считаютъ интересы его самыми близкими своими интересами.

Предмета, для своей общественной дѣятельности, они ищутъ въ просвѣщеніи народа на его собственныхъ началахъ, въ развитіи его общественной жизни, дѣйствуя притомъ самымъ спокойнымъ и систематическимъ образомъ.

На нихъ нападаютъ всѣ предыдущія группы, называя ихъ взглядъ и ихъ дѣятельность національнымъ отступничествомъ; но они на это отвѣчаютъ, что это только - обращение; что желающій быть дѣйствительно полезнымъ какому-нибудь обществу не можетъ оставаться въ роли колониста, дѣйствующаго на пользу метрополіи; что изъ образъ дѣйствія согласенъ съ мѣстными простонародными интересами, которые они принимаютъ за точку отправленія во всѣхъ своихъ взглядахъ.

Что толкуютъ объ нихъ *мошродзъни*, мы уже говорили; сами же, — во избѣжаніе пристрастій, — мы не судимъ.

Фаддей Рыльскій.

ДЕ-ЩО ЗЪ ПОЛТАВИ (*).

II.

(14 сентября 1861 г.).

Поки я збіравсь, у-друге, де-объ-чимъ написати до васъ, пройшовъ Спасъ, перша Пречиста и друга, и одійшли наші послідні, дрібні селянські ярмарки (літні). На полі вже повіяло осіннімъ віт-

(*) Прочитайте, прочитайте, шановна громадо! оні дорогі листи, зарадіете душею и подійкуете відъ широкого серця високоповажному народолюбцеві за його тепле, гарне слово. за його правдиві и яснѣ, якъ день, думки. Ред.

ромъ; на нивахъ де й подівались полукішки й копи; зате на токахъ золотіють скиртї. Де-де буріє останнє просо п шізня гречка сніє, та й те, оісля Пречистої, здебільшого, повижинали, и теперъ тільки й побачишь у полі чабашівъ зъ гирлигами за отарою, або плугатаря на чорній борозні. Хочъ и радіють наші господарі, дивлячись на свої повні токі, а все-таки, якось сумно, якъ вїдишь на поле, де ще недавно горїла робота и розлягалась луною пісня. Подївися на округи—усе чорніє; де-де похожають дрови, обізвѣтця жалібно посмітюха, зацвїрннчпть горобець, або журавель крикне зразу на усю околицю; подївися на небо—ажъ ось їхъ ціла нязка простує у вїрій... туди десь далеко... за море, сиві хмари розстилаютьця та холодний, степовий, вїтеръ гуде, нагаючи тугу на козацькеє серце...

Затѣжъ по селахъ стало веселїйшъ: літнїї доби, якъ проїдешъ по вулицї, то тільки й побачишь, що стоять пустї хати зъ підпертими дверима (себъ то нікого нема у господї—бо замкї та запори, дяка Богові, ще у насъ не усуди потрібні), та граютьця діти зъ цуцнятками на смїтнику (бо, знову дяка Богові, у насъ ще не мордують дітей каторжною роботою, де небудь на заводї, або у підземельній шахтї); а теперъ, проїзжаючи по селї, або зустрїнешъ старостівъ перевязанихъ рушниками, або почувешъ, то у тїмъ, то у другїмъ кутку села, музику, або ціле весїлля перепинить тобі дорогу, гўкомъ та галасомъ лякаючи коней; а часомъ и таке бува, що коней за вузди, та до двору—припрошують до господи *на хлїбъ, на сїль, на весїлля*. Ставъ нашъ народъ, якось, смїлївїшимъ зъ проїзжачимъ, хочъ би й зъ паномъ, та, дяка Богові, не на зле... Зъ того щасливого дня, якъ на віки знесено ганебне крѣпацтво, у нашого селянина першою думкою стало, якъби дитину одружити, хату охаяти, господарству ладъ дати. Щаслива доля припала тимъ дївчатамъ, що дорослі у-пору, та й тиї, що не по своїй волї позасїжувались—подївися—уже у очїскахъ похожають. Почули бъ ви, добродїю, якимъ людськимъ окомъ дивлятьця наші недавнї крѣпаки на той грїхъ, що тяжка неволя видавила зъ нашої соромливоїи честної селянки, ваше серце заплягало бъ радіючи за нашъ народъ. »Бери!« каже старїй молодьшому: « матамїшъ дружину вірну; а той грїхъ... не вона, а неволя винна.» И старечимъ словомъ зъ неї соромъ здїймаєтця. Були й такі, що не по волї, отай жили, не по Божому, и дітокъ мали. »Не соромъ, бо неволя:«—така була одповїдъ, и старї мовчали, бо правда. А теперъ—звїділя той соромъ и жаль узвєся? заразъ себе огласили

та й побрались; а коли де-які загалались, то якъ обступлять старі: «одружіття та й одружіття, коли *ж*алили одинь одного у неволі — не кидайте на волі: стаьте передь Богомъ. « Та такъ тії гріхи, одинь за другимъ, честнимъ шлюбомъ и покриваютьця. Такъ—то наші невчені свіі дідугани та бабусі лагодять те, що попеували ті розумні, котрі про мораль багацько по книжкахъ читали... Мабуть у сімь році шлюбівъ, по щоту, виїде ўдвое білшъ, якъ у прежні года. Оттакъ нашъ народъ празникує волю. До сєго часу козачки не йшли заміжъ за панськихъ парубківъ, а теперь крепакъ сміливо засилає старостівъ до дівчини козацького роду. Найшлись такі й панячі, що поженились на багатенькихъ козакахъ у сусідстві, та й живуть на своїхъ грунтахъ хуторами... и добре! Якъ би ви іхали надворсклянською низиною, поміжъ местечками Білками и Новимъ Санжарами, де живуть, помішано, козаки и панські, то задивувались би: ідешъ не селомъ и не степомъ, а зеленимъ садомъ, безъ перерву; зъ усіхъ боківъ обгортає садъ, білі хати и чистенькі двірники. Запримітили бъ ви де-яку хату, геть навкругі обсажену, уквічану високими квітками — се жъ ознака, щобъ парубки знали: у хаті е батькова дочка на порі... заїжджай, козаче, попроси води напитись, подивісь на справню квіточку... Запримітили бъ ви: коло старої хати нові сохи стоять, крокви становлятьця: — сежъ нова хата будуетця, де молоденька пара свіій вікъ вікуватиме... Побачили бъ ви навкругі зеленихъ левадь тини свіже-заплетені зъ різними вигадками, гарно та штучно, якъ та коса дівоча, то й гукнули бъ на коней: тпру! щобъ устати та полюбоватись... А зайдіть лишень, добродію, до двору, де-старий музика, на призьбі, заплущивши очі, найрже на скрпці козака, або метелицю, а підъ гиллястою грушою тупотять чобітки зъ підківками. Просимо у хату; сідайте на лаві, за стілъ, підъ самими образами; побалакайте зъ сивоусими хліборобами; покуштуйте нашого хліба и убогої страви; святій коровай на столі, гільце яке гарне, рушники які чистенькі на віконцяхъ... Надъ вашою головою Божа Матірть... чия-сь рученька обквітчала її квіточками... Подівитесь и душею зрадієте, що не окчемнівъ у неволі нашъ народъ. А може й таке приїде на думку: дежъ подівалась *т*ая?... Э! стривайте, добродію! е й вона клята, и намъ її підисеуть, але жъ тільки такъ, для звичаю, щобъ злиднями не назвали. Зъ того часу, якъ померла злюща пані Неволі, то й її паскудна нахлібница Горілка багато поваги збулася. Частують и кунтують її такъ — для закону, а вже

п'янимъ бути на честнимъ весілі не-гадитця. П'ють її по-прежньому, *нахильцемъ*, хіба тільки де-які ледачі городянські міщане та сердешні ремесницькі робітники (*).

Щожъ се таке? спитається ви, якъ воно сталося? Не знаю, що вамъ другі скажуть, а по-моєму отъ--що: силкуюція, якъ зуміють, наші недавні крпаки тієї правди доказати, що вони варті поручъ стати, щобъ уже навіки не роз'єднатися, зъ тією ясною нашою, котрої ранокъ и вечір' сподівалися, котру у столітній розлуці не зоділи забути. Якъ опісля дурману, що оманкою піддали, вставъ нашъ народъ чистий серцемъ, не знаючи помсти, незнаючи злодійства за собою; якъ чоловікъ, котрому здавалось у ночі, що ёго давить яка-сь

(*) Тутъ вкь слову добавлю, що оттімъ біднимъ ремесницькимъ робітникамъ гіршъ, якъ було крпакамъ. бо хазяїн-ремесники—народъ, здебільшого, зовсімъ поповований: п'яний, безсердечний, безъ жадної освіти, и тільки до грошей ласий. Сі городяне негідні, щобъ їх и прирівнати до нашого доброго и правдивого селянина-хлібороба. — Найбільшъ достається тімъ біднимъ хлопцямъ, що у паку до такихъ хазяїнівъ віддані. Поки тому ремесству дитина навчитця, то здоров'я збудетця; щасливе коли викрепить. У насъ же того не завелось, якъ у васъ у Петербурсі, щобъ надъ такими хазяїнами пад-глядати и штрафувати:—начальству ніколи, бо, бачите, великі діла справляє, а се діло маленьке... Та хочъ би й завелось, то чи тожъ закінчуть до того далі такихъ людей, на котрихъ увесь городъ покаже, якъ на правдивихъ чоловіколюбцівъ?... ні! не по тій часті служать, або якому-небудь чиновному владніи негодні... Тутъ треба такого паннича, що гарно по пансьвихъ горницяхъ базікає, на видъ и на одѣжу такий, якого тамъ треба... Та й те по правді сказати: коли и у насъ буде такъ якъ у васъ (якъ то ми знаємо зъ газетъ), що коли хазяїнъ пробивъ хлопцеві молоткомъ голову, накладують три карбованці штрафу—то ліпше й не розпочинати. Може, Бога та якої-небудь невідомої карі білшъ болямутця. А що вже ті молоденькі дівчата, жидівські наймичкі, що жидаць на услугу віддані (бо й досі багачко в такихъ) — то подивившись на нихъ, тільки обілястця кровью серце та й годі: голе, босе, ненагодоване и зморене роботою такъ, що и до свого росту не доходить... ні церкви, ні молитви... Сухе, якъ каміюнка серце, безъ усякого жалю—такъ зустріне наша маленька землячка у жидівській хаті, а даїї и самий її соромъ и краса,—коли застається,—на хазяїнський капіталъ не ревернетця... Гіршого нашъ народъ нічого собі й вимислить не зможе, якъ *жидівська м'яничка*, а жатір'ь, коли така доля доці лучилася, оплаче її, якъ жертву.— А у законі написано... нащо жъ віп' писаний? Намъ звісно, що и поміжъ жидами (найбільшъ зъ тихъ, що вчилися по гимназіяхъ и університетахъ) є та-ті, що мнать дивляція на нашого земляка-наймита; та чи тожъ такихъ багачко? просимо жъ не докоряти насъ фанатизмомъ, якъ то звикли робити де-котрі зъ жидів. Фанатизму ми не маємо и цураємось, а тільки показуємо (мняючи багато де-чого й гіршого) на сей сумний фактъ, усякому у насъ звісний, якъ на гядку болячку нашого краю.

марá—а вишовъ у поле та дихнувъ чистимъ повітрямъ, то дѣ те усе й подівалося, такъ нашъ народъ виходить теперъ, здоровий духомъ, здоровий тіломъ на плодючу ниву волі и науки. Послухали наші діди злої ради, гідкої пам'яті отця Климентія, а теперъ відомствъ нашъ народъ унукамъ за столітню кривду... чимъ? весіллями та піснями, хлібомъ—сіллю та доброю працею. Що жъ теперъ скажете ви, премудрі пророки? дѣ-жъ тая марá, що стояла передъ вашими очима (а, здається, більшъ тільки на язичі)? дѣ жъ тая мара ледача, п'яна, страшна? Подивітци: ось иде вона — наша ясна панночка Воля — иде нашими нивьями и селами, у зоряному віску, сяючи небесною красою, ласкавими очима на насъ поглядаючи, усміхаючись до насъ, якъ до родичівъ, що довго, довго зъ ними не бачилась; передъ нею квітки випростають, за нею колосья золотіють; попередъ неї біжить мале хлопця зъ розумними оченятами... туди, куди вона верстомъ указує; пильно задививсь на неї чорнявий парубокъ; до її одежи принала молода дівчина; вийшли зъ хати чоловікъ и жінка, щобъ святимъ хлібомъ її привітати; подибали за нею старіи дідуганъ и бабуся, щобъ хочъ передъ смертю надивитись на її красу нестерельну; зъ піснями виходить село їй на зустрічъ, далеко за околицю, зъ піснями й випроважає її благословляючи... Будь же щастлива та плодюча на добро и розумъ, моя рідна українська Ниво—пройшла по тобі блага богиня...

..... Орися
 Ниво-десятино,
 Та посійся нє словами,
 А розумомъ, Ниво!..

III.

(7 листопаду 1861 г.).

Може ви, прочитавши передній листъ, казатимете про мене такъ, якъ мовлявъ Коніськіи про Мазену: *»ти, а льстити народы;«* може мислитимете, що ми заплюємо очі на те, що треба бъ не похвалити, а ганити у нашому народі—*да нецълителл*. Ой ні, добродію, бачимо ми й самі, що багато бракує нашому народові усюди: и у дорозі, и у господі, и у хаті и на полі, а найбільшъ, чого найпотребнійшъ: громадського духу и правдивої освіти—не тієї освіти,

що зъ великого розуму де-котрі панничі хотять надати нашому народові, що серце сушить и голову завертає, для котрої треба першъ увесь народъ на якийсь не-наський кшталтъ переробити. (Себъ то й легенько! ніби то й є на світі така сила, щобъ таке надъ мпліоннимъ народомъ доказала)! Не тієі намъ треба науки, котрою, ще нічому не навчивши, а вже відрізняють дитину відъ матірнєі мови, забувши отсі великіє слова великого думця: »першою наукою для кожного чоловіка було матернєє слово, котре найпершъ зрозуміла дитина, тієі святої хвилі, якъ тільки блиснула божествєнна іскра—прокинувся розумъ; звідтілі й починайте. тямъ шляхомъ и простуйте до вищої пауки. Вихованнє и чоловіка и народу зъ матірнєі мови повинно починатися; вона єсть початокъ усякої науки, для розуму и для серця, по закону самої природи. Якъ до чоловіка, такъ и до народа тільки та наука пишнимъ цвітомъ и добримъ плодомъ колєсь себе виявить, котра зъ матірнєі мови почалася и зъ того живущого жерела змалечку пошла.» Воно й правда: чи не легше жъ науку приладити до народа, а ніжъ цілий народъ нівечити прилажуючи єго до якоїсь негнучкої пауки. Алежъ, кажіть! розумні панничі тямъ своє радять: отъ, якъ би Хороль ставъ такий, якъ Царевококшайскъ, а Полтава загомонила такъ саме, якъ Калуга, то бъ то на Україні усе покращало и порозумнішало!! Эге жъ, панове—радиці!—добре булобъ, тільки те біда, що така цивилізація зостанетця на поверсі великої народнєі громади—для панничівъ, а народъ нашъ паніки буде для неї и глухий и німий. А вони, тієі панничі, якъ же то логично доводять! Недавно п. Северянинъ, оповідаючи у *»Современній Літописі«* (?) про подолянськіє селянськіє школи, радить не вчити дітєй по нашимъ граматкámъ, бо на нашій мові ще нема... чого бъ ви думали? а ну-те, вгадайте!?!.. нема *юридичнєі науки, філозофії права!* — Отъ що, бачте, потрібне для тихъ хлопцівъ, що, якъ виростуть, то зъ ранку до вечора за плугомъ ходитимуть, або коло худоби товктимуть!.. а до того часу, поки наші земляки зберуться (коли то й можна буде) пованисувати вдоволи філозофичнихъ и юридичнихъ книжокъ (за й тоді, хочъ би й закоши на нашу мову переложили, п. Северянинъ не радить вчити дітєй у селянськихъ школахъ на рідній мові—бо юридичка не по нашому!)—до того часу нехай подолянський хлопець не заглядує у нашу граматку, котру добре розуміє для того, щобъ початки святої віри и моралі для свого життя зъ неї вчитати, а нехай вчитця по тій, зъ котрої вінъ не все гараздъ утворює, бо шса-

на такою мовою, якої вінъ на селі змалечку не чувъ та чи її чувати-
тиме, коли у саддати не візьмуть. Самъ авторъ якої небудь столич-
ної азбуки, ніколи не бачивши нашего народу, либонь чи її згадувавъ
пишучи, що е на світі подолянський хлопець, котрого п. Северянинъ,
радя юридичної науки, примусить вчитись по тій книжці! Для бідної
дитини нашего селянина треба иншимъ, *своїмъ* складомъ писати,
щобъ той початокъ науки зачепивъ молодий розумъ и серце. Не диво,
якъ би те радили у Харківщині... тамъ по селянськихъ ярмаркахъ
«Ташьку—разбойницю» и «Наші кутягъ» за добру ціну москалі збува-
ють... а то на Подоллі, де селянинъ частійшъ почуе ляцьку або жи-
дівську мову, аніжъ московську, де бо московські тільки такъ-сякъ
уміють судові паніри компоувати, а такихъ, щобъ добре знали, чи
знайдеться (и то поміжъ певеличкої купки чиновної братії) $\frac{1}{10}$ про-
центу зъ усєго люду. Та дарма! п. Северянинъ каже, що то бувъ
би «естественный ходъ исторіи», якъ би по єго раді зробилось. За
скільки жъ то роківъ сподівається п. Северянинъ переучити подолян-
ськихъ селянъ такъ, щобъ вони розуміли юридичні книжки, писанні
не їхнєю мовою? Забувши исторію, можна, сидючи у кабинеті, вигадати
яку-небудь теорію та й багатіти думкою, що цєю цілїй народъ на нишій
кшталтъ перевернешъ... Е ще, видно, такі, що у те вірують... А по
нашому, коли щиро бажаешъ одного добра для народу, то, доглядаючи
до нєго самого, берись найпростішимъ шляхомъ проводити світло науки
и правди у темну массу, ото й буде для неї «естественный ходъ исто-
ріи.» Народъ формє свої ідеї объ правді й неправді зъ християнської
моралі и зъ власного життя свого. Практикою у громадськїмъ ділі,
вільнимъ словомъ та правдивимъ серцемъ, народъ скоро доходить до то-
го, що не згіршъ відъ нишого юристи свої одбудки и право розуміє,—
що добре, а що зле розбірає. Хочъ би й ті присяжні, що у британсь-
кихъ судахъ *правду творять*—чи тѣжъ юристи? ні, опрїчъ одво-
катівъ. Отъ же, чого тамъ и не додумалесь, тимъ п. Северянинъ на-
шій молодій літературі и нашимъ селянамъ докоряє и за те нашу мову
зъ початковихъ шкілъ викоренити хоче! Якъ би просто сказали, що у
селянськихъ школахъ хлопці на канцеляристівъ готуватимуться, то пи-
ша річъ. Міні здається, що отті задні теорії виходять одъ того, що ми
усі беремось вести народъ, не знаючи єго, а не хочемо у нєго й трохи
повчитись, хочъ би тієї мові, котру щодня чуємо, котрою навкруги насъ
мпллонія нашихъ земляківъ свої думки и надію, горе й радощі, виповіда-

ють... Такъ колижъ ми зъ друкованихъ грамотокъ, а не зъ живого слова, вчитись звикли.

Не всі жъ такъ віркують, якъ п. Северянинъ. На лівобочній Україні, сёго року, повіяло якимъ-сь тихимъ и теплимъ вітромъ. Наші пани (хочъ и не всі, а такі багатенько и серцемъ и розумомъ почувли тої гомінъ, що за нашого часу, зъ усюди підіймають народи коженъ своїмъ голосомъ—великий гомінъ світа, воли и правди; почувли й те, що вони *костъ отъ кости* свого народу. Вибори на члени губерського присутствія и на мировихъ посередниківъ—унали добре... хотівъ би назвати по йменню високоповажнихъ панівъ...

Першій мировий з'їздъ одбувався у Полтаві публично. Публіка прислухалась и вийшла зъ повнимъ серцемъ, тихо радіючи свитій правді... Запримітимо тільки, що було бъ ще краще, якъ би п.п. посередники промовляли до селянина тямъ словомъ, яке вінъ звикъ чути на селі, а то вінъ, зъ того канцелярського письма, не все гараздъ уторонає. Найважніше діло: віра у правду судову,—а тієї віри ніякъ не можна здобудись у народа, якъ балакаючи до него—єго власною мовою и звичаємъ. Чому не спробувати? Для нашихъ панівъ се діло не важне, бо, дяка Богові, наше панство живе не на столицяхъ, а по селахъ, поміжъ хліборобами. На мирові з'їзди велика надія — нехай же вони не походитимуть на земельні и повітові суди и на поверсі, якъ не походять и самъ-ділі. Геть же той канцелярській штиль, коли не зъ папіру такъ зъ живої розмови зъ тими селянами, що вірують у правду нової институтції и вбачають у мировихъ посередникахъ правдивихъ судей! Сподіваємось, що шаповні п.п. посередники кинуть окомъ на сю нашу увагу... Багато де-чого доброго скоїлось у насъ сёго року. Сини й дочки нашихъ панівъ працюють, не томлячись, надъ козацькими и кременацькими дітьми у нашихъ недільнихъ школахъ: — на серці весело, якъ подівнесся. Знову хотівъ би назвати по-йменню високо-шаповну панію, котра, до того святого діла, кошту и личієї праці додає! Проклинулись ми... Може незабаромъ потішимо васъ такою дивною повинною, котра васъ завірить, що те, чимъ докоряє нашихъ дідівъ правдива история, вже — не для нашого покоління, бо дознається, що наші пани, жадаючи бути вірними историчієму характерові українського племені, одкинувши панську пуху, хотять стати правдивими вожаками свого народу у всякому доброму ділі; дознається, що підъ панською одежою бьетця, й досі, тежъ впрі українське серце, що не вміло замикатись у кастовій цуга.

Читайте жь, відь чоґо—то Полтавицна у такій злигоді, такъ тихесенько переживає великий економічний кризисъ?.. Тенерь намъ тільки треба—книжокъ, книжокъ... починаючи відь святого Евангелія.

Хотівъ було вже закончити сей листъ, та згадавъ ще ось-що. Незнаю, чи оповістнеъ васъ хто-небудь зъ Полтавцівъ, що обь Іллінськїй буза у насъ наїі Леонова. Часъ бувъ гарячий, ярмарковий, и доба негарна, але жь збіглоє у залу нашої Пацєської Громади на-роду чимало. Поплакали ми таки знову споминаючи *Останнєю Крепика*—Кобзаря. Привітали ми славу співачку по старосвітськи—хлібомъ-сіллю. »Нехай тебе Богъ любить, наша Одарочко!« Дякуємо оце ище разъ, и за ті солодкі слези, и за добре слово, проснїване нашії Полтаві:

Бодай тая степовая
Квіточка Полтава
Розросталась, красувалась,
Свого цвіту не теряла...

В. Куликъ.

Р. С. У насъ зъ початку осени було холодененько, а потімъ, по сей день, стало тепло та гарно якъ весною... а ось Листопаду скоро половина! В. К.

ДРУГІЙ ЛИСТЪ ЗЪ ДУДАРІВЪ.

(16 Листопаду, 1861 г.).

Знову я пишу до васъ, до всєго міру хрещєного. Недавню ще сєла наші рїбїли посередь ланївъ стернїєвихъ, де вже зьоранїхъ на парь,—а оце въ недїлю хмари побїліли; а въ понедїлокъ, 13 листопаду, унївъ снїгъ — и теперь все кругомъ біліє и біліє. Наче до спочинку зібравїся; сидимъ въ хатї, часомъ біля грїби—все якось тихо; часомъ зъ роцїтами хто прїїде до тебе, або и такъ — побалакати трїхи. Вже хлїбъ и городовина зібрана — все у тебе підь бокомъ, тільки бь сидїть та писать, бо и робїти инашої нема.

Я думая, що и »Хуторянинъ« оцє упоравшїсь, чи не обїзветця до насъ якимъ *Листомъ зъ хутора*, бо то, забуть, лїтня робїта

не дозволила виконать обіцянку — «объ чімъ же я, мовляе, писатиму до васъ?» Та її замовкь. Чи не слабій часомъ, нехай Богъ милуе! Обізнйтесь, добродію, до насъ: и ми такі, — якъ ті хуторяне; то зъ своїмъ братомъ и побалакати й послухати ёго речі якось мліше. Отъ би и я—тежъ збірввся—якъ побачивъ першій свій листъ въ *Основи*—заразъ нашсати зноу, колижъ—нігде правди діти—заляввъ трѳхи.

Хлібъ у насъ — хвалити Господа милосердного—уродивъ, —такъ людці й загуляли,—а тутъ ще до того лүчилося Михайла Архангела, нашого патрона,—наварили меду. За людми и я посунувся — добре було! Се бъ то, бачите, на церквнїй грѳші скуповуетця медъ, варитця та й продаѳтця; корість йде на церкву. У насъ каплиця, а не церква,—такъ служби й не було, а тільки часи. Після часивъ, нанотѳць благословивъ корогви, котрі ми оцѳ собі справили. На медъ зусюдї сходитця людѳй такі чимало,—й тепѳрчки зібравъ гараздъ,—отъ ми й загуляли. Перше було кожний хазяїнъ заклапгавъ до себе людѳи на обѳдъ, а після всі виходили до *конуцу*,—се значить—туди, де медъ продають. Тутъ вже біліе відъ кожухивъ. Людці гуляють кружками, музика граѳ, чѳлядь танцюѳ. Потімъ розіходѳтця полуднувати, та вже такъ гуляють и до ночі, хто охѳний—й до свѳта. На дрүгнїй день у насъ *рахта*, щобъ то медъ вже допивати. Заразъ братчики церквнїй запросили усѳхъ гостѳи, посадовили за стѳлъ у конуцнїци (бачте—хату на конуцъ та вибрани у вдовї) медомъ шанувати. Не знрю, чи багато нанивъ дїждалося такої чѳсти. Отгакъ и погуляли! На дрүгнїй день зноу бувъ я на *зливкахъ*, бо Михайло Архангелъ перебївъ намъ обходъ крестинъ: я собі у одного чоловіка кумувавъ. А оцѳ зъ недѳли у насъ й *пуцання*. Тепѳр вже заговїши, надумався писати.

Почнү зъ того, що оповіщү вамъ дѳ-що про наше життїя. — — —

Завтра я починаю учить дѳтѳи,—такъ оцѳ добре поговорити объ тїмъ, якъ се дѳло стоїтъ тутъ коло насъ. По правдї, нема чоґо широко роскидѳтисъ: все якось ще дүже мѳлодо. Шкѳли въ сѳлахъ е; не-разъ, проїзжючи черезъ сѳла, бачиниъ купу дѳтѳи зъ торѳпиками: се школярї. Нанотѳці сїмъ пїклүютця, та тільки шкода, що все йде такъ сѳмо, якъ и того віку: тїжъ азъ—бўки, тїтля, а при томужъ и різка, загинъ телятъ, свиней и т. п. Мнїи здаѳтця, мѳжна й церквнѳе читати, навчївшисъ по граждѳнському; атѳ, вѳче на перекиръ тобї, усѳ псалтирї та часлѳвци—а дальше а нї жѳ! Нѳце й то учать по старѳму, такъ-що зъ цѳлої сѳтнї виберѳтця хибѳ тільки 7, 8, що дїйдуть путтѳя, а остѳтнїи

Й такъ підуть зъ чимъ прийшли. Чомъ не введуть нової методї та рідної мови?... Отже багато говорити, та нема кому слухати.

Теперъ скажү вамъ, яка у насъ була ціна на хлїбъ. Коло По-
крівни, шшеницю у насъ купували по 60 к. сер. за пудъ, на бердї-
ни, бо одъ насъ хлїбъ йде въ гору, на Литвү. Жїто по 30 к. сер.
за пудъ, просо й ячмінь по 25 к. сер. Теперъ, якъ стали збирать
подушне, то хлїбъ подешевшавъ: за шшеницю жидї дають мужиковї
16 гривень (40 к. сер.), а жїто по 7, або по 8 гривень (17½—
20 к.)

Одїнь мїй знакомїй приславъ менї, якъ Українцевї, вь подару-
нокъ двї піесп:—спасїбї тобі, друже. Длє, якъ би ти знавъ, яку ти
бодїсть сїмъ зробивъ менї, то ти не приславъ би сєго. Дїло такє:
менї знакомї литератори українські вь польській литератүрї: Богданъ
Залеський и Михайло Чайковський. Я трохи знаю литератүру польску,
и—якъ польських литераторівъ—я їх хвалю, и бїльшъ ничого; а якъ
українських могу й судити. У Богдана Залєского Україна є край
широкїх степівъ, черезъ котрі бурчать страшнї порогї... черезъ
нихъ вь чайкахъ плавають смїливї козаки, а по ночамъ купаютця ру-
сальки. Зъ нимъ можно проказати слова Пушкина:

»Тамъ чудеса, тамъ лїшїй бродить,
Русалка на вѣтвяхъ сидить.«

Залеський, якъ поэтъ, не мїгъ не почүти правдївої цїшої поэзїи,
мїже голосъ дїмки нашої неразъ вигнавъ и слєзү на око єго,
бїдного, якъ то менї розказували. Се й вїпъ самъ висказавъ, перево-
дячи вїрно наші дїмки и пісні на польску мову. Михайло Чайковський
вь своїхъ повїстяхъ вїрно и нескриво малює Україну, тїльки надає їй
бїльшу, нїж на правдї, любовъ до Польщї. Єго повїстї горїчи и поэ-
тичнї, запалюють дїшу. Чайковський и Залеський любїли Україну по
своєму; їмъ можно було висказувати свої идеали, можно було сказати,
що вони хотїть бачити Україну вь любовї зъ Польщею. Правда, Б.
Залєский и вь неприязнї до Польщї бачивъ поэзїю: се свїдчить єго
дїмка про Мазєпу. (Zbiog poezij Bohdana Zaleskiego). Пїсля їхъ ми ба-
чили Осташевського зъ єго *Пївкони казокъ* (Pivkory kazok) и Тим-
кї Падүру зъ єго *Думками*, та любїнь сїхъ людей порадивъ бївший
тодї *бородолизнь* (baragoli).

Осташевський ще такъ собї,—а що Тимкї Падүри поэзїю можно
засчитати до бїгання голїмъ по ярмаркахъ Бердїчова и Ярмолинцевъ;—
це такъ наче паньскї дурь. Ажъ ось появился у насъ панъ Дио-

пизій Бонковський: Він пускає в світ, одні за другою, либонь пісні: *Гандзя; Тропакъ; Українець козакъ* (Kozak Ukrainiec, Poezie i muzyka) і *Tęsknota kozaka, spiewek Ukraiński*: себ-то журба козака, пісьмя Українська). Польський титулъ и азбука цихъ *штукъ* кажутъ намъ, що Бонковський хоче ознакомити польску публіку зъ Українськимъ словомъ — а самі пісні на ділі наче намъ на сміхъ сконтовані. Намъ, Українцямъ, треба хоть сміхомъ одігнати того, хто такъ нечесно посягає на такє святєє діло, якъ наша мова за-для насъ. Оцежъ мій приятель и приславъ мені дві остатні пісні. Я їхъ становлю на судъ публіки, знаючої нашу поезию й мову. Де тутъ Українське слово, де поезия и де ладъ, який є вь нашій коханій пісні? Цей козаць «Водя» живучий тільки вь думці пана Бонковського, такий собі кумедний: и сюди и туди кидається—ажъ перехрестися, якъ почувеш! Себъ то тобі *лиричне*; а воно поправді, не знаєть що, бо писатель не розуміє свого діла... Не вже це ви, пане Бонковський, хочете бути такимъ козакомъ? Пехай васъ боронить Госпідь! Чи се тільки сміхъ надъ нами и туманъ напускаєте на товариство? Перше—неправда, а друге—нечесно. Ще я вамъ скажу, яка доля жде ваші пісні. Зъ першого початку, якъ новина вь гарнихъ окладкахъ, беруть їхъ пані—грають й співають. Після воно йде вь прихожу, потімъ розноситься по харчевняхъ; добре, коли катеринка стане вьгравати ваші пісні, а то й такъ загинуть. Не знаю, чи вамъ честь. Спочатку вередливе, охоче до новини, а після...поцсоване товариство пограється вашимъ віршуваннямъ, а здорові серцемъ селяне щось не хотять сего приймати. А задля чоґо, одгадайте? Не вже вамъ—користь? Хиба 50 якихъ карбованцівъ заробити? та сежъ не такє діло. Се діло святєє, тутъ гріхъ такъ заробляти — тимъ тільки, що хтось справді за добрий товаръ прийме. Киньте се діло — воно неґоже. Неґоже такъ робити шляхтичові (z szlachetnego stanowiska). Ви жъ, усі панове, такъ поважаєте своє шляхетство:—чомъ же ви не шапуетесь?

Тимъ часомъ—прощайте, браття!

Борисъ Познанський.

ЗЪ ПОДОРОЖНИКА.

V.

У Сторожевій (якъ и по другихъ селахъ навкруги Полтави) нема зовсімъ біднихъ такыхъ, щобъ мусіли зъ торбінками по-нідъ вікнами вештатись; алежъ и не то щобъ усі були у достаткахъ: е такі вбогі, що не спроможутця казенні віддати. Оттожъ такі йдуть у *заборь*. Голова, бачите, поеднаетця зъ якимъ-небудь паномъ, котрому треба косарівъ або жіщівъ, запише тихъ, що не заплатили податей та й висилае їхъ зъ села на роботу. Збіраютця бідолахи до шинку; тутъ усяке е: и старе и молоде: чоловіки, жінки и дівчата; тутъ родичі и сусіди назбігаютця; піде поштування, прощання, слези, мовъ на цілій вікъ розлучаютьця. Знялись, пішли *заборяне* купою на степи, и довго ще лунае їхъ жалібна пісня... и довго родичі до неї дослухаютьця, ажъ поки стихне... Нема більшого гори нашому землякові, якъ коли недоля примусить его покидати свое село, бо е за чимъ и жалкувати—країна гарна! Отъ для такого разу у великій пригоді стала бь громадська казна: якъ чоловікъ при нужді, то узявъ кільки тамъ ёму треба, віддавъ казенне, та спромігся бь у господарстві и вернувъ би ті громадскі гроші, а то дарма що вінъ у заборі працюе: за ёго виплатить, а вінъ на віселя приходе до дому зъ голими руками; літо минуло—лі-за-що зачешитись. Інокли заміжні козаки та урядники визволяютъ вбогого зъ біди позичкою грошей, та вжежъ гірко приходитця за те рослачуватись—робота не по позичці.

— «А що се й ти, Юхиме, маюруешъ у заборь?» спитавъ я одного знаёмого чоловічка, зъ косою и саквами за плечима.

— «Та вже жь! прийшлось и міні одвідати того заборянства!»

— «А ти-жь, здавалось міні, маешъ худобу и не любишъ на-боку лежати.»

— «Що-жь робити?—така впала недоля; торікъ волики подохли, та й не спромігся на другі.»

— «Чимъ же йти у заборь, ти бь позичивъ у кого-небудь на видробітокъ.»

— «Цуръ їй, отгій позичці.»

— «А по? хибя далась у тямки?»

— «А якъ-же?... надало міні позичити у одного земіжнёго козака р оші, та ціле літо й мусивъ відробляти...»

— »Чого-жъ ти не змовився на кільки тамъ днівъ тієї роботи?«

»Э! бачите, вінъ, якъ дававъ міні гроші, казавъ, що коли та коли покличе мене; а якъ я застрявъ у нього, то тільки що зачнешь орати або косити, дивись—и шле за мною — и не кажи що є свѣя работа.«

— »Хиба у заборі є надія придбати? чи може такъ—хочъ гірше аби лнше!«

— »Та вже-жъ, що Бігъ дасть!..

Оттакъ-то! коли вбогий разъ зачепивъ у багатій кишені, то вже більшъ не вивернетця, бо опрiчъ хлiборобства, другихъ роздобутківъ не трапляетця. Міщанъ або такпхъ селянъ, що пробуваютьця торгами у Сторожевській волости зовсімъ нема. Одинъ козакъ завiвся було лавочкою у селі, та щось не везе ему. Такп й те сказати, що наші незугарні якъ слiдъ у тiмъ ділі повiднитись: поки хлiборобъ, то й робить по Божому, а вилізъ у торгiвi міщанин, то заразъ — обміривати та обвшувати. Чесний торгъ по нашихъ закуткахъ якось не держитця, найбільшъ черезъ жидiвъ. — — — И що-то зъ того влiде одинъ Бігъ святий знає... Освіти треба нашимъ землякамъ, щобъ зупинити хочъ трохи жидiвське гiрбанне и зъ підъ їхнiї кормпги вибитись.

Урядники більшъ знаютьця зъ попами. И яка поведенція! зберутця та тільки те й роблять, що кружляють; не випий, коли хочъ, повну чарку—пристане, вклоняетця и—вблагає. Шкода, що за старими та й молодими або й дiвчина мусить пити—не відпроситця, бо якъ-же таки можно відмагатися, коли сама головиха, або панiматка, піднесе и не бере назадъ відъ тебе чарки, а самiї на стiлзъ її поставити по тутешнiмъ незвичайно—а то, чого доброго, й випають. Щожъ? навпiсля, дивись, пішли дурити та катъ—зна-що балакати. Иколи який небудь сiромаха йдучи вздрить, покива головою та й промовить: »бачъ що наші старші впробляють; таке що нашъ братъ и підъ чаркою не вгадає.« Дочки замiжнихъ козакiвъ ходять у гостину до попiвнъ або до полупанiїекъ, та й навчаютьця панськимъ примхамъ, сiвають не наші пiсени (бо негарні—мужичi!), а *романци*; зъ московськихъ сiренихъ пiсепникiвъ, у карти грають, гадають, у дзеркало дивлятьця, польки дрiботять... просвіщені!..

Селяне держатця своєї стародавиї одежи: жупавп, вишивані сорочки, кпрей зъ відлогою, клiтчасті плахти, запаски, сапьяні чи жовті чи червоні, добре напiето—разкiвъ по десять. Дiвчата поверхъ

стрічки кладуть вінки зь роблених квітокъ, а літомъ заквічуютьця полівими квітками. Сторожевські дівчата завжди кладуть вінки на стрічкахъ спереди, а у сусідньому селі Будищахъ вінки кладутьця ззаді. Такий неодмінний звичай. Відъ чого-бъ то? роспитувавъ я у дівчатъ, такъ вони й сами не знають. Одна одповідь: »на те вона Будищаньска, на те вона Сторожевська.« Рідко побачишь, щобъ чоловіки зодивались по-панські, хіба тільки урядники у свято папьялюють пальто (по тутешньому—*пультикъ*), а про те шаравари у чоботи; жінки-жъ и дочка урядниківъ и заміжнійшихъ козаківъ безпримінно у міщанськихъ платтяхъ. Косу ділять на-двое и кладуть навкруги голови або повязуютьця шовковими хустками и квітки причеплюють — незвичайно!

Далеко вероскішна їжа у нашихъ селянъ. Найубожші тільки вряди-годи ласуютьця скóромомъ, а більшь пісне ідять. Якъ заготують на зіму картоплі, та капусти и буряківъ наквасять, та хлібець святий — отто й усе. И борщъ рідко затовкують саломъ; у пість олія та й та стала дорога. Хіба тільки на великі свата, та на заговіння придбають трохи м'ясного. Хвороба на скотину и овечять частенько буває. Ся біда найбільшь вганяє нашихъ селянъ въ убожество. Коли у кого и задержитця корівка, жінка придбає масла чи сиру, такъ не для себе, а все тее йде на силъ, на дѣготъ, світло... Не дуже роскошують и заміжні, алежъ усе таки частійшь борщъ зъ качкою або куркою, и хіба одинъ голова ще чай.

Не трапилось міні записати гарні, весільні пісні, що співаютьця у насъ. На весіляхъ законъ сповняетця усюди. У козаківъ, якъ пам'ятокъ нашої славної давнини, ведетця звичай, що боярничъ стоить коло молодой зъ голою, стародовпєю, шаблюю, а якъ провожають молодихъ до дому, то стреляють зъ рушницъ. (Объ весільнихъ звичаяхъ писатию наміслил). Міжъ тутешнімъ простимъ людомъ не чути, щобъ у сімй була бійка поміжъ чоловіками и жінками; тільки ті, що у москаляхъ були, іноді позиваютьця. Не чути у тімъ селі ні якихъ злихъ вчинківъ; не безъ того щобъ яке небудь ледащо не вкинулось у громаду, алежъ за вдивовижу. Горілки не цураютьця, за те жъ и гіркихъ п'ялпчокъ немає. Старенькі люде міні кажали, що Сторожева не багатіе—усе однаковіснька; и сиравді, не побачишь ні якихъ будинківъ, якъ у другихъ селахъ; самі хати, хоча село и геть-то простягаетця що-року.

Згадавъ я, що хотівъ побалакати про тутешнє рибальство. Не

геть—то роздобутокъ той користний для селянъ. Знавъ я старенького рибалку; а бувъ вінъ мітець у тімъ ділі; приносить бувало рибу й раки. Отъ разъ и кажу ему:

— »А що голубчику! чи ти таки справді рибалка? тимъ и живешъ?«

— »Який врагъ! це такъ знечевья; якъ нема чимъ луччимъ пробуватися, то й за вершу; зъ того, мовлявъ, не розживесся.«

— »А рба водитця у Коломаці?«

— »Водитця, та, бачите, луччі плеса панські; а було у насъ одно плесо громадське, ми й ловили и бідний бувало покуштуе тієї риби— по правді було; такъ якось по бумагахъ вийшло що намъ не слідъ риби ловити, а ловили ми у тімъ плесі зъ діда и прадіда; палата й звеліла віддати тее плесо на оренду. Голова й взявъ.«

— »Чи багато-жъ вінъ платить?«

— »Та 10—ть карбованцівъ чи що.«

— »Мабуть и поживу має?«

— Та вжежъ! не державъ би: трапляється що й на 50 карбованцівъ продасть.«

— »Полтавські закупають?«

— »Якъ лучитця; що продае на місці, а то частину посилае на обивательськихъ у городъ, що слідуе начальству, чи що.«

— »Оттаке! мабуть погано, якъ усі ілі:—нехай одинъ ість.«

— »Та кажу-жъ вамъ, що такъ по бумагахъ вийшло; сказано: багатому чортъ дітей колише. Та ще Богу дяка, що голова держить: усе таки й намъ зволяє трохи зъ нашого плеса поживитись; а вже якъ би жидъ заорандарювавъ, то нашимъ бідолахамъ и у велике свято не приїшлося би покуштувати тієї риби.«

— »Все-жъ таки, хочай небагато тієї риби у васъ, та якось ви її ловите... хотилося би знати.«

— »Та ми такъ... по гниловодахъ та по течіяхъ; коли хочете, подьмо моїмъ таки чобникомъ, то й побачите.«

Сівъ я зъ тимъ рибалкою у ёго душегубку, та й поїхали. Пристали ми до берега, де росли вільхи; вода промола коріння. Рибалка поштурхавъ *рогулюю*, а потімъ спустивъ *підсаку* и витягъ десятківъ зо два раківъ. Биля насъ хлопята хлюпостались у воді; я гукнувъ на нихъ.

— »А що ви робите хлопці?«

— »Раківъ видаємо зъ-підъ кручъ.«

— »А що, багато навидирала?«

— »Отъ по торбинці віднесемо до дому.«

Нехай поласують! — Ідемо далій; маленька течія снує поміжъ очеретомъ; рибалка зупинивъ душегубку.

— »Отце жъ, каже, ми робимо *затинь* — зъ очерету пускаємо ворітця, а біля нихъ спускаємо у воду вершу противъ води; черезъ день и набіжить окунь и плітка.«

— »А рівчакъ той на-що?«

— »То для вьюнівъ; інколи налізуть ажъ кишать.«

— »Ну, а трапилось тобі, ловити у панськихъ плесахъ?«

— »Чому-жъ? задумає голова поеднатись зъ паномъ, та й наймає насъ зъ тихъ, хто, бачите, кільки-небудь знає те діло; дає намъ по *сѣмаку* або по четвертаку, та по три порції на день, та рибки аби-якої не боронить на брата по торбинці.«

— »А коли се бува у васъ?«

— »Більшъ зімиєі доби, якъ річка добре замерзне; першъ рубаємо *ополонки*, та й спускаємо невідъ на *щолахъ*. Якъ панъ дає свою помічъ, то бере половину рибки; а якъ ні, то третю долю. Найгірша біда буває я-ль *заситиця* невідъ у *жабурі*, або *куширі*, або у тихъ проклятихъ *осетняхъ*; тоді. пропавъ невідъ—тільки шматки виволочишъ.

»А то інколи, дивись, кілоць або паля, стремпть на дні—и не видно; тягнемо мовчки, чути що й риби вдоволі, а тутъ зразу тпру! ні сюди Микито, ні туди Микито; ми й се, ми й те—и некажи: держить хтось та й годі! потягнули дужче... трісь! риба шубовсть назадъ у річку; гаспідський кілоць роспанахавъ сітку відъ краю до краю... тільки й слави, що намерзнемось.«

— »А коли кращі бувають *тони*?«

— »Не скажу. Отъ тільки я запримітивъ, що якъ люта зіма зъ великими морозами та вітри, и лідъ стане якъ скло, отгді найвигоднійше рибу ловити. Вона сердешпа відъ задухи не зна куди дітись.—Тоді й дівворі лахва: придивитця де риба залягла підъ кригою, та й стане гатити кійкомъ—глушити стало-буть, а потімъ прорубає ополонку и бере руками.«

Літомъ риби у Сторожевій не купишъ, бо людемъ ніколи зъ нею панькатись, за другою нужнішою роботою, а зімою продають її по 2 и по 3 карбованця за пудъ. Купують пани и жидова, то й перекупки наізжають зъ города. Селяне, якъ бачите, зъ того небагато роздобудуть.

Годі про Сторожеву! Думка така: мандрувати далій—придивитись зблизу по великих надворсклянських селах до наших крамарівъ, рашівцівъ, гончарівъ або до степовихъ чабанівъ и табунщиківъ на Запорозжі.

Кузьма Шаповалъ.

1) *Роцѹля*—палица, на однімъ кінці зроблена вилами, котрою полошать раківъ:

2) *Підсака* або *сакъ*—сітка на палиці, котрою ловлять раківъ; меньша сітка, кругла, інде прозивається *хваткою*.

3) *Зачинъ*—стінка зъ очерету; робитця у воді, щобъ зупинити рибу.

4) *Сѣмакъ*—20—ть копійекъ сребр.

5) *Ополонка* або *полонка*—прорубъ на лёду.

6) *Щола* або *тичка*—довгий дрючокъ, котримъ тягнуть невідъ підъ лёдомъ.

7) *Засититись*—загрузитись у водянихъ рослинахъ (говоритця про неводá).

8) *Ждѹбрь*, *куширь*, *осетняга*—водяні рослини.

9) *Тѹня*—місце для лову риби, скільки неводомъ за одинъ разъ захопнѣть.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКІЙ УКАЗАТЕЛЬ

КНИГЪ И ЖУРНАЛЬНЫХЪ СТАТЕЙ,

ОТНОСЯЩИХСЯ ДО

ЮЖНО-РУССКАГО КРАЯ.

II.

1) Исторія, археологія и біографіи.

(Дополненіе).

93. Письмо Переяславскаго Епископа Іова къ Могилевс. архіепископу Георгію Конисскому, отъ 5 февр. 1775 *Могилев. губ. вѣд.* 1859, 93.
94. Біографіи достопамятныхъ Малороссіянь. *Черниговской губ. вѣд.* 1860 II.
95. Письмо князя Стурдзы къ Могил. архіепископу Георгію Конисскому, отъ 15 авг. 1794 г. *Могил. губ. вѣд.* 2.
96. Записка преосв. Георгія Конисскаго, касающаяся могилевской семинаріи, писан. 1793 г. *Могил. губ. вѣд.* 1860.
97. Письмо къ преосвящ. Георгію Конисскому 1774 г. Протопопа *Г. Голоскевича*. *Могил. губ. вѣд.* 1860.
98. Письмо перваго Могил. епископа *И. Бобривича*, изъ м. Головчина, къ Могил. братству, у котораго онъ просить пособія въ своей болѣзни 1635 г. *Могил. губ. вѣд.* 1860.
99. Письмо Полоцкаго архіепископа *Мелетія Смотрицкаго*, 1629 г. *Могил. губ. вѣд.* 1860.
100. Жалоба виленскаго духовенства на унитскаго митрополита *Поцѣя* и намѣстника его, *Рутскаго*, за притѣсненіе православія. *Могил. губ. вѣд.* 1860.
101. Матеріалы для исторіи Воронежской и сосѣднихъ губерній, состоящіе изъ царскихъ грамотъ и другихъ актовъ XV—XVIII стол. *Воронеж. губ. вѣд.* № 1 — 5, 8, 9 11, 1860.

102. ПОСЛАНІЕ КІЕВСКАГО МИТРОПОЛИТА ІОСИФА БОРЕЦКАГО КЪ МОГИЛЕВСКОМУ БРАТСТВУ, ОТЪ 1628 Г. *Могил. губ. вѣд.* 1859.
103. ПИСЬМО ПОЛОЦКАГО ПРАВОСЛ. АРХІЕПИСКОПА, МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦКАГО КЪ МОГИЛЕВСКОМУ БРАТСТВУ, ОТЪ 1629 Г. *Могил. губ. вѣд.* 1859.
104. ПИСЬМО ВИКТОРА, ЕПИСКОПА ПЕРЕЯСЛАВСКАГО, КЪ МОГИЛЕВ. АРХІЕПИСКОПУ ГЕОРГІЮ КОНИСКОМУ, ОТЪ 1792 Г. *Могил. губ. вѣд.*
105. МАТЕРІАЛЫ ДЛЯ ИСТОРИИ МОЛДАВІИ, ВАЛАХІИ И БЕССАРАБІИ СЪ 1806—1812. *Бессараб. обл. вѣд.* 1860.
Предисловіе о диванахъ Молдавск. и Валахск. до при-
бытія сенатора Кушника и первые годы его президен-
ства.
106. ИСТОРИЧЕСКІЕ МАТЕРІАЛЫ II. Новая Сербія Ф. Ва-
ропоновъ. *Одесскій Вѣстникъ* 1859.

2) Географія, Топографія, Этнографія и Статистика.

107. О ГЕОГРАФИЧЕСКОМЪ ПОЛОЖЕНІИ ГОРОДА ХАРЬКОВА. *Прибаеленіе къ Харьковскимъ губ. вѣд.* 1859.
108. ЗАПИСКА О ТОПОГРАФИИ ГОРОДА ХАРЬКОВА, В. И. Лап-
шина. Съ приложеніемъ карты. Харьковъ 1860.
109. ПУТЕВОЕ ВОСПОМИНАНИЕ О ПОЛТАВѢ. М. Максимовичъ
Украинець I. 115—122 стр.
(Историческіе факты, относящіеся къ этому городу).
110. КОНСТАНТИНОГРАДСКІЙ ОКРУГЪ ПОЛТАВСКОЙ ГУБ. *Жур-
наль Минист. Госуд. Имуществъ.* 1859, 3; стр. 95—
125.
111. ПРОСТРАНСТВО ПОЛТАВСКОЙ ГУБ. *Полтавскія губ.
вѣд.* 1860.
112. ВОСПОМИНАНИЕ О ЗОЛОТОНОШѢ, М. Максимовича *Ук-
раинець* I. 125—145 стр.
113. О ЧЕРНИГОВѢ. Л. Я. Черниговскія *губ. вѣд.* 1859.
(По поводу ст. г. Шамраевского, помѣщенной въ 49 №
Чернигов. губ. вѣд. 1858 г.).
114. МѢСТЕЧКО ЛЮБЕЧЪ, гр. Милорадовича. *Чернигов. губ.
вѣд.* 1859.

115. СЕЛО ПОНОРЫ, Конотопскаго уѣзда. *Ст. Носа. Черниов. губ. вѣд.* 1859.
116. СЕЛО ГОЛѢНКА, Конотопскаго уѣзда, *М. Псаенка. Черни. губ. вѣд.* 1860.
117. ЕЙСКІЙ ОКРУГЪ, Земли Войска Черноморскаго. *А. П. Русскій Дневникъ.* 1859.
118. СЕЛЕНІЕ КУНИЧИ. *К. Х. Бессараб. обл. вѣд.* 1860.
119. ОЧЕРКИ ДОНА, *А. Филонова. Спб.* 1859.
Разборы «Очерковъ» помѣщены въ журналахъ «Свѣточъ» 1860, № 2, стр. 70—73 и въ «Современникъ». 1859, № 11, стр. 84—97.
120. СТАРОЧЕРКАСКЪ и его достопримѣчательности, *гр. Левитскаго. Донскія войсков. вѣд.* 1860.
121. ОПИСАНІЕ Каменской станицы. *Б. Донскія войсковыя вѣдомости.* 1860.
122. ОБОЗРѢНІЕ г. КІЕВА и планъ его. *Д. Т. Кіевъ. Губерна. тпш.* 1860.
123. ГОРОДЪ НОВОМОСКОВСКЪ или Самара. *Памятн. книжка Екатеринославской губ.* на 1860.
124. СТАЙКИ и РЖИЩЕВЪ. *Кіевскія губ. вѣд.* 1859.
(Эти два селенія замѣчательны были въ старину какъ укрѣпленныя мѣста надъ Днѣпромъ, о которыхъ весьма часто шло дѣло въ трактатахъ между Россією и Польшею).
125. СЕЛО ВЕЛИКАЯ ПОЛОВЕЦКА. *Г. Ростовицкій. Кіевскія губ. вѣд.* 1859.
126. СЕЛО ПРЕДСЛАВИНО на р. Лыбеди. *Кіевскія губ. вѣд.* 1859.
Это село находится въ Кіевской губ.; объ немъ упоминается у Пестора.
127. СЕЛО ПОГРЕБЫ въ Кіевской губ. *Т. Мацьковичъ. Кіевс. губ. вѣд.* 1859.
128. ВАСИЛЬКОВСКІЙ УѢЗДЪ. Васильковъ. *Кіевскія губ. вѣд.* 1860.
129. КАНЕВСКІЙ УѢЗДЪ. Каневъ. *Кіевскія губ. вѣд.* 1860, 34, 35 и 36; 10 стр.
130. МЪСТЕЧКО САРНЫ. *Кіевскія губ. вѣд.* 1860.
131. СЕЛО ЛЮЗОВАТКА. *І, А—скій. Кіевскія губ. вѣд.* 1860.

132. СЕЛО ЛЕМЕШИ. *Кобзарь Василенко. Московскія вѣдом.* 1860.
Небольшое село Лемешы, Черниговской губ., Козелецкаго уѣзда—родина гр. Разумовскихъ.
133. ТРАКТОМИРОВЪ. *Кіевскія губ. вѣд.* 1860.
134. КОПАЧЕВЪ. (Кіевскаго уѣзда) *Кіевскія губ. вѣд.* 1860.
135. ТРИЛІСЫ, (Васильковскаго уѣзда) *Кіевскія губ. вѣд.* 1860.
136. ХВАСТОВЪ (Васильковскаго уѣзда) *Кіевскія губ. вѣд.* 1860.
137. МАЗЕПИНЦЫ. (Васильк. уѣзда) *Кіевскія губ. вѣд.* 1860.
138. БОРЩАГОВКА (Васильк. уѣзда) *Кіевскія губ. вѣд.* 1860.
139. ОЛЬШАНИЦА (Васильк. уѣзда) *Кіевскія губ. вѣд.* 1860.
140. БОГУСЛАВЪ. *Кіевскія губ. вѣд.* 1860.
141. МЪСТЕЧКО КОРСУНЬ. *Кіевскія губ. вѣд.* 1860.
142. СЕЛО ПЕКАРИ. *Кіевскія губ. вѣд.* 1860. 39 и 3 стр.
143. ОЧЕРКИ нагорной части Крыма. I. *Балаклава и ея окрестности. Гр. Карауловъ, Радуга* 1860.
144. ОЧЕРКИ Крыма. А. *Дьяченко. Лѣсоводство и лѣсныя промыслы въ Крыму. Листокъ русск. Общ. Парох.* 1860.
145. ИЗЪ РАЗСКАЗОВЪ СТАРОЖИЛА о Керчи. А. *Апостоловъ. Полицейскій листокъ Керчь-Еник. градоначальства.* 1860.
146. ОЧЕРКИ Керчи. В. *Игнатъева. Одес. Вѣстникъ.* 1860.
147. СЕВАСТОПОЛЬСКІЙ АЛЬБОМЪ, Н. Берга. Москва. 1858.
148. СЕВАСТОПОЛЬ въ нынѣшнемъ его состояніи А. *Рудковскій. Листокъ русскаго пароходства.* 1860.
149. АРМЯНСКІЙ ГОРОДЪ Григоріополь. *Радуга.* 1860.
150. Еврейская колонія Моргуновка, Херсонской губ. Бобрынецкаго уѣзда А. *Леванда. Разсвѣтъ, журналъ русскихъ Евреевъ.* 1860.
151. МЪСТЕЧКО Никополь А. *Чирковъ. Листокъ Рус. Общ. Пароходства.* 1860.
152. СТАНИЦА Николаевка — Новороссійская. *Одесскій Вѣстникъ.* 1859.
153. ЧЕРНЫЙ-ЛѢСЪ и его окрестности. А. *Иващенко. Вѣстникъ И. Рус. Географич. Общества.* 1859.
154. Взглядъ на настоящее положеніе Крыма, В. *Игнатъева Одесскій Вѣстникъ* 1860.

155. Азовскія письма, *Н. Кукольника. Сибирскія вѣдомости.* 1860.
156. Замѣтки по случаю войны въ Днѣпровскомъ лиманѣ, въ 1851 и 1855—мъ г. *М. Череповъ. Инженерный журнал* 1860.
Здѣсь помѣщена топографія прибрежья Чернаго моря, съ лиманами Днѣпр. и Бугскимъ).
157. Очерки Бессарабии, *К. Ханацкій, Бессараб. обл. вѣд.* 1860. 16, 17 и 18 стр.
158. О соединеніи Каспійскаго моря съ Чернымъ. *А. Сотниковъ. Эконом. Указатель.* 1858 и 1860.
159. Краткій взглядъ на возможность соединенія Каспійскаго моря съ Азовскимъ. *Г. Берштрессеръ. Астраханскія губ. вѣд. и Русскій Инвалидъ.* 1859.
По нѣкоторымъ изслѣдованіямъ мѣстности, авторъ вывелъ предположеніе о возможности, при весеннемъ половодіи, пробѣхать водою чрезъ одно изъ руселъ идущихъ отъ Каспійскаго моря до Азовскаго.
160. О соединеніи Касп. моря съ Азовскимъ. *Д—ръ Берштрессеръ. Указатель Полит. Эконом.* 1859; *Спб. вѣдомости* 1859; *Экономистъ* 1859; *Астраханскія губ. вѣдомости* 1859 и *Морской Сборникъ* 1859.
161. О водяномъ пути между Каспійскимъ и Азовскимъ морями. *Д—ръ Берштрессеръ. Сѣверная Пчела* 1860 и *Русскій Инвалидъ* 1860.
162. Невозможность соединенія Каспійскаго моря съ Азовскимъ водою, *г. Короткевичъ-Почовный. Спб. вѣдомости* 1860.
163. Соленыя озера Таврической губерніи. *И. Комаровъ. Горный журнал.* 1858.
164. О Куяльникскомъ лиманѣ и объ обращеніи его въ самосадочное соляное озеро. *В. Рожковъ. Одесскій Вѣстникъ.* 1859.
165. Рѣка Днѣстръ. *В. Скавронскій. Записки Имп. Общества Южной Россіи.* 1859.
166. Описаніе дороги отъ Царицына до Новохоперской крѣпости, составленное въ 1766 г. *Д. Мордовцевъ. Саратовскія губ. вѣд.* 1859, 5 и 6.

167. ВОСПОМИНАНИЕ о старой польской границѣ. *Ф. Псевдонимъ. Одесскій Вѣстникъ. 1860.*
168. ЧЕРНОМОРСКІЕ КОЗАКИ въ ихъ гражд. и военномъ быту. Очерки края, общества, вооруженной силы и службы. Въ 17-ти разказахъ, съ эпилогомъ, картою и 4-мя рисунками соч. *И. Попки.* Въ 2-хъ ч. Спб. 1858. Въ тип. П. А. Кулиша.
169. ЧЕРНОМОРСКІЕ ПЛАСТУНЫ. *Чтеніе для солдатъ. 1860.*
170. НИЗОВЫЕ и ВЕРХОВЫЕ Донскіе казаки. *И. Красновъ. Донскія войск. вѣд. 1859, 34, 35, 47, 48 и 50; и 1860, 26.*
(Эта статья была уже напечатана въ «Военномъ Сборникѣ» 1858 г., но съ измѣненіями и пропусками).
171. 2-й РАЗКАЗЪ Никиты Сливаева (изъ быта донскихъ казаковъ) *П. Сокинь. Московскій Вѣстникъ. 1860, 11 и 28.*
(Здѣсь описана казацкая свадьба).
172. Нѣсколько словъ о Донскихъ казакахъ и ихъ образованіи. *К. Русскій Инвалидъ. 1860, 77.*
173. ВОСПОМИНАНИЕ о Чугуевскихъ казакахъ. *И. Жадаловскій. Харьковскія губ. вѣд. 1859, 19.*
174. РАЗКАЗЫ изъ крестьянскаго быта Малороссіянъ. *А. П. Сторожженка.* Спб. Въ тип. П. Греча. 1858.
(О тд. оттискъ изъ «Сѣверной Пчелы» 1857 и 1858 г.)
175. ПОСЕЛЯНЕ Воронежской губерніи. *Р. Русскіи Художест. Листокъ. 1850, 34.*
176. ХАРЬКОВСКІЙ КРЕСТЬЯНИНЪ. *Гр. П. Данилевскій. Журналъ Землевладѣльцевъ. 1858.*
177. КІЕВСКІЕ БОГОМОЛЬЦЫ *П. А. Кулишъ. Народное Чтеніе. 1857, 2.*
178. КАРТИНА весны въ Малороссіи. *Часть досуга. 9.*
179. ЗАМѢТКИ о повѣрьяхъ Малороссіянъ Суджанс. уѣзда. *И. Производитель и Промышленникъ. 1860.*
О домовомъ, вѣдьмѣ, вѣдюкѣ, упырѣ, ховапѣ, марѣ, вовколакѣ, лѣшемѣ и русалкѣ.
180. МАЛОРОССЪ въ анекдоталъ про него и въ произведеніяхъ

- народной его литературы. *П. Омеляненко. Кіевскій телеграфъ.* 1859; 12 и 14.
181. Батуринъ, мѣстечко Черниг. губ. *М. Исаенко. Чернигов. губ. вѣд.* 1860; 1, 8, 9, 11; 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19 и 22.
- Исторія. Этнографія (предразсудки и суевѣрія, образцы мѣстнаго нарѣчія, народн. пѣсни, пословицы и поговорки. Статистика.
182. Малороссійскія пословицы, поговорки и загадки и Галицкія приповѣдки. Собралъ *Н. Закревскій.* Москва. Въ Университ. тип. 1860. Въ 8-ю д. л. 139—244. (Помѣщены во 2-й книгѣ: «*Старосвѣтскій бандуриста*».)
183. Памятники украинской народной словесности. *Ефименко. Черниговскія губ. вѣд.* 1859; 6, 16, 18 и 25.
- 1) Украинскія пословицы и поговорки, 2) Украинскія обрядныя пѣсни. 3) Украинскія шептанья и замовлянья.
184. Памятники Украинской народной словесности. *П. Ефименко. Чернигов. губ. вѣд.* 1859; 49.
- Заговоры отъ зубной боли, на остановленіе крови, и пр.
185. Объ Украинскихъ пословицахъ и поговоркахъ. *А. Тиципскій. Чернигов. губ. вѣд.* 1859; 29.
186. Дополненіе къ украинскимъ пословицамъ и поговоркамъ *П. Ефименко. Чернигов. губ. вѣд.* 1859; 31—33, 38 и 40.
187. Додатокъ до украинскихъ помовокъ та погудокъ. *П. Ефименко. Чернигов. губ. вѣд.* 1860; 23, 24, 25 и 26.
188. Украинскія загадки. *Ст. Пось. Чернигов. губ. вѣд.* 1859, 24.
189. Малорусскія пословицы. *Кіев. губ. вѣд.* 1858, 26.
190. Малороссійскіе бандуристы, (съ картиною). *Русскій Худож. Листокъ.* 1859; 12.
191. Преданія приволжскихъ Малороссіянь. *И. С. Саратов. губ. вѣд.* 1859; 28.
192. Преданіе. *Гр. Пваненковъ. Харьков. губ. вѣд.* 1859; 8.

193. 1) Казка про кравця и вовка. 2) Про козла и барана.
3) Можебилиця. *П. Ефименко. Чернигов. губ. вѣд.*
1860; 21.
Записаны въ с. Николаевѣ, Борзенскаго уѣзда; и въ г.
Переяславѣ.
194. СМЕРТЬ. Украинская сказка. *Гр. П. Данилевскій. Под-
снѣжникъ.* 1859; 9.
195. УКРАИНСКАЯ СКАЗКА про куму, лисицу, пастуха, рыболова,
и возницу. *Гр. Данилевскій.* Семейный Иллюстрированный
Листокъ. 1859; 7—8.
Объ сказки написаны стихами.
196. УКРАИНСКІЯ СКАЗКИ, *Г. Н. Данилевскій. Русскій Вѣст-
никъ.* 1858; 1, 2, 3.
197. БѢСЫ. украинская сказка. *Г. П. Данилевскій. Рус. Вѣст-
никъ* 1858.
198. РАЗСКАЗЪ ОБЪ УЖѢ. *П. Томикъ. Чернигов. губ. вѣд.*
1859; 22.
199. ЧЕТЫРЕ ВАРИАНТА малорусскихъ сказокъ. *Малорус. Ли-
терат. Сборникъ.* Саратовъ. 1859.
1) Охъ. 2) Коза-дереза. 3) Казка про Ивашечка и
про вѣдму и 4) Казка про королеву Катерину.
200. НѢСКОЛЬКО СЛОВЪ о малороссійскихъ сказкахъ. Ст. *А. Ши-
шацкаю Иллита.* (Изъ № 21 *Чернигов. губ. вѣд.* Чер-
ниговъ. 1859).
201. ПРЕДАНИЯ о кладахъ. Матеріалы для исторіи Новороссій-
скаго края. *Ф. Воропоновъ. Одес. Вѣстникъ* 1860; 167.
202. НАРОДНЫЯ ПѢСНИ собранныя въ западной части Волынской
губерніи въ 1844 г. *П. И. Костомаровыиъ, Малорусск.
Литерат. Сборникъ.* Саратовъ. 1859.
203. НАРОДНЫЯ ПѢСНИ, подобранныя *П. Кулишемъ. Народное
Чтеніе.* 1859; 2.
204. СКАЗКИ и предрасудки Польскаго народа. *Волыискія губ.
вѣд.* 1859; 20 и 37.
205. СВАДЬБА на Полісѣвъ. *Кіевскій Телеграфъ.* 1859; 19,
20 и 25.
206. ЗАМѢЧАНІЕ на статью: «Мужицке весілье» *Гр. Куль-
жинскій Кіевскія губ. вѣд.* 1859, 7.

207. О малороссійской свадьбѣ. *К. Непытайенко. Кіевскія губ. вѣд.* 1859, 10.
Замѣчаніе на статью Кульжинскаго.
208. Свадебные обряды Малороссіянъ. *Полтавск. губ. вѣд.* 1859; 31—34.
209. Разказы о кладахъ. *М. Исаенко. Чернигов. губ. вѣд.* 1860; 51.
210. Легенды и новѣрья Украинскаго народа. *А. Новосельскаго. Кіевскій Телеграфъ.* 1860; 75, 76 и 77.
211. Погане поле. Легенда *П. К.—ко. Чернигов, губ. вѣд.* 1860, 29; 2 стр.
Урочище «Погане поле» находится на границѣ Нѣжинскаго и Козелецкаго уѣздовъ.
212. Крещатый дубъ. Преданіе. *М. Исаенко. Чернигов. губ. вѣд.* 1860; 38.
213. Пѣсни, записанныя въ м. Олишевкѣ (Козелецкаго уѣзда). *Д. Лавриненко. Чернигов. губ. вѣд.* 1860; 49, 50.
214. Коляда *С. Микуцкій. Виленск. Вѣстникъ.* 1860, 37.
Выписка изъ соч. *Glossarium mediae et infimae Latinitatis, etc. Ducange*, которую доказывается ошибочность мнѣнія многихъ ученыхъ, въ томъ числѣ и Шафарика, что Коляда есть словянское божество.
215. О волкахъ и волчьемъ богѣ Полісунѣ. *П. Ефименко. Чернигов. губ. вѣд.* 1859; 23.
216. Разказы про Полісуна. *А. Тищинскій. Чернигов. губ. вѣд.* 1859, 38.
217. Разказъ о Лісунѣ (Записанъ *М. Исаенко* въ Батуринѣ). *Чернигов. губ. вѣд.* 1860; 28, 2 стр.
218. Народный бытъ Волинскаго Полѣсья. *Волинск. губ. вѣд.* 1859; 15—20.
219. Бытъ Подолянъ. Изд. *К. Шейковскаго*. Т. 1—й вып. 1-й и 2-й. Кіевъ. Тип. И. и А. Давыденко. 1860.
Разборъ помѣщенъ въ «Современникѣ» 1860 г. № 9.
220. О суетвѣрїяхъ, встрѣчаемыхъ на праздникъ Рождества Христова въ Кіевскомъ уѣздѣ. *Вас. Сикачинскій. Кіевскія губ. вѣд.* 1860; 30.
221. О похоронахъ въ Подольской губ. *К. Шейковскій. Кіевскій Телеграфъ.* 1860; 24, 25, 26.

222. НАРОДНЫЕ МУЗЫКАЛЬНЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ВЪ РОССИИ. Русск. Худож. Листокъ. 1860.
223. СЕЛО ЛЮТЕЖЪ. П.... *Кіевскія губ. вѣд.* 1859, 12.
224. МѢСТЕЧКО ЕКАТЕРИНОПОЛЬ. (Калиболото-тожь) *К. Петрушевскій Кіевскія, губ. вѣд.* 1859; 5.
225. СЕЛО ВОДОТЫЕ. П. *Сенаторскій. Кіевскія губ. вѣд.* 1859; 20.
226. ХОЗЯЙСТВЕННЫЙ И ПРАВСТВЕННЫЙ БЫТЬ КОЛОНИСТОВЪ Маріупольскаго округа. И. *Рачинскій. Экономическія Записки.* 1859; 7 и 18.
227. ОЧЕРКИ ХОЗЯЙСТВЕННОГО БЫТА ВЪ НОВОРОССИИ. Д. *Георіевскій. Русскій Дневникъ.* № 59, 65 и 66.
1) Чумаки. 2) Вольные косари въ степяхъ.
228. О РАБОЧИХЪ ВЪ СТЕПЯХЪ КРЫМА. *Таврическія губ. вѣд.* 1859; 12.
229. БЮДЖЕТЪ РАБОЧАГО ВЪ ОДЕССѢ. Н. З. *Одесскій Вѣстникъ.* 1858, 7.
230. О ЗАХОЖИХЪ РАБОЧИХЪ ВЪ ХЕРСОНСКОЙ ГУБ. Я. *Грудзино, Земледѣльч. газета.* 1858; 34 и 35.
231. ПЕРЕСЕЛЕНІЕ КРЫМСКИХЪ ТАТАРЪ. И. *Щербань. Русскій Вѣстникъ.* 1860; 23—24.
232. БѢГЛЫЯ ЗАМѢТКИ НА ПУТИ ПО МАЛОРОССИИ. А. *Чужбинскій. Свѣ. Пчела.* 1860; 288.
233. ЕВРЕИ ВЪ ХАРЬКОВѢ. В. *Крѣпостишнъ. Прибавл. къ Харьк. губ. вѣд.* 1860; 10.
234. ОБЪЯСНЕНІЕ ПО ПОВОДУ СТАТЬИ Г. М. Д. «Гоненія Евреевъ въ Одессѣ». *Палеологъ. Русскій Міръ.* 1860; 11.
235. ПОѢЗДКА ПО НИЗОВЬЯМЪ ДНѢПРА. А. *Афонасьевъ-Чужбинскій. Морской Сборникъ.* 1858; 2, 8, 9 и 11;—1859; 2, 4, 7, 8 и 11;—1860; 9.
1) Правый берегъ. 2) Отъ Мѣловой до Берислава.
3) Отъ Берислава до Херсона. 4) Херсонъ лѣвый берегъ.
5) Отъ Каменки до Алешекъ. 6) Лиманъ и его окрестности.
236. ВЪ КІЕВѢ И ОБРАТНО. В. *Михайловъ. Русскій Худож. Листокъ.* 1860; 12 и 17.

237. САГАЙДАКН. *А. Перелешинъ. Вѣстникъ Имп. Рус. Геогр. Общества.* 1859; 10.
Сагайдаками называются въ Малороссіи, въ Воронежской, Курской и Харьковской губ.—дороги.
238. ПУТИ СООБЩЕНІЯ въ Херсонской губ. *А. Шмитъ. Одесскій Вѣстникъ.* 1860; 26 и 29.
239. ОТЬ СТАВРОПОЛЯ на Донъ. *И. В. Русскій Дневникъ.* 1859; 88.
240. СЪ ДОРОГИ. Донъ и Волга. *Ж. С.-пбургскія Вѣдомости.* 1860; 121.
241. РОСТОВЪ и ТАГАНРОГЪ. Замѣтки турпета. Кн. *М. Г. Голицынъ. Библиотека для чтенія.* 1859.
242. ПУТЕВЫЯ ЗАМѢТКИ въ Крыму въ 1857 г. *В. Назарьевъ. Иллюстрація.* 1859; 58, 59, 61—64.
243. НѢСКОЛЬКО СЛОВЪ о дорогѣ изъ Петербурга въ Таганрогъ. *А. Б—ко. Сѣв. Пчела.* 1860; 281.
244. ЗАМѢТКИ по Бессарабіи. К. Х. *Бессараб. област. вѣд.* 1860.
245. ЗАМѢТКИ по БЕССАРАБІИ. г. Бѣльцы. К. Х. *Бессараб-обл. вѣд.* 1860; 31.
246. ВОСПОМИНАНІЕ прогулки по Бессарабскимъ монастырямъ. *В. Шостакъ Бессараб. губ. вѣд.* 1860; 42.
- 247- ИЗЪ КАНЕВА въ Чигиринъ и обратно *М. Александровичъ. Чернигов. губ. вѣд.* 1860; 30—34.
248. ПИСЬМА СЪ ЮГА. *А. Николчъ. Семейный Кругъ.* 1860; 18.
Отъ Харькова до Керчи. Керчь. Одесса. Мартыновъ. Воскр. школы въ Керчи.
249. ЧЕТЫРЕ ДНЯ на Азовскомъ морѣ. *И. В. (Изъ дорожныхъ записокъ). Повороссійскій Сборникъ.* 1859.
250. НА ПОЧТОВОЙ ДОРОГѢ въ Малороссіи. *П. Кулишъ. Нскра.* 1860; 49.
251. НѢСКОЛЬКО СЛОВЪ о плаваніи по Днѣпру. *И. Мунтяновъ. Одесскій Вѣстникъ.* 1860; 137.
252. ДОРОЖНЫЯ ЗАПИСКИ. *А. Чужбинскій. Русское Слово.* 1860; 1, 8.

Плаваніе по Черному и Азовскому морямъ.

253. Два мѣсяца въ Малороссіи. *К. Козловскій. Оберточный Листокъ.* 1860; 49.
254. По пути изъ Одессы въ Кіевъ. *Ді—ій. Одесскій Вѣстникъ.* 1859; 72 и 76.
255. Отъ С.-ПЕТЕРБУРГА до Одессы. *Съверная Пчела.* 1859; 222.
256. ЗАМѢТКИ на пути изъ Одессы въ Тифлисъ. *Н—ъ. Южный Сборникъ.* 1859; 8, 9.
257. ПУТЕВЫЯ ЗАМѢТКИ. *С. Толмачевъ. Производитель и промышленникъ.* 1860; 28.
- Изъ путешествія по Новороссіи.
258. ПУТЕВЫЯ ЗАМѢТКИ отъ Кишинева до Одессы. *К. Ханацкій. Одесскій Вѣстникъ.* 1860; 14—и *Бессарабскія обл. вѣд.* 1860; 25, 26, 27 и 50.
259. Походныя письма ополченца изъ южной Бессарабіи 1855—1856 г. *А. В. Рачинскаго.* Москва. Въ тип. А. Семена. 1858. (Изъ Русской Бесѣды, № 2, 1858 г.).
260. СТАТИСТИЧЕСКОЕ ОПИСАНІЕ Харьковской губ. *Г. Турбинъ. Харьков. губ. вѣд.* 1860; 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 47—52.
261. ИСТОРИКО-СТАТИСТИЧЕСКОЕ ОПИСАНІЕ г. Харькова. *И. Кованко. Прибавл. къ Харьков. губ. вѣд.* 1859.
262. СТАТИСТИЧЕСКІЯ СВѢДѢНІЯ о Черниговской губ. *Чернигов. губ. вѣд.* 1860; 32. О народонаселеніи губ. за 1859 г.
263. НАРОДОНАСЕЛЕНІЕ Полтавской губ. и ея городовъ въ 1858 по 10-й народн. переписи. *Полтав. губ. вѣд.* 1859. 4, 15, 16.
264. ДВИЖЕНІЕ НАРОДОНАСЕЛЕНІЯ въ Полтавской губ. въ 1859 году. *Полтав. губ. вѣд.* 1860; 50, 51.
265. ЧИСЛО ЖИТЕЛЕЙ Полтавской губ. въ 1858 г. *Полтав. губ. вѣд.* 1859; 47.
266. ЧИСЛО ПРАВОСЛАВНЫХЪ ЦЕРКВЕЙ въ Полтавской губ. въ 1858 г. *Полтав. губ. вѣд.* 1859; 47.
267. ЗАВОДЫ И ФАБРИКИ въ Полтавской губ. въ 1858 г. *Полтавск. губ. вѣд.* 1859; 48.

268. Число купеческихъ капиталовъ, объявленныхъ въ Полтавской губ. въ 1858 г. *Полтав. губ. вѣд.* 1859; 49.
269. Статистическое обозрѣніе Судачской долины. А. Д. *Листокъ Русскаго Общества Пароход.* 1860.
270. Опытъ статистическаго описанія городовъ Бессарабіи (Хотинь) А. Защука. *Бессараб. обл. вѣд.* 1860: 48, 49.
271. Отрывки изъ статист. описанія Херсонской губ. и Одесск. градонач. А. Шмитъ. Одесса. 1860.
272. Роспись въ алфавитномъ порядкѣ съ уѣздымиъ городомъ, сель и деревень, находящ. въ Васильковскомъ уѣздѣ, Кіевской губ. *Кіевскія губ. вѣд.* 1859; 11, 15, 24 и 25.
273. Возможность скорого заселенія Крыма. *Фр. Д—скій. Одесскій Вѣстникъ*, 33.
274. Статистическое описаніе села Ярославичь, Дубенскаго уѣзда. *Волынскія губ. вѣд.* 1859.
275. Статистическое описаніе Заславскаго уѣзда. *Волынскія губ. вѣд.* 1859; 40, 41, 42, 44, 45, 46, 49.
276. Нѣсколько свѣдѣній о Житомирѣ. *Экономистъ* I.
277. Статистическое описаніе Новоградволинскаго уѣзда. *Волынскія губ. вѣд.* 4.
278. Статистическіе труды И. О. Штункенберга. изд. его сыномъ А. Штункенбергомъ. Сиб. 1858.
279. Населеніе Повороссіи. А. А. Скальковскій. *Экономистъ*. 1858. I.
280. Изъ военно-статистическаго описанія Новороссійскаго края. *Русскій Швалидъ*. 1858; 41 и 57.
281. Краткое описаніе Таврической губ. Б. Бассаль. *Записки Имп. Общества Сельскаго Хозяйства Южной Россіи*. 10 и 11.
282. Статистическое обозрѣніе Екатеринославской губ. *Памятная книжка Екатеринославской губ.* на 1860.
283. Матеріалы для статистики Подольской губ. *Памятная книжка Подольской губ.* за 1859.
284. Село Пападовка. *Кіевскія губ. вѣд.* 1859, 9.
285. Статистическое описаніе города Алешекъ. А. Чириковъ. *Листокъ Русскаго Общ. пароходства*. 1860. 62.
286. Мѣстечко Никополь. (Статистическое описаніе). *Листокъ Русскаго Общ. Пароходства*. 1860. 65.

287. ХАРЬКОВЪ и Воронежъ. *С. Соколовъ. Производитель и Промышленникъ*. 1860. 40.
288. ОДЕССКАЯ ТОРГОВЛЯ. *А. Скальковский. Экономическій Указатель*. 1858. *А. и Земледельческая Газета*. 1858. 10.
289. ОДЕССКАЯ ТОРГОВЛЯ ВЪ 1857. *Одесскій Вѣстникъ* 1858 39 и 40.
290. О ТАБАЧНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ВЪ Сорокомъ уѣздѣ. *Одесскій Вѣстникъ* 1858. 43.
291. КРЫМСКІЯ КАМЕНОЛОМНИ ТЮРНИЪ. *Морской Сборникъ*. 1858; 7 и 8.
292. ЗАГРАНИЧНАЯ ТОРГОВЛЯ Азовскаго бассейна въ 1858 году. *А. А. Скальковский. Русскій Дневникъ* 7.
293. ОБЪ АЗОВСКОМЪ МОРЬ, *Соковкинъ. Экономическій Указатель*. 1858; 28.
294. ОБЪ АЗОВСКОМЪ МОРЬ. *Ал. Д. О. Петербургскія вѣд.* 268.
295. О ХЕРСОНСКОЙ ТОРГОВЛѢ. *М. Чудновскій. Одесскій Вѣстникъ*. 1858; 46.
296. ЗАГРАНИЧНАЯ ТОРГОВЛЯ Черноморскаго бассейна. *А. Скальковский. Промышленный листокъ*. 1888. 36 и 37.
297. ЗАГРАНИЧНАЯ ТОРГОВЛЯ Новороссійскаго края. *А. Скальковский. Промышленный листокъ*. 1858; 32, 33 и 46.
298. ИСТОРИЧЕСКІЙ ОЧЕРКЪ торговли Новороссійскаго края, за послѣднее время. 1856—58 г. *Н. Сокальскій. Одесскій Вѣстникъ* 1859; 1, 2, 3 и 5.
299. О ТОРГОВЫХЪ ОБОРОТАХЪ города Феодосіи. *Таврическія вѣд.* 1859.
300. КРАТКІЙ ОЧЕРКЪ торговой дѣятельности въ Курской губ. *Памятная книжка Курской губ.* на 1860 г.
301. О КАМЕННОУГОЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ въ Новороссійскомъ краѣ. *Журналъ Минист. Вн. Дѣлъ*. 1858, 1. (Изъ Одесскаго Вѣстника).
302. ОБЗОРЪ СУДОХОДСТВА и пароходства по Днѣпру. *Москов. вѣдомости*. 1858. 41.
303. ЗАМѢТКИ о плаваніи иностранныхъ и русскихъ каботажныхъ судовъ въ Азовскомъ морѣ. *К. Гр. Спб. вѣд.* 95 и *Таврическія вѣд.* 15.

304. О каботажномъ судоходствѣ въ Азовскомъ морѣ. *Н. Б—въ. Одесскій Вѣстникъ.* 1858; 51.
305. Обзоръ судоходства по Днѣпру. *Коммерческій газета.* 1858; 90.
306. Обзоръ судоходства и пароходства по р. Днѣпру и его притокамъ. Спб. 1858.
307. Донъ и Волга. Новые пути сообщенія между югозападомъ и востокомъ Россіи. *А. Скальковскій* Одесса. 1858.
308. Картины судоходства по Мѣдвѣницѣ и по Дону. *Д. Мордовцевъ. Памятная книжка Саратовской губ.*
309. Табаководство въ Полтавской губ. *Полтав. губ. вѣд. и Производитель и Промышленникъ.* 1860; 39 и 40.
310. Документы, относящ. до хлѣбной торговли Поворос. края. *Скальковскій. Одесскій Вѣстникъ.* 1860; 16.
311. По поводу хлѣбной торговли на югѣ Россіи. *Сѣверная Пчела.* 1860; 125.
- Отвѣтъ г. помѣщику М. Антонову въ 68 №. Спбург. вѣдом.
312. Чумацкій извозъ въ Одессу. *Одесск. Вѣсти.* 1860; 51.
313. О сельдяномъ промыслѣ въ Поворос. краѣ. *А. Скальковскій. Одесскій Вѣстникъ.* 1860; 24.
314. Нѣсколько словъ о шелководствѣ на югѣ Россіи. *П. Бефани. Одес. Вѣсти.* 1860; 23, 1 ст.
315. Каменно-угольная промышленность на югѣ Россіи. *Одес. Вѣсти.* 1860; 7.
316. Движеніе судоходства на р. Днѣстрѣ въ 1859 г. *А. Мелиховъ. Листокъ Пароходства.* 1860; 23.
317. Списокъ свеклосахарнымъ заводамъ въ губ. Киевской, Черниговской, Полтавской, Волынской и Подольской. *Кіевскія губ. вѣд.* 19, 20.
318. О свеклосахарныхъ заводахъ Киевской губ. *П. Разманиновъ. Кіевскія губ. вѣд.* 1859; 1 и 2.
319. Промышленность Суджанскаго уѣзда Курской губ. *Производитель и Промышленникъ.* 41—43 и *Журналъ Минист. Внутр. Дѣлъ,* 8.
320. О свеклосахарной промышленности въ Киевской губ. *Коммерческая газета.* 1858, 13.

321. О соляной промышленности въ Крыму. *А. Джюти. Одесскій Вѣстникъ* 1859, 135.
322. О торговлѣ саломъ въ Екатеринославѣ. *М. С-и. Промышленный Листокъ*. 1858, 44.
323. Статистическій очеркъ мѣстъ нахождения, добыванія и доставки къ мѣстамъ построекъ строительныхъ матеріаловъ; употребляемыхъ въ Таврической губ. *Соханскій Журналъ Гл. Управ. Пут. Сообщенія съ картой*. 1859, 2.
324. Свѣдѣнія о Покровской ярмаркѣ въ Харьковѣ, въ 1860 г. *Вольфъ Иткинъ. Прибавленія къ Харьков. губ. вѣд.* 1860 110.
325. Замѣтки объ Ильинской ярмаркѣ въ Полтавѣ. *Р. Сыромятниковъ. Акціонеръ*. 1860; 47.
326. Статистическое описаніе Никольской Баховской ярмарки. *Листокъ Русскаго Общества Пароходства и Торовли*. 1860; 75.
327. Ростовъ на Дону. *Производитель и Промышленникъ*. 1859; 15.
328. О торговлѣ крымскою мерлушкою. *Съверная Пчела*. 1860; 184.
329. Изслѣдованіе о торговлѣ на украинскіхъ ярмаркахъ. *И. Аксаковъ. Спб.* 1858.
330. Выписка ярмаркамъ, существующимъ по Войску Донскому. *Донскія войсковыя вѣдомости*. 1859; 33.
331. Крещенская ярмарка въ 1859 г. въ Харьковѣ. *Вольфъ Иткинъ. Прибавленіе къ Харьковскимъ губерскимъ вѣдомостямъ*. 1859 г.
332. Украинскія ярмарки. *К. С. Аксаковъ. Русская Бельда*. 1858; 2.

ОБЪЯСНЕНИЯ КЪ РИСУНКАМЪ «ЖИВОПИСНОЙ УКРАИНЫ».

№ XX.—Деревянные ворота, сняты мною съ натуры въ старинномъ мѣстечкѣ *Седневь*, въ 25 верстахъ отъ Чернигова. На воротахъ надпись: *Созданъ быша врата си на 1763 году, мѣсяца октоврѣя 23 дня*. Надпись эта вырѣзана въ деревѣ.—Ворота эти, къ сожалѣнію, уже полуразрушены; по остаткамъ видно, что на нихъ была крыша, но какая именно, деревянная или соломенная—не знаю.

№ XXI.—Лірникъ Дмитро Погорілій, съ рисунка П. А. Кулиша. Съ удовольствіемъ помѣщаю здѣсь нѣсколько словъ о немъ, общенныхъ мнѣ П. А. Кулшомъ.

»Встрѣтился я съ нимъ въ Звенигородкѣ на улицѣ—какъ обыкновенно бываетъ въ нашихъ уѣздныхъ городахъ—безлюдной и молчаливой. Онъ былъ слѣпъ и шелъ съ поводыремъ.

— Здорѣвъ, брате! сказалъ я.

— Добрѣдень, пане! отвѣчалъ онъ.

— Почимъ же ты знаѣешь, що я панъ?

— Чѣю, отвѣчалъ коротко Дмитро.

— Ні, брате, сказалъ я, сдѣлавъ знакъ молчанія поводырю:—я не панъ, я такой же прѣстий чоловікъ, якъ и ти.

Дмитро молчалъ.

— Де твой хата? спросилъ я.

— Онъ—тамъ, за рѣвчакѣмъ.

Дмитро показалъ рукою.

— Ходімъ до тебе въ хату,—заграй та заспѣвай міні.

— Ходімъ, пане, коли ваша мѣлость.

— Не зовй менѣ, братіку, паномъ: я сѣго не люблю, бо я такой же панъ, якъ и ти.

— То якъ же вашу мѣлость величати?

Къ моему сожалѣнію, Дмитро со мной дѣлался все учтивѣе и учтивѣе.

— Да якá тутъ мѣлость, Богъ съ тобою! сказалъ я, плохо играя свою роль: я тогда еще не умѣлъ говорить съ простымъ народомъ, и потому зашугивалъ нищаго, самъ не понимая, чѣмъ. — Зови менѣ, коли хочешь, Панькомъ. А тебѣ якъ зовуть?

— Дмитромъ, пáне, Дмитро Погорілий.

Такимъ образомъ Дмитро, умышленно, или по привычкѣ, ставилъ слово *панъ* между собой и мною, какъ непреходимую для насъ обоихъ пропасть. Мнѣ сдѣлалось больно за тотъ слой общества, къ которому онъ меня такъ-сказать отталкивалъ. Но я не сомнѣвался, что Дмитро будетъ мой.

Хата у него была самая жалкая, — тѣмъ болѣе, что на всемъ видно было отсутствіе женскихъ рукъ. Мы застали въ ней его товарища, такого жъ, какъ и онъ, безроднаго бѣдняка-лирика. Ихъ заботы о томъ, чтобы меня накормить, какъ гостя, тронули меня. У нихъ оказались очень вкусные соленые огурцы въ деревянномъ ведрѣ и ломти хлѣба изъ разныхъ нечей. Молодость и прогулка по неровной мѣстности Звенигородки возбуждали мой аппетитъ. Мы втроемъ принялись завтракать посреди рушащихся бревенчатыхъ стѣнъ, точно въ комфортабельномъ домѣ. Проворный поводырь въ одну минуту притащилъ, по моей просьбѣ, водки. Какъ говорится, ледъ былъ сломанъ, — беседа закипѣла, полились рѣкой гайдамацкія пѣсни. Дмитро Погорілий, какъ видно и по набросанному мною съ натуры портрету, поправился мнѣ съ перваго взгляда гайдамацкою своею наружностію. Нелѣпи съ двѣ не бритая борода очень шла къ его дикимъ и вмѣстѣ простодушнымъ чертамъ. Онъ, вѣроятно, не счелъ бы для себя грѣхомъ поступить съ Ляхами и Жидами такъ, какъ поступали, въ свое время, герои его рассказовъ. Это былъ необтершійся еще въ новой жизни осколокъ прежняго вѣка. О самыхъ невѣроятныхъ вещахъ (см. *Записки о Южной Руси*, I, стр. 95) онъ говорилъ такимъ тономъ, какъ-будто это случилось передъ его глазами (которые, къ сожалѣнію, были слѣпы). Пѣлъ онъ съ энтузіазмомъ и съ такою выразительностію, какъ-будто и содержаніе пѣсни и пѣньи были его созданіе. Почти каждую пѣсню сопровождалъ онъ объясненіями, которыя стоило записать всѣ. Языкъ его рассказовъ былъ превосходный. Я очень любилъ Дмитра; а онъ ужъ больше не называлъ меня паномъ и говорилъ мнѣ—*ты*. Не смотря на это, онъ раза два замолкалъ, качалъ значительно головой и говорилъ:

— Ой, не прбстий ти чоловік!.. Знаю я, хто ти: може, твої паніматка въ золотому палацу сидїть.

— Нехай же вона собі тамъ сидїть, отвѣчалъ я, — а ми ви́пьемо по чарці та заспїваємо що про Максима Залізняка.

Во время моихъ странствованій по убогимъ хатамъ, всего больше я располагалъ простой народъ въ свою пользу тѣмъ, что пѣлъ или читалъ наизусть множество народныхъ пѣсень. Этотъ запасъ знанія, усвоенный мною еще съ неграмотнаго моего дѣтства, помогъ мнѣ сойтись и съ Дмитромъ Погорїлымъ. Онъ, съ наивностию горячаго сердца, предлагалъ мнѣ идти и ѣхать со мной куда-угодно, такъ-что ставилъ меня даже въ нѣкоторое затрудненіе своею преданностию. Къ сожалѣнію, это была одна изъ первыхъ моихъ встрѣчъ въ такомъ родѣ. Мнѣ казалось, что я найду множество подобныхъ личностей, углубясь больше въ Задѣпровскую Украину, и я разстался съ нимъ навсегда послѣ первой бесѣды.

№ XXII.—Мѣщанка Полтавской губ., гравирована мною съ рисунка И. И. Соколова.

№ XXIII.—Дѣвушка Полтавской губ.,—тоже съ рисунка И. И. Соколова.

№ XXIV.—Видъ снятый съ натуры, въ одной изъ станицъ Черноморія, А. Е. Бейдеманомъ,—изъ этого рисунка можно видѣть до какой степени наружный видъ жилья въ Черноморіи сохранилъ свой первобытный, малороссійскій характеръ.

Л. Ж.

ОБЪЯСНЕНИЕ

ПЕУДОБОПОЯТНЫХЪ ЮЖНОРУССКИХЪ СЛОВЪ, СОДЕРЖАЩИХСЯ ВЪ 11-й И 12-ой КНИЖКЪ «ОСНОВЫ».

Бавити — забавлять.
Банька — стеклянный шаръ, которымъ выглаживаются намитки; глаза.
Базабанъ — (кушанье) — пышки.
Балакучий — говорливый.
Беркициутись — упасть, опрокинуться, перекувырнуться.
Бишиха — (болѣзнь) рожа.
Брузументъ — позументъ.
Бундючитьця — дуться; сердиться.
Бурхати — порывисто, сильно дуть (о вѣтрѣ).
Бухинка — булка хлѣба.
Варнякати — говорить невнятно — и безтолку.
Вглибшки (нарѣчје) — глубиною.
Вдрянути — оцарапнуть.
Величя — величественная, пышная.
Вигодувати — выкормить; воспитать.
Випрѣчуватись — вырваться; освободиться.
Виткнутись — высунуться.
Видхожий — на выходѣ, прощальный.
Вісьмирикъ — жерновой камень въ восемь четвертей.
Вихопитись — выскочить; вырваться.
Вкруть — круто.
Вкоськати — упросить.
Ворітечка — (уменьш.) ворота.
Вуликъ — (уменьш.) улей.
Гартъ — закалъ.
Гѣйте — подите прочь.
Гіллячка — (уменьш.) вѣтка.
Гнатъ — Пгнать.
Гомілка — голень.
Горпина — Агрпина.
Грихнути — грохнуть.
Гуна, (луна) — эхо.
Гурлига — пастушескій посохъ съ шишкой или крюкомъ на одномъ концѣ.

Далибі, далєбі — ей-Богу.
Джирчати — дребезжать.
Дія — дѣйствіе; дѣяніе.
Довжезний — мочень длинный.
Докучувати — наскучать.
Долі — на землѣ; на полу.
Домѣха — Домна.
Домойтѣрь — доможилъ.
До гори (ногами) — вверхъ (ногами).
Дорукъ (подати) — отдать въ руки.
Драпика — (бранн. слово) обдирало.
Дроковіяца — жаркое время, когда скотъ прочитается, бѣсится.
Женѣ — гонить.
Жебѣця — гонится.
Жижки — подкожные жиры.
Затого — скоро, вотъ-вотъ.
Завіпна (болѣзнь) — сильная рѣзь въ животѣ.
Закопотіти — топать на бѣгу ногами.
Зацідити — ударить; хватить.
Заціпнутий — застегнутый.
Зважитись — отважиться.
Звідкіля — откуда.
Згедзкатись — закапризиться.
Зжолобити — скорчить.
Змістїтьця — вмѣститься.
Зіпхати — спихнуть; сбить.
Ількó — Илья.
Зуполний — полный.
Іжа — пища.
Капость — пакость.
Кашпукъ — кошелекъ; кисеть.
Кваша — вареное жидкое тѣсто.
Кесетина — кисеть.
Книдѣкъ — лента.
Кінъ, род. кона — сцена.

Кітва — кружка.
Китиця — кисть.
Клубъ — вертулгъ (круглая часть, конец сурели).
Кодло — родъ, порода.
Комизитись — сердиться; капризничать.
Кублитись — гвѣздиться, умащиваться.
Комонникъ — конный ѣздокъ.
Контентуватись — угощаться.
Корали — коралы.
Криць — растеніе.
Кудись — куда-то.
Кубло — логовище въ сѣнѣ или соломѣ.
Кукульванъ — дурманъ.
Кура — пыль, курево.
Курячий — куриный.
Кулина — Акулина.
Куштанція — штуки, хитрости, искусство.
Лататте — растеніе.
Лаштунки — гѣса; деревянные подмости, для устройства чего-либо.
Лѣшата — тиски, раскѣпъ для выглаживанія ремней.
Лементаръ (рейментаръ) — начальникъ отряда.
Литки — икры.
Липівка — кадка, сдѣланная изъ дѣльнаго дерева, преимущественно изъ липы.
Лютій — февраль.
Лялька — кукла; игрушка.
Мамій — матушкинъ сынокъ.
Марушка — Марья.
Майька — Машенька, Марфуша, душенька (въ переносн. смыслѣ, ласкательное).
Марюка — (увеліч.) привидѣніе.
Мѣння — имя.
Мимрити — подъ пось, невнятно говорить.
Млинці — блины.
Млѣвий — слабый; разслабленный; несносливый.
Мовчязливий — молчаливый.
Молодіжъ — молодѣжь.
Мудитись — жаться; мяться; соглашаться какъ-бы пѣхотя.
Мякѣнький — (уменьш.) мягкій.
Навпослі — послѣ; потомъ.
Нашадокъ — потомство.
Надѣбокъ — дерево, подготовленное для подѣлокъ.
На-вспражки — въ самомъ дѣлѣ.
Настромити — наткнуть; надѣть.

Навтікачъ — бѣгомъ; убѣжать.
Намовятись — (переносн.) напиться до-пьяна.
Неприторѣний — не-паторшійся (въ свѣтѣ, въ жизни, въ обычаяхъ).
Не впомяку — не вспомнить мнѣ.
Нехлюя — (бранное слово) перяха.
Одрізнитись — отдѣлаться, отрозниться.
Обликъ — обличье — лицо; очеркъ лица.
Обіхідка — (на обіхідку) текущій расходъ.
Окульбачити — осѣдлать.
Опинитись — очутиться.
Оришка — Ирина.
Оринка — Ирина.
Ось-як! — а вотъ какъ!
Отютянтъ — адютантъ.
Оцюди — вотъ сюда.
Очіці — глазки.
Ощадокъ — остатокъ.
О-шо! — вотъ-что!
Пашенна яма — ссыпная хлѣбная яма.
Питанье — вопросъ.
Підвечіркувати — поздно полдничать.
Підкапокъ — чернеча камиллавка.
Підсковзнутись — поскользнуться.
Пирлячко — пѣрушки.
Пилгати — прыгать.
Побить — быть.
Подвідчикъ — подводчикъ.
Подихати — дуть; повѣвать.
Подряпати — поцарапать.
Посуха — засуха.
Поізгати — звать.
Поквѣтитись — польститись.
Поквѣломъ — потихоньку; съ нѣкоторою важностью.
Покаль — покуда; пока; покажьтесь.
Пола — въ вісімъ пилъ — въ восемь полотниць.
Полуниця — степная клубника.
Пол-чварта — три съ половиною.
Пополотніти — поблѣднѣть, поблѣдѣть какъ полотно.
Пополохати — спугнуть; встревожить.
Посваритись — погрозиться; поссориться.
Поштиво — учтиво; почтительно.
Почитувати — почитать; поминать въ церкви.
Почерал — по-очереди.
Пригубити — притронуться къ чаркѣ губами.
Притѣпатись — приобрести.

Приціпуватий — глуховатий.
Причепе́нда — придиричивий.
Пріська — Афросинья.
Пристру́нчити — приструнить; на-
страшати.
Пробі! — ради Бога, помогите!
Прогайнувати — промотати.
Прозі́рний — прозорачивий світлий.
Проковну́ти — проглотить.
Пухкий — м'який какъ пухъ.
Пшо́нійний — пшеничный.
Рані́ший — утрешній.
Репе́ть — крикъ; шумъ.
Розбу́ркатись — проснутись, оч-
нутись.
Розди́мати — роздувати.
Роздобу́ти — добыть; приобрьсть.
Розло́гий — обширный.
Розми́ръ — разрывъ.
Розчу́рпати — разобрать; повяты;
розслышати.
Розтро́щити — раздавить; роздро-
бить.
Самоту́жки (вести) — на себѣ (вести).
Середу-днѣ — среди-дня.
Сирно — маленький низенькій столикъ,
употребляемый въ землянкахъ; сидятъ
у него на землѣ.
Скату́ртва (уменьш.) — скатерть.
Скота́рство — скотоводство.
Сму́га — полоса
Соло́ха — Соломонида.
Спра́вдитись — исполниться.
Стидкий — безстыдный.
Сурéлі — ляшки.
Сүтозолóтий — обильно-золотой.
Тагапо́къ — треножникъ, на кото-
ромъ вѣшается котель.

Тадже́жъ — ну, — да.
Тизпа́тись — мотаться.
Ті́рло — собойное мѣсто, на кото-
ромъ ночевали овцы.
Тирка́тий — (півень).
Товкува́ти — толковать; говорить.
Товче́нникъ — (въ переносномъ смы-
слѣ) тумакъ.
Торохті́йка — говорливая женщина.
Трішечки — (уменьш.) — немножко.
Тря́сця — лихорадка.
Турко́тъ — хохлатый голубь.
Тю́тки — не вдогадъ.
Узликъ — узелъ.
Ура́зливо — язвительно; больно.
Ураза́ливий — раздражительный.
Усто́ньки — (уменьш.) уст.; губки.
Хи́жа — часть хаты.
Харко́ — Захаръ, Харитонъ.
Хвэ́ська — Феодосіа
Цвигати — (переносн.) битъ.
Цвірку́въ — све. чкъ.
Шавлі́я — шалфей.
Шевський — сапожничій.
Широче́нний — очень широкий.
Шкуля́гати — прихрамывать.
Шти́мъ — холка.
Штимова́та віця — овца съ сто-
ячею шерстью.
Шморгну́ти — дёрнуть, шмигнуть.
Шпа́рко — рѣско; скоро.
Шугу́нути — полетѣть.
Що́гли — высокія стоячія бревна;
мачты.
Яко́сь — какъ-то.
Яцько́ — Яковъ.
Ярочко́вий — поярчатый.

БИБЛЮГРАФИЧЕСКІЯ ИЗВѢСТІЯ.

К. В. Шейкисі, заявовавшій о своихъ занятіяхъ украинскою этнографією изданіемъ *»Быта Подольскѣ«*, началъ изданіе *»Опыта южно-русскаго Словаря«*, въ Кіевѣ.

Цѣна первому выпуску, безъ статьи: *»Нѣсколько словъ о южно-русскомъ народѣ и въ-особенности о его языкѣ«* 1 р., со статьею 1 р. 50 к. На пересылку прилагается за 1 фунтъ. Первый выпускъ получать можно въ Кіевѣ въ книжномъ магазинѣ В. Г. Барщевского и у составителя, на Кудрявцѣ въ д. Вашенка; въ Черниговѣ въ редакціи *»Черниговскаго Листка«*, въ Екатеринославѣ у учителя гимназіи А. К. Левицкаго, въ Немировѣ у учителя гимназіи О. Я. Воронаго, въ Каменецъ-Подольскѣ у чиновника В. Д. Кашубскаго. Въ теченіе 1862 года, выйдетъ первый томъ словаря, т. е. четыре выпуска, заключающіе въ себѣ minimum 43 печатныхъ листа. Подписная цѣна первому тому 4 рубля съ пересылкою. Лица, внесшія болѣе одного рубля за 1-й в., если пожелаютъ подписаться на цѣлый томъ, доплачиваютъ столько, сколько будетъ слѣдовать по разсчету. Первый томъ можетъ выйти въ теченіе 1862 года только въ такомъ случаѣ, если къ 1 февраля 1862 года будетъ по крайней мѣрѣ 100 подписчиковъ на цѣлый томъ. Въ противномъ случаѣ, изданіе словаря, какъ дѣло не *своевременное* и не сообразное съ потребностями и развитіемъ южно-русскаго народа, будетъ прекращено, о чемъ будетъ объявлено, и деньги будутъ возвращены подписчикамъ.

Надѣюсь, что лица, имѣющія у себя матеріалы для словаря, доставятъ ихъ мнѣ, какъ это уже и сдѣлали нѣкоторые. Матеріалы и требованія на словарь должны быть адресуемы такъ: въ Кіевѣ. Кандидату историко-филологическаго факультета Университета Св. Владимира, Каллинику Васильевичу Шейковскому.

ВЪ КІЕВѢ ВЫШЛО

ОБОЗРѢНІЕ

ЛИНГВИСТИЧЕСКИХЪ КАТЕГОРІЙ,

СОСТАВЛЕННОЕ (по Штейнталу)

М. А. ТУЛОВЫМЪ.

Книгу эту (69 стр., in 8°) можно приобрести въ Петербургѣ у Матвѣя Терентьевича Симонова, на Вознесенскомъ проспектѣ, въ домѣ Розова, кварт. № 7. Цѣна безъ пересылки 50 к. за экземпляръ; иногородные прилагаютъ, сверхъ того, пересылочныхъ и укупорныхъ 25 к. сер. Книгопродавцы, при покупкѣ 5 и болѣе экземпляровъ, получаютъ 10% уступки съ цѣны.

ОБЪ ИЗДАНІИ

СОВРЕМЕННОКА

ВЪ 1862 ГОДУ.

«Современникъ» въ 1862 году будетъ издаваться на прежнихъ основаніяхъ, тѣми же лицами, какъ и въ прошломъ году.

Направленіе «Современника» извѣстно его читателямъ. Продолжая, по мѣрѣ возможности, развѣвать это направленіе въ приложеніи къ разнымъ отраслямъ науки и жизни, редакція въ послѣдніе годы должна была ожидать измѣненія своихъ отношеній къ нѣкоторымъ изъ сотрудниковъ (преимущественно беллетристическаго отдѣла), которыхъ произведенія въ прежнее время, когда еще направленія не обозначались такъ ясно,—нерѣдко съ удовольствіемъ встрѣчаемы были читателями въ нашемъ журналѣ. Сожалѣя объ уtratѣ ихъ сотрудничества, редакція однакоже не хотѣла, въ надеждѣ на будущіе прекрасные труды ихъ, пожертвовать основными идеями изданія, которыя кажутся ей справедливыми и честными и служеніе которымъ привлекаетъ и будетъ привлекать къ ней новыхъ, свѣжихъ дѣятелей и новыя сочувствія, между—тѣмъ какъ дѣятели, хотя и талантливые, но остановившіеся на прежнемъ направленіи—именно потому, что

не хотятъ признать новыхъ требованій жизни—сами себя лишаютъ своей силы и охлаждають прежнія къ нимъ сочувствія. Впрочемъ изъ писателей, пользующихся постояннымъ сочувствіемъ публики, «Современнику» вполне обеспечено въ будущемъ году сотрудничество гг. Островскаго, Салтыкова (Шедрина), Марка Вовчка, Станицкаго, Успенскаго, Григоровича и другихъ.

Что касается до отдѣла серьезныхъ и современныхъ статей, то надо сказать, что въ большинствѣ случаевъ онѣ зависятъ отъ разныхъ условій. Впрочемъ, мы надѣемся, что кругъ предметовъ, доступныхъ обсужденію въ журналахъ, будетъ постепенно расширяться, а съ тѣмъ вмѣстѣ и разнообразіе и сила нашего журнала увеличиваться.

Въ отдѣлахъ библиографіи, внутренняго обозрѣнія, фельетона, «Современникъ» старается, какъ замѣтили, конечно, читатели, не о педантической полнотѣ и систематичности, но всего болѣе о проведеніи, хотя бы и въ бѣглыхъ замѣткахъ, тѣхъ же истинъ и выводовъ, разъясненію которыхъ посвящаются, по возможности, цѣльныя статьи въ другихъ отдѣлахъ журнала. Этой же цѣли служилъ и «Свистокъ», отъ котораго редакція вовсе не намѣрена отказываться.

Составъ журнала остается прежній:

I. Повѣсти, романы, путешествія, драматическія произведенія, стихотворенія, статьи серьезнаго содержанія, преимущественно по части исторіи, политической экономіи, исторіи литературъ, и прочее.

II. Современное обозрѣніе, то есть: 1) Критика и библиографія книгъ и журнальныхъ статей, почему либо заслуживающихъ вниманія, какъ русскихъ, такъ иногда и иностранныхъ; 2) Внутреннее обозрѣніе замѣчательныхъ явленій русской жизни; 3) Замѣтки о петербургской жизни; 4) Политическое обозрѣніе; 5) Мелкія статьи, касающіяся отдѣльно того или другаго явленія современности.

ПОДПИСКА ПРИНИМАЕТСЯ:

Въ С.-ПЕТЕРБУРГѢ: въ конторѣ «Современника», на Невскомъ проспектѣ, противъ Арсенала Аничкова дворца, въ домѣ Зивѣтнова, при книжномъ магазинѣ А. И. Давыдова.

Въ МОСКВѢ: въ конторѣ «Современника», на углу Большой Дмитровки, противъ Университетской типографіи, въ домѣ Загряжскаго, при книжномъ магазинѣ И. В. Баунова.

УСЛОВІЯ ПОДПИСКИ:

Цѣна за годовое изданіе «Современника» въ С.-Петербургѣ безъ доставки: **пятнадцать руб. сер.**, съ пересылкою: **шестнадцать руб. пятьдесятъ коп. сер.**

И. ПАНЧЕВЪ.

Н. НЕКРАСОВЪ.

Н. ЧЕРНЫШЕВСКІЙ.

ПОДПИСКА НА ПЕРІОДИЧЕСКІЯ ИЗДАНІЯ

ИМПЕРАТОРСКАГО ВОЛЬНОГО ЭКОНОМИЧЕСКАГО ОБЩЕСТВА

на 1862 годъ

ЖУРНАЛЬ

„ТРУДЫ“

И ГАЗЕТА

„ЭКОНОМИЧЕСКІЯ ЗАПИСКИ“.

Въ началѣ текущаго года, редакцію «Трудовъ» и «Экономическихъ Записокъ» было заявлено, что, она, оставаясь при прежнемъ направленіи, обратитъ однако особое вниманіе на *отдѣль библиографіи* и на *хронику заграничнаго хозяйства*. Съ этою цѣлю, въ каждомъ почти номерѣ «Трудовъ», были разбираемы новыя хозяйственныя сочиненія и періодическія изданія. Хроника же заграничнаго хозяйства помѣщалась въ смѣси подъ особой рубрикой: *Обозрѣніе новостей по сельскому хозяйству за границею*.

Въ будущемъ 1862-мъ году, программа *Трудовъ* и *Экономическихъ Записокъ* остается, въ главныхъ основаніяхъ, согласно занятій Общества, прежняя.

Въ составъ «Трудовъ» войдутъ слѣд. отдѣлы:

1. ЖУРНАЛЫ (ПРОТОКОЛЫ) ЗАСѢДАНІЙ Совѣта и Общаго Собранія Общества.
2. ОТДѢЛЕНІЕ I: СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО съ главными его отраслями.
3. ОТДѢЛЕНІЕ II: РЕМЕСЛА и ФАБРИЧНЫЯ ПРОИЗВОДСТВА, состоящія въ ближайшей связи съ сельскимъ хозяйствомъ.
4. ОТДѢЛЕНІЕ III: ВСПОМОГАТЕЛЬНЫЯ НАУКИ, политическая экономія, естествознание и т. п.
5. БИБЛИОГРАФІЯ: разборъ хозяйственныхъ періодическихъ изданій и книгъ.
6. ОБОЗРѢНІЕ НОВОСТЕЙ по сельскому хозяйству за границую.
7. СМѢСЬ.

Въ «**Экономическихъ Запискахъ**» будутъ помѣщаться протоколы засѣданій Отдѣленій и Общаго Собранія, болѣе мелкія и спѣшныя статьи, хозяйственныя и промышленныя извѣстія, вопросы сельскихъ хозяевъ и отвѣты на нихъ редакціи, разныя хозяйственныя объявленія и т. п.

Къ статьямъ какъ въ «**Трудахъ**», такъ въ и «**Экономическихъ Запискахъ**» будутъ прилагаемы, по мѣрѣ надобности, *рисунки*. При выборѣ послѣднихъ, редакція будетъ обращать вниманіе не столько на новизну, сколько на практичность, простоту и удобоприѣмимость изображаемаго предмета въ русскомъ хозяйствѣ. Болѣе замѣчательныя полевыя и огородныя сѣмена будутъ при изданіяхъ разсылаться по прежнему.

«**Труды**» будутъ выходить *ежемѣсячно* книжками, каждая не мѣнѣе 10 печатныхъ листовъ, а «**Экономическія Записки**» *еженедѣльно* по одному листу прежняго формата.

Цѣна за оба изданія остается 4 р., съ пересылкою во всѣ города и доставкою на домъ. Журналъ пересылается чрезъ С. Петербургскій почтамтъ по *тяжелой*, а газета по *легкой* почтѣ.

Подписка на «**Труды**» и «**Экономическія Записки**» на 1862 годъ принимается въ С. Петербургѣ: въ домѣ И. В. Э. Общества (въ 4-й ротѣ Измайловскаго полка), въ книжномъ магазинѣ Лермонтова и К°. (въ Караванной, № 24) и въ Москвѣ: у книгопродавца Глазунова (на Кузнецкомъ мосту) и въ сельскохозяйственномъ комисіонерствѣ Н. И. Анненкова, на Зубов-

скомъ бульварѣ, въ домѣ Земледѣльской школы. Иногородные благоволятъ адресоваться въ **С. Петербургъ**, въ Императорское **Вольное Экономическое Общество**.

Подписка отдѣльно на какое либо изъ этихъ изданій не принимается.

Редакторъ **А. СОВѢТОВЪ**.

ВОЕННЫЙ СБОРНИКЪ,

ИЗДАВАЕМЫЙ

ПО ВЫСОЧАЙШЕМУ ПОВЕЛѢНІЮ,

ВЪ 1862 ГОДУ,

выходить ежемѣсячно книжками отъ 15-ти до 20-ти печатныхъ листовъ въ каждой.

«Военный Сборникъ», издаваемый по Высочайшему повелѣнію, будетъ продолжаться въ 1862 году на прежнемъ основаніи.

Въ четыре года своего существованія, «Военный Сборникъ» стремился неуклонно къ всесторонней разработкѣ своей обширной программы. Не Редакціи судить, въ какой мѣрѣ выполнила она эту трудную задачу; но, конечно, ни одинъ безпристрастный человекъ, постоянно слѣдившій за журналомъ, не упрекнетъ ее въ отсутствіи усердія и желанія служить, на сколько отъ нея зависѣло, интересамъ военнаго сословія. Равнымъ образомъ, всякій знакомый съ журнальнымъ дѣломъ согласится, что у насъ изданіе такого рода, какъ «Военный Сборникъ», представляло особенныя затрудненія при неразвитости отечественной военной литературы и при маломъ числѣ нашихъ военныхъ писателей. Что затрудненія, эти были преодолены, если не вполне, то большею частью доказательствомъ тому явилось: «Военный Сборникъ» можетъ, не преуве-

личивая своихъ заслугъ, сказать съ увѣренностію, что способствовала пробужденію въ нашемъ военномъ сословіи умственной дѣятельности и, наполняясь со-сихъ поръ преимущественно статьями оригинальными, фактически заявилъ мысль о возможности существованія у насъ военнаго журнала самобытнаго, независимаго отъ иностранныхъ военныхъ изданій. Постояннымъ читателямъ «Военнаго Сборника» извѣстно, что главное вниманіе Редакціи было обращено на разработку всѣхъ живыхъ, современныхъ военныхъ вопросовъ, на отечественную военную исторію, на нравственный и матеріальный бытъ нашихъ войскъ и что многое объ этихъ предметахъ впервые было высказано гласно въ нашемъ журналѣ.

Такимъ путемъ Редакція будетъ слѣдовать и впредь. Но, выставляя на первый планъ отечественный элементъ, «Военный Сборникъ» будетъ знакомить своихъ читателей и съ замѣчательнѣйшими явленіями военной жизни у другихъ народовъ, равно и съ наиболѣе важными произведеніями иностранной военной литературы, весьма богатой, по мало у насъ извѣстной. Въ теченіе 1862 года Редакція приложитъ къ журналу переводъ съ нѣмецкаго: «Руководство къ изученію стратегіи для офицеровъ всѣхъ оружій». Посредствомъ такихъ приложений читатели «Военнаго Сборника» получаютъ постепенно рядъ настольныхъ книгъ и руководствъ, основанныхъ на новѣйшихъ изысканіяхъ. «Тактика Грисгейма» и «Исторія и тактика кавалеріи» *Нолана*, могутъ служить образчиками подобныхъ справочныхъ книгъ.

Программа «Военнаго Сборника», Высочайше одобренная, остается неизмѣнною и въ 1862 году.

I. ОТДѢЛЪ ОФФИЦІАЛЬНЫЙ. а) Извлеченія изъ приказовъ военнаго Министра, главнокомандующихъ арміями, Генералъ-Инспектора по инженерной части, Генералъ-Фельдцейхмейстера, начальника Штаба по Военно-Учебнымъ Заведеніямъ и командировъ корпусовъ. б) Извлеченія изъ циркулярныхъ объявленій департаментовъ Военнаго Министерства. в) Тѣ изъ общихъ узаконеній, которыя имѣютъ какое либо соотношеніе съ военнымъ бытомъ.

Въ извлеченіяхъ этихъ будетъ заключаться все относящееся до измѣненія состава войскъ, управленія ихъ, вооруженія, формы одежды и проч., въ такой мѣрѣ, въ какой необходимо знать это каждому офицеру,

Такимъ образомъ, отдѣлъ этотъ будетъ служить подручнымъ сборникомъ всѣхъ современныхъ постановленій и узаконеній (*).

II. ОТДѢЛЪ ВОЕННЫХЪ НАУКЪ. а) Тактика. б) Военная исторія. в) Военная администрація. г) Военная статистика. д) Фортификація и артиллерія.

По тактикѣ будутъ помѣщаемы преимущественно статьи, клонящіяся къ разрѣшенію вопросовъ, возбужденныхъ событіями послѣднихъ войнъ, какъ—то: о дѣйстви въ бою пѣхоты вообще и въ особенности пѣхоты легкой, объ организаціи и употребленіи кавалеріи, и артиллеріи, о соотвѣтствующихъ современному состоянію военного искусства, способахъ обученія войскъ и т. п.

По военной исторіи будутъ помѣщаемы преимущественно описанія и разборы тѣхъ сраженій, въ которыхъ принимали участіе русскія войска. Къ каждому описанію будутъ приложены соотвѣтствующіе карты и планы.

По военной администраціи — все относящееся до управленія и хозяйства войскъ, какъ нашихъ, такъ и иностранныхъ.

По военной статистикѣ и географіи — обзоръ вооруженныхъ силъ различныхъ государствъ; описанія замѣчательныхъ театровъ войны.

По фортификаціи и артиллеріи будутъ помѣщаемы изслѣдованія различныхъ вопросовъ по отношенію ихъ къ дѣйствию войскъ, избѣгая техническихъ подробностей, для изслѣдованій которыхъ существуютъ у насъ спеціальныя журналы.

III. ОТДѢЛЪ ЛИТЕРАТУРНЫЙ. а) Разказы изъ военного быта. б) Записки военныхъ людей (мемуары). в) Путешествія, имѣющія военный интересъ. г) Жизнеописанія замѣчательнѣйшихъ военныхъ людей.

IV. СМѢСЬ. а) Извлеченія изъ журналовъ комиссіи улучшеній по военной части. б) Открытія и опыты разнаго рода, за границею и у насъ въ Россіи произведенные. в) Выдержки изъ журналовъ Русскихъ и иностранныхъ. г) Библиографическія извѣстія о военныхъ книгахъ и статьяхъ различныхъ журналовъ, выходящихъ на русскомъ, французскомъ, нѣмецкомъ и англійскомъ языкахъ. д) Всѣ

Извлеченія эти, само собою разумѣется, не могутъ замѣнить подлинныхъ приказовъ и циркуляровъ, которые, въ настоящее время, обязаны выписывать различные штабы и другія управленія.

нововведенія по военно-административной и строевой части во всѣхъ государствахъ.

Страницы «Военнаго Сборника» открыты, по прежнему, для всѣхъ, желающихъ своимъ познаніями и наблюденіями содѣйствовать общей пользѣ военной сѣмьи. Только при такомъ дружномъ содѣйствіи и возможно достиженіе важной цѣли органа военныхъ интересовъ—разпространенія въ войскахъ рациональныхъ свѣдѣній о военномъ дѣлѣ. Редакція надѣется, что на призывъ ея откликнутся, какъ было до сихъ поръ, всѣ свѣдущіе и образованные офицеры, служащіе и служившіе.

Желающіе помѣщать свои статьи въ «Военномъ Сборникѣ» благоволятъ доставлять ихъ въ Редакцію «Сборника». Въ случаѣ одобренія статьи, она будетъ напечатана при первой возможности; въ случаѣ же неодобрѣнія—возвращается автору, по ослѣпчивому в умотребованію, или довѣренному отъ него лицу, *безъ всякихъ объясненій*. Редакція принимаетъ на себя обратную пересылку только тѣхъ статей, которыя хотя и не могли быть напечатаны, но представляютъ въ какомъ либо отношеніи трудъ замѣчательный. Въ статьяхъ переводныхъ или составленныхъ по нѣсколькимъ сочиненіямъ необходимо обозначать источники, откуда онѣ взяты. Чертежи, прилагаемые къ статьямъ, Редакція проситъ составлять, по возможности, въ форматѣ осьмушки или четверти печатнаго листа.

Вмѣстѣ съ симъ Редакція покорнѣе проситъ всѣхъ присылающихъ къ ней статьи для печати подписывать имена свои и адреса *четко и ясно*. По желанію авторовъ, имена ихъ могутъ быть скрыты отъ публики и останутся извѣстны только *одному* редактору. Статьи и письма *неподписанныя* Редакція печатать не можетъ.

Вознагражденіе за статьи, помѣщаемыя въ «Военномъ Сборникѣ» определено: за переводы отъ 12 до 20 руб. сер. съ печатнаго листа, за извлеченія и компиляціи по 30 р. с., а за оригинальныя сти до ать 50 р. с. и, въ нѣкоторыхъ случаяхъ, выше.

Авторъ можетъ, сверхъ того, если пожелаетъ, получить бесплатно до 25 отдѣльныхъ оттисковъ своей статьи, помѣчая о томъ на самой статьѣ.

УСЛОВІЯ ПОДПИСКИ.

Подписка на «Военный Сборникъ» принимается:

Въ **С.-Петербургѣ**, въ конторѣ Редакціи «Военнаго Сборника», на *Литейной, домъ Деффера, № 13, и*

Въ конторѣ при книжномъ магазинѣ Давидова, на Певскомъ проспектѣ, наспротивъ арсенала Николаевскаго Дворца.

Въ **МОСКВѢ**, въ конторѣ, при книжномъ магазинѣ Щепкина и Комп., на Лубянкѣ, въ домѣ Сысалина.

«Военный Сборникъ» выходитъ ежемѣсячно, книжками отъ 15 до 20 листовъ въ каждой.

Подписная цѣна за годовое изданіе, или за двѣнадцать книжекъ шесть рублей серебромъ.

Иногородные подписчики, служащіе въ войскахъ, прилагаютъ за пересылку пятьдесятъ копѣекъ серебромъ; послужащіе въ войскахъ—одинъ рубль пятьдесятъ копѣекъ, равно и тѣ изъ городскихъ подписчиковъ, которые пожелаютъ, чтобы журналъ доставлялся имъ на домъ.

Редакція «Военнаго Сборника» покорнѣе проситъ гг. начальниковъ частей доставлять, вмѣстѣ съ требованіями на журналъ, именныя списки гг. офицеровъ, подписавшихся на «Военный Сборникъ», съ тою цѣлью, чтобы книжки журнала могли быть доставляемы на имя каждаго подписчика, чрезъ Газетную Экспедицію С.-Петербургскаго Почтамта, въ пакеты задѣланныхъ пакетахъ, какъ пересылаются всѣ частныя періодическія изданія.

Желающіе имѣть «Военный Сборникъ» за 1859 годъ, съ картою *Италіи*, и за 1860 и 1861 годы, съ приложеніями: «Тактика» *Грисейма* и «Исторія и тактика кавалеріи» *Шолана*, благоволятъ обращаться съ требованіями въ Редакцію.

Главный Редакторъ «Военнаго Сборника»,
Генеральнаго штаба Генераль-Маіоръ **Меньковъ**.

О ВЪ ИЗДАНІИ ЖУРНАЛА

МИНИСТЕРСТВА НАРОДНАГО ПРОСВѢЩЕНІЯ

ВЪ 1862 ГОДУ.

Журналъ министерства народнаго просвѣщенія будетъ издаваться въ будущемъ году по той-же программѣ, по которой издается съ половины 1860 года. Въ первомъ отдѣлѣ журнала будутъ помѣ-

щаться теоретическія разсужденія и практическія замѣтки по вопросамъ изъ области педагогики и дидактики, а также критическія описанія воспитательныхъ и учебныхъ заведеній, какъ русскихъ такъ и иностранныхъ, въ ихъ современномъ состояніи и историческомъ развитіи. *Во второй отдѣлъ* войдутъ статьи психологическія, физиологическія и философскія, если онѣ прямо или косвенно могутъ содѣйствовать къ разрѣшенію педагогическихъ вопросовъ; въ этомъ же отдѣлѣ будутъ помѣщаться статьи по исторіи просвѣщенія и статьи обще-историческія, въ которыхъ раскрывается ходъ народнаго образованія. *Третій отдѣлъ* будетъ посвященъ критикѣ и библиографіи: въ него войдутъ критическіе разборы педагогическихъ сочиненій и журналовъ, учебниковъ и дѣтскихъ книгъ, а также научныхъ и литературныхъ произведеній, которыя по содержанію своему могутъ имѣть вліяніе на педагогическую дѣятельность. Наконецъ *четвертый отдѣлъ* журнала будетъ содержать въ себѣ извѣстія о всѣхъ болѣе или менѣе замѣчательныхъ фактахъ, относящихся до народнаго образованія въ Россіи и мѣлкія педагогическія статьи. Кроме того при журналѣ будутъ издаваемы особыя приложенія, состояція или въ оригинальныхъ произведеніяхъ русскихъ педагоговъ, или въ переводахъ замѣчательныхъ иностранныхъ педагогическихъ сочиненій и учебниковъ. При чемъ не лишнимъ считаемъ напомнить, что въ эти полтора года журналъ министерства роздалъ безденежно своимъ подписчикамъ слѣдующія особыя приложенія: Уроки географіи, *Д. Семенова*, два выпуска; Дѣтство челоука, *Д-ра Гейфельдера*; Начатки дѣтскаго школьнаго ученія, *А. Дистервега*; Уроки физики, *А. Игнатовича*, и нѣсколько библиографическихъ указателей книгъ, періодическихъ изданій и болѣе замѣчательныхъ журнальныхъ статей. Въ будущемъ году редація предполагаетъ издать при журналѣ: 1) Продолженіе *Уроковъ физики*, *А. Игнатовича*. 2) *Основные законы воспитанія*, *К. Ушинскаго*. 3) *Исторію педагогики*. 4) Третій выпускъ *Уроковъ географіи*, *Д. Семенова*. Новые подписчики получаютъ первый выпускъ тѣхъ приложеній, которые начаты въ 1861 году.

Условія подписки остаются прежнія; подписная цѣна: за одну неофициальную часть, выходящую ежемѣсячно отдѣльными книгами отъ 12 до 15-ти листовъ каждая, за годъ 6 руб. 50 коп. безъ пересылки и 8 руб. съ пересылкою; съ официальной частью, выходящею особенными тетрадками, 13 руб. 50 коп. съ пересылкою и 12

руб. без пересылки. Подписка принимается в редакціи журнала министерства, в газетной экспедиціи и у всѣхъ извѣстныхъ книгопродавцевъ.

Редакторъ К. Ушинскій.